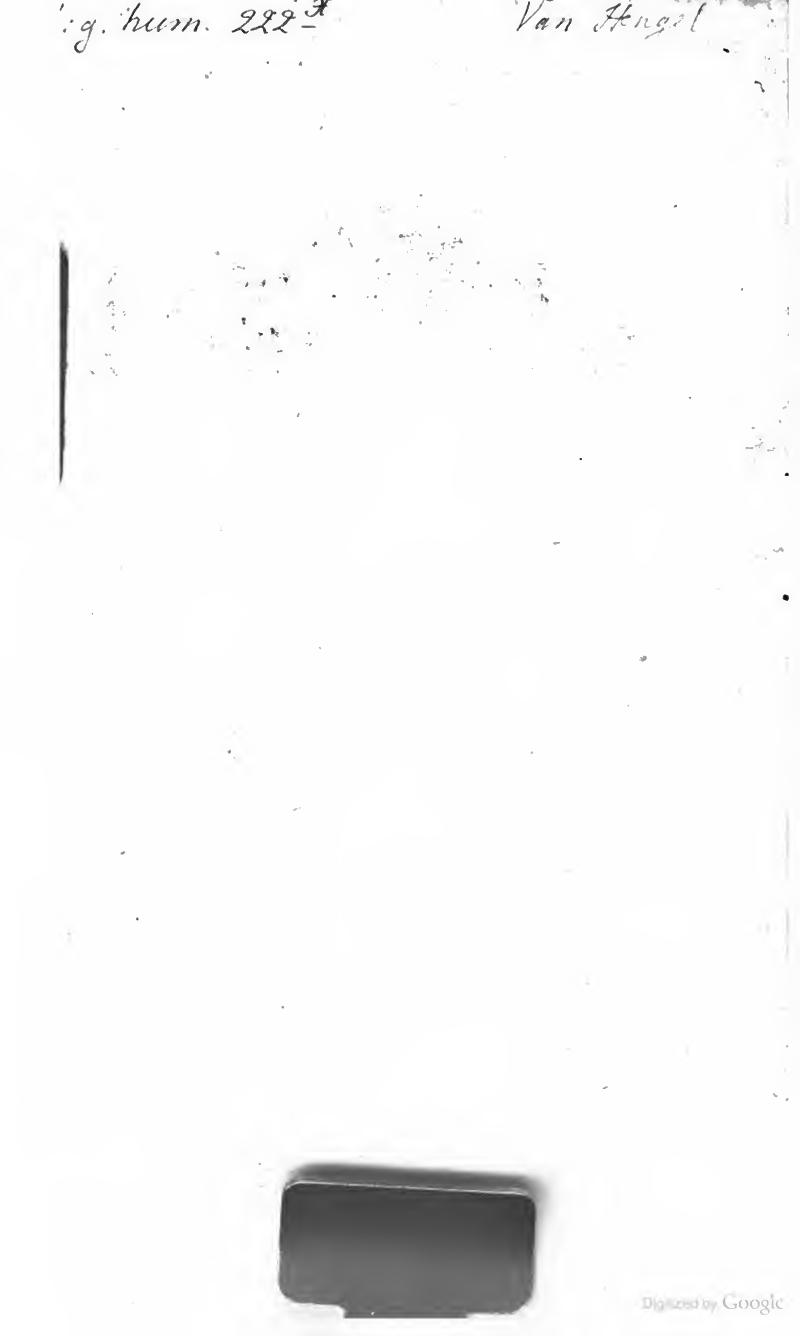

GESCHIEDENIS.

GESCHIEDENIS

DER

ZEDELIJKE EN GODSDIENSTIGE BESCHAVING

VAN HET

HEDENDAAGSCHE EUROPA.

DOOR

W. A. VAN HENGEL.

TWEEDE DEEL.

TE AMSTERDAM, BIJ
JOHANNES VAN DER HEY EN ZOON.
1836.

VOORREDE.

Zoo mag het mij eindelijk gebeuren, *het* tweede Deel *mijner* Geſchiedenis van Europa's Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving *in het licht te geven. Menigeen zal zeker vragen*, *waarom dit niet eerder geſchied zij; en ter beantwoording van die vraag zou ik met regt kunnen ſpreken van onvoorziene omſtandigheden*, *welke mij dikwijls tot anderen arbeid*, *ook voor het Publiek*, *geroepen hebben: maar opdat ik niet ſchijne mij met halve verontſchuldigingen te behelpen*, *wil ik zulks daarlaten en ſlechts ééne reden voor de vertraging bijbrengen*, *welke mij allezins voldoende voorkomt.*

Toen

Toen ik, namelijk, het Berigt van Inteekening *op dit werk in de wereld zond, wenschte ik den gang, welken de Zedelijke en Godsdienstige Beschaving van het hedendaagsche Europa genomen had, in eenige tafereelen te schetsen, die ik voornamelijk ontleenen zou uit hetgeen de schriften van onzen tijd nopens vroegere en latere gebeurtenissen opleverden. Ik zou derhalve, bij het gebruik dier schriften, ja wel, de bronnen zelve, waaruit de Geleerden geput hadden, zoo naauwkeurig mogelijk raadplegen, en, vond ik bij hen misslagen, die trachten aan te wijzen en te verbeteren; maar het zou echter (blijkens dat* Berigt) *steeds mijn hoofddoel zijn, bekende of althans reeds ontdekte bijzonderheden in zulk eene verbindtenis met elkander te brengen en door zulke aanmerkingen op te helderen, dat de gangen der Beschaving overal zigtbaar werden. Nu kon ik ook eene spoedige volvoering van mijn plan toezeggen; daar ik over dit onderwerp eene reeks van jaren nagedacht, vele bouwstoffen verzameld en zelfs in onderscheidene Genootschappen voorlezingen gedaan had. Ik nam mij dan voor de gemaakte opstellen en aanteekeningen, bij het*

schrij-

ſchrijven dezer Geſchiedenis, tot grond te leggen: en had ik mij aan dat voornemen gehouden, welligt zou het geheele werk nu reeds voleindigd zijn. Maar naauwelijks had ik den arbeid aangevangen, of ik begon te vreezen, dat mijn Geſchrift, zoo ik op dezen voet voortging, te oppervlakkig worden en ook mij zelven niet voldoen zou. In die vrees werd ik weldra zoo verſterkt, dat ik mij verpligt rekende een ander plan te beramen. Ik meende derhalve niet langer te mogen berusten in het ontwikkelen, aanvullen en verbeteren mijner opſtellen en aanteekeningen, welk eene waarde ik er te voren aan gehecht had; maar een' vasteren *grond te moeten leggen. Inzonderheid oordeelde ik nu mij niet te mogen vergenoegen met het raadplegen van de bronnen der Geſchiedenis op die plaatſen, op welke latere Schrijvers daaruit geput hadden; maar dezelve, althans eenige van de voornaamſte, onafhankelijk van anderen, te moeten naſporen. Reeds bij het bewerken van het* eerſte Deel *volgde ik deze mijne overtuiging, en in de* Voorrede *gaf ik zulks eenigermate te kennen. Maar bij het verſchijnen van dit* tweede Deel, *waarop de verandering van*

mijn

mijn plan veel meerderen invloed gehad heeft, achtte ik het aan mij zelven verschuldigd te zijn, dit duidelijker te zeggen. Ik zeg het te vrijmoediger, daar men de blijken der waarheid, bijzonder in het tweede *en* derde Hoofdstuk, *allerwegen zien kan. En is het nu, gelijk ik hoop, geene ijdele grootspraak, dat ik iets beters, misschien ook iets meer oorspronkelijks in het licht geve, dan men volgens mijne belofte van mij verwachten mogt; ik houd mij dan ook verzekerd, dat geen bescheiden Lezer het mij meer ten kwade duiden zal, dat dit* Deel *de drukpers niet vroeger verlaten heeft.*

Doch ben ik in de bearbeiding mijner taak een' anderen weg ingeslagen, dan ik mij eerst gekozen had; ik meen echter van het onderwerp zelve, dat ik behandelen zou, geene schrede te zijn afgeweken. Men wachtte van mij eene Geschiedenis der Zedelijke en Godsdienstige Beschaving van het hedendaagsche Europa, *en stiptelijk hield ik mij aan dezen titel, niet slechts, om dat ik dien had opgegeven; maar ook, omdat ik denzelven niet kon veranderen, wilde ik de* Beschaving, *welke er met*

en

en door Zedelijkheid en Godsdienstigheid ontstaan is, voor oogen stellen; en evenwel niets in het midden brengen, dan hetgeen ter beschouwing van den gang dier Zedelijkheid *en* Godsdienstigheid *opleidde. Niet, dat dit werk eene bloote beschrijving van die Beschaving, of slechts een aaneengeschakeld betoog van derzelver gedurigen voortgang bevatten zou. Dan zou ik mij, waarlijk! wel gewacht hebben, van eene* Inleiding van bijna vier honderd bladzijden *voor op te zetten. Maar het was mijn doel in bijzonderheden aan te toonen, op welk eene wijze de daden en lotgevallen der volken van* Europa *die uitkomsten, waarover wij ons thans verheugen, hadden opgeleverd. Zoo wenschte ik mij den weg te banen, om in den zamenloop der gebeurtenissen de hand van Gods aanbiddelijke Voorzienigheid te doen opmerken, opdat dit werk eene soort van geschiedkundige* Theodicee *uitmaakte. In het bovengemeld* Berigt *heb ik zulks reeds duidelijk gezegd, en in* het eerste Deel *heb ik mij daarover nog nader uitgelaten. Doch nu volgt het, mijns inziens, uit den aard der zaak, dat* de Inleiding, *waarmede ik begonnen ben,* volstrekt niet kon gemist

mist werden. *Of behoorde ik de hoogte, waarop zich de Zedelijke en Godsdienstige Beschaving thans onder de Christenvolken van* Europa *bevindt, niet eerst naauwkeurig te bepalen, eer ik aan de hand der Geschiedenis kon gaan aanwijzen, hoe zij tot die hoogte geklommen is? Zou ik, met alle bewijs voor haren langzamen voortgang, van de vijfde eeuw af, het wel voldongen hebben, dat wij dit aan Gods aanbiddelijk wereldbestuur moeten toeschrijven; zoo lang ik het in het midden had gelaten, of wij, bewoners dezer aarde, voor die Beschaving geschapen zijn; of het van eene hoogere tusschenkomst getuige, dat zij juist in* Europa *gevestigd is; en of wij de stelling, dat de menschheid steeds bij trappen opwaarts geleid wordt, wel voor waarheid mogen aannemen? Kon ik eindelijk den gang der Beschaving wel naar eisch aantoonen; ten zij ik vooraf de menigvuldige wanbegrippen, die er te haren opzigte in omloop zijn, afgewezen, hare eigenschappen en werkingen naauwkeurig beschreven en een* ideaal *van hare meest mogelijke volkomenheid voorgesteld had, waaraan wij alles, wat wij op onzen langen weg aantroffen, in staat waren te toetsen?*

fen? *De beantwoording dezer vragen zij aan het gezond verstand van elken onpartijdigen Lezer over gelaten! Ik voor mij rekende het althans volstrekt noodig met die* vier Hoofdstukken *te beginnen, welke de* Inleiding *uitmaken. Ik wist wel, dat niemand het van mij vorderde in wetenschappen, die buiten mijn vak liggen, diep in te dringen; maar ik wist, ook, dat ik, waar zulk een eigen onderzoek van mij niet te vergen was, de slotsom geven kon van hetgeen de beroemdste Geleerden onzer dagen bij hunne nasporingen bevonden hadden. En zouden, zoo ver ik vooruit zag, onder mijne Lezers slechts weinige zijn, die daarmede onvoldaan bleven; het was mij te zeer bekend, wat er thans, in het Rijk der Wetenschappen, ook hier te lande, omgaat, en hoe dit zich ook wel eens tot den kring der Ongeletterden verbreidt, om achter te houden hetgeen ik nu in het midden heb gebragt. Eéne bijzonderheid had ik misschien kunnen voorbijgaan,* den oorsprong van geheel het menschelijk geslacht uit één ouderenpaar; *maar nog altijd komt het bewijs, dat geheel de menschheid voor de Zedelijke en Godsdienstige Beschaving geschapen is, mij te krachtiger voor;*

wan-

wanneer wij mogen aannemen, dat allen, als afstammelingen uit één bloed, denzelfden aanleg en dezelfde vermogens hebben: en tot het opgeven van dit punt vind ik ook nog geene genoegzame reden. Voorts zal de zamenhang der Inleiding met mijn geheele werk *aan een ieder duidelijk in het oog vallen, wanneer God mij leven en gezondheid geeft, om hetzelve te voleindigen en dan het* vierde Deel, *zoo wel met een* algemeen overzigt, *als met een* bladwijzer der voornaamste zaken *te besluiten.*

Het eerste Hoofdstuk van het tweede Deel, *hetwelk voor het einde van het jaar* 1834 *reeds de drukpers verlaten heeft, is nu naauw verbonden met* de voorstelling van Europa's Zedelijken en Godsdienstigen toestand bij den val van het Westersche Keizerrijk, *waarmede ik in het* eerste Deel *de Geschiedenis der Beschaving heb aangevangen. Bij de twee volgende, welke de beginselen dier Beschaving in de eerste helft der middeleeuw aanschouwelijk trachten te maken, zou ik nog een vierde*, over de opvoeding van Europa's volken door de Roomsche Kerk *gevoegd hebben; ware ik dan niet verpligt geweest,*

weest, *om tweemaal over die opvoeding te ſpreken*: *daar zij vooral bij de beſchouwing van later tijden*, *waarin de* Hiërarchie *zich op de door* GREGORIUS VII *gelegde grondſlagen eerst regt ontwikkeld heeft*, *behoort ontvouwd te worden. Ik heb daarom beter geoordeeld alles*, *wat ik over dit onderwerp zeggen wilde*, *in het* derde Deel *zaam te vatten. Hiertoe beſloot ik nog te eerder*, *wijl de ſtof*, *welke ik in dat* Deel *te behandelen heb*, *mij ruimte genoeg laten zal*, *om den invloed van het Kerkelijk beſtuur op de Beſchaving in al deszelfs uitgeſtrektheid voor te dragen.*

Aanmerkingen zijn er op ieder menſchelijk werk altijd te maken: *en worden zij mij met blijkbare waarheidliefde onder het oog gebragt*; *zij zullen mij tot een aangenaam bewijs verſtrekken*, *dat men het boek met oplettendheid gelezen heeft. De achteraan geplaatſte* verbeteringen van het eerſte Deel, *die ik zoo wel aan de teregtwijzing van anderen*, *als aan eigene bevinding verſchuldigd ben*, *zouden zich ook tot* enkele zinſneden, *die min naauwkeurig geſteld zijn*, *hebben uitgeſtrekt*, *ware de opgave van de-*

zel-

zelve niet te omflagtig en te vreemd geweest. En kon ik aan mijnen wensch voldoen; dan zou ik in fommige mijner redeneringen over den trap van Befchaving, waarop thans de onderfcheidene volken van Europa ftaan, *ook wel iets veranderen. Biedt zich mogelijk, bij de bearbeiding van het* vierde Deel, *daartoe nog gelegenheid aan; ik zal mij dezelve niet laten ontflippen. Gelukkig weet ik niet, dat men mij grove afdwalingen van de waarheid te laste heeft gelegd; of het moest de beginfelen betreffen, van welke ik ben uitgegaan: maar gelijk ik de overtuiging van zulken eerbiedige, die daaromtrent van mij verfchillen; zoo ftaat het mij ook vrij, de mijne te volgen.*

Dat ik niet ongevoelig ben voor het gunstig oordeel, hetwelk velen, bij monde en gefchrifte, over inhoud en ftijl van het eerfte Deel *geuit hebben, zal ik niet behoeven te zeggen. Ook buiten 's lands heeft men op mijne onderneming meerder acht geflagen, dan ik had durven verwachten: en bijzonder vereerend was mij onlangs de getuigenis van een' mij onbekenden Geleerde, dat ik zoodanig werk was begonnen in het*

licht

licht te geven, *als men in* Duitschland *nog niet bezat*. *Zulke goedkeuringen dienden mij dan ook tot een' nieuwen ſpoorſlag*, *om het* tweede Deel *met nog meerdere zorgvuldigheid*, *dan het* eerſte, *te bearbeiden*. *En vind ik ook nu gewenschte aanmoediging*; *ik zal al mijne krachten inſpannen*, *om niet alleen op denzelfden voet voort te gaan*, *maar ook het* vervolg *veel ſpoediger*, *dan tot dusverre geſchied is*, *af te werken*.

Welligt ziet men hier enkele boeken, *van welke men verwacht had*, *dat ik melding zou maken*, *niet aangehaald*; *maar dan wete men*, *dat ik de aanhaling van menig boek heb nagelaten*, *om dat ik uit het menigvuldige eene keuze doen moest*: *en tevens gelieve men op te merken*, *dat in een werk als het mijne die gezette verwijzing naar de ſchriften van anderen niet gevorderd wordt*, *welke men elders ongaarne mist*. *De* FEILEN van dit tweede Deel, *welke mij bij het overlezen der afgedrukte vellen in het oog zijn gevallen*, *heb ik achteraan verbeterd*. *Doch ik zou zeker van meerdere hebben moeten gewagen*, *ware ik in het nazien der proeven*

niet

niet geholpen geworden door hooggeachte vrienden, aan welke ik hier mijnen opregten dank betuige.

Ik eindig met de verklaring, dat aan een' mijner voornaamste wenschen zal voldaan zijn, indien ik er iets aan mag hebben toegebragt, om het geloof, dat God het menschdom door de leer van CHRISTUS *trapswijze tot Zedelijke en Godsdienstige Beschaving geleidt, bij mijne Lezers op te wekken, of te bevestigen.*

Leiden. De Schrijver.

15 Januarij. 1836.

SUP-

SUPPLEMENT NAAMLIJST

DER

INTEEKENAREN.

A.

AMSHOFF, (M. A.) Predikant te Groningen.
ANGELKOT, (H.) *A. L. M. Phil.* Doctor te Utrecht.

B.

BAALEN, (I. VAN) voor het Leesgezelfchap te Rotterdam.
BERNS, (H. M.) Theol. Stud. te Leiden.
BRUNK, B. JZ. (B. J.) firma G. BROUWER, Boekhandelaar te Deventer.
Bibliotheek (de) der Hoogefchool te Groningen.
Bibliotheek (de) van 's Rijks Atheneum te Franeker.
BOON MESCH, (A. L. VAN DER) Theol. Doct. te Leiden.
BRILL, (W. G.) Theol. Stud. te Leiden.
BROUWER, (LIMBURG) Hoogleeraar te Groningen.
BURGERHOUDT, (H. J.) Predikant te Schiedam.

C.

COLENBRANDER, (F. H. VAN BERCK) Pred. te Amfterdam.

D.

DELPRAT, (C. M.) voor het Leesgezelfchap te Rotterdam.
DIEMONT, (W. L.) Dijkgraaf van het land van Arkel.

DOI-

DOIJER, (A.) Predikant bij de Doopsgezinde Gemeente te Leiden.
DURING, JR. (G.) te Rotterdam.
DIJKSTRA, (.) Predikant te Arum.

E.

ENGELS, (R.) Predikant te Nieuw-Wolda.
ERMERINS, (J. W.) Predikant te 's Heerenjansland.

F.

FEENSTRA, (P.) Doopsgezinde Predikant te Leer.
FORTUIN, (C.) Predikant te Zwol.

H.

HAEFTEN, (VAN) S. S. Theol. Stud. te Utrecht.
HAMMING, (G.) voor het Leesgezelfchap te Bolsward.
HEFTING, (M.) Predikant te Godlinfen.
HELM, (H. VAN DEN) S. S. Min. Cand. te Groningen,
HOETINK, (A. R.) Theol. Cand.
HUBERT, (Mr. A. H. P.) op de Cloefe bij Logchem.

J.

JANSONIUS, (F.) Predikant in den Andel.
JAS, (P.) Theol. Doct. en Predikant te Arkel.
JORDENS, (Mr. C. A. VAN MUNSTER) te Deventer.

K.

KAM, Predikant te Dreifchor.
KONING, (K.) Broodbakker te Grootebroek.
KOOLHAAS, (H. M. G.) Pred. te Zandvoort.
KUIPERS, (J. MARTINET) Pred. te Groningen.

L.

L.

LANGEWAGEN, (J. H.) Pred. bij de Hervormde Gemeente te Purmerend.

Leesgezelschap (het) ter vermeerdering van Godsdienstige kennis, te Leeuwarden.

LEDEBOER, (D.) voor het Leesgezelschap te Rotterdam.

M.

MAIJOR, (J. F. T.) Gouverneur van Macassar en Onderhoorigheden.

MANGER, (H.) Predikant te Haarlem.

MATTHIESSEN, (Mr. C. SANDERBERGH) VAN PETTEN EN NOLMERBAN te Alkmaar.

MEE, (C. M. VAN DER) voor het Leesgezelschap te Rotterdam.

MODDERMAN, (Mr. A.) te Hoogezand.

MOLL, (W.) S. S. Theol. Cand. te Leiden.

N.

NASSAU, (H. J.) Phil. Theor. Mag. Litr. Hum. Doct. Rector der Latijnsche School te Assen.

NIEL, (B. E. C. VAN) Predikant te Vaassen.

P.

PETERS, (.) Predikant op het Kampereiland.

PENON, (P.) Predikant te ten Boer.

PIEPERSBERG, (D. P.) S. S. Theol. Stud. te Groningen.

R.

R., (J. H.) te Amsterdam.

RAADT, (P. DE) op den Huize Noordhey bij Voorschoten.

REITZ, (G.) S. S. Theol. Cand. te Leiden.

RHIJN, (L. J. VAN) Theol. Cand. te Leiden.

RO-

ROVERS, (J. A. C.) Hoogleeraar in de Letterkunde te Franeker.

ROIJAARDS, (H. J.) Theol. Hoogleeraar te Utrecht.

S.

SCHEY, (P. G.) V. D. M. te Borculo.

SCHIERBEEK, (R. J.) Boekhandelaar te Groningen.

SMITS VERBURG, (Mr. J.) Advocaat te Amſterdam.

STETTEROGGE, (J. D.) Predikant te Valkenburg.

STOLP, CZ., (C.) te Amſterdam.

SPEELMAN, (P. VAN DER HAGEN) voor het Leesgezelſchap te Giesſendam.

T.

THEESING, (H. J. R. G.) Theol. Stud. te Amſterdam.

TJASSENS, (Wed.) te Groningen.

V.

VLIELANDER, (.) aan de Buitenſluis te Rotterdam.

VORSTMAN, (M. A. G.) Predikant te Katwijk aan deu Rijn.

VRIJBERGHE VAN WESTERSCHOUWE, (J. F. VAN) te Zierikzee.

W.

WAARD, (S. K. DE) Leeraar bij de Doopsgezinde Gemeente te Haarlem.

WOLTERBEEK, (D. J.) Predikant te Alkmaar.

Y.

YPEIJ, (A.) Hoogleeraar te Groningen.

Wanneer wij niet flechts de verdienften van een groot man voorftellen, maar ook toonen willen, hoe hij zulk een man geworden zij; dan moeten wij, om in ons voornemen gelukkig te flagen, met de befchouwing van deszelfs kindschheid aanvangen. Nu zullen ons het land, waarin hij geboren is, de ouders, van welke hij het aanzijn ontvangen heeft, de door hem genotene opvoeding, de wijze, waarop ligchaamskrachten en zielsvermogens bij hem tot ontwikkeling gekomen zijn, deszelfs woorden, daden en lotgevallen in zijne vroege jeugd, zeer voorname punten van onderzoek opleveren. En van hier uitgaande, leeren wij hem zoo wel op de juiste waarde fchatten, als de beginfelen ontdekken van hetgeen hem beroemdheid van naam op de wereld heeft aangebragt. Eveneens is het nu gelegen met *de zedelijke en Godsdienftige Befchaving van het hedendaagfche Europa*. Wij kunnen ons daar-

mede vergenoegen, dat wij haar beschouwen in dien gevorderden staat, waarin zij zich te dezen tijde voordoet. Dan zullen wij in de gelegenheid zijn, om de weldadigheid op te merken, welke zij jegens de bewoners van dit werelddeel betoont. En hoe naauwkeuriger wij onze voorregten met den toestand van wilde en barbaarsche volken vergelijken; des te levendiger zullen wij die weldadigheid inzien. Maar om den wijden omvang harer verdiensten jegens de menschheid te leeren kennen, behooren wij de wegen gade te slaan, langs welke zij tot dien trap van volwassenheid geklommen is, waarop zij zich heden ten dage bevindt. Wij moeten derhalve hare gangen nasporen van dat zij in *Europa* verschenen is. Doch hoe zal zulks kunnen geschieden, tenzij wij ons aan de hand der geschiedenis in die middeleeuwen verplaatsen, welke men maar al te dikwijls als een tijdperk van algemeen verval veroordeeld heeft? Hier verkrijgt zij het aanwezen. Hier staan, om zoo te spreken, hare wieg en bakermat. Hier toont zij reeds als kind, onder het leeren en opgroeijen, de blijken harer bestemming. Van hier ons onderzoek aanvangende, zullen wij haar niet alleen wegens het goede, dat zij gedaan heeft, te hooger achten, maar ook in haar eene kweekeling der Voorzienigheid erkennen.

Wij hebben het eerste deel dezes werks besloten met den toestand van *Europa's* volken ten tijde van den val des westerschen Keizerrijks te schetsen. Hierdoor

door hebben wij den grond gelegd, waarop wij nu bouwen moeten. Het is, namelijk, thans onze taak *de zedelijke en Godsdienstige Beschaving van het hedendaagsche Europa in hare kindschheid* voor te stellen. Dit zal geschieden in drie Hoofdstukken. *Vooreerst* zullen wij het verband tusschen den val des westerschen Keizerrijks en het ontstaan der zedelijke en Godsdienstige Beschaving van het hedendaagsche *Europa* aanwijzen. *Vervolgens* zullen wij op de schijnbare rampspoeden letten, welke aan de Beschaving, van dezen val des keizerrijks af tot aan het einde der elfde eeuw en dus bij derzelver eerste ontwikkeling, zijn overgekomen. *Eindelijk* zullen wij letten op de voortgangen, welke er door dezelven te dien tijde gemaakt zijn geworden. Het laatste Hoofdstuk zal uitgebreider zijn, dan de twee vorige zaamgenomen: doch daar de aard der zaak dit medebrengt; willen wij het ons liever getroosten, dan ter verkrijging van zekere evenredigheid splitsingen maken van hetgeen bijeen behoort gevoegd te worden.

EERSTE HOOFDSTUK.

OVER HET VERBAND TUSSCHEN DEN VAL DES WESTERSCHEN KEIZERRIJKS EN HET ONTSTAAN DER ZEDELIJKE EN GODSDIENSTIGE BESCHAVING VAN HET HEDENDAAGSCHE EUROPA.

Niemand zal zeker ontkennen, dat de val des westerfchen Keizerrijks onder de merkwaardigfte gebeurtenisfen, welke ter kennis der nakomelingfchap gebragt zijn, behoort gerekend te worden. Het was de val eener heerfchappij, die, volgens de gewone tijdrekening, meer dan twaalf eeuwen verduurd, en al wat van dien aard in *Europa* gezien was geworden, zoowel in uitgebreidheid, als in magt, verre overtroffen had. Vooral was die val beklagelijk uit hoofde van de gevolgen, welke het fcheen, dat hij na zich fleepte, en wel tot onberekenbaar nadeel voor de menschheid. Het heerlijke licht van letteren, kunsten en wetenfchappen, hetwelk, van uit *Griekenland*, over *Rome* was opgegaan en aldaar met zooveel glans en luister gefchenen had, werd nu, als eene

eene verteerde fakkel, voor altijd uitgedoofd. De band van vereeniging, waardoor de volken van het Oosten en het Westen in meerdere of mindere betrekking tot elkander ftonden, lag nu geheel verbroken. De drie bekende werelddeelen, *Azië*, *Afrika* en *Europa*, verloren die onderlinge gemeenfchap, waarin zij door hunne onderworpenheid aan een en hetzelfde gebied gebragt waren. Ook bezweek nu die Oppermagt, welke het zich, bijkans reeds anderhalve eeuw lang, tot een' heiligen pligt gerekend had, het Christendom heinde en verre voort te planten. En de volken, die op het puin van *Rome's* heerfchappij hunne troonen vestigden, waren barbaren, deels onder een' Christelijken naam een onchristelijk leven leidende, deels aan de voorvaderlijke bijgeloovigheid en zedeloosheid nog fteeds met flaaffche ketenen gehecht. Dit zag men in die HERULEN, RUGIËRS en andere veroveraars, welke, met ODOACER aan het hoofd, het kapitool innamen. Dit zag men in een' woesten KLOVIS, die eenige jaren daarna, door zijne zegepraal over SYAGRIUS, de laatfte overblijffels van het gebied der Romeinen in *Gallië* bijna geheel vernietigde. (*) En in dergelijke han-

(*) Doorgaans wordt het in dier voege voorgefteld, als ware de magt der Romeinen in *Gallië* ten jare 486 reeds geheel te niet gegaan. Zoo ook door KOCH, *Tableau des Revolutions de l'Europe*. Tom. I. p. 14. Dit rust op de getuigenis van GREGOR. *Turon. Hist. Franc.* Lib. II. cap. 27. met wien vele anderen woordelijk, of in de

handen viel van tijd tot tijd al wat aan de roofzucht der zwervende horden tot dus verre nog ontgaan was. Geen wonder waarlijk, dat de nakomelingschap over den val des westerschen Keizerrijks zoo vele jammertoonen heeft aangeheven. Inzonderheid liet zich van alle zijden eene weeklagt hooren, sedert het licht der kerkhervorming over de maatschappij was opgegaan: en nu was het schier een der karaktertrekken van het *Protestantismus* daarmede luide in te stemmen. Men vergeleek dan ook deze gebeurtenis met het aanbreken van een' donkeren nacht, waarin naauwelijks hier en daar eene enkele ster door de

de hoofdzaak overeenkomen. Men zie BOUQUET, *Rerum Gallicarum et Francicarum Scriptores.* Tom. II. p. 547 B. 650 A. III. p. 6 B. 319. B. 336. D. 353. E. 374. B. terwijl wij Tom. II. p. 666. D. in de uittreksels uit het *Chronicon* van ADO, Aartsbisschop van *Viënne* uitdrukkelijk lezen: *zoo zijn de Romeinen in Gallië geheel te ondergebragt.* Maar gelijk deze Schrijver der negende eeuw zulks alleen uit de voorhanden zijnde berigten zal opgemaakt hebben; zoo schijnen de meeste anderen bijzonder te spreken over de aan SYAGRIUS onderhoorige streken. Althans komen ons in de verhalen van later jaren nog sporen van Romeinsche Krijgsknechten voor, welke KLOVIS te gelijk met de bewoners van *Armorica* aan zich onderworpen heeft. Zie ook hier BOUQUET. Tom. III. p. 370. A. 375 A. benevens de aanteekeningen. PROCOPIUS, *de bello Gothico* Lib. I. cap. 12. en vergelijk GIBBON, *the history of the decline and fall of the Roman Empire.* Vol. VI. p. 266, 272. ed. Lips. 1821.

de wolken heenflonkert. Sommigen behielpen zich nog wel met de vertroostende gedachte, dat men dien akeligen nacht vergeten kon, nu de blijde dag was aangekomen; anderen gaven zich zelfs de moeite, om die flaauwe flikkeringen van licht, welke er van tijd tot tijd door de nevels heen waren doorgebroken, met den meesten ijver aan te wijzen; maar doorgaans wist men tot geene andere flotfom te geraken, dan deze, dat men de middeleeuw als een tijdperk van achteruitgang, zoo wel in het zedelijke en godsdienftige, als in het veld van letteren, kunften en wetenfchappen, te betreuren had. Nu kon het niet anders, of het geloof aan eene fteeds het goede bevorderende Voorzienigheid moest hierbij fchromelijk lijden. De ongodisten en andere vijanden van de Godsdienst ontzagen zich zelfs niet, van zich hierop te beroepen als op een voldingend bewijs, dat de loop der ondermaanfche dingen van eene blinde noodlottigheid afhangt. Maar gelijk de hevigfte omwentelingen in de natuur, offchoon zij niets dan verwoesting fchijnen te veroorzaken, wel eens de rijkfte bronnen van groei, en bloei, en leven zijn; zoo heeft de val des westerfchen Keizerrijks een' fchat van heil te weeg gebragt, van welken de wereld gewisfelijk verftoken ware gebleven, bijaldien deze gebeurtenis geene plaats had gegrepen. De dag der Befchaving, waarin wij ons thans verblijden mogen, zou nooit zijn aangelicht, ware hij niet voorgegaan geworden door den nacht van duizend jaren. Welaan! trachten wij dit te toonen,

door

door *het verband tusſchen den val des westerſchen Keizerrijks en het ontſtaan der zedelijke en godsdienstige Beſchaving van het hedendaagſche Europa* naauwkeurig op te geven! Het zijn drie bijzonderheden, welke hier onze aandacht tot zich trekken. *Vooreerst* ſloopte deze gebeurtenis eenen ſtaat, welke voor de zedelijke en godsdienſtige Beſchaving van *Europa* had uitgediend. *Ten tweede* nam zij de hinderpalen weg, die het ontſtaan der zedelijke en godsdienſtige Beſchaving in dit werelddeel belemmerde. *Ten derde* gaf zij het bewind in die handen, door welke de beginſelen der zedelijke en godsdienstige Beſchaving ontſtaan zouden.

Geheel de wereld is eene ſchouwplaats der vergankelijkheid, welke het menschdom met al het geſchapene gemeen heeft. Het eene blijve een' geruimen tijd in wezen, ja verdure eene reeks van jaren of eeuwen; terwijl het andere veel ſpoediger, en zelfs in eenige weinige weken, dagen of uren opkomt en verdwijnt: maar al wat uit ſtof is voortgeſproten, veroudert vroeg of laat, om door iets nieuws vervangen te worden. In ieder ſaizoen hebben wij, zoo vaak wij de natuur met eenige opmerkzaamheid gadeſlaan, duizend proeven van die onafgebrokene afwisſeling voor oogen. De gedachte aan zulk eene vergankelijkheid nu moge 's menſchen ziel, die naar het beſtendige zoo vurig reikhalst, in eene treurige ſtemming brengen; evenwel zal niemand kunnen ontkennen, dat het vernietigen van hetgeen zijne beſtem-

ſtemming bereikt heeft, eene wijze en weldadige beſchikking is, welke van een volmaakt Opperwezen, als beſtuurder der wereld, getuigt. Hetzelfde geldt van allerlei veranderingen en omkeeringen, welke de geſchiedenis der volken ons kennen leert, in het gemeen, en van den val des westerſchen Keizerrijks in het bijzonder. Deze gebeurtenis *ſloopte eenen ſtaat, welke voor de zedelijke en godsdienstige Beſchaving van Europa had uitgediend:* en derhalve deed zij iets, hetwelk wij een' zegen voor de menschheid noemen moeten.

Uitgediend te hebben moge in het oog van de meeste menſchen juist niet zeer begeerlijk zijn, het kan echter tot niemands vernedering ſtrekken, dat dit van hem gezegd wordt. Integendeel is dit voor zulken, wier werkzaamheid de maatſchappij nu zonder ſchade misſen kan, eene vereerende uitdrukking, als die op het goede wijst, hetwelk zij in hun bedrijvig leven hebben daargeſteld. In denzelfden zin moet zij genomen worden, wanneer wij haar, op het oude *Rome* toepasſen. (*) Het zou inderdaad moeijelijk te berekenen zijn, hoe vele verpligtingen de menschheid aan den Romeinſchen ſtaat hebbe. Wij hebben boven aangemerkt, dat er, van deszelfs grondvestiging af tot hij door ODOACER geſloopt werd, volgens de gewone tijdrekening meer dan twaalf eeuwen verloopen zijn.

(*) CLAUDIANUS bedient zich, *de bello Gildonico.* vers. 115. ook reeds van dit woord, offchoon in een anderen zin.

zijn. Nu erkennen wij gaarne, dat zich in hetgeen LIVIUS en anderen nopens deszelfs eerste beginfelen verhalen, gelijk het doorgaans gaat, waarheid en verdichting met elkander vereenigen; (*) maar het is toch buiten tegenfpraak, dat reeds van vroegen tijd af de grond tot die grootheid, welke hij naderhand bereikt heeft, gelegd is geworden. Overzien wij derhalve die lange reeks van jaren, welke hij verduurd heeft; wij moeten hem veel meerdere verdienftelijkheid toefchrijven, dan aan eenig ander gemeenebest of koningrijk der oude wereld. Of drong *Rome* de naburige of verder verwijderde volken niet tot de ontwikkeling der hun ingefchapene krachten en vermogens, terwijl het hun ook zelf het voorbeeld gaf? Bragt *Rome*, te gelijk met die heldentaal, welke deszelfs karakter uitdrukte, het licht van kennis en wetenfchap niet naar *Spanje*, *Gallië*, *Brittannië*, *Pannonië*, ja naar *Afrika* over? Rustte *Rome's* ftaat niet op eene wetgeving, die, voor een groot gedeelte, in het hedendaagfche *Europa* ingevoerd, of althans overal als een model van navolging bewonderd is geworden? Gaan wij verder, en befchouwen wij deze heerfchappij als dat vaste en onverwinbare bolwerk der Befchaving, waardoor de wilde herderftammen van het Noorden, niet flechts in hunne ftrooperijen, maar ook in hunne veroveringstogten fteeds geftuit zijn geworden, tot dat de aangeborene woestheid

(*) Dit heeft vooral NIEBUHR, gelijk bekend is, duidelijk in het licht gefteld. Zie *Römifche Gefchichte* I. Th. S. 142 ff 181 ff en elders.

heid bij hen eenigermate voor de indrukken van zachter zeden geweken was! Bedenken wij, in hoevele landen, waarin tot dus verre flechts horden van barbaren omzwierven, dezelve bevorderlijk zij geweest om eene meer geordende maatfchappij te ftichten! Herinneren wij ons den weldadigen invloed, welken zij in de veroverde wingewesten op landbouw en fabrijken gehad, en waardoor zij voor Godvrucht en deugd den weg gebaand heeft, om eenmaal met gelukkigen uitflag op de gemoederen te werken! Gaan wij eindelijk na, hoeveel zij er toe hebbe bijgedragen, dat de belijdenis van het Christendom niet alleen tot de bewoners van geheel het Westen, maar ook tot de Germaanfche volken, welke het rijk overftroomden, was doorgedrongen! Ik heb nu nog flechts eenige voorname punten aangeroerd; maar alles zaamgenomen, heeft *Rome*, zonder dit juist te te bedoelen, de menschheid zoo duur aan zich verpligt, dat wij geen' ftaat op de wereld kennen, aan welken zij zulk een' dank verfchuldigd is. (*)

Doch na de tijdperken van jeugdigen bloei en mannelijke kracht te zijn doorgegaan, geleek *Rome* eindelijk aan een' afgeleefden grijsaard, die, door het verlies der vermogens van geest en ligchaam niet meer

(*) In bijzonderheden vindt men het een en ander ontwikkeld bij GIBBON, Vol. I. p. 52 volgg. 72 volgg. HERDER, *Ideën zur Philofophie der Gefchichte der Menschheit* III. Th. S. 326 ff.

meer ten nutte der maatſchappij werken kan, en voor wien het dus te wenſchen is, dat hij van de aarde verdwijne. Althans in dien toeſtand vinden wij hetzelve in het jaar vier honderd zes en zeventig van onze Christelijke tijdrekening, waarin het ophoudt de hoofdſtad van het westerſche Keizerrijk te zijn. De fakkel der kennis, die, van uit *Rome*, niet ſlechts *Italië*, maar ook vele afgelegene gewesten van *Europa* beſtraald heeft, geeft nu in de nabijheid nog maar het flaauwe ſchijnſel van een bijkans uitgedoofd licht. De zucht voor de beoefening van letteren, kunsten en wetenſchappen is door de moedeloosheid, welke de druk des volks, reeds van eeuwen her, verwekt heeft, ſchier geheel te loor gegaan. Onverſchilligheid voor al wat den geest verheffen en veredelen kan, neemt ſedert eene lange reeks van jaren de plaats van dien loffelijken naijver in, welke de voorgeſlachten bezield heeft: en de drang der behoefte laat, gelijk HALLAM (*) te regt opmerkt, de vernuften niet meer toe, om zich aan de ſtudie van een ander vak toe te wijden, dan hetwelk dadelijk gewin oplevert. Hetgeen van den ſmaak der Voorouders nog is overgebleven, lijdt aan hetzelfde bederf, dat de barbaarschheid overal invoert, en vindt bij het zwakke der poging, om zich aan anderen mede te deelen, bijna nergens ingang. Ja als of de krachten der natuur ook zijn uitgeput, wor-

(*) *View of the State of Europe during the middle ages*. vol. III. p. 307 *sq*.

worden er geene *geniën* meer geboren, die door oorspronkelijkheid van voortbrengsels de verbastering in hare rustelooze vaart weten te stuiten. Of waar doen zich nu nog geschiedschrijvers voor, die de modellen van LIVIUS en TACITUS met vrijen en onbenevelden zin navolgen, en zich door de vermelding van den roem der oudheid, of van groote bedrijven, op het tooneel der wereld voorgevallen, een onvergankelijk gedenkteeken voor de nakomelingschap stichten? Waar treft men thans in de beoefening der regtsgeleerdheid nog kracht en leven genoeg aan, om haar bij het algemeen verval eenigermate op te houden: of wie kan die groote mannen der tweede en derde eeuw evenaren, door welker veel omvattend vernuft deze wetenschap tot eene hoogte gebragt was geworden, zoo als zij in geen' anderen tijd en onder geen ander volk bereikt had? (*) Wat is nu de wijsbegeerte meer, dan eene ijdele bespiegeling van bovenzinnelijke onderwerpen, aan de heerschende drift voor het beschouwelijke leven dienstbaar gemaakt, en zoo wel buiten de zedeleer, als buiten de natuurkundige en mathematische wetenschappen omgaande? Te regt noemt GIBBON het bevreemdend en ergerlijk, dat de wijsgeeren zelven het hunne hebben bijgedragen, om de ligtgeloovigheid der menschen te misleiden. (†) Het is zoo, wan-

(*) VON SAVIGNY, *Geschichte des Römischen Rechts im Mittelalter.* I. B. S. 5, 6.

(†) T. a. p. Vol. IV. p. 61. Verg. Vol. II. p. 152, 153.

wanneer wij *Athene* nitzonderen, dan zien wij hen, ten tijde van den val des westerſchen Rijks, bijna nergens meer met grondſtellingen, die onafhankelijk van het Christendom zijn, te voorſchijn treden; doch waar zij in het verborgene hunne ſchool zoeken te bevestigen of uit te breiden, daar leeren wij ze als voorſtanders van waarzeggerij en tooverkunst, ſterrenwichelarij en doodenbezwering, en dergelijke onzinnigheden kennen, die zij met het *Nieuw-Platonismus*, of *Eclecticismus* in verband brengen. Het gevoel voor het ſchoone en verhevene is nu ook te zeer verſtorven, om zich in gebonden' of ongebonden' ſtijl uit te ſtorten. Waar de welſprekendheid nog genoemd wordt, beſtaat zij in de kunst van vleijen of behagen met vergezochte en gezwollene woordenpraal. De dichters, die anders nog het langſte den goeden ſmaak bewaard hebben, zijn nu echter grootendeels niet anders, dan laffe en zoutelooze nabootſers van de klanken der door de zanggodinnen bezielde oudheid: en de voortbrengſels van hun vernuft mag men meestal gelijk ſtellen met een dor geraamte zonder glans, en gloed, en leven. Penſeel en beitel, te voren ook hier en daar in het Westen werkzaam geweest, om de gelaatstrekken en heldendaden der weldoeners van volk en vaderland voor het nakroost aanſchouwelijk te maken, liggen thans verachtelijk in een' hoek verſchoven. of dienen alleen tot het kinderachtig ſpel eener kleingeestige wereld. De welluidende taal van CESAR en CICERO, door vreemdheid van uitſpraak en een mengelmoes van basterd-

woor-

woorden van tijd tot tijd al meer bedorven, begint van lieverlede reeds op te houden de taal des gemeenen levens te zijn: en nu beginnen ook de boeken, door die mannen en derzelver tijdgenooten nagelaten, voor de groote menigte reeds eenigermate met geheimzinnig beeldſchrift gelijk te ſtaan. Door geheel *Italië* en in de onderſcheidene wingewesten van het rijk is de verbastering zoo wel doorgedrongen, als in het weleer oppermagtige *Rome*. Ook daar legt men zich doorgaans op bedrijven, van welke regelregt het levensonderhoud afhangt, op ſlaafſche en gebrekkige nabootſing van den arbeid der reeds lang verloopene eeuwen en op angstvallige inachtneming van verouderde gewoonten en plegtigheden, nog alleen, met zekere gezetheid, toe. Zelfs ontbreekt het allerwegen reeds aan den lust, om de lettervruchten der Voorvaders, welke als meesterſtukken tot de verste nakomelingſchap verdienden te worden voortgeplant, door de vermenigvuldiging van afſchriften voor den ondergang te bewaren: en ſchaars bekommert men zich over de gedachte, dat zij, in het bezit van weinigen zijnde, met de ſchipbreuk des tijds, ja door de verwoesting van eene enkele landſtreek, geheel kunnen verloren gaan: een noodlottig ongeval, hetwelk wij, bij het overzien van de lijst der boeken, die de Geſchiedenis der Romeinſche Letterkunde ons als verlorene opgeeft, niet twijfelen mogen, of werkelijk hebbe plaatst gegrepen. En hoe zou men ook elders, bij het gemis van zelfſtandigheid, bij de verdrukking,

die

die men van losbandige ſoldaten en roofzuchtige landvoogden te lijden had, en bij den ſteeds toenemenden aandrang der barbaren, in ſtand hebben kunnen houden hetgeen in de hoofdſtad vervallen was? (*) Gaarne erkennen wij met GINGUENÉ (†) en anderen, dat de meeste Latijnſche Schrijvers van naam, die in de vierde en vijfde eeuw gebloeid hebben, vreemdelingen geweest zijn. Ook willen wij niet tegenſpreken hetgeen nog zeer onlangs een ander geleerde heeft aangemerkt, dat de beoefening der letteren, toen die uit *Italië* geweken was, in *Gallië* is blijven voortduren: (§) maar in een' AUSONIUS, SULPICIUS *Severus*, SIDONIUS *Apollinaris*, SALVIANUS, en de overigen, die hij als voorbeelden bijbrengt, zien wij de laatſte lichten, die meest alle bij den val van *Rome* reeds uitgeſchenen en bovendien veel te flaauwen en te benevelden glans van zich gegeven hebben, om den ondergang van de welſprekendheid, de dichtkunst en andere vakken van kunst en wetenſchap te weren.

Doch dat alles tot zulk een' doodelijken ſtaat verzon-

(*) Het zijn ten deele de woorden van ROBERTSON, *Historie der regering van Keizer* KAREL *den vijfden*, I. D. bl. 15, 16. verg. II. D. bl. 1, 2.

(†) *Hist. Litt. d'Italië*, Tom. I. p. 45.

(§) ROUX-FERRAND, *Histoire des Progrès de la civilisation en Europe, depuis l'ère chrétienne jusqu', au XIXe. Siècle.* Tom. I. p. 242, 243.

zonken is, zal bij niemand verwondering baren, die de ziekte, waaraan men krank lag, in haren oorſprong en gedurige toeneming beſchouwt. Reeds in de glorierijke dagen van AUGUSTUS, welke gewoonlijk met die van PERICLES vergeleken worden, waren er de blijken van voorhanden, dat de letteren, kunſten en wetenſchappen, op weinige uitzonderingen na, haren hoogſten bloei bereikt hadden. Hoe meer nu de rust van den Staat door de nietswaardige keizers, welke dien alleenheerſcher opvolgden, geſchokt, de veiligheid van den burger door booze achterdocht, oorblazerij en ſluipmoord vernietigd en het eene gewest na het andere uitgezogen werd; des te ſpoediger verergerde de kwaal, en des te zigtbaarder was het voor een' ieder, die de oogen niet ſluiten wilde, dat zij de levensdeelen had aangetast. Nu mogten die tachtig jaren, waarin betere beſtuurders aan het roer van den Staat zaten, haren voortgang wel vertragen, of althans voor het oog der menigte verbergen; aan genezing was er niet meer te denken: en onder den uiterlijken ſchijn van welvaart drong de ziekteſtof, al dieper en dieper, door merg en beenderen door. De vermaarde ſchrijver *over de oorzaken van het bederf der welſprekendheid* (*) getuigde ten dien tijde nopens één vak

(*) *Dialogus de causis corruptae eloquentiae*: een zeer fraai boek; welks ſchrijver tot dus verre niet met zekerheid bekend is, offchoon wij er waarſchijnelijk TACITUS voor houden moeten.

vak, hetgeen ook op zulke toepasfelijk was, die onder eene eenhoofdige regering beter bloeijen konden. Weldra liepen er allerhande dingen zamen, die aan het kwaad ongemeen voedfel gaven: de aanmatigingen van den foldatenftand en van de *Praetoriaanfche* benden in het bijzonder, de koophandel, die er met het opperbewind gedreven werd, de verheffing van looze of ftoutmoedige, maar diep onkundige gelukzoekers, vreemdelingen en barbaren, tot den rijkszetel (*); vervolgens de verplaatfing van dien zetel naar *Konftantinopel;* de verdeeling van de heerfchappij tusfchen twee of meerdere, het zij ze den eertitel van AUGUSTUS, of van CESAR voerden In *Italië* en andere gewesten ging het gevoel van eigene waarde, en daarmede de lust tot kennis en wetenfchap, dermate te loor, dat een aantal keizers de gewoonte, om zich aan het *decuriaat* en al-

(*) Hoogst opmerkelijk is hetgeen door EUTROPIUS *Brev. Hist. Rom.* Lib. X. cap. 10 nopens VETRANIO, welken de Illyrifche krijgsmagt in plaats van CONSTANS tot keizer verkozen had, is verhaald geworden: dat hij van alle vrije kunften onkundig was, en zelfs de eerfte beginfelen der letteren eerst in gevorderden ouderdom en na zijne verheffing tot den troon leerde. Te regt wordt hij dan in de *Histor. Miscell.* apud MURATORIUM, *Rerum Ital. Script.* Tom. I. p. 75, *prope ad stultitiam simplicissimus* (*alleronnoozelst bijna tot dwaasheid toe*) genoemd. Maar droevige voorbeelden van dien aard vindt men in de zoogenoemde *Historia Augusta.*

alle plaatfelijk beftuur zelfs ten koste zijner vrijheid te onttrekken, met fcherpe plakkaten ftuiten moest (*). Te *Rome* verminderde, met de achtbaarheid van den fenaat, ook gaande wegs het getal van deszelfs leden, waaronder vele, wegens den roem van geleerdheid aan hunne eeuw tot fieraad ftrekten. Van buiten af verfcheen de eene horde van barbaren na de andere, vervulde de oude wereldftad zoo wel als de omliggende landen met moord en plundering: en men moest met den geest van ARCHIMEDES vervuld zijn, wilde men de ftudie nu nog bedaardelijk blijven voortzetten. De wijsgeerte van den tijd had het er reeds eeuwen lang op toegelegd, om het menfchelijk verftand het fpoor bijster te maken: en hierin was zij te gelukkiger geflaagd, daar zelfs de grooten des volks het voorbeeld gaven; zoo als een keizer JULIAAN, op wiens lof als legerhoofd en ftaatsbeftuurder wij niets willen afdingen, maar die echter als een man vol van bijgeloof en dweeperij bekend ftaat (†). Om kort

(*) *Codex Theodos.* Lib. XII. Tit. I. Lex 50, 63, 113, 114, 147, &c. *Novella* MAJORIANI Tit. I.

(†) VOLTAIRE en anderen, weet men, hebben JULIAAN met MARCUS AURELIUS gelijk gefteld. Zij volgen hierin EUTROPIUS, Lib. X. cap. 16. of liever den keizer zelven, die zich een' naijveraar van de deugden diens voorgangers genoemd heeft in *Epistol. ad* THEM. Opp. p. 253. Maar dikwijls verbergt men zorgvuldig hetgeen AMMIAN. *Marcell. Rerum Gestarum* Lib. XXV. cap. 4 ons zoo geestig verhaalt: „ Meer bijgeloovig, dan regtmatig betrachter van de Godsdienst zijnde, flagtte hij, zonder fpaarzaamheid,

kort te gaan; het kranke ligchaam van Staat kreeg door de verduistering van den geest hoe langer hoe heviger schokken. En stond hetzelve die schokken al

eene onnoemelijke menigte vee: zoodat men meende, dat er, bijaldien hij uit den Parthischen oorlog was terug gekomen, osfen zouden zijn te kort geschoten: waarin hij gelijk was aan keizer MARCUS, op wien men vertelt, dat gezegd is: *De witte osfen aan* MARCUS *den keizer! Zoo gij overwinnen moogt, gaan wij verloren.*" Doch op vele plaatsen spreekt deze geschiedschrijver, die zelf van alle dweeperij en bijgeloof niet vreemd is geweest, van JULIAANS buitensporigheid te dezen opzigte. Zie Lib. XXI cap. 1, 2, 3. Lib. XXII. cap. 1, 12. Verg. AUREL. VICTOR in *Excerptis* &c. cap. 43 en GREGOR. *Nazianz.* Opp. Tom. I. p. 61. Col. die ons *Azië* als de kweekschool voorstelt, waarin de keizer verdwaasd is geworden. Het is dan waarlijk te verwonderen, dat VON ROTTECK, *Allgemeine Geschichte* Th. III. s. 104, JULIAAN van de volksbijgeloovigheid vrijkeurt, en de Schrijver van *Romes tweede overheersching der wereld, onder den naam van katholijke kerk*, bl. 24 volgg. hem zoo verheft, als had hij bij zijne groote deugden geene groote gebreken gehad. Veel juister oordeelt GIBBON. Vol. IV, pag. 55 sqq. Men zie ook VAN HERWERDEN, *de* JULIANO *imperatore religionis christianae hoste, eodemque vindice*, p. 26 sqq, welk boek ons het antwoord aan de hand geeft, wanneer wij vragen mogten: waarom er, onder het bestuur der Voorzienigheid, zoo zij den voortgang der menschheid bedoelt, midden tusschen Christenkeizers in, een JULIAAN den troon beklommen hebbe.

al jaren en jaren door; men had flechts de oogen op te flaan, om te zien, dat het meer en meer verkwijnde. Het Christendom kon, ook nadat het tot den rang van openlijke Godsdienst verheven was, geene herftelling te weeg brengen, wijl het daartoe aan de wereld niet gefchonken was geworden; en ook te naauwer nood zijnen voet in het Westen gezet had, of het leed zelf aan die verbastering, welke zich in letteren, kunften en wetenfchappen openbaarde (*). En andere middelen, welke deze en gene te baat nam, om het kwaad in zijnen loop te ftuiten, gaven aan hetzelve nog meer voedfel, of waren ten minfte tot bereiking van dat doel ongenoegzaam. De kwaal was niet minder dan een doodelijke kanker, die, hoe langer hoe verder voortgekropen, eindelijk aan het hart genaderd was, en nu bleef er voor het uitgeteerde ligchaam niets anders dan fterven over (†).

Doch

(*) De blinde woede der Christenen, zegt HEEREN, *Histor. Werke.* IV Th. s. 43. dat tot den ondergang van de werken der oude letteren en kunften welligt nog meer bijgedragen heeft dan de overftroomingen der Barbaarfche volken. Dit is mogelijk wat te ftout gefproken; maar echter geeft hij overvloedige bewijzen van de nadeelen, die de dweeperij der Christenen heeft te weeg gebragt.

(†) Zie bovenal MEINERS, *Geschichte des Verfalls der*

Doch het zou met het Westersche keizerrijk zoo verre niet gekomen zijn; ware de verduistering van het licht der kennis het grootste kwaad geweest, waaronder hetzelve zuchtte. Maar herinneren wij ons nu hetgeen wij te voren (*) nopens het zedebederf gezegd hebben, hetwelk ten tijde van den val dezes Rijks het Christendom zoo wel als het Heidendom in *Europa* bezoedelde; wij zien dan geheel de Maatschappij in zulk eenen toestand verzonken, dat het niet anders zijn kon, of *Rome* moest zijn gebied verliezen. Of hoe is het mogelijk, dat een Staat, ik zeg niet, in wezen blijft, maar zich in de heerschappij over een half werelddeel handhaaft; wanneer alle edele gevoelens in denzelven schier geheel verstikt, en die deugden, waardoor hij zijne meerderheid over naburen en vreemdelingen verkregen heeft, door zoo vele ondeugden vervangen zijn? Het is toch de Bijbel alleen niet, die ons leert, dat geregtigheid een volk verhoogt en ongeregtigheid hetzelve vernedert. Treedt de zucht voor pracht en weelde in de plaats der oude eenvoudigheid en soberheid; de groote menigte kan hieraan op den duur niet voldoen, zonder anderen van hun eigendom te berooven en vijandschappen te verwekken en aan te kweeken. Gaan dartelheid en ligtzinnigheid, zwelgerij en ontucht, gelijk doorgaans

Sitten, der Wissenschaften und Sprache der Römer. S. 238 ff.

(*) *Geschiedenis der Zed. en Godsd. Beschav.* enz. I D. bl. 426 volgg.

gaans geschiedt, hiermede vereenigd; weldra worden de krachten van ligchaam en ziel uitgeput en blijft er niets dan een ontzenuwd menschengeslacht over. Het kwaad klimt tot nog vervaarlijker hoogte, als de geest der dwingelandij van den troon des alleenheerschers onder alle rangen en standen afdaalt, den sterke overal tot een' verdrukker van den zwakke maakt, en daardoor den eenen zoo hevig tegen den anderen aanzet, dat het op eene geweldige botsing moet uitloopen. Voegen wij hier nu nog den rampzaligen invloed bij, welken het *Egoismus* op het maatschappelijk bestaan heeft, wanneer het bij groot en klein de eenige drijfveder van werkzaamheid is. Dan tast het de kiem van die gezellige deugden aan, tot welker beoefening de natuur ons opleidt door ons als behoeftige wezens te vormen. Dan wijkt de vaderlandsliefde en er wordt op niets anders uitgegaan, dan om uit de gemeene schipbreuk te redden wat men voor zich zelven redden kan. Eerlijkheid en trouw volgen de vaderlandsliefde en verdwijnen uit het burgerlijk verkeer als verwezen ballingen. List en logen, knevelarij en diefstal doen zich allerwegen voor en verpesten het element, waarin de bewoners van steden, dorpen en gehuchten leven moeten. Het zedeloos bestaan neemt zijnen oorsprong uit den schoot der huisgezinnen, waarin het aankomend geslacht tot allerlei wanbedrijf opgroeit, en verbreidt zich van daar over de maatschappij even als het onkruid, hetwelk vrijelijk opgeschoten, aan den vruchtbaren akker het aanzien geeft van een'

woes-

woesten en onbebouwden grond. Om kort te gaan, het bederf dringt ten laatſte zoo diep door, dat het den Staat ondermijnt: en nu moet dezelve vallen, zonder dat eene menſchelijke magt bekwaam is, om dien val te keeren of te verhoeden.

Dit geldt in vollen nadruk van het Westerſche keizerrijk. Reeds vóór de regering van AUGUSTUS hadden de burgeroorlogen onder MARIUS en SYLLA, POMPEJUS en CESAR, de tweeſpalt tusſchen den raad en het volk, de overheerſchingen van *Griekenland* en het Oosten, *Afrika* en *Egypte*, *Spanje*, *Gallië* en andere gewesten van *Europa* de ondeugden onder de Romeinen vermenigvuldigd. LIVIUS vangt daarom, ten tijde van dien Keizer, zijne *geſchiedenis* reeds aan met de klagte over de algemeene drift naar weelde en wellust, waardoor men zich zelven en den Staat den val berokkende. Het zedebederf nam, onder het bewind der keizers, door de verſpilling van het burgerregt, door de vermenging van het edele bloed met dat van losbandige of woeste vreemdelingen, door de zich ſteeds verder en verder verbreidende zucht voor het geheimzinnige, wonderſpreukige of groteske, die met de verbastering van letteren, kunſten en wetenſchappen gepaard ging, en door de onophoudelijke invoering van Aziatiſchen praal en trots, hand over hand toe. De opperhoofden van den Staat gaven menigwerf aan hunne onderdanen, terwijl zij zich, gelijk de *Despoten* aan den *Eufraat* en den *Tiger*, als Goden deden aanbidden,

het

het voorbeeld van de ſchandelijkſte wanbedrijven, die met uitſchudding van alle ſchaamte openlijk door hen begaan werden (*). En niet ſlechts dat zulke buitenſporigheden door de groote menigte gedurende het leven van die onzinnigen gretig werden nagevolgd; maar nog na hunnen dood werkte het vergif, hetwelk zij verſpreid hadden, op de harten, om er alle gevoel voor deugd en eerbaarheid in te verſtikken. *Rome* vergat hoe langer hoe meer wat het te voren geweest was, en afſtammelingen van voorvaders, die de wereld overwonnen hadden, begeerden ten laatſte, ge-

(*) Letterlijk zegt HERODIANUS *Hist.* Lib. V. cap. 6 van HELIOGABALUS, dat hij zijne wanbedrijven niet eens bedekken wilde. Maar hetgeen THOLUCK in NEANDERS *Denkwürdigkeiten aus der Geschichte des Christenthums und des Christlichen Lebens*, I B. s. 178 ff. in een kort beſtek bijeen heeft gebragt, doet ons bij vele, ook vroegere, keizers en keizerinnen trekken van onbeſchaamdheid opmerken, zoo als wij die nergens elders aantreffen. Wat hunne dwaze zelfverheffing aangaat; het is bekend, dat DIOKLETIAAN, die groote voorſtander van Aziatiſche ijdelheid, het bevel heeft uitgegeven, om hem als God te aanbidden. Doch de gruwzame DOMITIAAN had zich een paar eeuwen te voren reeds zoo ver vergrepen, dat hij zich den eertitel van *Heer* en *God* toeeigende. Men zie SUETON. in *Domit.* Cap. 13. AUREL. VICT. *de Caesar.* Cap. 39. EUTROPIUS Lib. VII. Cap. 23, die evenwel niet in het oog houdt, dat reeds CALIGULA hierin was voorgegaan. Zie MEINERS: s. 59 ff.

gelijk JUVENALIS het uitdrukt, niets anders dan *brood en ſpelen* (*). Het Christendom, hetwelk, volgens den kerkvader AUGUSTINUS (†), het eenige redmiddel voor het uitgeteerde *Rome* was, had zich in den aanvang met moed en kracht tegen den ſtroom des kwaads verzet en menige ſchoone zegepraal bevochten; maar ontaardde, langzamerhand van zijne beginſelen, zoo dat het buiten ſtaat werd geſteld, om den geest des tijds in deszelfs alvernielende vaart te ſtuiten. Zoodra toch de oorſpronkelijke eenvoudigheid geweken was, ontſtond er tweederlei kerk, eene uitwendige en eene inwendige (§). Maar juist door die verdeeling was de kracht gebroken, om het bederf af te weren. De uitwendige kerk vermengde zich met de wereld, nam al het onreine in zich op, hetwelk haar toeſtroomde, en werd aan een' modderpoel gelijk, die ſlechts troebel water oplevert. De inwendige zag daarop, niet zonder reden, met een' blik van

(*) *Panem et Circenses.* JUV. *Sat.* X vs. 78 sqq.

(†) *De Civitate Dei.* Lib. II. Cap. 19.

(§) Eigenlijk is dit een gevolg van de menſchelijke onvolkomenheid. Reeds in de ſchriften der Apostelen zijn er flaauwe ſporen van te vinden. Doch de onderſcheiding van het *ware* en het *ſchijnbare ligchaam* van CHRISTUS, zoo als die beiden in de ééne kerk vereenigd zijn, treffen wij, gelijk de Hoogl. KIST, *Verhand. van* TEYLERS *Godgel. Gen.* XXX D. bl. 182 opmerkt, het eerst bij AUGUSTINUS aan. En nu was zij maar al te noodzakelijk geworden.

van verachting neder en wist al wat zich van de besmetting zuiveren wilde, aan zich te trekken; maar zonderde zich nu ook van de maatschappij af, vorderde eene gestrengheid, welke het menschelijke dikwijls te boven ging, zocht in ligchaamskwellingen menigmaal zekere vergoeding voor het gemis van ware heiligheid, en deed gaande wegs het getal der zulken toenemen, die onder eene grove monnikenpij een verzinnelijkt en ondeugend hart omdroegen. De heilleer, welke het bederf bestrijden moest, werd nu ook hoe langer hoe meer verbonden met legenden uit eene *populaire Mythologie;* met stellingen en leefregels, door dweeperij of bedrog uitgedacht; met plegtigheden, deels uit de gebruiken van het heidendom, deels uit de schaduwachtige offerdienst der Levieten ontleend: in één woord, met hetgeen tegen den reinen en geestelijken zin van het Evangelie strijdig en veeleer geschikt was, om den voortgang van het kwaad te bevorderen, dan te beteugelen of te stuiten (*). Ja door een jammerlijk misverstand van datzelfde Christendom, hetwelk aanleg en vermogen heeft, om de wereld tot volmaking te brengen, werden niet alleen vele ondeugden voortgeplant, maar ook de menschen in eene luiheid en vadzigheid gestort, die hen van de deelneming aan staatszaken afkeerig maakten, de vaderlandsliefde in de beginselen smoorden,

ze-

(*) Dit zijn ten deele de woorden van GIBBON. Vol. V. p. 111 sqq. welker waarheid de schrijvers der Kerkelijke Geschiedenis volkomen bevestigen.

zekere dweeperij met een ander vaderland aankweekten, en de maatſchappij allengskens in een' doodſlaap vervallen deden, welken de Oosterſche wijsgeerte, de geest des beſpiegelenden levens en andere oorzaken hadden voorbereid (*). Nu mogt het eene weldadige beſchikking der Voorzienigheid zijn, dat de Opperhoofden des Rijks zich, van de vierde eeuw af, aan de kerk aanſloten; maar hoe weinig er door hunne toetreding voor ware Godsdienſtigheid en zedelijkheid gewonnen ware, had reeds het voorbeeld van KONSTANTIJN, den eerſten Christenkeizer, geleerd, die dezelfde wreedheid, met welke hij in *Gallië* de overwonnen koningen van *Franken* en *Allemannen* voor de wilde beesten geworpen had, aan CRISPUS zijnen zoon en andere zijner betrekkingen

(*) Men tijgt het Christendom dikwijls de invoering van bijgeloof en dweeperij en dus ook die van het daaruit ontſproten zedebederf aan; maar hetzelve is te dezen opzigte geheel onſchuldig. De verbijstering van den menſchelijken geest heeft alleen het kwaad berokkend. Al ware het heidendom in *Europa* blijven heerſchen; de tweede en derde zouden niet minder dan de volgende eeuwen de *Magie*, *Theurgie* en dergelijke onzinnigheden in alle kringen hebben doorgedreven. TENNEMANS *Geschichte der Philosophie*, Th. VI en VII zal een' ieder hiervan overtuigen. Men zie SELTENREICH *over de voortplanting van het Christendom*, *in de nieuwe Verhandd. van het Haagsch Gen.* voor het jaar 1816, bl. 60 en vooral de *aanteek. van den Vertaler.* bl. 330 volgg.

gen uitoefende, door zijne handen met hun bloed te bevlekken (*). De geestelijkheid mogt, van 's mans

(*) Men heeft maar al te dikwijls uit het oog verloren, dat het twee verschillende vragen zijn, of KONSTANTIJN door God verkozen is geworden, om het Christendom in *Europa* te bevestigen; en of hij zelf hart en wandel naar de beginselen van het Evangelie heeft ingerigt. Het eene staat mijns inziens zoo boven allen twijfel verheven, dat ik hierin het bijzonder bestuur der Voorzienigheid eerbiedige en tevens eene bron van rijke zegeningen vinde. Men zie de Hoogleeraren KIST, *de Commutat. quam Constant. M. auct. Societas subiit Christ.* p. 45 sqq. en ROOIJENS in het *Christel. Maandschrift voor den besch. Stand*, I D. bl. 329 volgg. Doch men zou der waarheid te kort doen, bijaldien men het andere beweren wilde. Niet, dat staatkundige inzigten den keizer alleen bewogen hebben, om zich aan de kerk aan te sluiten. Het tegendeel kan men bij SCHROECKH, *Christliche Kirchengeschichte* Th. V. s. 82 ff. bewezen zien, en blijkt ook uit de bedrijven van uiterlijke Godsdienstigheid, die hem worden toegeschreven. Maar waarom zou hij regtzinnigheid (gelijk SPITTLER zegt, *Grundriss der Geschichte der Christl. Kirche*, s. 80 Ausg. 5), niet boven vroomheid gesteld, ja het niet opregtelijk met het Christendom gemeend hebben, offchoon hetzelve op hem, wegens den hem aangeborenen ruwen aard dien indruk niet maakte, dat het hem tot ware Godvrucht en deugd geleidde? Hoe dit ook zijn moge, 's mans boven aangevoerde wreedheid rust te zeer op de getuigenis van geloofwaardige schrijvers,

'smans komst op den troon af, aan de verdrukkingen ontheven zijn, waaronder zij zoo lange gezucht had: maar hoe meer zij federt dien tijd in rijkdom, magt en aanzien toenam; des te fterker ontwikkelde zich in dezelve eene trotschheid, heerschzucht en ijdelheid, waardoor velen hunne heilige bediening onteerden, en het aanfchouwelijk maakten, dat zij niet minder de dingen dezer aarde, dan die des hemels zochten. De oude bevolking van het Westen en van *Rome* in het bijzonder begon reeds eenigermate het heil der ziele aan de zorge en de voorbede der priesters over te laten; terwijl zij in het onbeperkt genot van vermaken en wellusten, even als het zwijn in het flijk omwroette, en de goederen eener betere wereld flechts onder die voorwaarde begeerde, dat zij in deze wereld aan elke opkomende drift kon botvieren. Men behoeft alleen de fchriften van SALVIANUS te doorbladeren (*), om zich de zedelijke laagte, waar-

om die te mogen ontkennen. Men zie EUTROPIUS Lib. X cap. 3, 6. AURELIUS VICT. *de Caesaribus.* Cap. 41. *Hist. misc.* Lib. XI. p. 37 en anderen, door HEINICHEN ad EUSEBIUM, *Histor. Eccles.* Lib. X. Cap. 9 aangehaald. Intusfchen zal men aan de gisfing van GIBBON. Vol. III. p. 85, 86, niet veel gewigt hechten, als men in het oog houdt, dat EUTROPIUS, in navolging van velen ouden, bij het beoordeelen der vorsten, meer op het openbare, dan op het bijzondere leven van dezelve gezien heeft.

(*) Vooral 's mans gefchrift *de Gubernatione Dei*, inzonderheid Lib. IV. p. 73 sqq. Lib. V. p. 87 sqq. Lib.

waartoe die bevolking omſtreeks het midden der vijfde eeuw gezonken is, levendig te kunnen voorſtellen. Nu werden dan ook de barbaren zoo vele er met die bevolking zamenſmolten, in dien zin Romeinen, dat zij, met verlies hunner oorſpronkelijkheid, tot wekelijkheid vervielen en de ondeugden hielpen vermenigvuldigen. Zoo was dan eindelijk het Christendom tot die verbastering gekomen, waarvan wij boven een treurig tafereel hebben opgehangen. En offchoon het ons in het vervolg blijken zal, dat zulk eene verbastering noodzakelijk geweest is, om de zedelijke en Godsdienstige Beſchaving in het hedendaagſche Europa te vestigen; heeft zij echter de inſtandhouding van de oude wereldheerſchappij grootelijks tegengewerkt, in plaats van die te bevorderen. Met de prediking en verbreiding van het Evangelie was dan de laatſte proef genomen, of *Rome* met de onderhoorige gewesten zich nog bezinnen en den gruwel der verwoesting voorkomen wilde. Doch deze ook mislukt zijnde, plaatſte zich de Godheid op den troon der geregtigheid. Daar werden de ver-

VII. p. 147 sqq. Hier en daar moge den ſchrijver, bij het maken van vergelijkingen tusſchen de Romeinen en de Barbaren, een woord ontvallen zijn, hetwelk een weinig te ſterk is; maar ook op die plaatſen, waar hij zich van geene vergelijking bedient, teekent hij de zeden van zijnen tijd met zwarte kleuren: zoo als Lib. III. p. 49, waar hij de kerk zelve een' modderpoel van ondeugden noemt.

verdienften van de Koningin der volken tegen derzelver wanbedrijven en ondeugden opgewogen. Maar de evenaar floeg te haren nadeele uit; zij werd te ligt bevonden, om haar nog langer voor den val te behoeden. Nu werd het vonnis uitgefproken: gelijk gij uit het niet geworden zijt; zoo zult gij tot het niet wederkeeren (*).

En hoe zou *Rome*, ten tijde van AUGUSTULUS, in ftaat zijn geweest, om de voltrekking van dit vonnis te doen vertragen of opfchorten? Het had niet alleen zich zelve door de keuze van de duisternis boven het licht en door de najaging van allerlei zedeloosheid voor den val rijp gemaakt; maar het was ook in omftandigheden gekomen, die het van de magt beroofd hadden, om den doodelijken flag van zich af te keeren.

Het

(*) Het is met den aanleg van dit werk niet overeenkomftig, bij elke bijzonderheid de fchrijvers te vermelden, op wier getuigenis wordt aangegaan. Dit is hier en daar alleen bij het gebruik maken van derzelver woorden, of om andere bijzondere redenen gefchied. De meeste, die ons den toeftand van *Rome* en het Westen, onder het gebied der Keizers, leeren kennen, kan men vinden bij BECK, *Anleitung zur Kenntnis der allgemeinen Welt- und Völker-Geschichte*, II. Th. s. 463 ff. Dat niemand meer verdient geraadpleegd te worden, dan GIBBON, behoef ik niet te zeggen. Ware hij maar zoo vooringenomen tegen het Christendom niet, dat men hem met behoedzaamheid behoort te lezen!

Het eerſte, dat hier in aanmerking komt, is de onmatige uitgeſtrektheid gronds, welke de Romeinen veroverd en aan het Rijk gehecht hebben. VELLEJUS PATERCULUS (*) geeft ons een overzigt van de gewesten, die, van tijd tot tijd, aan hetzelve onderhoorig zijn geworden: en wanneer wij er nu die landen bijvoegen, waarvan zij zich naderhand geheel of ten deele meester hebben gemaakt; dan zien wij, om van *Azië* en *Afrika* niet te ſpreken, de grootſte helft van *Europa* in hunne magt (†). Zeker was het, gelijk reeds ORIGENES opmerkt (§), eene wijze beſchikking van God, dat in die dagen, waarin het Christendom moest worden uitgebreid, zoo vele volken onder het gebied van éénen Keizer waren; maar die volken in onderworpenheid te houden en derzelver grenzen tegen buitenlandſche invallen te beſchermen, kostte den Romeinen veel meerdere moeite, dan waarop de vergrooting van het Rijk hun was te ſtaan gekomen. Eensdeels ſchoot bij hen de magt van wapenen te kort, om de menigvuldige vijanden, welke zij zich berokkend hadden, genoegzaam te bedwingen: anderdeels ontbrak het hun aan de vereischte veerkracht, en waren zelfs de hoofden van den Staat er met den besten wil niet voor berekend, om alle punten met behoorlijke zorg gade te ſlaan en de ongelijkſoortige en tegen elkander ſtrij-

(*) *Histor. Rom.* Lib. II. Cap. 88 sq.
(†) GIBBON Vol. I. p. 26 sqq.
(§) *Contra Celsum* Lib. II. Cap. 30.

ſtrijdige deelen tot een beſtaanbaar geheel te vereenigen. En hetgeen inboorlingen noch vreemdelingen deden, om zich aan het gezag der heerſchappijvoerders van *Europa* te onttrekken, geſchiedde door de ſtoutheid der legerbenden zelve, die, van tijd tot tijd aan het muiten geſlagen, tegen den Keizer opſtonden en één uit hun midden tot deszelfs plaatsbekleeder uitriepen. Er verliep eene reeks van jaren, waarin de euvelmoed der ſoldaten zulk eene menigte legerhoofden, hetzij te gelijk, hetzij na elkander, tot Keizer maakte, dat de geſchiedſchrijvers het zekere getal voor het onzekere nemen en, met zinſpeling op hetgeen te *Athene* gebeurd is, van dertig tirannen ſpreken. „ Ik weet niet," is de opmerkelijke taal van FLORUS (*), „ of het voor het Romeinſche volk niet beter ware geweest, met *Sicilië* en *Afrika* tevreden te zijn, of ook, bij het gemis van deze, over zijn *Italië* te heerſchen, dan tot die grootheid op te wasſen, dat het door zijne eigene krachten verteerd werd." Deed nu de uitgeſtrektheid van het Rijk, welks beſtuur voor één Opperhoofd te veel omvattend was, ligtelijk ſcheuringen ontſtaan; zij drong menigen Keizer, om bloedverwanten of gunſtelingen met zich op den troon te plaatſen, of althans met onbepaalde volmagt naar elders heen te zenden: maar hoe dikwijls gedroegen deze zich als Oosterſche Satrapen door zichzelven tot alleenheerſchers op te werpen! Hoe dikwijls gold

(*) *Rerum Rom.* Lib. III. Cap. 12.

gold hier het woord van LACTANTIUS (*), dat de wereld veel minder tot regeren dan tot uitzuigen der volken verdeeld werd! Tegen het einde der vierde eeuw achtte THEODOSIUS de Groote het niet alleen tot bewaring van huiselijke rust, maar ook tot handhaving van het gebied, noodzakelijk eene splitsing tusschen het Oosten en het Westen te maken en het bewind van het eene aan ARCADIUS, van het andere aan HONORIUS op te dragen: doch verre van door dien maatregel het gezag te stevigen, verbrak hij daardoor den zwakken en schier verteerden band, die het geheel tot dus verre nog eenigermate had bijeengehouden. Weldra zag men naijver, wangunst en andere booze gezindheden den vrede storen. Het eene deel wilde over het andere heerschappij voeren. Door beide werden er barbaren aangeworven, om elkander te beoorlogen. Doch het Oosten zond steeds zijne woeste benden uit, om het Westen, hetwelk tot geen tegenweer meer bestand was, in te nemen. Van tijd tot tijd werden er stukken van het Westersch Keizerrijk afgebrokkeld. Ook in deszelfs binnenste deelen ontstonden er scheuringen, die niet langer te stoppen waren. Ten laatste schokte alles uit een en de helft van het gevaarte lag daar als een puinhoop neder.

En kwam een tweede verschijnsel bij, de ontvolking van *Italië* in het gemeen en van de hoofdstad in het bijzonder. Zeker schijnt de rekening van

GIB-

(*) *Instit. Divin.* Lib. VII. Cap. 16.

GIBBON (*) niet te laag te zijn, als hij de onderdanen, welke CLAUDIUS onder zijn gebied gehad heeft, op een getal van honderd en twintig millioen menschen schat. Maar in allen gevalle zal er heden ten dage, ten zij men misschien den Keizer van *China* moet uitzonderen, wel geen alleenheerscher op de wereld zijn, die over zulk eene verbazende menigte den schepter zwaait, als vele Keizers van *Rome* onder hun bestuur gehad hebben. Bestond al een groot gedeelte der onderhoorigen uit volken, die, zoodra zij de kans schoon zagen, het juk hunner meesters afschudden; verscheidene gewesten waren echter zoo geheel in den Staat ingelijfd, dat zij deszelfs bloei en welvaart, als de hunne, behartigden. Inzonderheid bevatte *Italië* eene burgerschap, deels uit de beroemde wereldstad ontsproten, deels door de banden des bloeds en andere betrekkingen aan derzelver bewoners naauw verknocht, en allezins genegen, om voor de behoudenis van het Rijk de wapens op te vatten en des noods het leven te laten. Doch bedenken wij nu eens, hoe die getrouwe aanhangers van *Rome's* heerschappij onder de vreemdelingen, op wier grond zij zich hadden neêrgezet, langzamerhand versmolten, of onder den druk der tijden vergaan, of met geweld uit hunne erve verdreven zijn! Bedenken wij, wat de steeds toenemende afkeer van het huwelijksleven, de pressing tot de krijgsdienst in vreemde gewesten, de gedurige vernieuwing van den binnenlandschen oorlog, tot ontvolking van *Italië* en an-

(*) Vol. I p. 59, 60.

andere gedeelten van den Staat gedaan hebben! Er is nu nog niet gesproken van twee der ergste plagen, pest en hongersnood, die ook in het Westersche Keizerrijk, tot op de laatste tijden toe, jammerlijke verwoestingen hebben aangerigt. En wanneer wij het oog vestigen op zoo vele bloedige veldslagen, als de Romeinen genoodzaakt zijn geweest, tot voor de poorten der hoofdstad toe, aan de Barbaren te leveren; behoeven wij dan nog wel te vragen, of de bevolking voor een aanmerkelijk gedeelte zij uitgestorven? Nu kon het dan ook niet anders, of er kwamen eindelijk handen te kort, om het waggelend staatsgebouw nog eenigermate te stutten en te bewaren voor eene volslagene instorting. Nog te sterker liet dit gemis zich gevoelen, daar *Rome* zelve aan ontvolking zoo schromelijk geleden had. „ Toen de zetel des gebieds," zegt MONTESQUIEU (*), „ in het Oosten gevestigd was, ging bijkans geheel *Rome* daar heen over: de Grooten bragten er hunne slaven, dat is te zeggen, bijna het gansche volk, en *Italië* werd van zijne inwoners beroofd." Dit nu zijn gewisselijk dichterlijke uitdrukkingen, van welke de waarheid ons gebiedt iets af te trekken; zoo als ook van hetgeen hij volgen laat: dat de rijkdommen, die men uit *Azië* en *Afrika* haalde, nu niet naar *Rome*, maar naar *Konstantinopel* gebragt werden (†). Doch er

(*) *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence.* Chap. 17.

(†) Even zoo schijnt het tafereel, hetwelk ROUX-

er is geen twijfel aan, of door de verplaatſing van den rijkstroon, en de veranderingen, die daaruit voortvloeiden, velen bewogen werden, om zich met den heerſcher in de nieuwe hoofdſtad neêr te zetten. „ Door zijne Keizers verlaten," zegt LE BEAU (*), „ werd *Rome* gelijk aan een groot en prachtig gebouw, hetwelk weldra zijne ſierlijkheid en ten laatſte zijne ſtevigheid verliest, wanneer het ophoudt door den eigenaar bewoond te worden." Nog te eerder lieten zich de burgers tot verhuizing uitlokken, wijl de nieuwe Hoofdſtad voor den koophandel veel gelegener dan de oude was, en men dáár veel minder dan hier voor het geweld van veroveraars behoefde te vreezen en dus veel geruster wonen kon. Dit bleek vooral onder de laatſte Keizers, toen GENSERIK en RICIMER, om nu van ALARIK niet te ſpreken, *Rome* door de kracht der wapenen innamen en binnen deszelfs muren de verſchrikkelijkſte plunderingen en moordtooneelen aanrigtten. Toen is het weêr, zegt SCHLOSSER (†), de Christelijke Godsdienst geweest, die de ellende verzachtte. Maar zoo bewonderenswaardig de liefdedaden zijn, welke een DEOGRATIAS van *Karthago*, een PAULINUS van

No-

FERRAND, p. 58, 59 ophangt, veel te ſterk gekleurd te zijn.

(*) *Histoire du Bas-Empire* Tom. I. p. 498. Vergel. vooral GIBBON. Vol. III. p. 20 sqq.

(†) *Weltgeschichte in zusammenhängender Erzählung.* I. B. s. 709. Dergelijke juiste opmerkingen komen ook s. 675, 676, 721 en elders voor.

Nola en dergelijke vrome mannën aan de ongelukkigen bewezen hebben; zoo weinig hebben zij kunnen verhoeden, dat eene ontelbare menigte menſchen door vuur of ſtaal omkwam, of, van have en goederen beroofd, naar elders vlugten moest. Inzonderheid verdient het onze opmerking, dat de oude geſlachten, wier voorouders den achtbaren raad door de kracht van welſprekendheid voorgelicht en beſtuurd, of de legers van den Staat op derzelver zegevierende togten geleid, of door de beoefening van letteren, kunſten en wetenſchappen eene onſterfelijkheid van naam verworven hadden, deels uitgeſtorven of naar het Oosten verhuisd, deels onder de kloosterlingen verſmolten zijn. Er was dan geene nakomelingſchap, die, uit het bloed van groote mannen voortgeſproten, derzelver beeldtenisſen en gedenkteekenen als bijzonder eigendom bezat, en zulk een dierbaar kleinood, te hunner gedachtenis, aan de kinderen naliet. En nu zag men zich te *Rome* zoo wel, als in geheel het Westen dien veelvermogenden prikkel ontnomen, om alles aan te grijpen, wat tot herſtelling van het vermolmde en ingezakte Staatsgebouw dienen kon. Maar met het verdwijnen van doorluchtige familiën, verdween ook meer en meer de liefde voor de oude wereldſtad en het gebied, hetwelk zij gegrondvest hadden. Het eergevoel werd door eene ijskoude en doodelijke onverſchilligheid verdrongen. Schier het eenige, dat men nu nog zocht te bevredigen, was lage eigenbaat: en voor deze was er zoo wel bevrediging te vinden

on-

onder de heerfchappij van barbaren, als onder het bewind van de afftammelingen der burgers, welke fieraden voor volk en vaderland geweest waren.

Aan deze bedroevende omftandigheden heeft zich nu ook nog eene derde aangeknoopt, namelijk de aandrang van vreemdelingen. Terwijl toch de afftammelingen der oude bevolking hoe langer hoe meer in getal verminderden, kwamen zich van tijd tot tijd nieuwe huisgezinnen op den verlatenen grond neêrzetten. Dit gefchiedde zoo wel in het hart van *Italië*, als in andere ftreken. Zelfs in de aanzienlijkfte fteden van het Westen, zelfs binnen *Rome's* muren wemelde het van buitenlanders, die er zich met der woon gevestigd hadden. En grootendeels waren het de zoodanigen, die de nooddruft, of het geweld van wapenen gedwongen had, aan hunne verblijf- of geboorteplaats vaarwel te zeggen en zich elders eèn tweede vaderland te zoeken. Merkwaardig is het verhaal van OLYMPIODORUS (*), dat *Rome* alleen, nadat het door de *Gothen* was ingenomen, volgens de opgave van deszelfs Prefekt ALBINUS, op éénen dag een' toevloed van veertien duizend zielen gekregen heeft. Hetgeen dus bij zekeren ouden fchrijver van de volken des lands gezegd wordt, dat zij, even als de rivieren naar de alles inzwel-gen-

(*) Bij PHOT. *Biblioth.* Cod. LXXX. Tom.I. p. 59. BEKK.

gende zee, naar *Rome* zamenvloeiden (*), mogen wij op dezen aandrang der Barbaren toepasſen. Hoe zouden dezen nu van een' Staat, welks onverzadelijke heerschzucht zoo lang mogelijk was voortgegaan, om alles aan zijn gezag te onderwerpen, ofſchoon die hen thans onder zijne beſcherming nam, geen' innigen afkeer hebben? Moest ook het gros van vreemdelingen, zoodra het de zedelijke laagte, waartoe de nazaten der voormalige Romeinen verzonken waren, door gemeenzamen omgang, van nabij kennen leerde, niet met een' blik van verachting op de hun overgeblevene heerſchappij nederzien? En kon het dan wel anders, of zij ſloegen, althans op weinige uitzonderingen na, de handen inéén, om, waar het ſcheen, dat hun de gelegenheid openſtond, hunne eigene landslieden aan het beſtuur te brengen, en al wat het gebied van *Rome* op den gewonen voet behouden wilde, te verdringen of te verdelgen? Maar nog veel meer kwaads deden die ſtroomen van vreemde Volken, die, van uit het Oosten opgetogen, geheele gewesten, met verdrijving of overheerſching van den landzaat, innamen. Verre van dáar toch, dat zich deze de onderworpenheid aan *Rome* lieten welgevallen, mits zij den bemagtigden grond in rust en vrede bezitten konden; beſchouwden zij dien grond als hun wettig verkregen eigendom, of gingen althans te werk als volſlagen meesters, die aan niemand eenige verantwoording ſchuldig

(*) DIODORI *Fragmenta* apud MAJUM, *Scriptorum Vet. nov. Collectio*, Tom. II. p. 103.

dig waren. Noemden zij zich al bondgenooten, en zag men zich werkelijk genoodzaakt, hen als zoodanig aan te nemen (*); er was niets verderfelijker dan een bondgenootſchap, hetwelk de gemeene welvaart aan de handen van barbaren toebetrouwde, die men voorzien kon, dat, bij het ontſtaan van de minſte oneenigheid, de vriendſchap in vijandſchap zouden verkeeren en tegen de legers van den Keizer optrekken. Evenwel zou dit ook nog zoo ſpoedig den val van *Rome's* heerſchappij niet berokkend hebben; waren die legers uit burgers zaamgeſteld geweest, door wier aderen het voorvaderlijk heldenbloed vloeide en wier hart voor de behoudenis der oude grootheid klopte. Maar reeds van eeuwen her had men begonnen met Barbaren van allerlei oorſprong in ſoldij te nemen. Reeds AUGUSTUS had daarvan het voorbeeld gegeven door de hulpbenden van *Batavieren* en andere overwonnen volken onder zijne lijfwacht te ſteken, of met zijne krijgsknechten te vereenigen (†). Velen zijner opvolgers waren hetzelf-

(*) Intusſchen geſchiedde dit niet ſlechts veiligheidshalve, maar ook, gelijk MONTESQUIEU l. c. ch. 18 opmerkt, gewinshalve, wijl zulk eene krijgsmagt min kostbaar was. En geldbeſparing was er hoogstnoodig, omdat het Westen nu zoo wel als het Oosten voor eene bijzondere hofhouding te zorgen had, en om vele andere redenen.

(†) Reeds heeft zich CESAR in den *Pharſaliſchen* veldſlag van *Galliſche* en *Germaanſche* hulpbenden bediend, en onder deze zijn *Batavieren* geweest. Zie FLORUS, *Rerum Rom.* Lib. IV. Cap. 2 § 5, 48. LUCAN. *Pharſal.*

zelfde voetſpoor ingeſlagen. Onder AURELIAAN beſtonden de Romeinſche legers misſchien wel voor de helft uit Barbaren. PROBUS nam er nog meerder in zijne dienst, en zoo bleef derzelver getal gedurig aanwasſen. Nadat het Rijk door THEODOSIUS verdeeld was geworden, beſtond de geheele krijgsmagt, zoo wel in het Westen als in het Oosten, genoegzaam alleen uit vreemdelingen: zoodat HONORIUS en zijne opvolgers zich bijkans alleen op dezen verlaten moesten. Hoe veel het misverſtand van de Christenleer, vooral in de drie eerſte eeuwen, er toe gedaan hebbe, om de inboorlingen van de krijgs-

Lib. I. vs. 431, 432. Ook denkt men thans vrij algemeen, dat hij met de *Batavieren* een krijgsverbond geſloten heeft. Zie WAGENAAR, *Vaderl. Hist.* I D. bl. 46 volgg. BILDERDIJK, *Geſchiedenis des Vaderlands*, I D. bl. 27 volgg. VAN KAMPEN, *Geſchichte der Niederlande*, I B. s. 14, 20. Het is zeer mogelijk: doch de zwakheid der bewijzen ſchijnt laatstgenoemden ſchrijver tot het vermoeden gebragt te hebben, dat het *vrijwilligers* uit dit volk geweest zijn, die bij het Romeinſche legerhoofd dienden. Althans is de plaats van LUCANUS, hoe veel er buitendien ook wordt aangehaald, de eenige, waarin wij van *Batavieren* in CESARS leger uitdrukkelijk gewaagd vinden. Van eene bondgenootſchap zwijgt die Dichter zoo wel, als CESAR zelf in zijne boeken *de bello Gallico.* Ook is het woord *Batavi* waarſchijnelijk niet van de hand des Dichters. En het zeggen van CIVILIS bij TACITUS *Hist.* Lib. IV. Cap. 17 is voor meer dan ééne uitlegging vatbaar, en ziet zeker op lateren tijd.

krijgsdienst af te schrikken, en dus de aanwerving van buitenlanders noodzakelijk te doen worden, kunnen wij te dezer plaats niet onderzoeken (*). Doch dit is zeker, dat het door zulk een' drang van omstandigheden ten laatste onmogelijk is geworden, om *Rome's* gebied nog langer op te houden. Of wie zouden dat gedaan hebben? Keizers, die op de wenken van een' RICIMER en zijns gelijken passen moesten, en als luchtverhevelingen zich naauwelijks vertoond hadden, of zij verdwenen? Een AUGUSTULUS, van welke de geschiedenis niets meer, dan HOMERUS van NIREUS, te zeggen weet, dat hij schoon is geweest (†)? Neen, het Opperbestuur was reeds stilzwijgende in andere handen overgegaan, toen aan hetzelve de schijn van meesterschap gelaten werd. De innerlijke overtuiging van groot en klein, dat de Staat onder het geweld der vreemdelingen bezwijken moest, verslapte allerwegen de harten, om nog ééne proeve tot redding te wagen. Welligt hielp

(*) LACTANTIUS l. c. Lib. VI. Cap. 20, zegt zonder eenige bepaling, dat de krijgsdienst den regtvaardige niet geoorloofd is. En in dien geest hebben vele kerkvaders, vooral vóór KONSTANTIJN, gesproken; gelijk men zien kan bij BARBEYRAC, *Traité de la morale des Pères de l'Église.* p. 104, 105, 140 ss. Doch dat allen zoo niet gedacht hebben, kan men bewezen vinden bij GROTIUS, *de Jure belli et pacis*, Lib. I. Cap. 2, en bij NEANDER *Denkwürdigkeiten.* Th. I. s. 177 ff. en *Antignosticus.* s. 110 ff.

(†) LE BEAU. Tom. VIII. p. 96.

hielp het gerucht der oude voorſpelling, dat er twaalf eeuwen aan de heerſchappij waren toegelegd, bij zulken, die aan dergelijke dingen geloof gaven, de moedeloosheid vergrooten (*). Aan den anderen kant kreeg de eedverwantſchap, waardoor men van binnen met de veroveraars van buiten reeds lang had zaamgeſpannen, zulk eene vastheid, dat er maar een enkele ſtoot noodig was, om het rijksgebouw om ver te werpen. Nu verſcheen ODOACER en bijkans zonder bloedſtorting vestigde hij zijnen troon op deszelfs puinen.

Zoo natuurlijk laat zich derhalve de val van het Westerſche Keizerrijk verklaren: en wie zou zich nu over de vernietiging van een' Staat, die de beginſelen der Beſchaving over een groot gedeelte van *Europa* verſpreid heeft, verwonderen kunnen? Wie zou, bij de bedachtzame overweging van de oorzaken dezer gebeurtenis, daarin ſporen van eene ondoelmatigheid vinden, welke hem twijfelingen aan het beſtuur eener wijze Voorzienigheid inboezemden? Het is hier hetzelfde geval, als wanneer de ſtormwind een' boom omverwerpt, die langen tijd een' overvloed van vruchten gedragen heeft; maar eindelijk door ouderdom te zeer is uitgeteerd, om iets anders, dan waterloten of kwijnenden bloeſem voort te brengen. Deszelfs terneêrſtorting mag men, verre van daarover geſtoord te zijn, voor eene wel-

daad

(*) NIEBUHR. I. Th. s. 154, 155.

daad rekenen, wijl hij nu de voedzame ſappen van den grond niet meer nutteloos naar zich trekt, maar voor een nieuw en beter plantſoen plaats maakt. En die weldaad wordt te grooter, wanneer hij jeugdig gewas, hetwelk hij met zijne verſtervende, maar toch nog breede takken overſchaduwde, ook in den groei verhinderd heeft. Dit beeld verdient op *Rome* te worden overgebragt. Niet ſlechts, dat die wereldſtad de heerſchappij over het Westen verloren heeft, toen de menschheid dezelve zonder ſchade misſen kon; maar dit is ook in eenen tijd geſchied, waarin de Zedelijke en Godsdienſtige Beſchaving zulks volſtrekt vorderde. Eene langere voortduring van het Keizerrijk zou tot niets anders gediend hebben, dan tot verlenging van den heilloozen ſtrijd met de Barbaren, wie er van het Kapitool de wetten geven zou. De wingewesten zouden nog ſteeds in zekere afhankelijkheid gebleven zijn en derzelver nieuwe bewoners daardoor belemmerd zijn geworden, om van de gelegenheid tot zelfſtandige ontwikkeling hunner krachten, die hun juist nu gegeven was, gebruik te maken. En wat zouden intusſchen de landen, die zich aan *Rome's* gebied nog altijd onderwerpen moesten, van deszelfs invloed hebben te wachten gehad? Zeker geene andere, dan eene eenzijdige, gebrekkige, buiten Zedelijkheid en Godsdienſtigheid omgaande Beſchaving. Maar werd zulk eene Beſchaving nu nog langer verſpreid, nu de barbaarſche volken gereed ſtonden, om den grond tot een' nieuwen maatſchappelijken toeſtand te leggen; dit moest verwarrin-

ringen te weeg brengen, die op de beginſels nadeelig zouden werken. Bovendien mogt de verſtoring van dat broeinest der ondeugendheid, waarvoor wij de wereldſtad met ſchier geheel *Italië*, in die tijden, te houden hebben, geen uitſtel lijden; wilde het kwaad in die landen, waar zich thans nieuwe Staten te vormen hadden, de gemoederen niet aanſteken en zoo geheel bederven, dat uit woeste en geharde volksverhuizers een verzwakt en ontzenuwd geſlacht te voorſchijn kwam. De val van het Keizerrijk was derhalve niet ſlechts nuttig, maar noodzakelijk: en in dezen treurigen loop der dingen vertoont zich zoo wel als in de heugelijkſte gebeurtenisſen de vinger der Voorzienigheid, welke het menschdom langzamerhand tot Zedelijke en Godsdienſtige Beſchaving geleidt.

Maar behoeven wij wel te blijven ſtilſtaan bij de gedachte, dat *Rome's* heerſchappij, ten tijde harer vernietiging, voor de Zedelijke en Godsdienſtige Beſchaving had uitgediend? Zouden wij haar geene te hooge waarde toeſchrijven, bijaldien wij dit zonder bepaling gelden lieten? Heeft zij wel ooit gedaan hetgeen men met rede van eenen Staat verwachten mag, die 's menſchen wezenlijke volmaking bedoelt? Wij hebben boven gezegd, dat *de val van Rome's heerſchappij de hinderpalen heeft weggenomen, die het ontſtaan der Zedelijke en Godsdienſtige Beſchaving in Europa belemmerden.* Welaan! begeven wij ons tot het onderzoek naar de bewijzen, waarop dit gezegde rust! Wordt het be-

bewaarheid gevonden; het zal aan den gang van ons betoog eene ongemeene kracht bijzetten.

Oppervlakkig beſchouwd ſchijnt niets wenſchelijker te zijn dan eene algemeene wereldſtad, waar de Beſchaving haren zetel heeft en van waar zij hare zegeningen over alle gewesten van den aardbodem verſpreidt. Wij zien daarvan een bekoorlijk beeld in de zon, als zij van uit het middelpunt, waarin zij geplaatst is, geheel het halfrond van onzen planeet met hare ſtralen beſchijnt. Zoo ſchenkt zij niet alleen aan verre van elkander verwijderde oorden het genot van hetzelfde licht, maar doet zij dezelve in dit genot ook te gelijker tijde deelen. Evenwel zij dit niet zonder bepaling gezegd, daar zich ook hier, gelijk men weet, naar mate van de verſchillende ligging der hemelſtreken, in het oog loopende verſchillen van gloed en warmte opdoen. Bovendien zien wij de zon niet aan den hemel verſchijnen, of zij moet aan de andere helft der aarde haren glans onttrekken. En voegen wij er de opmerking bij, dat de natuurlijke wereld van de zedelijke te zeer onderſcheiden is, dan dat er tusſchen den gang van beiden eene volkomene gelijkheid beſtaan kunne. Hoe fraai het derhalve klinken moge, als men voor de Beſchaving een middelpunt verlangt, van waar zij zich over alle gewesten van den aardbodem verſpreide; de voordeelen, welke hieruit zouden ontſtaan, zijn veel meer denkbeeldig, dan wezenlijk. Zelfs beweren wij dit ook zonder ſchroom,

wan-

wanneer men haar in een middelpunt plaatſen wil, hetwelk voor *Europa* alleen dienen zal. Laat ons toch de gelijkmatigheid van hare werking eens toegeven; zij zou aan de voorwaarde, dat zij zich overal in dezelfde kleur en gedaante vertoonde, altijd verbonden zijn: en wat is eene eenheid zonder verſcheidenheid? Zij zou van uit de plaats, waar zij haren zetel had, de wetten voorſchrijven, naar welke geheel de wereld, of geheel het werelddeel zich rigten moest: en waar blijft hare waarde, zoodra zij ophoudt het gewrocht van een' vrijen geest te zijn? Maar al ſtoorde zij ook nergens de vrijheid in de uitoefening van hare regten; al troffen daarenboven de menſchen met elkander eene overeenkomst, om haar nergens een' grenspaal te zetten, dien zij niet overſchrijden mogt; hoe vaak zouden echter bosſchen en woestijnen, bergen en zeeën haar in hare gangen ſtuiten! Wat nog meer is, naar de wereldſtad, waar de Beſchaving woonde, zouden van uit alle oorden, op weinige uitzonderingen na, de edelſte vernuften heenſtroomen, en daardoor zou het onvermijdelijk zijn, dat men elders, althans op vele plaatſen, in eene doodelijke kwijning verviel. Dit is in zekeren zin met het oude *Rome* werkelijk gebeurd: en in het kleine zien wij er ook de ſprekendſte proeven van, als wij het oog ſlaan op die landen van *Europa*, welker hoofdſtad ſchier alles tot zich trekt, wat den bloei en luister eener maatſchappij uitmaakt; terwijl het in de vele ſtreken buiten dezelve zoo geſchapen ſtaat, dat de vreemdeling, hoorde hij er in het

dagelijksch verkeer dezelfde taal niet, zich ligtelijk verbeelden zou, dat hij zich onder een ander volk bevond. Met deze landen vergelijke men nu de zoodanige, over wier ganſche uitgeſtrektheid de lichten en ſieraden van hunnen tijd, gelijk de ſtarren van de eerſte grootte aan den hemel, van tusſchen de menigte doorblinken: en die den wensch geuit heeft, dat er ſlechts één middelpunt der Beſchaving ware, zal buiten twijfel, zoo hij door liefde voor de waarheid gedreven wordt, met bekentenis der voorbarigheid van zijn oordeel, dezen wensch herroepen.

Wij zouden derhalve de Beſchaving van *Europa* tot die hoogte, welke wij te voren beſchreven hebben, niet geklommen zien; ware er van eeuwen her, zoo al niet op geheel den aardbodem, dan toch in dit werelddeel, ſlechts één middelpunt, waarheen een ieder komen moest, om zijn licht te ontſteken. Maar hetgeen met de geſteldheid van later dagen minder overeen te brengen is, mag men nog niet ontkennen, dat voor dien ouden tijd verkieslijk kon geweest zijn, waarin de volken nog grootendeels in barbaarschheid verzonken lagen, en het dus voor hen onmogelijk was, om zich door eigene kracht en zonder de handreiking van anderen, uit de laagte op te heffen. En welke ſtad mogen wij nu rekenen, dat op de vorming der maatſchappij een heilzamer invloed zou gehad hebben, dan *Rome*? Spreiden wij de kaart voor ons uit; wij zien *Rome* juist daar gelegen, waar het een middel-

punt

punt der Befchaving zijn kan, hetwelk aan naburige en verwijderde landen zijnen glans en luister mededeelt. Door de nabijheid aan de Middellandfche zee heeft het den toegang tot alle werelddeelen, en is dus in ftaat, om de uitvindingen van 's menfchen geest, die elders gelukt zijn, binnen zijne muren op te nemen, het ongelijkfoortige in onderling verband te brengen, aan het *Européfche* licht de *Aziatifche* en *Afrikaanfche* warmte bij te zetten, en alles aan den grond, waaruit het zijnen oorfprong heeft, in die volkomenheid weêr te geven, welke de welvaart der bevolking vordert. Door *Italië* begrensd, kan het dit gezegende land van nabij met zijnen gloed beftralen en vruchtbaar maken, en zijne weldaden van daar, ten Oosten tot aan den mond van den *Donau* en ten Westen tot aan de zuilen van HERCULES verfpreiden. Zoo kan het ook met het Noorden van *Europa*, door middel van den Rijn en de Oostzee, gemeenfchap hebben en daar tot ontwikkeling brengen hetgeen de koude van het luchtsgeftel niet toelaat, dat uit zich zelve groeije en bloeije. Zie daar de gunftige ligging van het oude zoo wel als van het hedendaagfche *Rome*. Verplaatfen wij ons nu in het jaar vier honderd zes en zeventig, waarop dat zelve *Rome* de heerfchappij verloren heeft. Wij vinden aan de boorden van den *Tiber*, bij al de verbasteringen, welke er zijn ingedrongen, bij al den druk der tijden, die een' nabijzijnden val aankondigde, bij al den overgang van velerlei glans en luister naar *Konftantinopel*, nog fteeds de hoofdftad

 der

der oude wereld, welke de volken, onbeſchaafde zoo wel als beſchaafde, met eerbied aanſtaren. Verwonderlijk is de invloed, welken zij, hoe vele gewesten er van tijd tot tijd aan haar gezag onttrokken zijn, niet ſlechts op de nakomelingen der voormalige grondbezitters of inwoners van het Rijk, maar ook op vreemde ſtammen, die zich diep in het Westen hebben ingedrongen, blijft uitoefenen. Nog te verder reikt zij door haren invloed, als de eerſte en voornaamſte zetel des Christendoms, volgens de overlevering der vaderen, die algemeen is aangenomen, door de Apostelen PETRUS en PAULUS gegrondvest, om het geloof in zijne zuiverheid te bewaren en heinde en verre voort te planten. Zij heeft zich ook werkelijk reeds een' grooten naam verworven, door zich ter afſchaffing van vele ſchandelijke zeden en gebruiken, welke het heidendom begunſtigd of veroorloofd had, met gelukkigen uitſlag aan het hoofd te ſtellen. Men denke ſlechts aan de wulpſche omgangen ter eere van CERES en BACCHUS, aan de losbandige offermaaltijden in de tempels van gewaande Goden, aan de gruwelijke ſtrijdſpelen, waarin vele duizenden van ongelukkigen tot vermaak eener ongevoelige menigte het leven verloren hadden. Zij was er in voorgegaan, om van misdaden, die zoo wel het heil der maatſchappij verſtoorden, als tegen het menſchelijk gevoel aandruischten, maar bijkans door een' ieder als onverſchillige dingen beſchouwd waren geworden, als het afdrijven der vrucht en het te vondeling leggen van kin-

kinderen, een' algemeenen affchrik in te boezemen. Dit alles had, op den voortgang der menfchelijke Befchaving voortreffelijk gewerkt (*). Waarom, zou men zeggen, bleef nu *Rome*, in dezen nieuwen en verbeterden toeftand, het Westen niet op denzelfden voet als voorheen beheerfchen, om door zijne wetten en gefchriften, volkplantingen en legerbenden die Befchaving fteeds verder uit te breiden? Waarom werd door den val van het Keizerrijk die magt vernietigd, welke uit barbaarfche handen langzamerhand geregelde maatfchappijen had kunnen vormen, die, door een' gelukkigen overgang van het mindere tot het meerdere, weldra ook de Zedelijke en Godsdienftige Befchaving naar eisch waarderen zouden? En beroept iemand zich op hetgeen wij betoogd hebben, dat de wereldftad met hare heerfchappij had uitgediend; men zou nu met volle regt vragen mogen: Waarom heeft God, zoo de loop der ondermaanfche dingen van zijn beftuur afhangt, dit niet zorgvuldig verhoed?

Dan

(*) Zie VON TILLIER *Geschichte der Europäischen Menschheit im Mittelalter*. Th. IV. s. 93. De Schrijver van *Rome's tweede overheerfching* enz., gaat al deze weldaden met ftilzwijgen voorbij, en laat het bl. 32 zoo voorkomen, als of het Christendom zich, reeds tegen het einde der vierde eeuw, boven de oude eerdienst nergens op heeft kunnen beroemen. Eene zeer partijdige voorftelling der gefchiedenis! Maar deze Schrijver heeft het ook met GIBBON, HENKE en anderen gemeen, dat hij flechts het menfchelijke in oogenfchouw neemt, zonder op het Goddelijke te letten.

Dan zou zeker het nageflacht niet gehoord hebben van eene middeleeuw, die, als eene wijde klove, het oude en het hedendaagfche *Europa* van één fcheidt, en menigeen in verlegenheid brengt, als hij tot de taak geroepen wordt, om de leer der Voorzienigheid tegen de bedenkingen der Ongeloovigen te handhaven. Er is nu nog maar één punt van onderzoek: of, namelijk, *Rome* de zetel der Zedelijke en Godsdienftige Befchaving van het hedendaagfche *Europa* wel heeft kunnen zijn. En toonen wij, dat dit onmogelijk geweest is; dan flaan wij den eenigen weg in, die ons openftaat om de zwarigheden te boven te komen. Maar dit is ook de weg, waarop wij ons mogen verzekerd houden, dat wij het pleit zullen voldingen.

Hebben wij den val van het Westerfche Keizerrijk als eene gebeurtenis leeren kennen, die even weldadig geweest is, als wanneer een verouderde boom wordt uitgeroeid, om voor een' nieuwen plaats te maken; wij willen eens toegeven, dat er aan de wereld veel grooter weldaad zou bewezen zijn, bijaldien het zoo befchikt ware, dat de heerfchappij van dit Keizerrijk had kunnen voortduren. Maar dan moest ook dat bederf geweerd zijn, hetwelk nu, als een vraatzuchtige worm, de levensdeelen aangetast, en, tot aan den hartader doorgedrongen zijnde, het ligchaam van den Staat gefloopt had. En nu is de vraag, of het mogelijk geweest zij, dit bederf te weren. Wij fpreken hier natuurlijk van het mo-

ge-

gelijke in het bestuur van God. Dat hij de Almagtige is, zal wel niemand loochenen, dan die een zeer bekrompen begrip van het Opperwezen heeft. Even bekrompen denkt men ook van Hem, wanneer men in twijfel staat, of zijne Voorzienigheid, zich tot alles in het bijzonder uitstrekke, dan wel aan de zorg der Koningen gelijk zij, die door het geven en handhaven der wetten slechts het algemeene behartigen (*). Neen, wij kennen geene Voorzienigheid, dan die zoo wel omtrent geheel den loop der dingen, als omtrent geheel de natuur werkzaam is: en zij zou derhalve ook niet zijn te kort geschoten, indien zij volstrekt gewild had, dat *Rome* niet verbasteren zou. Doch in dit geval moest zij gezorgd hebben, dat *Rome* naar een gansch ander ontwerp ingerigt en met gansch andere wezens bevolkt wierd, dan iedere stad van vroegeren of lateren tijd, welke wij kennen. Waar toch dezelfde wetten der vergankelijkheid, aan welke al het ondermaansche gehoorzamen moet, zich gelden laten en de bevolking uit menschen bestaat, wier gedragingen van hunne vrije keuze afhangen, daar ligt ook de weg voor het bederf open. Nu moge hetzelve in de eene plaats langzamer dan in de andere voortdringen; het moge hier spoediger dan daar en elders op verstanden en harten werken; de verwoestingen, welke het aanrigt, mogen elkander met meer-

(*) Dit zijn nagenoeg de woorden van MAXIMUS *Tyrius*, *Diss.* XI. cap. 4. p. 119 DAV. Die men weet, dat zich over dit geschilstuk ook reeds heeft uitgelaten.

meerdere of mindere ſnelheid opvolgen; het grijpt echter eenmaal den Staat, gelijk de kanker, aan, verteert ongevoelig de krachten, die het ligchaam in beweging houden, en doet hetzelve, vroeg of laat, bezwijken. Dit beklagelijk lot hebben ten minſte alle Koningrijken en Gemeenebesten der oude wereld gezamelijk ondervonden: en hoe zou *Rome* voor hetzelve zijn bewaard gebleven? Om dit te bewerkſtelligen, ware het noodig geweest, zoo wel de uitgeſtrektheid van het gebied, de ontvolking des lands en den aandrang van vreemdelingen voor te komen, als te beletten, dat het licht der kennis immer taande en de eenvoudigheid van zeden immer verloren ging. Er ware derhalve eene onafgebrokene reeks van wonderen vereischt geworden, waardoor de gewone loop der dingen geſtuit wierd. Maar die hier als berispers optreden, kunnen het zeker aan eene wijze Voorzienigheid niet ten kwade duiden, dat zij in eene zaak als deze geene wonderen gedaan heeft. En had zij *Rome's* heerſchappij door zulk eene tusſchenkomst al voor den val bewaard; dat zou voor de Zedelijke en Godsdienſtige Beſchaving van *Europa* weinig of niets gebaat hebben, of het moest gepaard zijn gegaan met zulk eene omkeering van de inrigtingen der wereldſtad, welke den naam van herſchepping verdiende.

Wij hebben reeds in het voorgaande Deel meer dan ééne aanmerking gemaakt, waaruit het aan een' ieder blijken kan, dat de Beſchaving van *Rome* niet

van

van zulk eenen aard geweest is, om zich met de Zedelijke en Godsdienſtige rigting der maatſchappij te verdragen. De bron, waaruit de Beſchaving aldaar ontſproten was, zoeke men niet in eene langzame ontwikkeling der zielsvermogens, door gevoel van behoefte aan het ware, ſchoone en goede opgewekt; maar in eene ontvlamming van den geest door een vuur, hetwelk elders was aangeſtoken, en waarvan de groote wereldſtad de vonken ontvangen had door de gemeenſchap, waarin zij gekomen was met de Grieken en andere volken. Het is dus even min vrij van grootſpraak, wanneer CICERO (*) zich ontvallen laat, dat de Romeinen in geestvermogens alle andere menſchen overtroffen en alles beter, dan elders geſchied was, uitgevonden hebben; als wanneer EUNODIUS (†) *Rome* den geboortegrond der wetenſchappen noemt. Neen, in bijkans al wat door hare burgers, of door vreemdelingen, die zij met het burgerſchap begiftigd had, is voortgebragt geworden, doet zich niet anders voor, dan eene fraaije en bevallige navolging van het oorſpronkelijke, hetwelk wij buiten 's lands vinden. Te regt heeft dan ook de Hoogleeraar VAN LENNEP bij zijne beſchouwing van de voorbereidſels tot het Christendom, met voorbijgang van *Rome's* naam, van de Griekſche wijsgeerte geſproken (§). Maar

(*) *Tusc. Quaest.* Lib. I. cap. 1. cf. de *Orat.* Lib. I. cap. 4.

(†) Apud SERMONDUM, Opp. Tom. I. p. 895.

(§) *De Griekſche Wijsbegeerte, als voorbereiding tot*

Maar nu volgt het uit den aard der zaak, dat de Beſchaving van het Westerſche Rijk, als eene uitheemſche plant, tegen ſtormen en onweersvlagen, waardoor zij werd aangevallen, veel min gehard is geweest, dan die van het Oosterſche. Daarenboven bepaalde zij, binnen de muren en onder het gebied der wereldſtad, hare werkzaamheid grootendeels tot de oefening des verſtands in letteren, kunſten en wetenſchappen: en waar de belangen van het hart in aanmerking kwamen, liep het niet zelden uit op de geweldddadige onderdrukking van aandoeningen, welke de natuur den mensch heeft ingeſchapen; of op de inboezeming van den ſmaak voor eene verfijnde zinnelijkheid. De bedoeling, waarmede men die Beſchaving invoerde en voortplantte, was dikwijls geene andere, dan om op het tooneel der wereld met glans en luister te ſchitteren, of dit korte en vergankelijke leven zoo genoegelijk te maken, als men het maken kon. Of ging zij op de verbreiding van het nuttige uit; zulks geſchiedde geenszins, om den mensch als zedelijk en onſterfelijk wezen, maar om hem, gelijk uit den aanleg van CICERO's boeken *over de pligten*, reeds voldoende blijken kan, als burger van den Staat te vormen. Het was daar, of men de volmaking van het maatſchappelijke leven voor het hoogſte goed te houden had, tot welks verkrijging zich de geheele mensch ont-

het Christendom beſchouwd, *in* VAN KAMPENS *Magazijn voor Wetenſchappen*, *Kunſten en Letteren*. II. D. 3 ſtuk.

ontwikkelde: en of ieder ondeelige om den wil van den Staat bestond, en niet de Staat, om den wil van ieder' ondeelige (*). Van het stoffelijke maakte men dus daar den afgod, aan welken men wierook toezwaaide: en verhief men zich tot hooger sferen; men verloor zich zelven weldra in ijdelen redetwist of koude bespiegeling, en moest ten laatste, in den afgrond der onzekerheid neêrgezonken, gelijk een ICARUS, zijne stoutheid boeten. Ja, op weinige uitzonderingen na, lag over al wat binnen de grenzen des Westerschen Rijks, en te *Rome* vooral te voorschijn kwam, een adem van ligtzinnigheid verspreid, welke den ernst in een spel verkeerde en het ware en goede aan het schoone opofferde. Zelfs de meesterstukken, die CICERO, TACITUS en dergelijke mannen, reeds eeuwen vóór den val der heerschappij, aan de nakomelingschap hebben nagelaten, zal GIBBON, noch iemand anders betoogen kunnen, dat geschikt zijn, om de behoeften van den mensch als mensch te bevredigen. Ook hier is het, gelijk ROUX-FERRAND (†) zich zoo juist uitdrukt, het stoffelijk, en niet het geestelijk beginsel, hetwelk op den voorgrond treedt. De Romeinsche Beschaving diende gevolgelijk ook maar alleen voor zekeren uitgelezenen kring van burgers, die, bij een' gelukkigen aanleg en eene zorgvuldige opvoeding, lust en tijd

(*) Bijkans letterlijk de woorden van GUIZOT, *Cours d'Histoire moderne*. Leç. I. p. 27, waar hij het gewigt dezer onderscheiding te regt doet uitkomen.

(†) t. a. p. p. 2, 138.

tijd hadden, om zich aan haar toe te wijden. In plaats van tot in het hart der maatſchappij door te dringen, liet zij het groote gros der bevolking, zoo wel onder den adel en de ridderſchap, als onder het gemeen, aan drieste onkunde, bijgeloof en losbandigheid over. De weidſche loffpraken, welke men van eeuwen her aan de groote wereldſtad heeft toegezwaaid, zal ieder onpartijdige bekennen moeten, dat veel te hoog geſtemd zijn (*). Dit zou nog klaarder in het oog zijn gevallen, bijaldien *Rome*, door het behoud der heerſchappij over het Westen, de leermeesteres der volken gebleven was. Hare Beſchaving was eene plant, in *Italië's* weelderigen grond en onder deszelfs warme luchtſtreek opgekweekt, die noch in het Noorden gedijen, noch onder de Germaanſche ſtammen tieren kon, of zij moest hare natuur geheel veranderen.

Misſchien verbeeldt men zich, dat het gelukkig zou geweest zijn, bijaldien de Romeinſche Beſchaving haar karakter dermate gewijzigd had, dat zij die Zedelijke en Godsdienſtige rigting aannam, welke wij in de geſchiedenis van het hedendaagſche *Europa* aantreffen. Maar dit zou even gebrekkig zijn uitgevallen, als wanneer men vochtige deelen, welke de ſcheidkunde ons leert, dat zich met elkander niet ver-

(*) Men herinnert zich hier zeker de *Oratio* van den Hoogl. GRATAMA, *de sera nec multum provecta Quiritium humanitate, tum in aliis, tum maxime quoque in legum monumentis perspicua.*

vermengen laten, tot één wil brengen. Wilde men iets goeds verrigten; er moest een aanvang worden gemaakt met het opgeven der oude beginſelen, vormen en werkzaamheden. Men moest, om tot de reeds boven gebezigde gelijkenis terug te keeren, met de Romeinſche Beſchaving handelen als met een' verouderden tronk, die voorheen overvloedig vruchten gedragen heeft, en van welken men een nog welig uitſpruitſel neemt, om op een' anderen boom in te enten. Doch om dit te bewerkſtelligen was men aan geenen grond gehouden. *Europa's* Westelijke en Noordelijke ſtreken waren voor het tieren van den boom, waarop de inenting met hoop op gelukkigen uitſlag geſchieden kon, even zoo geſchikt, als het midden van *Italië* of *Rome*. In allen gevalle was het onmogelijk van den tronk zelven iets te maken, hetwelk voor de menschheid eene duurzame waarde hebben zou: en er bleef dus niets anders over, dan denzelven tot den wortel uit te roeijen. Zal ik het met eigenlijke woorden zeggen? De grond, waarop het Westerſche Keizerrijk rustte, was van dien aard, dat de Zedelijke en Godsdienſtige Beſchaving van *Europa* niet ontſtaan, veel min voortgangen maken kon', zoo lang hetzelve de opperheerſchappij onder de volken uitoefende.

Den val van *Rome* als een gevolg van noodzakelijkheid voorſtellende, oppert HERDER (*) onderſcheidene dingen, welke dien val zijns inziens onvermij-

(*) t. a. p. III. D. bl. 311 volgg.

mijdelijk gemaakt hebben. Hij beroept zich, namelijk, vooreerst op de onregtmatige of onzekere grenslijnen, die er te *Rome* tusſchen den raad, de ridderſchap en het volk getrokken waren; ten tweede op het onbeſtaanbare van *Rome's* heerſchappij over de volken met deszelfs ſtedelijke inrigting; ten derde op de aanwezigheid der ſlaven, welker getal zich vermenigvuldigde, naar mate zich het gebied over de wereld al verder uitzette. Hij gewaagt ook nog, ten vierde, van de weelde, als die door de ligging dezer ſtad begunſtigd is geworden. Maar, offchoon men alleen MACROBIUS (*) behoeft te lezen, om te zien, tot welk eene verregaande hoogte de weelde te *Rome* geklommen zij, zou des Schrijvers redenering dan alleen van kracht zijn, wanneer men bewijzen kon, dat ſteden, die de weelde gemakkelijk tot zich trekken, zich ook altijd in die onmatigheid daaraan overgeven, dat derzelver val onvermijdelijk is. Nopens de ſlaven mogen wij MONTESQUIEU's (†) woorden overnemen, dat de Romeinen, gewoon om in derzelver perſoon met de menſchelijke natuur hun ſpel te drijven, er bezwaarlijk vatbaar voor geweest zijn, om die deugd te kennen, welke wij menſchelijkheid noemen. Evenwel komen zij hier ſlechts in aanmerking, voor zoo verre de ſlavernij met de grondſtellingen van den Staat verbonden is geweest: terwijl men de verbazende toeneming van de klasſe dier ongelukkigen als eene toevalligheid beſchouwen moet,

(*) *Saturn.* Lib. II. cap. 9, 13.

(†) t. a. p. chap. 15.

moet, die ook had kunnen achterblijven. Doch de twee andere redenen, die HERDER voor zijn gevoelen bijbrengt, lijden geene de minste tegenspraak. Zoo zeer de strijd tusschen twee of drie partijen, de edelen, de ridderschap en het volk, binnen *Rome's* muren, eeuwen lang, eene onbeschrijfelijke verwarring stichtte, en ten laatste eene alleenheersching te weeg bragt, die langzamerhand het Staatsgebouw sloopen moest; evenzeer maakte het stedelijke der oorspronkelijke inrigting, dat het Rijk zich op den duur in de heerschappij niet naar behooren handhaven kon. En nu overwege men eens, hoe de voortgang der Zedelijke en Godsdienstige Beschaving door beide deze dingen belemmerd zij geworden. De verwijdering, welke er tusschen de verschillende klassen der maatschappij heerschte, zette een' dam voor de invoering van een goed, hetwelk zonder eensgezindheid van gemoederen niet bestaat, Zij voedde binnen de muren der hoofdstad een verborgen vuur van tweedragt, hetwelk, even als dat der vulkanen, openlijk uitbrak, zoodra er maar de minste brandstof was, die in beweging raakte (*). Dat vuur vloeg niet zelden naar steden en gewesten over, die zich naar *Rome's* voorbeeld gevormd hadden, en zette daar alles in lichtelaaije vlam. Het kwam dan allerwegen tot eene worsteling tusschen de partijen, waarbij men, door driften vervoerd, zich over het heil van den Staat niet meer bekreunde. Er werden ondeugden in zwang gebragt, die

(*) MONTESQUIEU, chap. 8.

die elke poging, om een volk op den weg der volmaking te leiden, jammerlijk doen mislukken. Ten laatste liep het op eene alleenheersching uit, die van de willekeur der soldaten geheel afhankelijk was en alle beginsel van Zedelijke en Godsdienstige Beschaving onderdrukte. De natuur der zaak bragt dit een en ander mede. Wat het stedelijke der Staatsinrigting betreft, dit was aan *Rome* oorspronkelijk eigen en moest, zelfs onder de Keizers, voor een gedeelte blijven voortduren. In *Rome* zag men nog altijd de groote stad, die aan het hoofd van het bondgenootschap der steden stond. Maar hielden die steden, gelijk GUIZOT zegt (*), zich aan zich zelve en hare bijzondere belangen; ten laatste viel het Keizerrijk, om dat de burgers niet anders dan voor hunne burgerij leven wilden. Nu laat het zich ligtelijk bevroeden, dat onder dit gebied geene Zedelijke en Godsdienstige Beschaving heeft kunnen plaats grijpen. De voorwaarde, waaraan dit verbonden was, kon niet vervuld worden, waar het heil der menschheid in geene de minste aanmerking kwam en men zich geen hooger doel had voorgesteld, dan de grootheid van ééne stad te bevorderen. En toen die stad zich, ten koste van andere, eerst naburige en daarna verder afgelegene steden, werkelijk groot maakte, kon zij aan dezelve geene betere wetten, in-

(*) t. a. p. Leç. II. p. 21. Voorts heeft NIEBUHR, gelijk een ieder weet, de boven aangevoerde punten in een heerlijk licht gesteld.

instellingen en gebruiken mededeelen, dan even beperkte en bekrompene als de hare.

Zetten wij onze schreden op den weg des onderzoeks voort, en slaan wij het verband gade, hetwelk er te *Rome* tusschen Staat en Godsdienst geweest is; het zal ons nog duidelijker blijken, dat, al ware die stad de zetel der heerschappij van het Westen gebleven; zij echter het middelpunt der Zedelijke en Godsdienstige Beschaving niet kon geweest zijn. Beiden waren, namelijk, zoo naauw aan elkander verknocht, dat wanneer de Godsdienst in verval geraakte, de Staat, als die op de Godsdienst gebouwd was, ook in de hartader getroffen werd. Van hier, dat het steeds Senaatsleden waren, die over de vereering der Goden en derzelver raadpleging het bestel hadden. Van hier, dat AUGUSTUS bij zijne troonbeklimming de waardigheid van Opperpriester aan zich trok, en deze zelfs door Christenkeizers, tot den tijd van GRATIAAN toe, behouden werd, offchoon zulks tegen hunne grondstellingen inliep. Dit onderling verband heeft MONTESQUIEU inzonderheid met levendige kleuren voorgesteld: doch, zegt hij (*) tusschen de Romeinsche Wetgevers en die van andere volken dit onderscheid te vinden, dat de eersten de Godsdienst om den Staat, de anderen den Staat om de Godsdienst grondvestten; dan geeft hij zich, vrees ik, ten

(*) *Dissertation sur la politique des Romains dans la réligion.* pag. m. 241.

ten koste der waarheid, aan de ſpeling des vernufts over. Toen nu het Christendom onder grooten en kleinen doordrong en zich tegen gewoonten en plegtigheden, welke men tot dus verre voor heilig gehouden had, aankantte, zag het Rijksbeſtuur zich ook van een' ſteun berooven, welken het te meer behoefde, wijl het door menigerlei vijanden werd aangevallen. Dit was ook aan de opmerkzaamheid derzulken niet ontgaan, die aan het hoofd der regering ſtonden, of den zamenhang der dingen met wijsgeerigen blik navorschten. En zie hier de voornaamſte oorzaak van de vervolgingen, welke er, althans ſedert den tijd van TRAJANUS, tegen de predikers en belijders van het Evangelie werden aangerigt. Niet, dat mannen van doorzigt aan de voorvaderlijke Godsdienst, op zich zelve genomen, en zoo als die door het volk begrepen werd, eene groote waarde hechtten. Men kent de redevoeringen, welke reeds SALLUSTIUS (*) aan CESAR en CATO in den mond legt. Men herinnert zich, dat CICERO (†) het verwonderlijk noemt, als de eene wigchelaar den andere zonder lagchen aanziet. In vervolg van tijd maakt FRONTO (§) met meer anderen er opzettelijk zijn werk van, om de voorwerpen van de vereering des volks beſpottelijk te maken. Doch waar-

(*) *Bell. Catilin.* cap. 51, 52.

(†) *De nat. Deor.* Lib. I. cap. 26.

(§) In *laudibus Fumi et Pulveris. Reliq.* p. 257. Ed. NIEB. en elders.

waartoe ons bij voorbeelden bepaald? Velen kwamen daarin overeen, dat de Godsdienften naar de meeningen van den onkundigen hoop waren ingerigt (*): en dat er, te dezen aanzien, menigerlei waarheid was, welker algemeene bekendheid kwaad deed; en menigerlei onwaarheid, welke het nuttig was, dat door het volk werd aangenomen (†). Hoe verder zich nu het Christendom te *Rome* en in die onderhoorige plaatfen en gewesten uitbreidde, waarin de Godsdienst der wereldftad was ingevoerd; des te meerderen ingang vond het ongeloof aan de oude grondftellingen in de harten van nadenkenden. En dit was te ongelukkiger, wanneer zij daardoor, zich van allen eerbied voor het boyenzinnelijke losmaakten en dus het beste beginfel misten, hetwelk hen tot volbrenging hunner pligten leiden kon. Of wat is de Vorst, wat is de Staatsdienaar, wat is de Krijgsoverfte, die voor zich zelven den fpot drijft met hetgeen hij aan de menigte voorhoudt, om haar tot betooning van moed en trouw aan te vuren? Intusfchen mogt zich de volksgodsdienst aan een' elk, die haar met een' onbevooroordeelden geest befchouwde, in hare nietigheid voordoen; men was er desniettemin in-

(*) CICERO, *De Divinat.* Lib. I. cap. 47. *Sapienter* (*wijsfelijk*) wordt er bijgevoegd: te weten, om het volk te kunnen beteugelen.

(†) Woorden van VARRO bij AUGUSTINUS, *De Civit. Dei.* Lib. IV. cap. 31.

innig van overtuigd, dat men haar niet ontberen kon, wilde men de oude Staatsgesteldheid behouden. Nu bediende men zich van allerlei list en geweld tot wering van het Christendom. Waarlijk! de Romeinen waren niet meer verdraagzaam dan de Grieken (*), die SOCRATES even min, als deszelfs leermeester ANAXAGORAS en anderen zouden hebben aangevallen, wanneer zij niet gedacht hadden, dat dezelve zich aan heiligschennis schuldig maakten. „De Romeinsche verdraagzaamheid", zegt BROES (†), „was niet, gelijk bij ons, op de regten van het geweten gegrond: zij was staatkundig, doch ook even daarom zeer eng bepaald, en niet verder uitgestrekt, dan het heil van den Staat toescheen, deels aan te raden, deels toe te staan". Hoe zou men derhalve het Christendom hebben kunnen dulden, hetwelk in regelregte tegenspraak met *Rome's* oude eerdienst, en alzoo met de grondinrigting van den Staat volstrekt onbestaanbaar was? Hoe zouden zij, die dezen Staat tot den ouden bloei en luister zochten terug te brengen, zich weerhouden hebben van bloedplakkaten tegen hetzelve uit te geven? Bleek het al bij de uitkomst, dat elke poging, om den voortgang der nieuwe leer te stuiten, niet naar verwachting slaagde; werd

(*) Deze meerdere verdraagzaamheid der Romeinen, beweert MONTESQUIEU t. a. p. p. 251, 252, waar hij zich op de terdoodbrenging van SOCRATES beroept.

(†) *De Kerk en de Staat in wederzijdsche betrekking.* I. D. bl. 49.

werd deze leer ten laatste, zoo wel op den troon, als in de stulp van den daglooner, in hare goddelijkheid erkend en beleden; men gaf daarom het gevoelen niet op, dat zij de grondzuilen van het Rijk ondermijnde en stelde al het mogelijke te werk om haar tegen te gaan. Zulks deed inzonderheid de Senaat te *Rome*, waarvan de meerderheid zich beijverde, om de oude wereldstad nog aan de oude Godsdienst verbonden te houden, toen *Konstantinopel* reeds een zetel van het Christendom geworden was. En dit bleef dezelve doen, nadat men, in vele voorname plaatsen van het Westen, het Heidendom reeds zoo goed als verlaten had. Er waren ook, zoo te dier stede, als elders, nog wijsgeeren en geschiedschrijvers genoeg, aan welke deszelfs leden een' sterken steun hadden. Onder anderen beweerden EUNAPIUS en ZOSIMUS, dat de ontrouw, aan de Vaderlandsche Goden gepleegd, den val van den Staat veroorzaakte. Hierdoor gaven zij nu wel hunne toestemming niet aan de bijgeloovige begrippen, welke bij het volk in zwang gingen; maar de Godsdienst der vaderen, naar het voorbeeld van VARRO en anderen, voor zich zelven vergeestelijkende, wilden zij, dat de burgers van het Rijk in de vereering dier Goden volharden zouden, welke HANNIBAL van de muren der stad en de *Gallen* van het *Kapitool* hadden terug gehouden, ja de wereld aan *Rome* onderworpen (*). Zij koes-

(*) De plaatsen, hiertoe betrekkelijk, vindt men grootendeels bij SCHROECKH. t. a. p. Th. VII. s. 40 ff. overigens in CUDWORTHI *System. Intellect. Ed.* MOSHEMIO. Tom. I. p. 585, 586.

koesterden dus voor die Godsdienst, als de oorzaak van *Rome's* grootheid, oogenſchijnelijk dezelfde gevoelens van hoogachting, waardoor de ongeloovigen van vroeger tijden en eeuwen ſchenen te zijn bezield geweest, en welker betuiging CICERO met zoo veel juistheid aan COTTA in den mond legt (*). Doch al wat men ondernam om de oude tijden terug te brengen was vruchteloos. Het Heidendom viel en daarmede de heerſchappij van het Westen.

Maar al had de voorouderlijke Godsdienst zich te gelijk met het Opperbeſtuur van *Rome* in het Westen weten te handhaven; zij zou toch van dien aard geweest zijn, dat zij het Rijk voor echte Zedelijke en Godsdienſtige Beſchaving ontoegankelijk maakte. DIONYSIUS van *Halicarnassus* geeft zich vele moeite om te bewijzen, dat er onder de Romeinen een veel beter en heiliger Godsdienst is ingevoerd, dan de Grieken hadden (†): en gaarne wil ik erkennen, dat er bij dezen van vele ongerijmde en aanſtootelijke fabelen geſproken werd, waarvan bij genen niets voorkwam. Ook moeten wij de Godsdienst der Romeinen zelve naauwkeurig onderſcheiden van de oorſpronkelijke begrippen, waaruit zij ontſtaan is, en in welker onderzoek wij thans niet treden kunnen. Doch bepalen wij ons bij haar, op zich zel-

(*) *De nat. Deor.* Lib. III. cap. 2; eene plaats, die ons het gevoelen van eenen Romeinſchen Staatsman zoo duidelijk verklaart als eenige andere.

(†) *Antiq. Rom.* Lib. II. p. 90 sqq. SYLB.

zelve genomen, en zoo als zij algemeen befchouwd en gevolgd is; dan mogen wij haar zeker niet hooger achten dan als een zeer gebrekkig rigtfnoer voor barbaren. Wanneer LIVIUS ons verhaalt, dat naauwelijks de *Gallen* overwonnen zijn geworden, of de gemeensmannen zochten het door te drijven, dat men de verwoeste ftad verlaten en naar *Veji* verhuizen zou; doet hij CAMILLUS zeggen, dat *Rome* onder gelukkige voorteekenen gefticht en overal van Godsdienftigheid en Goden vol is (*). In vervolg van tijd werden er aan de inlandfche Goden nog vele buitenlandfche als voorwerpen van vereering toegevoegd. Die voorwerpen van vereering waren nu meestendeels zoo flecht, zoo onheilig en bloeddorftig, dat LACTANTIUS het niet zonder reden verkieslijker noemt, gelijk het vee te leven, dan hun te dienen (†). Doch de kerkvaders hebben, gelijk bekend is, dit punt zoo heerlijk in het licht gefteld, dat wij hierbij niet behoeven ftil te ftaan. Ook is het bijkans onnoodig aan te merken, dat er met de Godsdienstfeesten en plegtigheden, wigchelaars- en waarzeggers-bedrijven verbonden zijn geweest, die, om van derzelver zedeloosheid ftil te zwijgen, alleszins tot voedfel ftrekten voor het buitenfporigfte bijgeloof. Maar vooral herinnere men zich, dat deze Godsdienst geheel en al buiten de deugd is omgegaan, zoodat zij enkel en alleen uitliep op uiterlijke handelin-

(*) *Hist.* Lib. V. cap. 52.
(†) *Divin. Instit.* Lib. I. cap. 21.

lingen. „ Het zou” zegt MONTESQUIEU (*), „ wel gemakkelijk geweest zijn, aan de plegtigheden der Godsdienst zedekundige beginfels en regelen, waaraan het haar ontbrak, toe te voegen; maar de Wetgevers der Romeinen hadden een te helder doorzigt, om niet te begrijpen, hoe gevaarlijk zulk eene hervorming ware”. Doch ook hier moeten wij den beroemden man tegenfpreken. De Godsdienst, die geheel en al in het uiterlijke beftond, kon met de deugd in geen verband gebragt worden. Zij liet dan niet alleen den mensch aan de heerfchappij zijner driften en begeerten over, maar was ook veel te ongoddelijk, om hier tusfchen beiden te treden. Ja hoe zou zij ooit tot eene leermeesteresse der deugd herfchapen zijn, daar de Godvrucht in den waren zin des woords bij haar geen plaats greep (†)? Doch wij zijn ver genoeg gekomen, om de flotfom op te maken. Bijaldien elke afgoderij, onder welk eene bevallige kleur zij zich ook voordoe, met de Zedelijke en Godsdienftige Befchaving regelregt in ftrijd is; hoe veel te meer moet men dit van de afgoderij der

(*) t. a. p. p. 242.

(†) Het woord *pietas* wordt door de *Latijnen* dikwijls van *vroomheid jegens de Goden* gebruikt: maar het is opmerkelijk, dat hetzelve nog op veel meer plaatfen van *vroomheid jegens ouders*, *weldoeners of het vaderland* voorkomt, en het door CICERO, *De invent. Rhetor.* Lib. II. cap. 22, 53 van *religio* (*Godsdienst*) zoo onderfcheiden wordt, dat het alleen op de *pligten jegens menfchen* ziet, terwijl het andere *die jegens de Goden* betreft.

der Romeinen zeggen! Neen, enkele menſchen, die door het Evangelie verlicht, dezer Beſchaving deelachtig waren, konden nevens haar beſtaan (en wij weten uit de geſchiedenis, dat zulken zoo te *Rome* als elders in aanzienlijken getale nevens haar beſtaan hebben); maar zou de maatſchappij als zoodanig in dezelve deelen; dan moest die afgoderij vernietigd worden.

Maar al ware de afgoderij uit *Rome* verbannen geworden, zonder dat de Staatsgeſteldheid daardoor eenige wezenlijke verandering leed; evenwel had die ſtad, uit hoofde van het beginſel, hetwelk er heerschte, de hoofdſtad des Keizerrijks, van waar de Zedelijke en Godsdienſtige Beſchaving zich over geheel het Westen verbreidde, niet kunnen zijn of blijven. PROCULUS verhaalt bij LIVIUS (*), dat ROMULUS hem verſchenen is en aldus heeft toegeſproken: „Ga, boodſchap aan de Romeinen, dat het de wil der hemellingen is, dat mijn *Rome* het hoofd der wereld zij! Laat hen zich gevolgelijk op het krijgswezen toeleggen, en het weten en aan de nakomelingſchap overleveren, dat geene menſchelijke magt de wapenen der Romeinen wederſtaan kan!" Wat wij nu ook van dit verhaal te denken hebben; het blijkt hieruit allerduidelijkst, dat de wereldverovering, van vroegen tijd af, de eerſte grondregel van Staat is geweest, naar welke de bevolking dezer ſtad

(*) *Hist.* Lib. I. cap. 16.

ſtad zich rigten moest. Wetten en verordeningen, zeden en gebruiken waren dan ook van dien aard, dat zij het oorlogvoeren tot een beginſel van hun doen en laten, en de rooverij tot een leerſtelſel maakten (*). De geest, welke er groot en klein bezielde, dreef hen noch tot den koophandel, noch tot den landbouw, noch zelfs tot de kunſten; maar ſchier alleen tot de handtering der wapenen, den krijg tegen de naburen en de bemagtiging van derzelver have en goederen. En gelijk de geest van wereldverovering reeds in de eerſte Romeinen geweest was, zoo beheerschte hij de nakomelingen in alle volgende tijden. Hoe meer nu de grootheid der wereldſtad toenam; des te ligter vergat men de les der oudheid, dat men zijn gebied daardoor het verst zal uitzetten, dat men zijne innerlijke hebzucht bedwingt (†). In de groote mannen van *Rome*, die onder den bloei van het Gemeenebest geleefd hebben, zien wij zulks maar al te zeer bewaarheid. Ook is de begeerlijkheid, waardoor men voorheen gedreven was, aan de Keizers op den troon bijgebleven, offchoon de moeite, die zij hadden, om zich in het bezit der onderworpen landen te handhaven, hen zelden aan de uitbreiding van het Rijk denken liet. Zelfs zag men de werking van denzelfden geest in de laatſte worſtelingen, welke er tusſchen dat Rijk en de

(*) Ook hier volgen wij MONTESQUIEU, *Considérations* &c. chap. 1.

(†) HORAT. *Carm.* Lib. II. od. 2.

de Barbaren plaats grepen, nog immer doorschijnen, al waren die gelijk aan de laatste stuiptrekkingen van een' verslagenen leeuw. Meer naar de natuur kan het karakter der Romeinen niet geteekend worden, dan met de woorden van GALGACUS, het legerhoofd der *Britten* (*). „Als de roovers der wereld, zoeken zij de buit op zee, nu er geen landen meer zijn, waar zij alles verwoesten kunnen. Bezit de vijand vermogen; dan drijft hen de hebzucht: is hij arm; de eergierigheid. Noch het Oosten, noch het Westen kan ze verzadigen. Onder allen zijn zij de eenige, die overvloed en gebrek met gelijke drift begeeren. Wegnemen, moorden, rooven, noemen zij met valsche namen *gebieden:* en eene woestijn te maken, heeft bij hen den naam van *vrede stichten*". Het is dan eene groote vleijerij van AUGUSTUS, als DIONYSIUS van *Halicarnassus* (†) *Rome* de meest menschlievende stad heet. En zoo min *Rome* dezen eertitel verdiende, zoo min kon het de zetel der Zedelijke en Godsdienstige Beschaving zijn. Hoe onvereenigbaar toch de toeleg op wereldverovering met de uitbreiding van een Rijk der Godvrucht en deugd zij, leert zoo wel de aard der zaak, als de geschiedenis van alle tijden. De eene heerschappij rust op het geweld van wapenen, waardoor zij zich de volken onderwerpt; de andere neemt de gemoederen voor zich in langs den zachten weg van overtuiging. Daar wordt men door de zucht gedreven, om

(*) TACITUS *Agricola*. cap. 30.
(†) *Antiq*. Lib. I. p. 75.

om alles aan de bevordering van eigene grootheid op te offeren; hier ziet men, als de ſtem van pligt het gebiedt, zich zelven voorbij, om het geluk der menschheid te bevorderen. Hier beijvert men zich dan ook op de ſtichting en bevestiging van den vrede; dáár begeert en zoekt men niets dan den oorlog, die wij, even als ROUX-FERRAND (*), wel durven volhouden, dat voor de Beſchaving doodelijk, of althans zeer noodlottig is. Voegen wij er vooral bij, dat in eenen Staat, die de wereldverovering als het voornaamſte doel beoogt, de dapperheid in zulk een aanzien is, dat zij geacht wordt alles in waarde te boven te gaan. Maar wanneer men niets op hoogeren prijs ſtelt dan dapperheid; dan laat men zich ligtelijk vervoeren, om alle andere deugden aan deze op te offeren. Men beſchouwt den held, die den vijand overwint, al ſpoedig, zonder naauwgezette naſporing van deszelfs beſtaan en karakter, als het edelſte ſieraad der burgerij en den grootſten weldoener des Vaderlands. Ja kleven hem zelfs de leelijkſte vlekken aan; men ſluit voor dezelve de oogen en opent ze alleenlijk, om 's mans glans en luister met bewondering aan te ſtaren. Zoo droeg zich doorgaans de zaak ook te *Rome* toe, en het Heidendom werkte hiertoe niet weinig mede, daar het Goden, die in het voeren van den krijg voorgingen, tot voorwerpen van 's menſchen vereering en navolging

(*) *Histoire des Progrès* &c. Tom. I. p. 96, waar hij COUSIN tegenſpreekt.

ging maakte. De drie andere deugden, welke de wijsgeeren aanbevalen, de wijsheid, de matigheid en de geregtigheid, ſtonden in de ſchaduw. De dapperheid alleen was op den voorgrond geplaatst en bleef daar, tot dat het karakter der Romeinen, zoo elders, als in de groote wereldſtad, eene geheele verbastering ondergaan had. Doch toen het karakter der bevolking geheel verbasterd was, ging de heldhaftigheid te gelijk met de zucht voor al wat edel en goed is verloren. Gelijk men het hart door de driften naar willekeur beheerſchen liet; zoo gaf men de zorge voor het Rijk in de handen van barbaren over. Nu werd dat Rijk geſloopt, het beginſel van wereldbeheerſching te niet gedaan en voor de Zedelijke en Godsdienſtige Beſchaving de toegang tot de maatſchappij geopend.

Maar hoe, vraagt mogelijk de een en ander mijner lezers, kan voor die Beſchaving de toegang tot de maatſchappij nu geopend zijn? Al wordt er ook toegegeven, dat door de ſlooping van het Westerſche Keizerrijk de hinderpalen weggenomen zijn, welke derzelver verbreiding in *Europa* belemmerden; ſtrijdt het echter niet tegen den aard der zaak, te beweren, dat zij zich hier met hulp van barbaren gevestigd heeft? Het is van hoog belang deze vragen te beantwoorden. Wij willen nu trachten te toonen, *dat, door den val van Rome's heerſchappij, het bewind in die handen gegeven is geworden, door welke de beginſelen der Zedelijke en Godsdienſtige Beſchaving*

ving

ving ontſtaan zouden. En zoo hopen wij de gangen eener wijze en goede Voorzienigheid in deze gebeurtenis regt aanſchouwelijk te maken.

Er is zeker geene gebeurtenis op de wereld voorgevallen, welke ons ligter verleiden zou, om den loop der dingen aan eene blinde noodlottigheid toe te ſchrijven, dan de verovering van het Westelijk Keizerrijk door woeste en zwervende horden, met welke men doorgaans, het zij te regt of te onregt, rekent, dat de zoo beruchte middeleeuw haren aanvang genomen heeft. Wij zien hier geene zoodanige onderwerping van het eene volk aan het andere, waarbij de overwonnelingen het vaderlijk erf met al hunne bezittingen blijven behouden, en hun alleen eene ſchat- en dienstpligtigheid door den overwinnaar wordt opgelegd. Neen wij zien hier eene overſtrooming van het Rijk door ſcharen van vreemdelingen, die zich met de wapenen in de hand van een ieders have en goederen, of althans van een deel derzelve meester maken, en ſteden en gewesten met nieuwe bewoners vervullen (*). Wij zien barba-

(*) ODOACER met zijne togtgenooten nam aan de bezitters een derde der bouwlanden af. Daarmede vergenoegden zich naderhand ook de *Ostrogothen.* Maar de *Visigothen* en *Burgondiërs* eigenden zich twee derde toe. Zie VON SAVIGNY. I. B. s. 254, 257, 282, 283. In *Afrika* maakten de *Vandalen* zich, volgens PROCOPIUS *de bello Vandal.* Lib. I. cap. 5, meester van al wat zij goedvonden. Zij rekenden, *dat de natuur, gelijk zij*

baren, uit hunne wouden, grotten en moerassen uitgegaan, zich als eigenaars op den grond nederzetten, waar weleer de legers van SCIPIO en CESAR, van GERMANICUS en DRUSUS, zelfs nog van KONSTANTIJN en JULIAAN gestaan, gestreden, en letteren, kunsten en wetenschappen haar bekoorlijk licht verspreid hebben. Zelfs het heerlijk *Italië*, zelfs de groote wereldstad wordt een roof dier barbaren, zoo dat zij den Romeinschen naam uitdelgen. En niet genoeg, dat zij den troon geweldadig innemen; maar met verachting van al wat bij de voorgeslachten eerwaardig geweest is, voeren zij zeden en gebruiken in, die tegen de bekende wetten en regelen van Beschaving aandruischen. Wil men vergelijkingen maken, zij bieden zich in menigte aan. Wij kunnen het overheerschte Rijk niet aanzien, of wij verbeelden ons een statig eikenwoud, hetwelk eene reeks van eeuwen het geweld der stormen wederstaan heeft, maar eindelijk door een' orkaan wordt aangetast, die geheele rijen van boomen, tot den wortel toe, uitroeit, en schier geene andere over laat, dan van bladeren en takken beroofd, of in den edelen kruin geschonden. Laat nu de noeste vlijt te werk tijgen, den grond gelijk maken, er jonge spruiten inzetten; laat haar weldra het genoegen smaken van die welig en voorspoedig te zien opgroeijen; laat haar

aan alle menschen het daglicht schenkt, *zoo ook dappere mannen in het bezit aller landen stelt*: woorden van een *Germaansch volk*, bij TACITUS, *Hist.* Lib. IV. cap. 64.

haar eindelijk, bij het gevoel van ſmart over de aangerigte verwoesting, zich kunnen troosten met het vertrouwen, dat derzelver ſporen eenmaal voor de nakomelingſchap zullen zijn uitgewischt; de vorige Majesteit is toch door het geweld der natuurkrachten voor altijd verloren gegaan, en geſlachten zullen er moeten wegſterven, eer dat nieuwe plantſoen dien wasdom gekregen heeft, dat de beſchouwer het met verwondering aanſtaart. Nu behoefden zij, die den val van het Keizerrijk beleefden, juist geene ongemeene ſcherpzinnigheid, om nopens de gevolgen dezer gebeurtenis iets dergelijks te voorſpellen. En van achteren weten wij, dat er wel duizend jaren voorbij zijn gegaan, voor dat het aan de Zedelijke en Godsdienſtige Beſchaving gelukte, zich in een gedeelte van het Westelijk *Europa* te vestigen. Waarlijk! men mogt het al nuttig en noodzakelijk vinden, dat *Rome's* heerſchappij vernietigd is; de overſtrooming van het gebied door barbaren, waardoor de barbaarschheid zelve, voor een' tijd van eeuwen, is ingevoerd, blijft zulk een vreemd en zonderling verſchijnſel in de geſchiedenis, dat het bij den eerſten opſlag, veel meer ſtof tot beſtrijding, dan tot verdediging eener alles beſturende Voorzienigheid oplevert. Zelfs Godgeleerden van naam hebben, vooral bij hunne twisten met de Roomſche kerk, in hunnen ijver niet geſchroomd, om de tusſchenkomst der middeleeuw als een der grootſte onheilen, welke aan het menschdom wedervaren zijn, voor te ſtellen. Nog zeer onlangs liet

zich een bevallig Schrijver (*), de laatſte, zoo ver wij weten, die zijne gedachten over de vorming van het hedendaagsch *Europa* heeft medegedeeld, in dier voege uit, als of het Christendom reeds zulk een' weldadigen invloed op de Romeinſche wereld gehad had, dat het Westerſche Rijk met zijne Beſchaving had kunnen voortduren, zoo de barbaren er niet bij herhaling waren ingedrongen. Maar dit alles rust op onbewezen vooronderſtellingen. Men verliest uit het oog, dat iets, hetwelk op zich zelve allernadeeligst is, in de gegeven omſtandigheden een onontbeerlijk goed wezen kan. Daarenboven laat men zich door het brandmerk, hetwelk de overlevering op namen gezet heeft, een' noodeloozen ſchrik aanjagen. Mijns inziens althans moet men bij de beſchouwing der geſchiedenis, zelfs tegen zin en meening, de Godheid buiten ſluiten, of de vooroordeelen, welke der jeugd reeds veel te lang zijn ingeboezemd, afleggen, en zoo wel de invallen der barbaren toejuichen, als *Europa* geluk wenſchen, dat er eene middeleeuw geweest is, die de hedendaagſche Beſchaving voorbereidde.

De inval der barbaren, zegt ANCILLON (†), is het beginſel der wedergeboorte van het menſchelijk geſlacht geweest. Dit geeft niet ſlechts te kennen, dat deze

(*) ROUX-FERRAND l. c. p. 137, 232 en elders.

(†) *Nouveaux Essais de Politique et de Philosophie.* Tom. I. p. 42.

deze gebeurtenis eenige voordeelen heeft aangebragt. Wij behoeven het voorportaal der geschiedenis maar even in te treden, om aanstonds in te zien, dat ook de nakomelingschap het een en ander aan die vreemde horden verschuldigd is, hetwelk zij zich als een' zegen mag aanrekenen. Doch daar spreiden zich ook nadeelen ten toon, welke het niet te loochenen valt, dat uit derzelver verschijning in het Westelijk *Europa* ontsproten zijn. Het zou derhalve ten slotte op de vraag uitloopen, wat hier overwigt hebbe, het goede of het kwade: en hierover kon men een' twist voeren, die zich niet gemakkelijk beslechten liet. Neen, hetgeen ANCILLON zegt is eene groote waarheid, die ons veel verhevener standpunt aanwijst. Hij zegt niets minder, dan dat de Zedelijke en Godsdienstige Beschaving, waarover wij ons thans verblijden, in *Europa* niet zou gekomen zijn, hadden de barbaren het Westen niet overmeesterd.

Wanneer zich een paar menschen, die door eene losbandige levenswijze de gezondheid ondermijnd en de ligchaamskrachten verteerd hebben, in het huwelijk vereenigt; laat het zich zeker niet verwachten, dat zij ouders van een frisch en bloeijend kroost zijn zullen. Dit voorregt valt, naar den gewonen loop der dingen, alleen aan echtgenooten ten deele, die zich niet behoeven te schamen, als zij zich de jaren hunner jeugd herinneren. En zoo ziet men ook in de maatschappij, dat al wat van menschen

zij-

zijnen oorſprong ontleent, aan de hoedanigheid derzulken beantwoordt, die er het aanzijn aan geſchonken hebben. Deze waarneming nu komt ons, bij het onderzoek naar de beginſelen der Zedelijke en Godsdienſtige Beſchaving van *Europa*, bijzonder te ſtade. Het is ons te voren reeds gebleken, dat zij, verre van in dit werelddeel onbekend te zijn gebleven, haren weldadigen invloed overal, waar het Christendom in tamelijke zuiverheid beleden werd en tot een rigtſnoer voor hart en wandel ſtrekte, luisterrijk heeft ten toon geſpreid. Maar even zeer is het ons gebleken, dat dit, de grootte der bevolking van het Romeinſche Rijk in aanmerking genomen, onder de zeldzaamheden behoord heeft, die ſlechts uitzondering maakten op den algemeenen regel van verbastering, welke heinde en verre was doorgedrongen. Hetzelfde geldt met volle regt van die gewesten in *Azië* en *Afrika*, waar er gemeenten geſticht zijn geworden, die, met afſtand van Jodendom of Heidendom, zich naar den Zaligmaker der wereld noemden. De Zedelijke en Godsdienſtige Beſchaving had zich derhalve, toen de heerſchappij van het Westen verbroken werd, nergens in die mate uitgebreid, dat men haar als de Beſchaving der maatſchappij beſchouwen kon. En tot die hoogte gekomen, was zij in *Europa een nieuw verſchijnſel.* Maar hoe zouden nu de oude bewoners van dit werelddeel in ſtaat zijn geweest, om zulk een nieuw verſchijnſel te doen ontſtaan? Een verouderd, naar geest en ligchaam beiden verweekelijkt en

uitgemergeld menſchenras! Wezens, over het geheel genomen, voor geene betere indrukken vatbaar, dan die eener verfijnde, of wel, zoo als bij de meesten, grove zinnelijkheid! Voor eene herſchepping der maatſchappij was van de zoodanigen niets te wachten. Werden onder dezelve al eenigen aangetroffen, die boven hunne tijdgenooten in wijsheid zoo wel, als in Godvrucht en deugd uitſtaken; zij waren veel te weinig in getal, om den verderfelijken invloed van den grooten hoop te ſtuiten. Zelfs daartoe ſchoten zij te kort, om het licht van letteren, kunſten en wetenſchappen ſchijnende te houden. Hoe zouden zij dan het werk der wedergeboorte van het menſchelijk geſlacht kunnen aangevangen hebben? Hoe zou de bevolking van het Romeinſche gebied, na dat zij door verhuizingen en oorlogen, door pest en hongersnood voor een groot gedeelte verſmolten was, het vermogen gehad hebben, om tot vestiging van zoo iets, hetwelk geheel eenig in zijne ſoort was, over de uitgeſtrekte oppervlakte van het Rijk den grond te leggen? Neen, er waren vreemdelingen noodig, om in dezen ſtaat van magteloosheid te doen hetgeen de oorſpronkelijke bewoners des lands, noch de afſtammelingen van geſlachten, die zich voorheen aan dezelve hadden aangeknoopt, doen konden. Zonder den aandrang van die vreemdelingen zouden welligt de Romeinen de invoering van het Christendom niet eens geduld, of althans veel meer vertraagd hebben, dan nu geſchied is, nu de aandacht der Keizers en volksbeſtuurders dikwijls

van

van den inwendigen ſtaat des Rijks werd afgetrokken en hun door de vreemde horden, die van buiten invielen, handen vol werks gegeven werden. Zoo hadden die vreemdelingen de Godsdienst, welke eenmaal door gansch *Europa* moest beleden worden, zonder dit te weten of te bedoelen, reeds grootelijks aan zich verpligt. Weldra zouden zij, na zelven die Godsdienst te hebben aangenomen, ook de maatſchappij, door geheel het Westen heen, aan zich verpligten (*).

Maar welke vreemdelingen moesten het zijn, om het nieuwe verſchijnſel, hetwelk *Europa* zien zou, voort te brengen? Half beſchaafden uit *Perzië* of *Egypte*? Menſchen derhalve, met Oosterſche pracht en weelde ingenomen, en aan de onbepaalde bevrediging van zinnelijke lusten en begeerten, gelijk het in warmer luchtſtreken toegaat, gewoon geworden? Waarlijk! van de zoodanige was er niets tot herſtelling te hopen, als zij zich met den bedorvenen en uitgeteerden landzaat vereenigden. Integendeel zou-

(*) Ook SCHLOSSER erkent het t. a. p. I. B. s. 589 en elders als een werk der Voorzienigheid, dat er vreemde volken in *Europa* gekomen zijn, om *Rome's* heerſchappij te verdelgen en nieuwe Staten op te rigten. En bij den Hoogl. VAN KAMPEN in de *Verhandd. van* TEYLERS *Godgel. Gen.* D. XXIII. bl. 328 volgg. herinneren wij ons, leerzame opmerkingen te dezen aanzien gevonden te hebben.

zouden daardoor de ondeugden verder verbreid, nieuwe vormen van ongebondenheid uitgevonden en een mengelmoes van vreemde begrippen in trein gebragt zijn, hetwelk nergens anders toe dienen kon, dan om de verbasterde maatſchappij, zonder welker vernietiging er geene beterſchap te wachten was, nog eene wijle tijds op te houden. Neen, zou er eene hervorming worden aangevangen; dit moest geſchieden door barbaren uit het Noorden: en echter door geene barbaren, die van alle menſchelijkheid verſtoken, enkel en alleen van uit hunne wouden en moerasſen opgetogen waren, om het Romeinſche Rijk te vernietigen; maar door zoodanige, die uit den ſtaat der wildheid reeds lang uitgegaan en reeds te menſchelijk waren, om al het oude te vuur en te zwaard uit te roeijen; ja die, voor een groot gedeelte, het Christendom, waaruit de Zedelijke en Godsdienſtige Beſchaving ontſpruiten zou, althans bij name, hadden aangenomen. Zoodanige nu leert ons de geſchiedenis, dat de veroveraars van het Westen geweest zijn: en door vooroordeel misleid heeft men ze, gelijk VON SAVIGNY (*) te regt opmerkt, niet zelden met veel te zwarte kleuren afgeſchilderd. Zelfs mogen wij niet ontkennen, dat de meesten derzelven, zoo als PLANCK (†) zegt, reeds lang vóór dat zij Christenen werden, geor-

den-

(*) t. a. p. I B. s. 155.

(†) *Geschichte der Christlich-Kirchlichen Gesellschafts-Verfassung.* B. II. s. 51.

dende maatſchappijen hebben uitgemaakt, welker inrigting van even zoo veel ſcherpzinnig vernuft als wijze ervaring getuigde. Evenwel vergelijke men die maatſchappijen niet met de Européſche van onze dagen, maar veeleer met de Barbarijſche Roofſtaten; en verlieze men toch, door hetgeen van hunne zeden en wetten te onzer kennis gekomen is, die ſtrooptogten en omzwervingen niet uit het oog, waarmede zij hebben volgehouden, tot dat zij zich in het Westen vast hadden nedergezet! Buiten allen twijfel hebben wij ons hier volken voor te ſtellen, bij welke de verbeelding over de rede heerschte. Het waren kinderen in het verſtand, die zich, om met GUIZOT (*) te ſpreken, over niets dan over hun eigenbelang bekommerden en van medewerking tot algemeene welvaart geen denkbeeld hadden (†). Zij kenden ſchier geene andere behoefte, dan die van een ſtukje broods, om den honger te ſtillen, en van een plekje gronds, om er zich met der woon te vestigen. Mogten zij al eene maatſchappij uitmaken; zij wisten echter nog van geen maatſchappelijk leven: twee dingen, welke men zorgvuldig van el-

(*) Leç III. p. 20, 21.

(†) Dit maakt MALTEBRUN, *Précis de la Géographie universelle.* Tom. I. p. 474, 475, tot een hoofdkenmerk der barbaarschheid; welken ſtaat ik met blijdſchap zie, dat deze beroemde Schrijver ook van dien der wildheid, zoo wel als van dien der Beſchaving onderſcheidt.

elkander onderfcheiden moet. Wat de begrippen nopens het Zedelijke en Godsdienftige betreft, waren zij, ja wel, met groote vooroordeelen bezet; maar voor het overige echter buigzaam als was, hetwelk alle mogelijke vormen aanneemt. Zelfs hunne *Nomadifche* levenswijze had hun eene onverfchilligheid omtrent de voorvaderlijke leerftellingen ingeboezemd (*). Zulke barbaren waren het, die zich van *Rome's* gebied meester maakten: en zulke moesten het ook zijn, zou er eene betere Befchaving in *Europa* worden ingevoerd, dan dit werelddeel tot dus verre gekend had. Onder die volken had zij niet te kampen met den valfchen en verderfelijken ftelregel eener reeds eeuwen lang gewettigde Staatsinrigting. Hier kon zij de gemoederen, van den aanvang af, vrij en ongedwongen leiden, zonder dat zij verouderde vormen te ontzien had. Hier was zij in ftaat, haar karakter overal te bewaren en evenwel verfchillende gedaanten aan te nemen, naar mate zij met elken landaard ftrookten. De najjver, welke er tusfchen de onderfcheidene Rijken ontftaan moest, zou weldra het zijne bijdragen, om te verwijderen of af te weren, wat haar in haren voortgang hinderde. Alles zaamgenomen, zag zij zich onder deze barbaren een' werkkring geopend, veel ruimer en heilrijker, dat zij die vinden kon onder *Europa's* oude bevolking. De Befchaving zelve moest

(*) Aanmerking van den Hoogl. ROIJAARDS in *het Archief voor Kerkelijke Gefchiedenis.* II. D. bl. 88 volgg.

moest als een kind te voorschijn komen en als een kind met stamelen beginnen, om vervolgens eene verstaanbare taal te spreken en eindelijk woorden van wijsheid te laten hooren. Zij moest met *Europa*, om het zoo uit te drukken, al de tijdperken des menschelijken levens doorgaan, tot dat de dagen der volwassenheid bereikt werden. Zonder dit kon er, ja wel, eene bedriegelijke optooijing, of eene gebrekkige vernieuwing van het verouderde plaats grijpen; maar was eene herschepping van de maatschappij onmogelijk en dus de langzame voortgang der menschheid in volmaking uitgesloten.

Wanneer wij het karakter nagaan, hetwelk de Zedelijke en Godsdienstige Beschaving van het hedendaagsch *Europa* heeft aangenomen; dan vinden wij het juist overeenkomstig met de denkbeelden, welke bij het onderzoek naar derzelver vereischten voor onzen geest oprijzen. Dezelfde hoofdtrekken, welke wij beredeneren kunnen, dat haar eigen moesten zijn, treffen wij werkelijk aan: *oorspronkelijkheid*, *ernsthaftigheid*, *bestendigheid*, *algemeenheid* (*).

Doch

(*) GUIZOT noemt ook Leç. II. p. 3 ff. de *verscheidenheid* een kenmerk der hedendaagsche Beschaving. Maar behalve dat hij van de Beschaving in het gemeen, en niet van de Zedelijke en Godsdienstige in het bijzonder spreekt, schijnt hij het wezen der zaak niet genoeg te onderscheiden van hetgeen uit de verschillende lotgevallen, denkwijzen, woonplaatsen der volken en andere omstandigheden voortvloeit. En schrijft hij aan de Be-

Doch die hoofdtrekken kon zij niet anders verkrijgen, dan door middel van barbaren, en wel van zulke barbaren, als het Westersche Keizerrijk overstroomd hebben. Ja het was niet genoeg, dat zij zich daar met der woon vestigden; maar zij moesten het Rijk zelve sloopen en nieuwe maatschappijen oprigten.

Oorspronkelijkheid heeten wij de begaafdheid, om dingen uit zich zelven voort te brengen: en aan hetgeen op die wijze voortgebragt is, geven wij den naam van oorspronkelijk. Bestaat er iets, hetwelk men van elders niet ontleend heeft, op onderscheiden plaatsen te gelijk; of heeft het in onderscheiden eeuwen bestaan, zonder dat de eene het van de andere overnam; men zal niet loochenen kunnen, dat dezelfde naam er aan toekomt. Doch met den meesten nadruk zal die gebezigd worden, waar zich het een of ander voordoet, hetwelk nog nergens of nooit te voorschijn is getreden. In dezen zin spreken wij nu van de oorspronkelijkheid der Zedelijke en Godsdienstige Beschaving van het hedendaagsche *Europa*. Hebben wij zoo wel in dit, als in het vorige boekdeel gezien, dat vóór de vijfde eeuw onzer Christelijke jaartelling geene maatschappij, en veel min een half werelddeel gelukkig genoeg is geweest, om die

schaving der oude wereld de *eenheid* als een' eigenaardigen karaktertrek toe; het zal in den loop van dit werk blijken, dat zich die in de Zedelijke en Godsdienstige Beschaving van onzen tijd, als geheel aan het Christendom verbonden, niet minder voordoet.

die Beſchaving te bezitten; hieruit volgt wel van zelve, dat wij haar oorſpronkelijk noemen mogen, als wij van de nieuw opgerigte Staten ſpreken. En vraagt men nu, waardoor zij deze eigenſchap verkregen hebbe; dan is het antwoord: door hare gelijkmatige werking op al de vermogens van den menſchelijken geest: eene werking, welke even zeer van haar gevorderd wordt, om de menschheid tot volmaking op te leiden, als SCHOTT dezelve aan den redenaar voorſchrijft, om voor zijne toehoorders te zijn, wat hij voor hen zijn moet (*). Inzonderheid was haar de taak toebetrouwd, om rede en gevoel met elkander in overeenſtemming te brengen. Tot dus verre was dit nog nergens geſchied. Doorgaans waren de Oosterſche volken ſteeds door het gevoel, de Westerſche, bij name de Grieken en Romeinen, door de rede geleid geworden. Bij genen had men daarom meer warmte met donkerheid, bij dezen meer licht met koude aangetroffen. EBERHARD (†), die dit zeer duidelijk uit een zet, voegt er ook de aanmerking bij, dat de beſtanddeelen van het eene zoo wel als van het andere in het Christendom aanwezig zijn. Doch hierin wijkt hij van het ſpoor der waarheid af, dat hij de onderlinge vereeniging van rede en gevoel als de vrucht van het menſchelijk denkvermogen voorſtelt; terwijl wij dezelve, zoo wij aan voldingende bewijzen eenig gewigt hechten,

aan

(*) *Die Theorie der Beredsamkeit.* I. Th. s. 105 ff.

(†) *Der Geist des Urchristenthums.* I. Th. s. 61 ff. III. Th. s. 83 ff.

aan de kracht van Gods bijzondere tusschenkomst moeten toeschrijven. Als opvoeder zijner redelijke schepselen op aarde had Hij, namelijk, door de zending van MOZES en de Profeten, gelijk HESS dit fraai ontwikkeld heeft (*), de wereld voorbereid, om aan een Rijk deel te nemen, hetwelk zich als koningrijk der hemelen van alle maatschappelijke inrigtingen onderscheiden zou. Dit Rijk had hij te zijner tijde door CHRISTUS gesticht en onder Joden en Heidenen uitgebreid; zoodat er aanzienlijke gemeenten ontstaan waren, ja zelfs de volken onder *Rome's* gebied en de ingedrongen barbaren, voor het grootste gedeelte, zich naar den naam des Verlossers noemden. Maar door een' zamenloop van omstandigheden was het licht, hetwelk het Euangelie had aangebragt, reeds door dikke nevelen verdonkerd, en de warmte, waardoor de gemoederen voorheen in ijver voor het goede ontstoken waren geweest, bijna geheel verdwenen: weshalve het zoo geschapen stond, dat het ten laatste eene koude duisternis zijn zou, die zich, zonder hoop op herstel, over het menschdom verspreidde. En zoo verre moest het, naar den wijzen raad der Voorzienigheid, komen, opdat er een groote stap tot wenschelijke volmaking geschieden kon, door de Zedelijke en Godsdienstige Beschaving op zulk eene wijze, als het nog nooit gehoord was geworden, in de maatschappij in te voeren. Nu kon dit, gelijk ons boven gebleken is, bij de oude bevolking des lands, geene plaats grijpen. Dezelfde of

(*) *Kern der leer van Gods Koningrijk.* bl. 26. volgg.

of nog veel erger hinderpalen zouden zich elders hebben opgedaan, wanneer het in een' reeds gevestigden Staat beproefd ware geworden. Waar de menſchen reeds zekere bepaalde en vaste vormen gekregen hadden; bleef er voor de Beſchaving niets anders over, dan zich aan vijandige begrippen en bedorven zeden aan te ſluiten, zoo veel mogelijk te wijzigen en te verbeteren wat er te wijzigen en te verbeteren was, en even eens te werk te gaan, als wanneer men aan een verſleten kleed nieuwe lappen aanzet (*). Neen, om te worden hetgeen zij ge-

(*) GUIZOT noemt Leç. III. p. 22, 23 vier oorzaken op, waardoor het zal gekomen zijn, dat de Barbaren de Beſchaving invoerden: de overblijfſelen uit de ſchipbreuk van *Rome's* grootheid, de navolgingszucht bij de vreemde volken zelve, de Christelijke kerk en de verſchijning van groote mannen. En al deze vier bijzonderheden moeten wij in aanmerking nemen. Doch wilden wij dezelve, bij hare ongelijkſoortigheid, als oorzaken rekenen; wij zouden het getal niet alleen zeer vergrooten kunnen; maar ook op den voorgrond plaatſen hetgeen op den achtergrond ſtaan moet. De eenige oorzaak is de ſlooping van het Westerſche Rijk door Barbaren, die zich aan het Christendom hadden aangeſloten of weldra tot hetzelve toetraden. Wij verſtaan hierdoor niet de vermeestering van het gebied door ODOACER, welke op zich zelve van weinig aanbelang geweest is, en hier alleen in aanmerking genomen wordt, om van een bepaald tijdperk te beginnen; maar al die gebeurtenisſen, welke tot de ſloping van het Westerſche Rijk betrekking hebben.

geworden is, moest zij met de maatſchappij zelve ontſtaan, en dus onder barbaren, van elders aangekomen, om zulk eene maatſchappij te ſtichten. En zie! Daar geraakt het Westen van *Europa* in de magt van zulke vreemde horden. Het zijn volken of volksſtammen, weleer uit het Oosten naar dit werelddeel overgeſtoken, en bij welken de indrukken, die zij als zwervende herders of jagers in het oude vaderland gekregen hadden, nog niet geheel zijn uitgewischt. Wat doen zij nu bij hunne veroveringen? Zekere gemeenſchap met de oorſpronkelijke landbezitters aangaan? Van derzelver inrigtingen, denkbeelden en zeden overnemen hetgeen zij nuttig en voordeelig achten? RUHS (*) en anderen hebben duidelijk genoeg getoond, dat dit volgens het natuurlijk beloop der dingen gebeurd is. Maar men denke daarom niet aan eene ineenſmelting van overwinnaars en overwonnelingen! De haat, dien zij elkander toedroegen, het hemelsbreed verſchil van karakter, ten deele ook het onderſcheid van Godsdienſtige belijdenis maakten dit onmogelijk (†). De barbaren blijven

(*) *Handbuch der Geschichte des Mittelalters.* s. 391 ff.

(†) Zeer te regt vindt BROES t. a. p. I. D. bl. 175, in deze Noordſche volken, eene verdraagzaamheid ten opzigte van regtzinnig en Ariaansch geloof, door welke zij zich van de gevestigde belijders onderſcheiden hebben. Wij zien hiervan eene treffende proeve in hetgeen EUNODIUS t. a. p. p. 1012 nopens den invloed van EPIPHANIUS op de *Rugiërs* verhaalt. Doch hoe verkleefd de barbaren aan het *Arianismus*, uit een ſtaatkundig

ven dan grootendeels op zich zelven. Als overheerschers geven zij den toon. De grond wordt weldra gelegd tot het ſtichten der *Viſigothiſche*, *Angelſakſische*, *Frankiſche* en *Longobardiſche* Rijken. De kinderlijke eenvoudigheid, of, wilt gij liever, onwetendheid laat zich hier door het gevoel geleiden. Van door de nevelen heen ontvangt men eene warmte, die de akeligheid der duisternis vermindert, tot dat in eene reeds lang voorbereide eeuw, het licht der kennis weder doorbreekt en een' ieder, die zich geen' blinddoek heeft voorgedaan, vrolijk in de oogen ſchijnt. Zoo geeft ons menigmaal de natuur, bij een' bewolkten dampkring, in de zoele lentelucht, welke wij inademen, zekere vergoeding voor het gemis der liefelijke zonneſtralen, tot dat zich langzamerhand de wolken van een ſcheiden, het licht aan den hemel gezien wordt, en wij nu ook een' hooger' graad van warmte gevoelen.

Doch de Beſchaving, welke Zedelijk en Godsdienſtig zijn zou. moest zoo wel den karaktertrek van *ernsthaftigheid* als van oorſpronkelijkheid bezitten. Wij ſpreken hier van eene ernsthaftigheid, welke daaruit ontſtaat, dat het Goddelijke met het menſchelijke vereenigd, en wel zoo vereenigd wordt,

dat

oogpunt beſchouwd, geweest zijn, kan men gereedelijk beſluiten uit de vervolgingen der regtzinnigen, door de *Vandalen* en anderen aangerigt en uit de onbuigzaamheid, waarmede de *Viſigothen* hun ſtelſel eeuwen lang hebben aangehouden.

dat men aan het hoogere den hoogeren, aan het lagere den lageren rang toekent. De Godsdienst is dan geene uitvinding van wijsgeerig vernuft, veel min een gewrocht van ontſtelde herſenen; maar een geſchenk van den hemel, om den kortzigtigen aardbewoner langs den weg des geloofs het bovenzinnelijke, hetwelk hij niet aanſchouwen kan, te doen eerbiedigen. Dan heeft men geene geboden van deugd, of zij ſtaan met die der Godvrucht in het allernaauwst verband; geene pligten jegens ons zelven of onzes gelijken, of zij zijn tevens pligten jegens God. Dan zien wij den loop der dingen als eene ſchakel van gebeurtenisſen aan, welke geene toevallige of willekeurige, maar eene vast en weldadig bepaalde rigting nemen, welke van het beſtuur eener Hoogere hand afhangt: zoodat de wereldgeſchiedenis dan Geſchiedenis van de gangen der Voorzienigheid wordt. Dan beſchouwt zich ook de bijzondere mensch, bij al wat hij te doen of te lijden heeft, niet als een wezen, ſlechts daartoe in aanzijn geroepen, om zijnen kring hier op aarde te vervullen; maar als een' kweekeling van den grooten en onzienlijken Opvoeder, die tevens zijn Schepper is, voor de eeuwigheid. Nu mogen wij geheel de oudheid raadplegen, wij zullen nergens een volk vinden, waarbij het Goddelijke en het menſchelijke in zulk eene ſchoone overeenſtemming geweest zijn. Zoo gewoon het in het Westen was het Goddelijke te vermenſchelijken; zoo gewoon was de vergoddelijking van het menſchelijke in het Oosten. Wijd en zijd viel de

de Godsdienst zelve in het ongerijmde en belagchelijke. Dit moest de Zedelijke en Godsdjenſtige Beſchaving in *Europa* ſtuiten. Maar zou zij zulks doen; zou zij eenmaal die misbruiken met wortel en tak uitroeijen; dan was het nu tijd, daarmede te beginnen. En daartoe was de overheerſching der barbaren, zoo als de geſchiedenis ons die voorſtelt, volſtrekt noodig. Reeds langen tijd voor de ſlooping des Rijks hadden zij met de Romeinen zekere gemeenſchap gehad, en daardoor waren derzelver letteren, kunſten en wetenſchappen hun zoo geheel vreemd niet, als zij voor de *Slaven* en andere ſtammen zouden geweest zijn. Zij droegen dan ook daaraan geene zoodanige vijandſchap toe, dat zij die met alle magt te keer gingen. Integendeel waren er onder hen, die ze, zoo als ENNODIUS van THEODORIK getuigt (*), grootelijks begunſtigden. Zoo behoorde het ook te gaan; zou de vrucht van den arbeid der ouden voor de nakomelingſchap niet geheel verloren zijn, en de Beſchaving van het hedendaagſche *Europa* dien glans en luister bezitten, welke zij niet ontberen kon. Doch wilde zij den naam eener Zedelijke en Godsdienſtige Beſchaving verdienen; dan mogt zij geenszins, gelijk PÖLITZ (†) zeer

(*) In *Panegyrico Theodorico regi dicto*, apud SIRMOND. Tom. I. p. 967 sqq.

(†) *Sind wir berechtigt eine grössere künftige Aufklärung und höhere Reife unsers Geschlechts zu erwarten?* S. 81 ff.

zeer juist opmerkt, den ſmaak voor het ſchoone en bevallige, ja zelfs niet de beoefening van letteren, kunſten en wetenſchappen tot grond hebben, waarop zij gebouwd was. En dit was ook niet te duchten bij volken, gelijk de barbaren van het Noorden. Zij waren daartoe niet alleen veel te onkundig, maar tevens veel te afkeerig van hetgeen men geleerdheid noemde, als die zij waanden, dat van dapperheid verre verwijderd was en het gemoed meestal tot vreesachtigheid en laaggeestigheid ſtemde (*). Neen, hunne begrippen en zeden bragten het mede, dat zij van een ander beginſel uitgingen: en dit was Godsdienſtigheid. In al hunne openbare en huiſelijke betrekkingen, zegt PFISTER (†), zien wij eene Godsdienſtige grondſtelling doorſchijnen: en de bijzonderheden, die hij aanhaalt, zijn van elders genoeg bewezen, al is het, dat wij twijfelen mogen, of TACITUS het tafereel, hetwelk hij van de *Germanen* ophing, niet wat te ſterk gekleurd heeft. Spreidden zij nu zulks ten toon in die dagen, waarin zij nog aan het heidendom verbonden waren; het was zoo diep in hun geheele wezen ingedrongen, dat het hun ook na hunnen overgang tot het Christendom bijbleef en op hunne bedrijven werkte.

Ja

(*) Woorden, door PROCOPIUS, *de bello Gothico*. Lib. I. cap. 2 van de *Gothen* onder *Amalasuntha* gebruikt; maar op de meeste der Germaanſche ſtammen toepasſelijk.

(†) *Geschichte der Teutschen*. I. B. s. 316.

Ja naar dat zij voor de nieuwe leer, welker belijdenis zij, met verzaking der afgoderij, hadden afgelegd, meer waren ingenomen, kon het niet anders, of zij moesten die op de ſtichting der nieuwe Staten meer laten invloeijen. Er kwam zekere, als het ware, aangeboren ernst van karakter bij, die hen van de Romeinen en andere volken onderſcheidde en de wereld uit een hooger ſtandpunt beſchouwen deed, dan de oude bewoners van *Griekenland* en *Italië* gedaan hadden. Nu moge er daardoor zulk eene rigting aan den menſchelijken geest gegeven zijn, dat de dagen van PERICLES of AUGUSTUS met den losſen en luchtigen tooi, die aan de zamenleving zoo vele bevalligheid bijzette, nooit zullen wederkeeren; wij zouden het ondankbaarheid rekenen, hierover met ſommige Schrijvers van onzen tijd te klagen. Neen, wij moeten *Europa* met de komst dezer barbaren en derzelver zegepraal over het Westelijk Keizerrijk geluk wenſchen. Zij hebben den toon aangeſlagen, die er noodig was, om, met verbanning der ligtzinnigheid van vroegere eeuwen, eene Beſchaving in te voeren, welker ernsthaftigheid aan de behoefte van wezens voldoet, die niet ſlechts eene hoogere roeping hebben, dan om burgers eens aardſchen Vaderlands te zijn, maar ook met hunne begeerten zich tot het Goddelijke en onvergankelijke uitſtrekken.

Wij komen tot eene derde eigenſchap, welke wij meenen, dat in de Zedelijke en Godsdienſtige Be-

 ſcha-

ſchaving vereischt wordt, om zich van alle andere te onderſcheiden, *beſtendigheid.* Doch verklaarden wij hier onze meening niet, wij zouden gevaar loopen van kwalijk verſtaan te worden. Men zou het, namelijk, zoo kunnen opvatten, als of de Beſchaving het eerst tot zekere hoogte brengen, en dan ſteeds op die hoogte blijven moest, zonder hooger en hooger te mogen klimmen. Maar dan zouden wij eene nare en doodelijke eenzelvigheid invoeren, zoo als die in *Japan*, *China* en andere landen, waar dwingelandij en afgodsdienst den menſchelijken geest neêrdrukken, ſedert eene reeks van eeuwen plaats heeft gehad. Wat meer is, wij zouden iets vorderen, hetwelk met het karakter eener Beſchaving, die Zedelijk en Godsdienſtig is, op geenerlei wijze beſtaan kan. Neen, wanneer wij van beſtendigheid ſpreken; dan bedoelen wij eene onafhankelijkheid van den loop des tijds, eene onafgebrokene voortduring tot op de late nakomelingſchap. En nu ligt het immers in den aard der zake, dat hetgeen daartoe berekend is, om den mensch tot ware volmaking op te leiden, het beginſel van zulk eene onafgebrokene voortduring in zich zelve hebben moet. Doch zou zich nu de Zedelijke en Godsdienſtige Beſchaving in *Europa* wel zoo vast gevestigd hebben; indien de barbaren zich niet tot grondleggers van nieuwe maatſchappijen hadden opgeworpen? Zij kwamen niet als ſtroopers, die zich, zoodra de buit gemaakt is, met der haast verwijderen; maar als

land-

landverhuizers, vrouwen en kinderen, gelijk PROCOPIUS het uitdrukt, (*) op hunne wagens met zich voerende, en dus om zich op een' grond neêr te zetten, welken zij aan hunne erfgenamen zouden nalaten. Zij ontleenden, bij de oprigting van hun Staatsgebouw, de vormen van de kerkelijke gemeenſchap, die aan hun werk veel meerdere vastheid gaf, dan het anders had kunnen krijgen. (†) De akkerbouw en verdere bedrijven des gezelligen levens, waarop zij zich met der tijd begonnen toe te leggen; de wetten en verordeningen, welke zij maakten, mogten voor groote verbetering vatbaar zijn; maar dienden echter tot den aanvang van eene Beſchaving, die de nakomelingſchap onafgebroken zou voortzetten. Waren hunne burgten en paleizen, hunne kerkers en kloosters, even als gevaarten voor de eeuwigheid geſticht; men behoefde die ſlechts aan te zien, om het beginſel te leeren kennen, waarvan zij bij al hunnen arbeid uitgingen. Vergeten wij vooral niet, dat hun de indrukken van hun voormalig beſtaan onder het heidendom, toen zich alles door onveranderlijke wetten regeren liet, eene reeks van eeuwen zijn bijgebleven! Vergeten wij ook den ſtaat van behoefte niet, waarin zij een' zeer langen tijd verkeerd hebben, zoodat zij er niet veel aan denken konden, om de aangenaamheden des levens te vermenigvul-

di-

(*) *De bello Goth.* Lib. I. cap. 1.
(†) PLANCK. II B. S. 319 ff.

digen! De maatſchappij was derhalve bij hen niet onderworpen aan die gedurige veranderingen, welke de grillige modezucht, of de wuftheid van karakter elders veroorzaakt. In één woord alles werkte hier zamen, om aan de Beſchaving beſtendigheid te geven. Zegt men mogelijk, dat die barbaren zich met het zwaard ingedrongen en hun beroep van den oorlog gemaakt hebben; men ſtelle ze daarom met de Romeinen niet gelijk. Als deze ten krijg gingen, geſchiedde het uit zucht om de wereld aan hun gebied te onderwerpen; zij integendeel hanteerden de wapenen, om zich een plekje gronds te veroveren, waarop zij rustig met hunne gezinnen wonen konden. Wij zien hier dus aan den eenen kant de bedoeling van een' eeuwigen ſtrijd; aan de andere zijde het verlangen naar een' gewenschten en vasten vrede. En nu weten wij waarlijk niet, wat men tegen den gang onzer redenering zal inbrengen, dan dat de nieuwe overheerſchers van *Europa*, nog lang na den val des Westerſchen Keizerrijks, in een' beklagelijken toeſtand verkeerd hebben; en er wel duizend jaren verloopen zijn, eer dit werelddeel zich op eene Beſchaving beroemen kon, die Zedelijk en Godsdienſtig was: maar die bedenking is ook zoo gewigtig, dat zij naauwkeurig verdient overwogen te worden. Wij beginnen dan met de zaak zelve te erkennen. De Godsdienſtigheid dezer volken rustte op allerlei wanbegrippen, hun zelven uit het heidendom bijgebleven, of van de Christenen, regt-

zin-

zinnigen zoo wel als ketters, aangeleerd (*), en beſtond bij de meesten ook alleen in het uiterlijke, daar zij meestal door tijdelijke inzigten tot het belijden der nieuwe leer gedreven waren geworden. Met de zedelijkheid was het bij hen even erbarmelijk geſteld, wijl het, in menig opzigt, zoo wel aan juistheid van denkbeelden, als aan de praktijk haperde. Doch de ondeugden, waaraan zij zich ſchuldig maakten, ontſproten veel meer uit woestheid van karakter en voorvaderlijke gewoonte, die men met der tijd kon afleggen, dan uit ontaarding en verdarteling, uit dat bederf van hart en zin, hetwelk de maatſchappij ten val brengt. Dezelfde SALVIANUS, die zich over het beſtaan en den wandel der Romeinen met zoo vele verontwaardiging uitlaat, onderſcheidt, op meer dan ééne plaats, deze volken van hen als kuiſcher, regtvaardiger, getrouwer (†). Wij hebben daarvan ook de proeven in menig een' hunner aanvoerders en legerhoofden, welke de geſchie-

(*) HERDER zegt t. a. p. S. 352: „Er ontſtond eene Romeinsch-Christelijke basterdteelt, van welke menig een wenscht, dat zij niet ontſtaan ware". Maar dit kunnen alleen dezulken wenſchen, die den zamenhang der gebeurtenisſen uit het oog verliezen. Voorts weet ik niet, of men wel van eene Romeinsch-Christelijke basterdteelt ſpreken kan, zonder aan de oorſpronkelijkheid der nieuwe Staten te kort te doen.

(†) *De Gubernatione Dei.* Lib. V. p. 88 sqq. 95. Lib. VII. p. 137, 148.

ſchiedenis wegens hunne braafheid met hooge loftuiting vermeldt. En wat voor het overige hunne barbaarschheid in denk- en handelwijze betreft; die zou dan alleen in aanmerking komen, wanneer wij beweerden, dat de Beſchaving zich tot *Gothen* en *Burgondiërs*, *Rugiërs* en *Herulers* gewend heeft, om dezelve aanſtonds aan al hare weldaden deelachtig te maken. Maar dan zouden wij iets beweren, hetwelk zich zelve tegenſpreekt. Of hoe zouden volken, die nog maar onlangs, en meestal werktuigelijk, uit het Heidendom tot het Christendom waren overgegaan, regt Zedelijke en Godsdienſtige menſchen kunnen geworden zijn? Doch het was ook niet noodig, dat zij zoo ver gebragt werden. Zij moesten alleen den grond leggen tot *Europa's* herſchepping. Zij moesten dus alleen op die beginſelen, waaruit deze herſchepping zou voortgaan, hunne maatſchappijen vestigen. En hiertoe werden zij in ſtaat geſteld, door het veelgodendom, gelijk de Hoogl. ROIJAARDS (*) zegt, met de vereering van een eenig Opperwezen, en het geloof aan eene gewaande Godsdienstleer met het geloof aan eene Goddelijke Openbaring te verwisſelen. Zoo hadden zij de kiem der Zedelijke en Godsdienſtige Beſchaving, welke in het Christendom gelegen was, opgenomen. Het ſprak van zelve, dat er honderden van jaren verloopen zouden, eer die zich gelukkig begon te ontwikkelen, en dus woeste veroveraars, aan het hui-

(*) t. a. p. bl. 91.

huifelijke leven en een' gezetten arbeid gewoon geworden, een' geregelden burgerftaat gevormd hadden, waarin de Befchaving zelve zich in hare hooge waarde ten toon fpreidde (*). Maar wij kunnen verder gaan en zeggen, dat zij het karakter van beftendigheid, hetwelk haar nu eigen is, bij een' fpoediger voortgang nooit zou gekregen hebben. Neen, om tot een' zegen voor het late nakroost te zijn, moest zij waarlijk niet opfchieten als de wonder-

(*) Het is hiermede even eens gelegen, als met de bekeering der heidenfche volken van onzen tijd. Men heeft het aan de Zendelinggenootfchappen zoo zeer ten kwade geduid, dat zij bij hen in de verbreiding eener zuivere Godsdienstleer zelden gelukkig flaagden. Ja men heeft, gelijk nog onlangs VON KOTZEBUE, derzelver werkzaamheden van eene belagchelijke zijde voorgefteld. Maar men was blind genoeg, om niet te zien, dat het reeds eene groote weldaad is, tot die Zedelijke en Godsdienftige Befchaving, welke van het Christendom uitgaat, den grond te leggen. Meer kan er bij den aanvang niet gedaan, maar ook niet gevorderd worden. Het geloof aan het Evangelie vooronderftelt zekere algemeene kundigheden, welke, zoo niet in den ftaat der barbaarschheid, dan toch in dien der wildheid, ontbreken. Doch daarom zou ik DILLON, *Voyage aux Iles de la mer du sud* &c Tom. II. p. 267 in geenen deele willen nafchrijven: „ Dat de voorftanders van *theoriën* zeggen, wat zij willen; kunften en befchaving moeten de grondvesting van het Christendom voorgaan en niet volgen".

derboom van JONA en aanſtonds in al hare heerlijkheid prijken. Integendeel moest zij zich een' langen tijd verborgen houden en in ſtilte al meer en meer wortels maken. Zoo zou zij in het hart der maatſchappij al dieper en dieper indringen, en naderhand zou er voor geene uitroeijing te vreezen zijn.

Eindelijk moeten wij hier ook van eene *algemeenheid* ſpreken, waarvan wij nergens elders in de geſchiedenis ſporen aantreffen. De Beſchaving van den ouden tijd is, in welk eene gedaante zij zich ook voordeed, nooit verder gegaan, dan tot eenige daartoe wel gelegene en als het ware uitverkorene landen van *Europa*: de Zedelijke en Godsdienſtige Beſchaving van onze dagen heeft zich, in meerdere of mindere mate, over bijna geheel dit werelddeel uitgebreid. Ik behoef niet te zeggen, dat wij hierdoor een onwaardeerbaar voorregt boven de menſchen van vroeger eeuwen genieten: maar hadden zich de barbaren niet op de puinen van *Rome's* gebied neêrgezet; dan zou het ons niet zijn te beurt gevallen. Hoe uitgeſtrekt de heerſchappij van het Rijk voorheen ook geweest ware, zij kromp van tijd tot tijd aanmerkelijk in. Toen het Westen genoegzaam op zich zelve ſtond; ging het eene gewest na het andere voor hetzelve verloren. Uit *Brittannië*, waarvan men een gedeelte onder zijn beſtuur gekregen had, werden de legerbenden te eenemaal verdreven. *Gallië*, *Spanje*, meer andere landen werden door de *Sueven*, *Gothen*, *Burgondiërs* en huns gelijken ingenomen. Waar men

men zich nog eenigermate door de kracht der wapenen wist te handhaven, was er niet meer dan eene schaduw van die magt overgebleven, welke men te voren bezeten had. Daarenboven hadden de Romeinen het nooit zoo verre gebragt, dat zij in het Noorden van *Europa* doordrongen. Het Westelijk Keizerrijk schoot dus in vermogen te kort, om de Beschaving in dit werelddeel algemeen te doen worden. Om haren wil moesten de barbaren opdagen, en, met de slooping van dat Rijk, zich van al de onderhoorige landen door hunne zegevierende wapenen meester maken. Van daar moest zij ook tot die gewesten van *Europa* overgaan, waar geen Romein nog den voet gezet en het Christendom nog geen' den minsten toegang gevonden had. Onder de *Franken*, en *Saksers*, en *Thuringers*, en *Normannen*, moest zij zich op de puinen van het heidendom vestigen, om eenmaal van daar nog heerlijker te voorschijn te treden, dan uit die gewesten, waarin de naam van CHRISTUS veel vroeger beleden was geworden. Ook moest zij zich tot die afstammelingen van *Slavischen* oorsprong uitstrekken, welke zich, van den aanvang der zesde eeuw af, over een aanzienlijk deel van *Europa* verspreiden zouden. Ergert het mogelijk iemand, dat er zoo doende verscheiden eeuwen verloopen zijn, eer de invallen van vreemdelingen en de daardoor ontstane verwarringen in dit werelddeel een einde hadden; dan verliest hij uit het oog, dat dit noodzakelijk is geweest tot die bevolking van den grond, zonder welke er geene

Be-

Beſchaving kon hebben plaats gegrepen. Er komt nog bij, dat die Beſchaving, om algemeenen ingang te vinden, niet ſlechts door de burgers van éénen Staat, of door onderling verbonden ſtammen, maar ook door zulke ſtichters der nieuwe maatſchappijen behoorde te worden opgenomen, die van elkander vervreemd of althans onafhankelijk waren. Hier door verkreeg zij bij de eenheid van grondbeginſel ook zekere verſcheidenheid, die, al ware zij niet verkieslijk op zich zelve, evenwel haren voortgang begunſtigde. Intusſchen weet ik niet, of zij ook voor die volken, welke, vele jaren, ja eeuwen na den val van *Rome's* heerſchappij, eerst het Heidendom verlieten, niet veel te hoog zou geweest zijn, om zich aan dezelve aan te ſluiten, wanneer deze heerſchappij in denzelfden ſtand gebleven was, waarin zij zich ten tijde van CONSTANTINUS of THEODOSIUS *den groote* bevond; of wanneer die door veroveraars, welke het op den weg der volmaking verder gebragt hadden, vernietigd was geworden. Maar nu de ſloopers van het Rijk barbaren waren, onder welke geſlachten na geſlachten wegſtierven, eer zij zich uit den ruwen en ongevormden ſtaat der kindschheid eenigermate wisten op te heffen; was er voor die woeste horden, welke in vervolg van tijd opkwamen, zulk een ſprong niet te doen, om zich in grondſtellingen met hen te vereenigen. De Zedelijke en Godsdienſtige Beſchaving was nu zelve, onder *Europa's* nieuwe bevolking, aan een kind gelijk, hetwelk in de dagen

zij-

zijner eerste ontwikkeling verkeert. Doch zij was hier geen aangenomen, maar een eigen kind, van uit den schoot der barbaarschheid voortgekomen. Hetgeen *Rome* voor haar gedaan heeft, kunnen wij vergelijken met de dienst, welke eene behulpzame hand aan de moeder biedt, als die haren spruit ter wereld brengt. Het Christendom, het Christendom alleen heeft haar het aanwezen in de maatschappij geschonken (*). Van jongs af heeft zij dan ook, door geheel dit werelddeel heen, de kenmerken van haren oorsprong gedragen. En die kenmerken zijn nog niet uitgewischt, nu wij haar te dezer dagen, althans op sommige plaatsen van *Europa*, in den staat van volwassenheid aanschouwen.

(*) Het Christendom, zegt ROUX-FERRAND p. XX. heeft in *Europa* menschen, geheel onderscheiden van de ouden, doen ontstaan, het eerste voorbeeld van eene vrije volksbesturing gegeven, en voor de natiën den weg tot een nieuw maatschappelijk leven geopend. Hij leidt dus hier uit het Christendom de maatschappelijke Beschaving af, gelijk wij de Zedelijke en Godsdienstige daaruit afleiden. Doch men vergete vooral niet, dat het Christendom dit heil niet zou te weeg gebragt hebben zonder de overheersching der Barbaren, die met gevoel van persoonlijke vrijheid en onafhankelijkheid in het Westen aankwamen, gelijk SISMONDI, *Histoire des Républiques Italiennes*. T. I. p. 56 ss. 417 en anderen ons leeren.

TWEE-

TWEEDE HOOFDSTUK.

OVER DE SCHIJNBARE TEGENSPOEDEN, WELKE AAN EUROPA'S ZEDELIJKE EN GODSDIENSTIGE BESCHAVING, VAN DEN VAL DES WESTERSCHEN KEIZERRIJKS AF TOT AAN HET EINDE DER ELFDE EEUW, EN DUS BIJ DERZELVER EERSTE ONTWIKKELING ZIJN OVERGEKOMEN.

Hebben wij dan het verband tusſchen den val des Westerſchen Keizerrijks en het ontſtaan der Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving van het hedendaagſche *Europa* beſchouwd; wij komen nu aan de vraag, of er ook, na het onttroonen van AUGUSTULUS tot aan het einde derzelfde eeuw toe, niet het een en ander aan die Beſchaving wedervaren zij, hetwelk haar in hare ontwikkeling ſtuitte of belemmerde. En deze vraag naar eisch te beantwoorden is op verre na zoo gemakkelijk niet, als men oppervlakkig denken zou. Menige omſtandigheid of gebeurtenis wordt wel eens voor ongunſtig aangezien, omdat een ieder zich niet evenzeer op het regte ſtandpunt bevindt, van waar hij den loop der din-

dingen moet gadeſlaan. Zelfs kan de geſchiedenis van die zes eeuwen, welke er tot de kruistogten toe verloopen zijn, in het oog van dezen en genen zulke zwarigheden opleveren, dat zijn geloof aan een Opperbeſtuur, hetwelk de menschheid trapsgewijze tot vooruitgang leiden wil, merkelijk aan het wankelen raakt. Hier is derhalve van hoog aanbelang, dat wij onze krachten beproeven, om alles in den juisten zamenhang voor te ſtellen. Welaan! beſchouwen wij daartoe *de ſchijnbare tegenſpoeden, welke aan Europa's Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving, van den val des Westerſchen Keizerrijks af tot aan het einde der elfde eeuw, en dus bij derzelver eerſte ontwikkeling zijn overgekomen!* Wij zullen zien, dat zij hier geweerd, daar verdrukt of verdrongen, elders in de verſpreiding van haren invloed beperkt is geworden. Sommige landen moest zij, namelijk, aan zich zelven overlaten. In andere werd zij genoodzaakt zich eenen geruimen tijd te verbergen of te verwijderen. De ſcheuring tusſchen het Oosten en het Westen was het haar onmogelijk af te leiden. Nu ontkent zeker niemand, dat dit *drie groote tegenſpoeden* geweest zijn. Maar nemen wij derzelver oorzaken en gevolgen in aanmerking; wij zullen ontdekken, dat zij aan de Beſchaving meer ſchijnbaar, dan wezenlijk kwaad berokkend hebben. Wat meer is, wij zullen menigerlei goeds leeren kennen, hetwelk daaruit ontſproten is, maar anders zou zijn achtergebleven. Ja er moge ons deze of gene bijzonderheid voorkomen,

wel-

welke wij niet voldoende weten te verklaren; het zal ons echter blijken, dat deze tegenſpoeden onmisbare ſchakels in die keten der dingen geweest zijn, welke er tot *Europa's* herſchepping vereischt werd. Zoo zullen wij ook hier weder eene ruime ſtof tot dankbaarheid jegens den wijzen Albeſtuurder vinden, wiens gedachten en wegen hooger dan onze gedachten en onze wegen zijn.

Verplaatſen wij ons met onze verbeelding op nieuw in de tijden der oudheid; wij zien, bij den val des Romeinſchen Rijks, den naam van CHRISTUS niet alleen door de oude bewoners van het Westen, maar ook door die Noordſche volken aangenomen, welke zich daar te lande hebben nedergezet. Wij zien door dezen hunnen overgang uit het heidendom voor die zedelijke en godsdienstige Beſchaving den grond gelegd, welke het ons te voren gebleken is, dat alleen daar wonen en werken kan, waar het Euangelie zijn licht verſpreidt. Oordeelen wij nu naar onze menſchelijke inzigten; dan zouden wij zeggen, dat op zulke groote veranderingen, bijaldien eene Hoogere magt alles geregeld en beſtuurd heeft, weldra de geheele vernietiging der afgoderij in *Europa* moest gevolgd zijn. Maar raadplegen wij de geſchiedenis; wij hebben er hier eene nieuwe proeve van, hoe weinig de uitkomst aan onze berekeningen beantwoordt. Meer dan zes eeuwen heeft het aangehouden, eer het heidendom voor het Christendom onderdeed, en dus de barbaarschheid voor

de

de Befchaving wijken moest. Ja toen de kruistogten eenen aanvang namen, en die Befchaving zelve reeds uit den ftaat der kindschheid uittrad, waren er *fommige landen, welke zij nog aan zich zelve moest overlaten.*

Leggen wij de kaart van *Europa* voor ons en vestigen wij het oog op die landen, welke aan deze zijde der Oostzee grenzen; wij vinden daar eene fmalle, maar zeer uitgebreide ftrook gronds; op welke men, aan het einde der elfde eeuw, het voorvaderlijk bijgeloof nog met alle kracht heeft vastgehouden. Hoe dieper wij nu met onze gedachten in het Noorden en Noordoosten gaan; met des te meerdere blindheid zien wij er de bevolking te dien tijde geflagen. Doch ook daar zelfs, waar de *Elve* van uit *Sakfen* vloeit tot dat zij in de *Noordzee* uitwatert, had zich de afgoderij tot dus verre weten te handhaven. En welk eene moeite zich Vorsten en Geestelijken daar ook gegeven hadden, om het heidendom uit te roeijen; de eene poging was na de andere mislukt: zoodat noch langs den weg van overreding, noch door het geweld van wapenen iets anders fcheen te zijn uitgewerkt, dan dat zich het kwaad te vaster inwortelde. Hebben wij nu te voren nagegaan, hoe jammerlijk het in *Europa*, onder de heerfchappij van dat heidendom, met Zedelijkheid en Godsdienftigheid gefteld zij geweest; wij behoeven dit op die landen, waarvan wij fpreken, thans alleen toe te pas-

ſen. Zinnelijkheid en verbeelding onderdrukten de rede dermate, dat zij zich niet eens ontwikkelen, veelmin tot dat beſtuur over den geest geraken kon, waartoe zij van den Schepper het vermogen ontvangen had. Het zamenweefſel van overlevering en bijgeloof, dat men godsdienst heette, ontvlamde de driften, in plaats van ze te leiden of te bedwingen, tot het begaan van allerlei buitenſporigheid. Men leefde in de bevrediging zijner lusten, in het genot van het tegenwoordige, even als het vee: en, gelijk men geen het minſte denkbeeld had van menſchelijke waarde, zoo wist men ook van geene zelfvolmaking of voorbereiding voor eene toekomende wereld. Er gebeurde derhalve ook niets onder hen, hetwelk merkwaardig was, hunne oorlogen misſchien uitgezonderd. Maar daar zij geene geſchiedenis hadden, waren ook deze oorlogen, gelijk STENZEL zegt (*), als die der ſperwers en kraaijen, en werden met den dag vergeten. Zouden wij dan met eene bloote opgave van de namen dier gewesten, welke te dezen aanzien ons beklag verdienen, niet volſtaan kunnen? Doch om aan de volledigheid niet te kort te doen, mogen wij die opgave ook niet nalaten. Hier en daar zal zich de gelegenheid aanbieden, om dan nog de eene en andere merkwaardige bijzonderheid te vermelden.

Vestigen wij dan het oog op de bewooners van het

(*) *Geſchichte des Preusſiſchen Staats.* I B. S. 12.

het *Mecklenburgſche*, *Lauenburgſche* en *Brandenburgſche* en de omſtreken, de *Wilzen* en *Obotriten* (*), volken van *Slaviſchen* oorſprong; wij vinden hen aan het einde van het tijdperk, waarover wij thans ſpreken moeten, nog bijna geheel onder de heerſchappij der oude barbaarschheid. Driemaal heeft men er het heidendom, waarvan velen afſtand gedaan hadden, teruggeroepen. De bisdommen, die er geſticht waren, heeft men overal, waar men kon, te vuur en te zwaard verdelgd. Die den naam van CHRISTUS beleden, zijn de voorwerpen eener wreede vervolging geweest. Het Christendom is er derhalve bijna weêr geheel uitgeroeid. De afgoderij zien wij er te hardnekkiger volgehouden; daar men nu dezelve als een dierbaar pand zijner voorouders beſchouwt, hetwelk men met de wapenen in de hand heroverd heeft. Zelfs gaat men er, blijkens meer dan ééne getuigenis (†), zoo verre, dat men geen ſchroom heeft, om menſchenoffers op de altaren zijner Goden te brengen. En de leer, dat die Goden de trouw-

(*) Wij houden ons hier aan de *algemeene* namen, welke men dikwijls met de *bijzondere* te gelijk voorkomen, zoo als bij KOCH, *Tableau des Revolutions* &c. Tom. I. p. 103. verg. p. 130. Intusſchen heeten de *Wilzen* in het *Chron. Quedlinburg.* ad ann. 789. apud LEIBNITIUM *Script. Brunsvic.* Tom. II. p. 276, bij HELMOND *Chron. Slavorum.* Lib. I. Cap. 2, 21 en elders ook *Luiticiërs.*

(†) HELMOND l. c. cap. 23, 52 cf Lib. II. cap. 12.

trouwloosheid jegens de vijanden ook dan vergeven, als zij tot getuigen van een gesloten verbond zijn aangeroepen, staat aan het hoofd van de grondstellingen dezer barbaren (*). Wenden wij ons van het *Brandenburgsche* ten Noorden naar *Pommeren*, en vervolgens ten Oosten naar *Pruisen;* wij zien er eene nog meer algemeene en onveranderlijke verkleefdheid aan heidensch bijgeloof en heidensche zeden en gebruiken. Dit geldt ook nopens de bewoners van het eiland *Rugen*, welke HELMOND in verkleefdheid aan de afgoderij boven alle andere *Slaven* stelt (†), en die tegen het Christendom zoo zeer zijn ingenomen, dat zij van tijd tot tijd naar de vaste kust oversteken, om hetzelve te bestrijden. Willen wij nu nog verder gaan en ook die gewesten in aanmerking nemen, welke thans aan *Rusland* onderhoorig zijn; aan beide zijden der *Finsche* golf ontmoeten wij, hetzij wij op *Finland*, of op *Esthland* letten, niets anders dan afgodendienaars. Van daar ten Zuiden naar *Lijfland*, en vervolgens naar *Koerland* afgedaald, hebben wij almede het beklagelijke schouwspel, dat zich de redelijke mensch voor hout of steen, of althans voor wezens nederbuigt, die alleen in deszelfs ontstelde verbeelding bestaan. En het nog meer zuidelijk gelegen *Lithauwen* weten wij, dat bij die onzinnigheid nog lang gebleven is, nadat de naburige gewesten zich

aan

(*) PFISTER, *Geschichte der Teutschen.* I. B. s. 509 ff.
(†) L. c. Lib. I. cap. 36.

aan het Christendom reeds lang onderworpen hadden. Wat zullen wij derhalve van al deze landen zeggen? Niet, dat wij derzelver bewoners met zulken moeten gelijk ftellen, die geheel en al verdierlijkte wezens zijn. HELMOND (*) prijst in de *Slaven*, en wel bijzonder in de *Pruifen* en *Rugiërs*, uitdrukkelijk derzelver teedere liefde jegens ouders, hulpvaardigheid jegens ongelukkigen, gastvrijheid, ingetogenheid en andere goede hoedanigheden (†). Doch dit waren deugden, die wel minder uit gevoel van pligt, of uit gehoorzaamheid aan een hooger gebod, dan uit natuurlijke neiging en gewoonte beoefend, en door de daar tegenöverftaande ondeugden der barbaarschheid overfchaduwd werden. De Zedelijke en Godsdienstige Befchaving had die volken tot dus verre aan zich zelven moeten overlaten. Had zij van tijd tot tijd afgezanten afgevaardigd; het was gebleken, dat elke poging te vergeefs ondernomen werd: daar groot en klein ftout genoeg ge-

(*) Lib. I. cap. 1, 82. Lib. II. cap. 12.

(†) Niemand ergere zich daaraan, dat wij gemakkelijkheidshalve de *Pruifen*, en al de omliggende volken onder de *Slaven* tellen. Wij rigten ons hierin naar HELMOND en andere oude Schrijvers, welke ook door RUHS S. 781 ff. gevolgd worden. Het is hier de plaats niet, om in een onderzoek te treden over hetgeen MALTEBRUN t. a. p. Tom. III. p. 387 ss. MONE, *Gefchichte des Heidenthums im nördlichen Europa*. I. Th. S. 7 ff, ter onderfcheiding dezer volken gezegd hebben.

geweest was, om haar met verſmading af te wijzen. Ook *Pruiſen* en *Pommeren* hadden hiervan ſprekende proeven gegeven. Tegen het einde der tiende eeuw had, bij voorbeeld, ADELBERT, Bisſchop van *Praag*, het kloekmoedig beſluit genomen, om CHRISTUS onder de *Pruiſen* te verkondigen. Deszelfs volvoering begunstigde BOLESLAW, Hertog van *Polen*, die tot dus verre in zijne hoop teleurgeſteld was geworden, om de woestheid van dit volk te bedwingen en het aan zijn beſtuur te onderwerpen. De kerkvoogd begaf zich dan, door den Vorst van een vaartuig en eene lijfwacht voorzien, naar het oord zijner beſtemming, trad onder de afgodendienaars onbeſchroomd als prediker op, beproefde het achtereenvolgens op verſcheidene plaatſen, of hij de gemoederen winnen kon; maar zag zich overal in zijne verwachting bedrogen. Ten laatſte werd hij het ſlagtoffer der bloedgierigheid: en dit zijn jammerlijk einde ſchrikte, tot lange na den aanvang der kruistogten, vele anderen af, om als boden des vredes dezen onherbergzamen grond te naderen. *Pommeren* had de zoo even gemelde Hertog, nadat hij den weg van overtuiging te vergeefs was ingeſlagen, door de kracht der wapenen tot het Christendom trachten te brengen. Maar men bood er zulk een' wederſtand, dat de eene poging hem na de andere mislukte. Deszelfs opvolgers zagen na zijnen dood, offchoon zij het hardnekkige volk van tijd tot tijd beoorloogden, hunne ondernemingen met weinig meerderen voorſpoed bekroond.

kroond. *Pommeren* bleef onbuigzaam en diende in rampzalige verblinding zijne gewaande Goden.

Intusſchen mogen wij niet verbergen, dat de oorzaken, waarom deze Noordſche volken zoo bij voortduring aan het bijgeloof hebben vastgehouden, voor een groot gedeelte bij de Christenen zelven te zoeken zijn. Vooreerst ontdekte men toch onder de zoodanigen, die zich op den naam van CHRISTUS verhoovaardigden, zulk een ſchromelijk bederf van zeden, dat men al wat van derzelver Godsdienst als eene bron van heiligheid gezegd werd, voor niets meer hield dan voor grootſpaak of leugentaal. Zoo zeiden, bij voorbeeld, de inwoners van *Stettin* aan Bisſchop OTTO, dat onder de Christenen dieven, roovers, wreedaards en allerlei misdadigers waren en de een den ander' verdoemde: weshalve zij verklaarden, zulk eene Godsdienst niet te verkiezen (*). Daarenboven moesten de middelen, die er tot voortplanting des geloofs werden aangewend, een elk, die maar een weinig nadacht, geweldig tegenſtaan: daar men de prediking der nieuwe leer door bloedvergieting zocht door te drijven, (†) of de

(*) *Vita* OTTONIS apud CANIS. *Thes. Monum. Eccles.* Tom. III. Pars. 2. p. 67.

(†) Merkwaardig is het verhaal van WIPPO bij PISTORIUS, *Script. Rer. Germ. Ed.* STRUVIO. Vol. III. p. 479. „ Men zegt," ſchrijft hij, „ dat zij (de *Slaven*) op zekeren tijd met een houten beeld van den gekruisten CHRISTUS

de menigte door de vertooning van een bedriegelijk goochelspel, hetwelk men voor een werk van Hoogerhand uitgaf, voor dezelve trachtte in te nemen. Ook werd er geene groote scherpzinnigheid vereischt, om optemerken, dat zich met de bezorgdheid voor de bekeering der afgodendienaars ook tijdelijke inzigten paarden: en hoe ligt verbeeldde men zich nu, dat de vreemdelingen, die het Christendom poogden uit te breiden, niets anders bedoelden, dan anderen onder het juk te brengen en van hunne goederen te berooven! Ja HELMOND (*) zegt uit-

TUS een' godloozen spot dreven, het bespuwden en sloegen, en ten laatste de oogen uitstaken, en er handen en voeten afhieuwen. Dit wrekende verminkte de Keizer (KOENRAAD, de *Saliër*) eveneens eene zeer groote menigte der gevangene heidenen, om het éène beeld van CHRISTUS, en deed hij hen op verschillenderlei wijze sterven". Wanneer nu een der voornaamste Vorsten zich, op een bloot gerucht van hetgeen eenmaal gebeurd was, zulk eene schrikkelijke wreedheid veroorloofde; moeten de *Slaven* tegen het Christendom, hetwelk hij voorstond, wel een' onverzoenlijken haat hebben opgevat.

(*) Lib. I. cap. 25. Hetgeen hij hier berigt, bevestigt hij op andere plaatsen: en door zijn geheele werk heen doet hij het blijken, dat de zware schattingen, welke er gevorderd werden, en de verregaande knevelarijën der Christenen aan de *Slaven* een' afkeer van het Christendom hebben ingeboezemd. Zie bijzonder ald. cap. 16. 18, 19, 21, 83.

uitdrukkelijk van de *Sakſers*, dat die door hunne gierigheid de *Slaven* genoodzaakt hebben, om aan de Goddelijke wetten en de regering der Vorsten gehoorzaamheid te weigeren. Evenwel zouden de bewoners van het Noorden misſchien veel vroeger tot het Christendom en dus op den weg der Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving gebragt zijn geworden, hadden ook de omſtandigheden zulks niet verhinderd. Toen de *Germanen* het Westerſche Keizerrijk overſtroomden en ook een gedeelte van het Oosterſche in bezit namen, waren zij wel reeds belijders van CHRISTUS, of zij gingen althans korten tijd, nadat zij zich in de veroverde landen gevestigd hadden, tot die belijdenis over; maar nu baarde hun de vorming van zich zelven tot het huiſelijke en maatſchappelijke leven, en de verdediging van perſoon en goederen tegen vreemden aanval zoovele moeite, dat er eene reeks van geſlachten uitſtierf, eer men er aan denken kon, om de afgoderij uit *Europa* te verdelgen. Voelde zich derhalve een volk door de zucht tot navolging, of door de hoop op tijdelijk voordeel niet genoopt, om daaraan vaarwel te zeggen; of ſchoten monniken en priesters te kort, om de gemoederen door beloften en bedreigingen over te halen; men werd zelden door geweld van wapenen gedwongen. KAREL *de groote* gaf eerst regt het voorbeeld van onvermoeiden ijver, om de heerſchappij van CHRISTUS, het koste, wat het wilde, uit te breiden; en nu traden andere Vorſten in zijne voetſtappen. Maar de oorlogen en woe-

woelingen in het binnenfte van *Duitschland* beletten hen iets meer te doen dan halve maatregelen te nemen: en deze weet men, dat doorgaans nadeelig werken (*). Ook in *Spanje*, *Frankrijk* en *Italië* verwekte de inwendige onrust te gedurigen en te moeijelijken arbeid, dan dat men zich met het Noorden en Noordoosten van *Europa* veel kon inlaten. En niettegenftaande hunnen overdreven' ijver, waren monniken en priesters, zoo hier als elders, meestal huiverachtig, om een' bodem te betreden, waarop doodsgevaar hen aan alle kanten omringde, en waar zij alles behalve een' goeden uitflag hunner pogingen verwachten konden, tenzij ze vooraf de landtaal aanleerden. Voorts lag het in den aard der zaak, dat zelfs de kracht van overreding, aan de uitwateringen van de *Elve*, den *Oder*, de *Weichfel* en de *Niemen*, nog niet zeer groot wezen kon, zoo lang de meer zuidelijke bewoners van derzelver oevers het heidendom flechts ten halve verzaakt hadden, en de Christenleer in *Denemarken* en *Zweden* nog niet genoeg geworteld was, om haar zaad als dat eener vruchtbare plant in rijken overvloed aan een' naburigen grond mede te deelen. Nu werd dit heilzame zaad, flechts hier en daar, en wel te gelijk met allerlei onkruid, in het gemoed van den heiden uitgeftrooid: maar het onkruid groeide er overheen, verftikte hetzelve meesten-

(*) HELMOND zelf brengt de inwendige twisten en beroerten in aanmerking. Lib. I. cap. 4, 40.

tendeels bij zijn opſchieten, en het weinige, dat er gedijde, ſtond gelijk met verlorene graankorrels, welke het gevogelte aan den weg oppikt en op een' ledigen akker vallen laat, waar zij uitſpruiten en halmen voortbrengen.

Het is derhalve met het natuurlijke beloop der dingen overeenkomſtig geweest, dat *Pruiſen* en *Pommeren*, en de naburige gewesten eerst zoo ſpade, met vaarwelzegging van het Voorvaderlijk bijgeloof, tot het Christendom zijn overgegaan, en dus de beginſelen der Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving hebben aangenomen. Oppert men nu de vraag, hoe zulks met de gedachte aan eene Voorzienigheid ſtrooke, welke *Europa's* volken langzamerhand en als bij trappen tot die Beſchaving leiden wilde; wij zouden volſtaan kunnen met te zeggen, dat Gods wereldbeſtuur geenen anderen weg kon zijn ingeſlagen, dan alleen door eene wonderdadige tusſchenkomst, zoodat zij aan den gang der gebeurtenisſen eene ongewone en vreemde rigting gave. Doch wij meenen deze vraag met eenige wedervragen te mogen beantwoorden. Of diende de aanhoudende onbuigzaamheid der *Slaven* niet, om van tijd tot tijd te helpen verhoeden, dat men in ſommige landen van *Europa* tot eene doodelijke werkeloosheid verviel? Bragt dezelve niet te weeg, dat bij de ontvolking, welke de kruistogten een groot gedeelte van dit wereldddeel deden ondergaan, in het Noorden geheele ſtreken

ken waren, die hiervan weinig of geen het minste letsel hadden, of waar althans eene genoegzame magt in gereedheid blijven moest, om elken aanval der woeste heidenen af te kunnen weren? Zouden de bewoners dier Noordsche gewesten misschien aan de belijdenis van het Christendom niet eerst later deel hebben gekregen, opdat zich het gezag van *Rome* niet te verre uitstrekken en hetzelve niet te vasten grond in de gemoederen bekomen mogt? Zou menigeen dezer landen mogelijk tot in de twaalfde eeuw of nog langer aan de afgoderij zijn overgelaten, opdat de zucht tot Godsdienstige vrijheid, door langdurige dienstbaarheid aan den Pauselijken stoel, niet geheel verloren raakte, maar integendeel meer dan elders stand hield? Het is althans opmerkelijk, dat, gelijk *Zwitserland*, *Hessen*, *Thuringen* en *Sakſen*, waar het Christendom veel later dan elders ingang vond, juist dit streken waren, in welke de groote kerkelijke omwenteling van de zestiende eeuw is aangevangen (*); zoo ook het *Protestantismus*, al kort na dezen aanvang der hervorming, in *Pruisen*, *Pommeren* en naburige gewesten een' zijner voornaamste zetels gevestigd heeft en daar tot op heden gebleven is. Doch al ware iemand genegen, om dit alles te betwijfelen of te ont-

(*) Dit is de aanmerking van ZSCHOKKE, *Geschiedkundig tafereel van den tegenwoordigen toestand des Christendoms over den geheelen aardbodem.* bl. 18, 19.

ontkennen; het zou de kracht van ons betoog op geenerlei wijze verzwakken. De Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving van EUROPA is daardoor in haren voortgang niet belemmerd geworden, dat in ſommige afgelegene ſtreken van dit werelddeel, diep in het Noorden en Noordoosten en aan de uiterſte zoomen van hetzelve, de kluisters der barbaarschheid nog niet te verbreken waren. Het is hiermede bijna eveneens gelegen, als met het menſchelijke ligchaam, welks onderſcheidene deelen onderling eene zoo naauwe betrekking hebben: wanneer maar het hart met de daaraan grenzende vaten in een' ſtaat van gezondheid is, dan zal het zamenſtel in zijne ontwikkeling niet geſtoord worden, al zijn de meer verwijderde en uiterſte leden ook eenigermate gekwetst of beſchadigd.

Maar zoo nu de geſchiedenis der *Slaviſche* volken tegen de gedachte, dat Gods Voorzienigheid *Europa* langzamerhand heeft willen beſchaven, al geen het minſte bewijs oplevert; zulk een bewijs zou men mogelijk daar vinden kunnen, waar het met de zaak des Christendoms, en dus ook met die van Zedelijkheid en Godsdienstigheid merkelijk is achteruitgegaan. Er zijn toch ook *landen, waar de Beſchaving genoodzaakt is geworden, zich een' geruimen tijd te verbergen of te verwijderen.* En bijaldien de loop der dingen ergens van eene blinde noodzakelijkheid ſchijnt te hebben afgehangen, dan is het in die oorden. Welaan! onderzoeken wij,

hoe

hoe het hiermede gelegen zij. Welligt gebeurt het ons juist in het donkere de heerlijkste lichtstralen te ontdekken.

Gaan wij dan van het Noorden naar het Westelijk schiereiland, en vestigen wij het oog op die landen, waar ons thans de kaart de Koningrijken *Spanje* en *Portugal* aanwijst! Ten tijde van den val des Keizerrijks waren dezelve, gelijk wij gezien hebben (*), (eenige bergachtige streken uitgezonderd) benevens het Zuidwesten van *Frankrijk*, van de *Loire* af tot de *Pyreneën* toe, onder de heerschappij der *Visigothen*; dewijl ook de *Sueven*, offchoon nog door een' eigen Koning geregeerd, de oppermagt van dezen erkennen moesten. Maar er verliepen sedert niet meer dan vijf en vijftig jaren, of er ontstond eene geheele verandering. Met den dood van EURIK, ten jare vier honderd drie en tachtig, was de glorie des Rijks reeds beginnen te tanen. De *Franken*, in *Gallië* ingedrongen zijnde, en het eene gewest na het andere overmeesterd hebbende, hadden ook de landen aan gene zijde der *Loire* niet onaangetast gelaten. Eindelijk behaalden zij in eenen veldslag bij *Narbonne* zulk eene volkomene overwinning, dat de *Visigothen*, na reeds de toevlugt tot den grooten THEODORIK genomen te hebben, ge-

(*) *Geschiedenis der Zedelijke en Godsdienstige Beschaving*, enz. I. D. bl. 421.

genoodzaakt waren, om het gebied aan deze zijde der *Pyreneeën*, *Septimanië* uitgezonderd, geheel op te geven en naar gene zijde te wijken. Daar vonden zij thans niemand, die hun de heerſchappij betwistte, wijl de zwakke bezettingen, welke de Romeinen in ſommige ſteden gehad hadden, reeds lang te ondergebragt (*) en de *Sueven* ſteeds in zekere onderhoorigheid gebleven waren. Doch wat gebeurt er? Een *Ostrogothisch* legerhoofd, THEUDES, beklimt den troon; en daardoor zoowel als door andere omſtandigheden ziet men de bronnen van innerlijke tweeſpalt geopend, waaruit weldra de verderfelijkſte gevolgen voortvloeijen. Gelukzoekers maken zich, door vleijerij der grooten of de kracht der wapenen, van het Opperbeſtuur meester. Maar die mogen het een voorregt rekenen, zoo zij alleen met wederwaardigheden te kampen en hunne vermetelheid niet door het ondergaan van een' geweldigen dood te boeten hebben. Er ontſtaan verſchillende partijen, die niets minder zoeken, dan elkander door list en bedrog ten onder te brengen, en wat haar tegenſtreeft wel eens met de woede van leeuwen en tijgers verſcheuren. Buitenlanders worden te hulp geroepen en laten zich de gelegenheid niet ontſlippen, om, onder den ſchijnſchoonen naam van bondgenooten, hun gebied uit te breiden. Van den kant der

(*) Men zie hier LEMBKE, *Geſchichte von Spanien.* I. B. s. 43, 44.

der Middellandsche zee dagen *Grieksche* legerbenden onder LIBERIUS, krijgsoverste van Keizer JUSTINIAAN op, en nestelen zich aan de kusten. Ten Westen weten zich de *Sueven* van het hun opgelegde juk al gaande wegs losser te maken, tot dat zij zich, onder CARRARIK, het regt van een onafhankelijk volk toeëigenen en het *Arianismus* met de belijdenis der Roomsche Kerkleer verwisselen. Doch dezen zijn te zwak, om het juk geheel af te schudden, en hunne woelingen hebben geen ander gevolg, dan dat de schaduw van gebied, welke zij tot dus verre behouden hadden, ten jare vijf honderd vijf en tachtig geheel en al vernietigd wordt. De *Grieken* zijn naauwelijks aangeland, of vinden in hen, door wie zij geroepen waren, hunne vijanden, en meer en meer in de engte gedreven, hebben zij moeite genoeg, om zich eene reeks van jaren aan de kusten te handhaven. LEUWEGILD zwaait ten laatste als onbepaald alleenheerscher den schepter over bijna geheel het schiereiland, en tevens over dat gedeelte van *Gallië*, hetwelk zijn broeder hem heeft nagelaten. Doch dit belet niet, dat er van tijd tot tijd in de hem onderhoorige landen onlusten ontstaan. Inzonderheid baart het verschil van geloofsbelijdenis hem huiselijke tweespalt, die tot de bevolking overslaat en een burgertwist wordt, welke hij door de onthoofding van eenen zijner beide zonen niet smoren kan. Zijn andere zoon, RECCARED, die hem bij zijn sterven opvolgt, geeft, reeds in het eerste jaar

zij-

zijner regering (*), aan de meerderheid zijner onderdanen gehoor, en gaat tot de Roomsche Kerk over. Eene groote menigte van *Sueven* (†), zoo wel als van *Visigothen*, treedt onverwijld in zijne voet-

(*) SCHLOSSER schrijft t. a. pl. II B. s. 301, dat RECCARED zich eerst in *het vierde jaar zijner regering* voor de regtzinnige leer verklaard heeft. Dit is eene kleine vergissing, waartoe het *Chronicon* JOANNIS *Abbat. Biclar.* apud CANISIUM, Tom. I. p. 341. welligt onschuldig aanleiding gegeven heeft, wijl daar verhaald wordt, dat het *Arianismus* op de Kerkvergadering te *Toledo*, in dat jaar gehouden, volgens den uitdrukkelijken wil van den daar tegenwoordigen Koning, eene eenparige veroordeeling heeft ondergaan: terwijl RECCARED zelf eene regtzinnige geloofsbekentenis afleide. Maar hetzelfde *Chronicon* zegt pag. 340 letterlijk, dat RECCARED in het eerste jaar zijner regering, de tiende maand, met Gods hulp, *Katholijk* geworden is. Hetzelfde leeren ons ook ISIDORUS *Hispalens. in Chron. ad ann.* 635. en GREGOR. *Turon. Histor. Francorum*, als wij Lib. VIII. cap. 43, 46. Lib. IX. cap. 1, 2, 15, 16, 17, 20 met elkander vergelijken. En in het *Chronicon Reg. Goth. ex Cod. Moissiac.*, bij BOUQUET, *Rer. Gall. et Franc. Script.* Tom. II. p. 705 staat insgelijks, dat hij *bij den aanvang zijner regering* het *Catholicismus* aannam. Voorts zie men LEMBKE t. a. p. s. 78, 79, 83, waar de zaak zeer juist wordt uit één gezet.

(†) Er is wel geen twijfel aan, of ten tijde van CARRARIK zijn er vele begunstigers van het *Arianismus* on-

voetſtappen. En na verloop van eenige jaren is het *Arianismus*, niettegenſtaande de pogingen van enkele Bisſchoppen en Staatsmannen om het in wezen te houden, in het ſchiereiland bijkans geheel uitgeſtorven. Wie verheugt zich nu meer dan het Opperhoofd der Christenheid op den Pauſelijken ſtoel? En *Rome* verkrijgt zeker eene onſchatbare aanwinst, nu zich groot en klein als gehoorzame kinderen aan dien geestelijken Vader onderwerpt. Doch de overgang tot het *Catholicismus* vloeit bij den Koning en zijne hovelingen veel min uit vroomheid dan uit ſtaatkunde voort: en de domme menigte laat zich blindelings door het voorbeeld harer leidslieden wegſlepen. Deze bekeering is dus niet veel beter dan die der Voorouders geweest, toen zij, het Heidendom verlatende, de leer van ARIUS aannamen. Zij houden zich nu aan een ander geloofsformulier; maar ten aanzien van hart en wandel blijven zij dezelfde.

Even-

onder de *Sueven* overgebleven; en, door LEUWEGILD aangemoedigd, zullen die het hoofd hebben opgeſtoken. Maar nu deszelfs zoon RECCARED tot het *Catholicismus* overging, achtten zij het niet geraden aan het algemeen gevoelen langer weêrſtand te bieden. In het zoo evengemelde *Chronicon* JOANNIS *Biclar.* vinden wij althans van de *Sueven* en *Gothen*, als tot de eenheid der Kerk geroepen, gelijkelijk melding gemaakt: en een ſchrijver van later tijd, MARIANA, *de rebus Hispaniae.* Lib. V. cap. 14 ſpreekt ook uitdrukkelijk van de bekeering der nog Ariaanſche *Sueven.*

Evenwel moeten wij deze geloofsvereeniging als eene heilzame gebeurtenis aanmerken, voor zoo ver zij aan de burgerlijke tweeſpalt over een voornaam twistpunt een einde gemaakt, en voor de bewoners van het ſchiereiland, en het daarmede verbondene *Septimanië*, hetwelk dien ten gevolge al mede tot het *Catholicismus* is overgegaan, den weg tot het genot van die rust en dien vrede gebaand heeft, welke er vereischt werden, om het rijk van de nog overige of nieuw opgekomene vijanden te ontdoen en aan de maatſchappelijke beſchaving met gewenschten uitſlag te arbeiden. Van tijd tot tijd verloren nu de *Grieken* die vaste plaatſen, welke zij tot dus verre, meestal digt aan de zee, bezet gehouden hadden, tot dat zij ten jare zes honderd drie en twintig door SWINTILA genoodzaakt werden hunne bezittingen op te geven en naar elders te verhuizen. De *Vasconen* en andere woelgeesten of afvalligen zagen hunne pogingen, om zich van de gehoorzaamheid aan de oppermagt te ontſlaan, ſteeds verijdeld, en zich tot eene ſchandelijke vlugt naar hunne ſchuilhoeken gedwongen, zoo vaak zij een' ſtrooptogt of opſtand gewaagd hadden. Er traden onder de Koningen ook zulken op, die de algemeene welvaart der maatſchappij, de zaak van letteren, kunsten en wetenſchappen en de verbetering der zeden grootelijks behartigden. De landzaat bekwam, door de zorg van RECESWIND, een wetboek, hetwelk de bijzondere belangen trachtte te vereenigen en voor al de onderdanen in eene gelijke mate gold. Oproer,

 ge-

geweldenarij en koningsmoord werden met menig ander kwaad van tijd tot tijd nadrukkelijk tegengegaan. De Geestelijkheid, welke federt den overgang der *Sueven* en *Vifigothen* tot de Roomfche Kerk in aanzien en vermogen geklommen was, maakte zich te dezen opzigte bijzonder verdienstelijk. Doch dezelfde Geestelijkheid wist zich niet binnen de bepaalde grenzen te houden, maar matigde zich hoe langer hoe meer een gezag aan, hetwelk alleen aan de beftuurders van den Staat en wel allereerst aan den Koning toekwam. Zij plaatste zich aan het hoofd der ijveraars voor eene reeds diep verbasterde godsdienstleer en voor bijgeloovige plegtigheden en gebruiken, welke in het Christendom waren ingedrongen. Zij deed, tegen al wie van de kerkbefluiten afweek, geftrenge vonnisfen uitfpreken. Zoo maakte zij niet alleen Vorsten en Edelen aan hare verordeningen onderdanig; maar beheerschte ook een elks geweten. En zocht zij fteun bij den Paufelijken Stoel, die werd haar niet geweigerd. Intusfchen had zij er gedurig de blijken van, dat zij de wereld naar hare willekeur niet regeren kon. Meende zij het Rijk van alle ongeloof of ketterij gezuiverd te hebben; er bleven nog altijd wortels over, die fpoedig weder uitfproten, en met al hare bedrijvigheid was zij niet in ftaat die geheel uit te roeijen. Zoo fchoot zij ook te kort in de bereiking van een loffelijk doel, om, namelijk, de troonsopvolging voor de toekomst te verzekeren en de onlusten uit de maatfchappij te weren. Wettige Koningen werden

meer

meer dan eens door verraders van kroon en leven beroofd, of althans door zulken vervangen, die zich het gebied wederregtelijk toeëigenden. Niettegenſtaande al de uiterlijke eenſtemmigheid in het geloof, ontbrak het aan de behoorlijke breidels, om de driften te temmen en de gemoederen te weêrhouden van onrust en verwarring aan te rigten. Inzonderheid zien wij het Rijk, na RECESWINDS gelukkige regering, door onderlinge verdeeldheid van een geſcheurd. WAMBA, wien men het opperbeſtuur tegen zijnen zin heeft opgedrongen, wordt in de noodzakelijkheid gebragt, om een' vervaarlijken opſtand door een' bloedigen ſtrijd te dempen, en ten laatste het vorstelijk gewaad met eene monnikenpij te verwisſelen. List en huichelarij zijn de wapenen, waardoor zijn opvolger zich in de onregtmatige bezitting van den troon zoekt te handhaven. Ook onder de Kerkelijken ontbreekt het aan geene muiters en zamenzweerders, die het heil der maatſchappij aan hunne woeste driften opofferen. In die maatſchappij zelve waren de oude deugden der Germanen met der tijd verloren gegaan, zwakheid en weekelijkheid voor de oorſpronkelijke kracht en manhaftigheid in de plaats getreden. Onnatuurlijke zonden hadden den, zoo zeer geprezenen, kuiſchen zin der *Gothen* verdrongen. Heidenſche afgoderij verving Christelijke vroomheid: en de Geestelijkheid, verre van voor het volk een voorbeeld van ſtichtelijken wandel te zijn, overtrof de overige ſtanden nog in zwelgerij, overdaad en wereldsgezindheid. Zoo al-

algemeen was de ellende geworden, dat velen hun aanwezen voor een' last hielden, en flechts in den zelfmoord hunne redding zagen. Met deze kleuren fchilderen ons de oude boeken, volgens LEMBKE's opgave (*), de dagen van EGICA's regering. Hoe fchromelijk neemt nu nog het kwaad onder het anders niet verwerpelijk beftuur van deszelfs zoon WITIZA toe! Hiervan vertoonen zich allerwegen de blijken, vooral na 's mans overlijden. Met den eerbied voor de Geestelijkheid is ook de eerbied voor de godsdienst uit de harten der menigte uitgewischt. Eene eigenliefde, die geene palen kent, onderdrukt alle gevoel van liefde voor het Vaderland. De afftammelingen van verftooten Vorsten zien tot herkrijging hunner wezenlijke of ingebeelde regten naar hulp van buiten om. De grooten des rijks fpannen, ter voldoening hunner heerschzucht of gierigheid, met hen zamen. Ook de Joden, de thans nog meer dan te voren verdrukte en mishandelde Joden (†), vinden geene andere uitkomst, dan door een

(*) T. a. p. s. 114, 115.

(†) Het allertreurigst lot was, namelijk, aan de Joden ten deele gevallen, nadat EGICA de Geestelijkheid en den Adel ten jare 694 te *Toledo* bijeen geroepen en hen aldaar openlijk, niet alleen als befpotters des Christendoms, maar ook als verraders van het vaderland aangeklaagd had. Er werd in de Kerkvergadering (als het ware een rijksdag) befloten, dat men al de Joden, van hunne bezittingen beroofd, met vrouwen en kinderen

een volk in te roepen, waaronder hunne geloofsge-
nooten elders ſlechts ſchatting te betalen hebben,
om bij de leer hunner vaderen te kunnen blijven.
In één woord, het ſtaatsgebouw is aan alle kanten
on-

ren tot ſlaven maken, de kinderen, van de ouders ge-
ſcheiden, aan Christenen ter opvoeding overgeven, en
volwasſen zijnde, met de zonen of dochters van dezen
in den echt verbinden zou (*Concil. Toletan.* XVII.
cap. 8.). Het zij verre van mij, dit volk van ſchuld te
willen vrijſpreken: doch dat hetzelve de leer van
CHRISTUS ſmaadde, en reikhalzend naar de *Arabieren*
als verlosſers uitzag, is niet te verwonderen, wanneer
men aan de barbaarschheid denkt, waarmede zij reeds
zoo vele jaren behandeld waren. SISEBUT had, meer
dan drie vierden van eene eeuw geleden, het ſein der
vervolging opgeſtoken, toen hij niet alleen de verorde-
ningen van RECCARED vernieuwde en vermeerderde
(*Leg. Wisigoth.* Lib. XII. Tit. 2. l. 4—14); maar bo-
vendien dezulken, die zich binnen den tijd van een jaar
niet doopen lieten, met de ſtraf van geeſeling, hoofd-
ſchering, verbanning en verlies van goederen bedreigde,
en hevige verwenſchingen tegen zijne opvolgers uit-
ſprak, die van zijne beſluiten afweken (*Leg. Wisi-
goth.* ibid. Tit. 3. l. 3. BARONII *Annal. Eccles.* ad ann.
614. n. 46.). Dit had hij wel in het eerste jaar zijner
regering, vol heiligen ijver, gedaan, misſchien ook
eenigermate om de Geestelijkheid te believen (*Leg.
Wisigoth.* Lib. XII. Tit. 2. l. 14.). De Geestelijkheid
zelve had zulk eene uiterste geſtrengheid, welligt op
het voorbeeld van den beroemden ISIDORUS, afgekeurd
(*Con-*

ondermijnd en behoeft nog maar éénen schok, om geheel uit de gebindten te raken. Dien schok geeft de dood van WITIZA. RODERIK zet zich nu geweld dadig op den troon. De zonen des overledenen Ko-

(*Concil. Tolet.* IV. cap. 57. CANCIANI, *Barbar. Leg. Antiq.* Vol. IV. p. 187.). Ja wij moeten uit de gedurige klagten, die er op de Kerkvergaderingen over de Joden inkwamen, en uit de eigene taal van EGICA (HARDUIN. *Act. Concil.* Tom. III. p. 1810, 1811.) opmaken, dat deze wet, bijaldien de insteller zelf in den loop van het jaar niet tot eenigzins andere gedachten gekomen is, althans, even als alle dergelijke scherpe plakkaten, met der tijd hare kracht verloren heeft; zoodat wij te dezen aanzien met het gevoelen van SCHLOSSER, t. a. p. s. 304, 305 niet kunnen instemmen. Doch het gedrag van SISEBUT toont ons echter den geest van bitterheid, welke de *Visigothen* bezielde, toen zij de Roomsche Kerkleer hadden aangenomen. Strafte men de Joden, hetzij die het geloof der vaderen hardnekkig vasthielden, of, den doop ondergaan hebbende, weêr van het Christendom afvielen, al niet met geeseling, hoofdschering, verbanning of verlies van goederen; men maakte het hun echter zoo bang, dat zij wel het land ontvlugten of zich geveinsdelijk bekeeren moesten. Zoo ging het velen ook onder RECESWIND, die al mede eene wet had uitgegeven, om hen in de engte te drijven (*Leg. Wisigoth.* ibid. Tit. 2. l. 15, 16.). Het is waar, de vierde Kerkvergadering te *Toledo* besloot wel, dat men aan de Joden geen geweld behoorde aan te doen; wijl ze volgens eigene keuze, en niet te-

Konings trachten hem van die hoogte af te ſtooten; doch in zich zelven zwak zijnde, zoeken zij hulp bij de *Arabieren*. Deze worden dan van over zee naar het ſchiereiland gelokt. Zij komen, ſtrijden

en

tegen wil en dank moesten behouden worden; maar dit beſluit betreft eenig en alleen die ſoort van vervolging, welke SISEBUT in het bijzonder bedreigd had. SCHROECKH merkt (t. a. p. Th. XIX. S. 306.) daarom te regt aan, dat de leden dier Vergadering de heerſchende grondſtellingen niet geheel verloochenen konden. Zij bepaalden, namelijk, behalve andere onregtvaardige middelen om dat volk langzamerhand uit te roeijen, (cap. 60), dat men de kinderen aan de ouders ontnemen en in de kloosters of huizen der Christenen opvoeden zou, om ze tot het geloof te brengen. Zoodanige wetten waren echter ook nog te geſtreng, dan dat zij in allen opzigte konden voltrokken worden. Er werd derhalve vijf jaar naderhand op eene andere Kerkvergadering (*Conc. Tolet.* VI. cap. 3.) beſloten, dat in het vervolg ieder Koning bij zijne komst op den troon, de belofte doen zou, van niemand, dan *Katholijken*, in zijn Rijk te zullen dulden. Doch wanneer ſommige ſchrijvers (LEMBKE, t. a. p. s. 95. KRUSE, *Atlas zur Uebersicht der Geschichte* u. s. w. op het jaar 638.) het zoo laten voorkomen, alsof men nu met gemeene overeenſtemming een vonnis ter uitroeijing der Joden geſlagen, en daardoor eene nieuwe bepaling gemaakt had; ſchijnen zij de zaak niet regt begrepen te hebben. De Leden der vergadering deden, na het zoo evengemelde beſluit genomen te hebben, niets meer, dan dat zij de vorige verordeningen uit-

druk-

en overwinnen. Doch de pligten van bondgenootschap vergetende, maken zij zich meester van al wat zij veroveren. En ten jare zeven honderd elf ves-

drukkelijk bevestigden. Zij keurden het dus werkelijk af, dat er tot bekeering der Joden aan derzelver personen of goederen geweld gedaan werd; maar bevalen echter op nieuw de aanwending van alle overige harde middelen, door welke men voor vijf jaar verstaan had de onbuigzaamheid van dit volk te moeten tegengaan. En die middelen waren het ook, door welker onvermoeid gebruik een elk, die tot den troon kwam, volgens hunnen wil, beloven moest, dat hij het ongeloof uit het Rijk zou zoeken te weren. Zoo schijnt althans SCHROECKH (t. a. p. S. 308.) te erkennen, dat men deze bepaling uitleggen kan: en wij zien ook geen' anderen weg, om de strijdigheden behoorlijk te vereffenen. Nu mogen CHINTILA en anderen in hunnen dollen ijver wel verder zijn gegaan; maar meer dan ééne Kerkvergadering heeft er zich mede vergenoegd, het oude besluit te herhalen (*Conc. Tolet.* VIII. cap. 12. XII. cap. 9.). Intusschen zal niemand er aan twijfelen, of zulk eene volharding alleen den Joden reeds een rampzalig lot verwekt hebbe, al rekent men de gewelddadigheden niet eens, die hun, hetzij bij oogluiking, hetzij op hoogeren last, zijn aangedaan. Doch de bovengemelde zeventiende Kerkvergadering deed de maat hunner ellende overloopen. Zij mogten tot dus verre al niet gegeeseld, geschoren, verbannen, van hun eigendom beroofd, zij mogten in het leven gelaten zijn; zij waren nu gezamentlijk tot slavernij veroordeeld.

vestigen zij hunne heerschappij op de puinen van het Rijk der *Visigothen*.

Het is hier de plaats niet, om ons met eene breedvoerige beschrijving van de heerschappij der *Arabieren* in het Westelijk *Europa*, of van de wijze, waarop zij tot dezelve gekomen zijn, in te laten. Nadat zij het *Islamismus*, als deszelfs ijverige en stoutmoedige voorstanders, door geheel het Noorden van *Afrika* tot aan den grooten Oceaan verbreid en aldaar zoo wel de *Berbers* als de *Grieken* onder het juk gebragt hadden, namen zij de eerste gelegenheid de beste waar, om hun gebied ook aan de overzijde der zee te vestigen. Zij staken dus, op de ontvangene uitnoodiging, om RODERIK van den troon te stooten, door eene groote menigte van *Berbers* versterkt, onder TAREK *Ben* ZEJAD (*), een bekwaam en onverschrokken Krijgsoverste, de Straat van *Gibraltar* over, en deden, zonder grooten weêrstand te ontmoeten, eene landing aan de tegenoverliggende kust. RODERIK dacht ze met over-

(*) De onderneming van TARIF *Abu* ZARA ga ik met stilzwijgen voorbij, omdat hij met zijne vijf honderd man weêr naar *Afrika* is terug gekeerd; maar ik twijfel echter niet, of GIBBON, *the History* &c. Vol. IX. p. 421 sqq. dezelve te regt van die onder TAREK *Ben* ZEJAD onderscheiden heeft. Zie LEMBKE t. a. p. S. 358. SCHLOSSER moest derhalve in zijne doorgaans voortreffelijke *Weltgeschichte*. II B. s. 320, 321. GIBBON zoo he-

overmagt te verdrijven; maar welhaast werd deszelfs leger geheel verslagen, moest hij zelf er het leven bij inboeten, en was het lot van het schiereiland beslist. Van den schrik, welke de Christenen wegens de geledene nederlaag bevangen had, gebruik makende, wisten de *Muhammedanen*, door onderscheidene aanvoerders geleid en door de Joden vooral geholpen, hunne overwinningen voort te zetten, veroverden zij de eene aanzienlijke en sterke stad na de andere, en onderwierpen zich ten laatste bijna het gansche schiereiland. Eerst werd *Hispalis*, daarna *Corduba* de hoofdzetel des rijks. Stroomen van vreemdelingen bragten van tijd tot tijd uit alle wereldoorden eene nieuwe bevolking voor steden en landerijen en eene nieuwe aanwinst van manschappen voor de krijgsmagt aan. Weldra trok men de *Pyreneën* over, nam bezitting van het *Narbonnesische* en vervolgde zijne veroveringen en strooptogten tot aan de overzijde van de *Loire*. Welligt zou thans geheel *Frankrijk*, ja geheel *Europa*, in de magt van de *Muhammedanen* vervallen zijn, waren zij door KAREL MARTEL op den weg der zegepraal niet gestuit en meermalen geslagen geworden. Doch nu

hevig niet berispt hebben; en begaat ook daardoor eene in het oog loopende fout, dat hij TAREK met niet meer dan twee duizend man acht dagen lang tegen RODERIK strijden en eindelijk overwinnen doet. Hij schijnt bij vergisfing 2000 in plaats van 12000, of, zoo als er elders staat, 20000 gelezen te hebben.

nu mogten zij zich voortaan, aan dezen kant der *Pyreneën*, in een' wijderen, of engeren omtrek, nog voor eene poos vastnestelen, of hunne ſtrooptogten ſomwijlen tot diep in het land herhalen; zij moesten echter de palen van hun gebied hoe langer hoe meer intrekken, en konden het zelfs niet beletten, dat de *Franken* weldra in *Catalonië* en elders een' ſterken voet kregen. Bovendien had eene kleine magt, die na den ondergang der *Viſigothiſche* heerſchappij in de gebergten van *Asturië* ontvloden was, met PELAGIUS aan het hoofd (*), een onafhankelijk rijk opgerigt. Van daar had zij zich,

(*) Zoo ſpreken, zoo ver ik weet, ook de nieuwſte ſchrijvers met gemeene overeenſtemming: en noch het ſtilzwijgen van ISIDORUS *Pac.*, noch de ſprookjes, die men in later tijd verzonnen heeft, geven ons vrijheid, om met KOCH t. a. pl. p. 51 PELAGIUS voor een verdicht wezen te houden. Integendeel twijfelen wij er niet aan, of de verhalen, welke ons in oude ſchriften, van de negende eeuw af, nopens dezen held gedaan worden, hunnen grond hebben in eene welbekende overlevering, welker ontſtaan niet zou te verklaren zijn, bijaldien zoodanig iemand zich niet werkelijk aan het hoofd der ontvlugte Christenen geplaatst had. Ook de Arabiſche ſchrijvers (bij LEMBKE S. 321.) maken uitdrukkelijk gewag van denzelfden naam, als dien van den aanvoerder dezer Christenen: en dus vervalt hetgeen KOCH uit derzelver boeken bijbrengt, om aan THEODEMIR de eer te doen toekennen, welke PELAGIUS zoo lang genoten heeft.

zich, offchoon niet zonder velerlei wederwaardigheden, hoe langer hoe verder uitgebreid. Ook in andere ftreken was men gelukkig genoeg geweest, om eene zekere vrijheid te bewaren, of het juk voor altijd af te werpen. En omftreeks den tijd der kruistogten waren de *Muhammedanen* uit *Leon*, *Castilië*, *Navarre* en *Arragon*, en bijkans uit geheel de Noordelijke helft van het fchiereiland verdreven; terwijl zij het moesten aanzien, dat de Christenen er eigen koningrijken hadden. De voornaamfte oorzaken van dien ommekeer der dingen lagen in de onderlinge twisten en verdeeldheden. Reeds kort na de inneming van het fchiereiland ftonden *Arabieren* en *Berbers* tegen elkander op, en de eene partij zocht niets vuriger dan de verdelging der andere. De aankomst van allerlei vreemdelingen uit *Egypte*, *Syrië*, *Perzië* en van elders gaf nieuwe ftof tot oneenigheid; daar er nu, vooral wanneer men er de afftammelingen der oude *Spanjaarden*, *Vifigothen* en *Sueven* bij rekent, zulk een mengelmoes van bevolking ontftond, dat er niet aan te denken was, om in rust en vrede met elkander te leven. En hoezeer werd de vlam der vertering door heerschzucht aangeblazen! Waren de veroveraars van het fchiereiland eigenlijk onderdanen van den Oppergebieder te *Damascus* geweest; er werd langen tijd met verbittering geftreden, aan den eenen kant, om zich van alle buitenlandsch beheer los te maken en fteeds in zijne onafhankelijkheid te handhaven; aan de andere zijde, om de gelukkige bezitters van een nieuw en bloei-

bloeijend rijk, nadat zij aan hunne meesters boven het hoofd gewasſen waren, weêr tot onderwerping te brengen. Geen mindere onrust baarde het geweld, waarmede elders het eene geſlacht door het andere uit het beſtuur verdreven werd: en het was niet zonder hevig krijgsrumoer en gedurige bloedſtorting, dat nu de *Ommiaden* ook alhier de *Abasſiden* van den troon weerden. En waar zouden wij eindigen, wilden wij van de door Staatsdienaars of Legerhoofden verjaagde of omgebragte Vorsten, van de menigvuldige muiterijen en aanſlagen tegen het Opperbewind, van de oorlogen en verwarringen, welke daaruit ontſproten zijn, gewagen? In het ſchiereiland heerscht er weldra geene meerdere zekerheid ten aanzien van regering, bezitting en leven, dan aan de hoven van Oosterſche Despoten. Na langdurige afwisſeling van rust en onrust onder éénen alleenheerſcher, komen er verſcheidene kleine dwingelanden, die in de voornaamſte ſteden een onafhankelijk gebied uitoefenen, of wel het eene Koningrijk na het andere ſtichten. Dit baart al weder twisten en verdeeldheden: en ſchijnen die nu en dan eene poos op te houden; zij worden weldra met des te meerdere hevigheid hervat. Eindelijk verſchijnt JUSSUF *Ebn* TASFIN, van uit *Marokko* opgedaagd, brengt genoegzaam al de verſchillende partijen onder zijne magt en vestigt de heerſchappij der *Almoraviden*. Het is opmerkelijk, dat dit juist in hetzelfde tijdvak gebeurt, waarin de Kruisvaarders naar het Heilige Land optrekken. Maar terwijl

de-

deze hunnen vijand uit menige bezitting verdrijven; kan JUSSUF zijn Rijk niet verder uitſtrekken, dan tot die Zuidelijke helft van het ſchiereiland, welke de Christenen nog niet in ſtaat geweest zijn, op de *Muhammedanen* te heroveren.

Ziedaar de voornaamſte gebeurtenisſen, die er in het Westelijk *Europa*, van den inval der *Arabieren* af tot de kruistogten toe, plaats gehad hebben, kortelijk zaamgetrokken. Maar nu zal misſchien menigeen vragen, of de loop der dingen niet geheel anders zou geweest zijn; bijaldien eene Goddelijke Voorzienigheid had ten doel gehad, dit werelddeel trapsgewijze tot Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving te brengen. En waarlijk! als men over hetgeen hier gebeurd is, maar een weinig nadenkt, krijgt men aanleiding genoeg, om zulk eene vraag te doen. Wij zien daar de dweepzuchtige aanhangers van MUHAMMED bijna geheel het ſchiereiland overſtroomen, hun gebied tot verre over de *Pyreneën* uitbreiden en overal de halve maan opſteken, waar het Kruis des Verlosſers geſtaan heeft. Omtrent vier eeuwen wordt er gekampt en geſtreden; nu heerscht het Christendom nog maar in de helft van *Spanje* en *Portugal:* en er zijn nog vier volgende eeuwen noodig, om de vijanden van het Evangelie uit geheel het Westen te verdrijven. Zoo is de Beſchaving dan op dezen uitgeſtrekten grond in een ſtaat van verachtering, of wordt zij, zoo gij wilt, door den drang der omſtandigheden belemmerd, om

voor

vóór de kruistogten tot een' hoogeren trap te klimmen, dan waarop zij zich bevonden had, eer dat de *Arabieren* onder TAREK aankwamen. Misschien behoort de langdurige dwingelandij, welke die *Arabieren* aldaar uitoefenden, wel onder de oorzaken, waarom het er, tot op den huidigen dag, met zedelijkheid en godsdienstigheid zoo jammerlijk gesteld is. En zou mogelijk het *Protestantismus*, in de zestiende eeuw, bij de bewoners van het schiereiland niet zoo wel als elders ingang gekregen hebben, bijaldien de *Visigothen* in het gebied en dus ook in het vermogen eener vrije en ongestoorde ontwikkeling van den geest gebleven waren? Oppervlakkig beschouwd, zijn dit gewigtige bedenkingen: maar zien wij de zaak met de vereischte naauwkeurigheid in; wij zullen er, vertrouw ik, anders over moeten oordeelen.

Het Christendom, zegt ROUX-FERRAND (*), kwam te gelijkertijd met de Barbaren in het schiereiland: maar verre van daar, zoo als in de andere deelen van *Europa*, de zeden te verzachten, nam hetzelve aanstonds een dweepzuchtig voorkomen aan, kweekte verdeeldheden en werd de bron van de hevigste vervolgingen. In deze taal ligt meer dan ééne dwaling opgesloten: doch het meeste hindert ons de stoute uitspraak over het Christendom, als ware er in het Westen van ons werelddeel niets anders dan kwaad door gesticht geworden. Er is immers geen twij-

(*) *Histoire des Progrès etc.* Tom. I. p. 246, 247.

twijfel aan, of hetzelve reeds alleen daardoor weldadig gewerkt hebbe, dat het de *Sueven* en *Visigothen* langzamerhand aan het maatſchappelijke en huiſelijke leven gewende, en met den ouden landzaat tot één volk deed zamenſmelten, zoodat zij eindelijk ook tot de *Katholijke* Kerk overgingen. Ik weet wel, de ſtrenge voorſtander van het *Arianismus* zal het laatstgenoemde niet ligt voor eene heilrijke gebeurtenis houden: maar willen wij der waarheid onpartijdig hulde doen; dan moeten wij, dunkt mij, erkennen, dat de nieuwe bewoners van het ſchiereiland met de volharding bij een leerſtelſel, hetwelk tusſchen hen en de overheerde *Spanjaarden* ſteeds een' hevigen twist veroorzaakte, ten aanzien der Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving, niet verre zouden gekomen zijn. Of noemt iemand het wenſchelijk, dat de laatstgenoemden zich in de geloofsbelijdenis naar hunne overwinnaars geſchikt hadden; hij ſchijnt dan niet in te zien, dat de éénheid der kerk, welke er tot vorming eener nieuwe wereld, in de eerste helft der middeleeuw, zoo noodig was, daardoor te zeer zou verbroken zijn, dat eene geheele bevolking van die kerk afweek. De overgang der *Sueven* en *Visigothen* tot het *Catholicismus* was derhalve, hoe weinig hij ook eerst te beduiden had, in de gevolgen eene wezenlijke aanwinst voor de zaak der menschheid (*).

En

(*) Wilde mogelijk iemand de verdraagzaamheid der *Visigothen* in het godsdienstige, hetzij men dezelve voor eene deugd van dat volk houdt, of die met PLANCK (*Geschichte der Christl - Kirchl. Gesellsch. Verfass.* II B.

s.

En dat er, na dezen overgang tijden geweest zijn, waarin menigeen daar te lande zich de zaak der wetenschappen, zoo wel als die der zedelijkheid en godsdienstigheid aantrok, kunnen ons LEANDER en ISIDORUS van *Hispalis*, SISEBUT en RECESWIND, en andere Geestelijken en Vorsten door hunne voorbeelden leeren. Evenwel behoeft men de gedenkstukken, welke ons uit die eeuwen zijn overgebleven, slechts vlugtig in te zien, om er zich van te overtuigen, dat eene beklagelijke barbaarschheid toen nog over het algemeen de gemoederen beheerscht heeft. De Geestelijkheid verkeerde in zulk eene diepe onwetendheid, dat men uitdrukkelijk verbieden moest den zoodanige eenige kerkelijke waardigheid op

s. 14 ff.) aan onverschilligheid toeschrijft, hier in rekening brengen; wij durven er zonder schroom tegenover stellen, dat zij daarin zeker niet zouden volhard hebben, bijaldien zij eenmaal de *Katholijken* zoo zeer in talrijkheid overtroffen hadden, als deze hen nu zijn te boven gegaan. Of waarom zouden wij de algemeene waarneming, dat, in een' tijd van geheele of halve barbaarschheid, de sterkere partij in het godsdienstige de zwakkere onderdrukt, op de *Arianen*, die toch ook meer dan eenmaal hevige vervolgingen hebben aangerigt, niet mogen toepassen? Ten tijde van LEUWEGILD was het *Catholicismus* onder de *Visigothen* reeds verre doorgedrongen; en evenwel ontzag die Koning zich niet, om hetzelve op allerlei wijze te keer te gaan, en, gelijk ISIDORUS *Hispal.* (in *Chron.* ad ann. 610) schrijft, vele regtzinnige Bisschoppen te verbannen.

op te dragen, die het pſalmboek met de gebruikelijke liederen en gezangen, en hetgeen er bij den doop te pas kwam, niet van buiten kende: en van hem, die zulk eene kennis bezat, zeide men, dat hij zich door den glans der letteren luisterrijk maakte (*). De godsdienst zelve beſtond ſchier alleen in uiterlijke plegtigheden en boetedoeningen, die buiten het hart omgingen. De ijver voor de regtzinnigheid was bijna het eenige, dat de driften van groot en klein in beweging bragt en tot vervolging van Ketters en Ongeloovigen aanzette. Met welk eene onmenſchelijkheid men hierin zij te werk gegaan, zal niemand behoeven te vragen, die zich herinnert hetgeen boven van de verdrukkingen der Joden gezegd is geworden (†). Eveneens kan men ook uit de reeds boven medegedeelde berigten overvloedig leeren, hoe jammerlijk het, vooral in de laatste jaren, vóór de komst der *Arabieren*, met de zedelijkheid geſteld zij geweest. Geen wonder, dat zeker Schrijver, na een zwart tafereel van de ondeugden, waarin de hoofden des volks toen de menigte voorgingen, te hebben opgehangen, er op volgen laat, dat God, van zulk eene boosheid eenen afſchuw hebbende, verderf en verwoesting over *Spanje's* be-

(*) *Concil. Tolet.* VIII. cap. 8.

(†) Men zie ook hier LEMBKE, s. 93 ff., waar echter nog wel iets te verbeteren zijn zal, wanneer de aanmerkingen gegrond zijn, welke wij hier boven bl. 134 volgg. gemaakt hebben.

bewoners gebragt heeft (*). Doch zonder het juist zoo ver te trekken, mogen wij gerustelijk vastſtellen, dat het ſchiereiland zich rijp voor den ondergang had gemaakt, toen het door de *Muhammedanen* veroverd werd. En gelijk de *Visigothen* zelven den val van hun Rijk berokkend hadden; zoo was er toen daarmede voor *Europa's* Zedelijke en Godsdienſtige Beſchaving niets verloren.

Het is waar, wij zien in de nieuwe beheerſchers van het Westen een volk, of liever een zamenraapſel van volken, waarvan voor de zedelijkheid en godsdienstigheid niet veel te verwachten was. Het *Islamismus* is toch aan al de godsdiensten der Oudheid daarin gelijk, dat het de waarneming van uiterlijke dingen boven aanſtelt en aan onthoudingen en bedevaarten, feesten en plegtigheden, als werd daardoor zekere tol aan het Opperwezen betaald, eene eigendommelijke waarde toekent. Even gelijk het nu door de menigte van ligchamelijke handelingen, welke het voorſchrijft, de zelfſtandige en vrije werkzaamheid van den geest onderdrukt; zoo ſtremt het, door zijn' uitgebreiden invloed op de verbeelding, de rede in die ontwikkeling, welke er tot gelukkigen voortgang op den weg der volmaking volſtrekt gevorderd wordt. Dit zien wij ook bevestigd, wanneer wij de veroveraars van *Spanje* beſchou-

(*) LUCAE *Tudensis*, *Chron.* apud SCHOTT. *Hisp. Illustr.* Tom. IV. p. 69.

schouwen. Zeker Geschiedschrijver zegt ons, om ons de nadeelen begrijpelijk te maken, welke zij aan de belijders van JEZUS hebben te weeg gebragt, in zijnen gezwollenen stijl (*): de Godsdienst der Priesters werd tot zwijgen gebragt, de Kerkedienaars hielden op menigvuldig te zijn, de ijver der hooge Geestelijken was geweken, de leer des geloofs en de gemeenschap der heiligen te loor gegaan, van den Vader der regtzinnigen werd men los gemaakt, heiligdommen worden vernield enz. Maar zonder ons aan zulk eene winderige taal te houden, weten wij zeker genoeg, dat de *Saracenen* dikwijls het Christendom in het schiereiland, zoo veel hun mogelijk was, verdrongen. Daarenboven bragten zij de maatschappij ook in die vormen, welke noodwendig moesten verbroken worden; zou de Zedelijke en Godsdienstige Beschaving in dezelve heerschen. Welke verwarringen en oproeren, oorlogen en verwoestingen er van tijd tot tijd door hen zijn aangerigt geworden, hebben wij boven met een enkel woord vermeld: en wij behoeven het nu niet te gaan bewijzen, dat de bewoners van het Westelijk *Europa* onder zulk een gebied niet tot op een' hoogen trap van volkomenheid geklommen zijn. Doch om alle deze redenen besluite men toch niet, dat de slooping van het *Visigothische* Rijk door de *Arabieren* voor de zaak der menschheid on-

(*) RODERIC. *Toletan. de rebus Hispaniae.* Lib. III. cap. 22.

ongelukkig geweest is. Integendeel kon het niet anders dan heilzame gevolgen hebben, dat een tot weekelijkheid en werkeloosheid vervallen volk aan de magt van een ander, hetwelk overal kracht en leven ten toon ſpreidde, onderworpen werd: en zoodanig waren deze nieuwe beheerſchers van het Westen. Ook maakten hier de overwinnaars de overwonnelingen deelachtig aan hetgeen, ja wel, den naam van Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving niet dragen kon, maar echter tot dezelve den weg baande. Wij bedoelen kunſten en wetenſchappen. Doch het is hier de plaats niet, om over den bloei, tot welken de *Arabieren* die beide, van de achtſte eeuw af, gebragt hebben, in het breede uit te weiden. Wij willen daarom met verwijzing naar OELSNER (*) en andere ſchrijvers, die de zaak in het licht geſteld hebben, ſlechts eenige voorname bijzonderheden met een enkel woord aanroeren.

Onderzoeken wij derhalve, waar kunsten en wetenſchappen door de *Muhammedanen* het eerst met gelukkigen uitſlag beoefend zijn geworden, in het Oosten of in *Spanje;* dan moeten wij den voorrang aan het ſchiereiland toekennen, als waarin zij reeds een' aanmerkelijken trap van glans en luister bereikt hadden, eer dat HARUN *Al Raschid*, *Al* MAMUM en andere *Kalifs* zich door derzelver bevordering onſterfelijk maak-

(*) *Verhandeling over* MAHOMED, *of Tafereel van den invloed van zijne godsdienstleer op de volken der middeleeuwen*, bl. 189 volgg.

maakten. Zoo heeft ook de bloei van beide in het Westen van *Europa* veel langer en onafgebrokener dan in *Azië* of *Egypte* voortgeduurd. Er kwamen omſtandigheden bij, die dezelve hier te lande bijzonder begunſtigden; zoo als de zucht der *Ommiaden*, om voor de *Abasſiden*, die zich elders van het gebied hadden meester gemaakt, in geenerlei opzigt onder te doen, en de meerdere deelgenootſchap aan het verkeer des gemeenen levens, welke hier aan het vrouwelijke geſlacht zoo wel onder de *Muhammedanen* als onder de *Christenen* werd toegeſtaan (*). Nu lagen twee belangrijke vakken van kennis, de Godgeleerdheid en de Regtsgeleerdheid, wel grootendeels buiten den kring hunner navorſching, om dat deze zich noch met hunne ſlaafſche onderworpenheid aan den *Koran*, noch met hun despotiek Staatsbeſtuur lieten vereenigen; maar zoo veel te meer wijdden

(*) OELSNER, die dit laatste bl. 223 volgg. breedvoerig uiteen zet, gewaagt even te voren ook nog van de toeſtrooming van vreemdelingen naar *Spanje*, als eene oorzaak van de buitengewone geestontwikkeling der *Muhammedanen* daar te lande. En deze bijzonderheid mogen wij niet uit het oog verliezen: maar het is tevens bekend, dat de aankomst van gelukzoekers uit allerlei oorden de kunsten en wetenſchappen daardoor ook in haren bloei belemmerd heeft, dat zij gedurig twisten, oproeren en zelfs oorlogen verwekte. Wij hebben daarom ook reeds van het nadeel geſproken, hetwelk hieruit is voortgevloeid.

den zij zich aan de beoefening van andere wetenſchappen toe. Doch er waren geene, welke zij met meerdere hartstogtelijkheid beminden en beoefenden, dan die tot het doen van nieuwe uitvindingen en het vermenigvuldigen van de gemakken en aangenaamheden des levens regelregt behulpzaam waren; zoo als Natuurkunde, Meetkunde en Rekenkunde. Het is zoo, wanneer men bij hen naar oorſpronkelijkheid zocht, zou men doorgaans te vergeefs zoeken; maar dit gemis vergoedden zij door de vlijt, waarmede zij het ware en ſchoone, hetwelk zij elders vonden, bijeenzamelden en op nieuw bewerkten. Evenzeer beijverden zij zich op de aankweeking der Schoone Kunsten: en verwierven zij uitgebreiden roem door hunne dichters; zij mogten niet minder op hunne bouwkunstenaars bogen. Er werden Moskeën en Paleizen, ſommige van *colosſale* grootte, geſticht, die onder de fraaiſte en prachtigſte gebouwen der wereld verdienden gerekend te worden. Badhuizen en Karavanſera's, die een lust voor de oogen waren, zag men in menigte oprijzen. De heldendaden en deugden der afgeſtorvenen vereeuwigde men door grafteekenen, die de nakomelingſchap tot navolging van derzelver voorbeeld aanvuurden. Zoo binnen als buiten de ſteden trachtte men zijnen ſmaak te voldoen door het aanleggen van tuinen en lusthoven, die een ieders bewondering verwekten. Dit alles wrocht buiten twijfel zamen, om hen tot eene aanmerkelijke hoogte te verheffen, en verhevener gevoelens in te

druk-

drukken. Daarenboven waren zij aanhoudend werkzaam, om de *Arabische* taal en Letteren in derzelver ongemeenen rijkdom aan de inboorlingen van het Westen bekend te maken. In menige plaats werden er aanzienlijke boekverzamelingen aangelegd, waartoe men ook de zeldzaamste geschriften in het Oosten voor verbazende sommen aankocht. Overal werden er scholen, hoogere en lagere, gesticht, om de jeugd tot het verkrijgen van nuttige kundigheden behulpzaam te zijn. Tot menig eene derzelven hadden *Christenen* zoo wel als *Muhammedanen* den toegang: zelfs stond niet zelden die toegang ook voor het vrouwelijke geslacht open. Nog algemeener deelden de overwonnelingen van beiderlei kunne in de vruchten, welke de letteroefeningen en uitvindingen, de kunsten en wetenschappen voor de overwinnaars opleverden. Er werd dan ook buiten twijfel in de gemoederen van velen een loffelijke naijver ontstoken, om deze hunne voorgangers, zoo niet op zijde te streven, dan toch van nabij te volgen. Zoo zagen zich menschen, die tot een' staat van kwijning vervallen waren, uit hunne vernedering, althans eenigermate, opgerigt en met nieuwe levenskrachten vervuld. En wanneer wij beide het voordeel en het nadeel, hetwelk er voor hen uit de heerschappij der *Arabieren* ontsproten is, bijeen trekken en met elkander vergelijken; dan zal de slotsom deze zijn, dat door dezelve meer goeds dan kwaads te weeg gebragt is geworden.

Even-

Evenwel weêrhoudt ons de beschouwing van den toestand, waarin *Spanje* en *Portugal* tot in onze dagen verkeeren, om het goede, hetwelk voor de Christenen daar te lande, door den bloei van kunsten en wetenschappen te weeg gebragt is, hoog aan te slaan. Of leert ons de achterlijkheid, waarin zij, van *Granada's* herovering af tot op onze tijden toe, in de navorsching en beoefening van menig vak gebleven zijn, niet allerduidelijkst, dat zij onder het bewind der *Muhammedanen* geen kunde en smaak genoeg gekregen hebben, om, na de verdrijving dier overheerschers, in geheel het gebied van het ware en schoone, met gestadige en groote stappen te vorderen? Staan de bewoners van die gewesten, over het geheel genomen, nog wel op veel hoogeren trap van Zedelijke en Godsdienstige Beschaving, dan hunne voorvaders onder SISEBUT en RECESWIND: en kunnen wij ons dus, bij het onderzoek, waartoe de inval der *Arabieren*, naar het plan der Voorzienigheid, gediend hebbe, wel volkomen gerustitellen, door aan te merken, dat de eeuwen der verdrukking voor hen eeuwen van voorbereiding geweest zijn, om, na de afschudding van het juk, des te hooger in volmaking op te klimmen? Een hedendaagsch schrijver, van het schandelijk gebruik gesproken hebbende, om het kwaad door den mantel van de godsdienst te bedekken, laat er aanstonds op volgen, dat dit sedert eeuwen in *Spanje* bestaat (*). Welligt heeft de bloei van kunsten en we-

(*) FAURE, *Souvenirs du midi, ou l'Espagne telle, qu'el-*

wetenschappen, die zich onder het *Islamismus* aanschouwelijk maakte, Buitenlanders veel meer dan de Inlanders voor eene betere toekomst helpen voorbereiden en in zoo verre dan, in het algemeen, tot den voortgang der Beschaving in het Zedelijke en Godsdienstige medegewerkt. Althans weten wij, dat zekere ridderlijke geest, met bevalligheid van zeden verknocht, zich in het Zuiden van het naburig *Frankrijk* het eerst en wel reeds lang vóór de Kruistogten vertoond heeft. Wij weten, dat vreemdelingen uit andere gewesten van *Europa* naar het schiereiland gelokt zijn, om zich met nuttige kundigheden te verrijken. Wij weten, dat zij, op den vaderlijken grond weêrgekeerd, aldaar de beginselen van het ware en schoone hebben overgeplant, welke hun elders waren ingeboezemd. Niet, dat de Christelijke bevolking van het schiereiland van het een en ander voor zich zelve geene partij getrokken heeft (*); maar de meeste voordeelen die er door te weeg gebragt werden, waren toch zoo aanmerkelijk niet, als men scheen te moeten wachten, en raakten met der tijd ook weêr verloren. Het voornaamste, hetwelk op dezelve is overgegaan, bestaat mogelijk in eene zekere grootmoedigheid van karakter, waardoor men niet ontkennen kan, dat vele *Spanjaar-*

qu'elle est sous les pouvoirs religieux et monarchique, p. 100, 101.

(*) MULLER, *Lectures on the Philosophy of modern History*. Vol. II. p. 521, 539 sqq.

jaarden zich zoo wel als de *Arabieren* onderfcheiden hebben en welke wij vertrouwen, dat eenmaal, als de tijd voor hen gekomen is, om uit de vernedering op te rijzen, op nieuw luisterrijk te voorfchijn treden en den heilzaamften invloed op hunne ontwikkeling hebben zal. Voorts waren de nadeelen, welke de *Muhammedanen* door de onderdrukking van het Christendom verwekten, buiten twijfel daardoor te geringer, dat derzelver heerfchappij zich niet over alle deelen des lands uitftrekte. Herinneren wij ons hetgeen wij boven gezien hebben, dat zich, reeds kort na den inval der veroveraars, eene onafhankelijke magt in de gebergten van *Asturië* gevestigd en het gebied der Christenen zich langzamerhand zoo verre uitgebreid heeft, dat bij den aanvang der Kruistogten meer dan de helft van het fchiereiland aan hetzelve onderworpen was! Hier was er dan nu voor de bewoners dier gewesten, waarover het *Islamismus* nog den fchepter zwaaide, zeker fteunpunt, als zij ter verwerving hunner vrijheid uit de fluimering opftonden. Hier zag men zich genoodzaakt, om de krachten van ligchaam en geest in te fpannen, opdat men bewaarde en vermeerderde hetgeen men eenmaal verkregen had. Ook moest men het een en ander van de kunsten en wetenfchappen, die door de Ongeloovigen beoefend werden, overnemen; wilde men te dezen opzigte niet te zeer beneden hen ftaan. Doch het zij genoeg, die bijzonderheden flechts ter loops aan te roeren: daar ook deze tot de geheele herfchepping van *Europa* eigenlijk niet veel

heb-

hebben bijgedragen. Neen, de voornaamste gevolgen, welke zij hadden, bestonden daarin, dat de ontwikkeling van den menschelijken geest hier tot op zekere hoogte gebragt werd, waarop dezelve staan bleef; en dat het Christendom ten laatste weêr, door geheel het schiereiland heen, beleden werd. Doch dit was een Christendom, hetwelk met de Zedelijke en Godsdienstige Beschaving zoo weinig gemeens had, dat men bijna vragen zou, wat de Voorzienigheid bedoeld hebbe, met zoo vele eeuwen de *Muhammedanen* over die gewesten te laten heerschen.

Maar durven wij nu niet zeggen, dat deze gebeurtenis, door iets van eenig aanbelang ten goede te doen, den voortgang der Beschaving aanmerkelijk bevorderd heeft; wij kunnen echter bewijzen, — en dit achten wij ter verdediging van de zaak der Goddelijke Voorzienigheid allezins voldoende, — dat zij dienstbaar geweest is om menigerlei kwaad af te weren, hetwelk dien voortgang zou belemmerd hebben. Of hebben wij niet gezien, dat de verovering van het schiereiland door de *Arabieren* juist in een' tijd gevallen is, waarin deszelfs bewoners zoo zeer aan het zinken waren, dat er welhaast aan opstaan niet meer zou zijn te denken geweest? Is het naburig *Frankrijk* door de heerschappij van die vreemdelingen in het Westen niet weêrhouden geworden, of van zijn gebied te verre uit te breiden, of van zich, omgekeerd, aan eene zorgelooze rust over te

ge-

geven: dingen, waarvan het eene zoo wel als het andere aan de ontwikkeling van den menschelijken geest in dit werelddeel een wezenlijk nadeel zou hebben toegebragt? Heeft diezelfde heerschappij eene menigte menschen niet belet, om, met verlating van have en huisgenooten ter kruisvaart te gaan en *Europa* al te zeer te ontvolken? Wat de bewoners van het schiereiland in het bijzonder betreft; de geschiedenis meldt ons slechts van zeer weinigen, die mede zijn opgetogen: terwijl wij voor zeer merkwaardig houden hetgeen wij nopens BERNARD van *Toledo* geboekt vinden, dat hij, daartoe, door ontijdigen ijver vervoerd, van Paus URBANUS II zelven den last gekregen heeft, om naar zijnen Bisschoppelijken zetel terug te keeren (*). Dit zijn nu bijzonderheden, die, naar het schijnt, wel verdienen in aanmerking te komen: en wilden wij tot kleinigheden afdalen; wij konden nog veel meer opnoemen. Maar bepalen wij ons liever bij een groot kwaad, hetwelk de *Muhammedanen*, zonder dat het hun toeleg was, hebben helpen weren: zulk een aanwas namelijk der Geestelijke en wel vooral der Pauselijke magt, in de eerste helft der middeleeuw, waardoor er voor de Zedelijke en Godsdienstige Beschaving belemmeringen, om in dit ons

(*) RODERIC. *Tol.* Lib. VI. cap. 21, 27. MARIANA. Lib. X. cap. 3. Dit zij nu niet regelregt om den wil der Ongeloovigen geschied; derzelver heerschappij heeft echter de aanleiding gegeven tot dingen, welke voor den Bisschop de wederkeering noodzakelijk maakten.

ons werelddeel door te dringen en er eindelijk het *Protestantismus* te vestigen, ontstaan zouden zijn, van welke men nu niet geweten heeft. Er bestond toch in *Europa* geen Christenland, waarin de bijgeloovigheden des tijds en de gebruiken van het Kerkelijk gezag meerder voet gekregen hadden, dan in deze gewesten. De zucht tot het kloosterleven drong hier, vooral in de zevende eeuw, dermate onder de bevolking door, dat niet slechts bijzondere personen, maar geheele huisgezinnen, zich daaraan, en dit zoo wel uit louter tijdelijke inzigten als uit dweeperij, overgaven; waarom ook ISIDORUS en vooral FRUCTUOSUS aan Monniken en Nonnen te gestrenger regelen voorschreven (*). De Geestelijkheid wist zich hier, van dat RECCARED tot de Katholijke Kerk was overgegaan, eene ongehoorde magt aan te matigen: zoodat niet alleen de regtspleging in den grond der zake onder hare handen berustte; maar de keuze der Koningen grootendeels van haar goeddunken afhing. Ja PLANCK (†) vindt het teregt opmerkelijk, dat ten jare zes honderd drie en vijftig de Bisschoppen, als beslissers nopens de troonsopvolging, vóór den Adel geplaatst zijn geworden; terwijl deze tot dus verre den voorrang genoten had (§). Zoo toonde men zich daar te lande, bij het ontstaan van geschillen, reeds van vroegeren tijd af, ook zeer ge-

(*) SCHROECKH t. a. p. XX B. s. 18 ff.

(†) T. a. p. II B. S. 246, 247.

(§) *Conc. Tolet.* VIII. cap. 10.

genegen, om den Bisſchop van *Rome* als ſcheidsman, of liever als opperſten regter in te roepen; en ontving men, vooral nadat het *Arianismus* geheel verworpen was, deszelfs uitſpraken doorgaans met den meesten eerbied. Het ging, namelijk, dezen nieuwen Katholijken, gelijk het den mensch meestal gaat, wanneer hij van geloofsbelijdenis verandert: dat zij zich nu, als wilden zij hunne voormalige gehechtheid aan de Ketterij vergoeden, door een' onberadenen ijver vervoeren lieten, om hunne regtzinnigheid en getrouwheid aan den algemeenen Vader der Christenen te doen uitblinken. Hetgeen de geſchiedſchrijvers ons te dien aanzien berigten, moge hier en daar overdreven zijn; maar ſchijnt ons echter geen' twijfel over te laten, of men, onder de regeering der *Viſigothen*, dien Kerkvoogd veel meer naar de oogen gezien hebbe, dan doorgaans gedacht wordt (*). Het is waar, er wordt van den laatſten Koning WITIZA verhaald, dat hij de cijnsbaarheid van *Spanje* aan den Pauſelijken ſtoel heeft opgeheven, en hieromtrent heerscht er te groote overeenſtemming onder latere Schrijvers, dan dat wij, offchoon er aan de geloofwaardigheid der verhalen veel ontbreekt (†), alle verdeeldheid tus-
ſchen

(*) ILDEFONS. *Tolet.* in *Chron.* apud LUC. *Tud.* in SCHOTT. Tom. IV. p. 52, 55. JULIAN. *Tolet.* ibid. p. 69.

(†) LEMBKE t. a. p. s. 119 ff. In denzelfden gees, ſpreekt GIESELER, *Lehrbuch der Kirchengeſchichte.* I. B s. 748. ff.

fchen beide partijen loochenen durven (*). Mogelijk heeft hij zich veelmin regelregt, dan zijdelings tegen *Rome's* Opperpriester verzet door zekere kerkelijke wetten tegen te gaan, welke op deszelfs last in *Spanje* ingevoerd waren (†). Maar wij behoeven ons, bij de duisterheid, welke er over de Gefchiedenis van dit tijdperk verfpreid ligt, niet aan gisfingen te wagen. Hoe meer men toch aanneemt van hetgeen er op rekening van WITIZA gefteld wordt; des te uitgeftrekter gezag moet men erkennen, dat de Paufelijke ftoel te zijnen tijde over het fchiereiland heeft uitgeoefend. En hield iemand het daarvoor, dat het WITIZA werkelijk gelukt is, zijn Rijk aan het oppertoezigt van *Rome* te onttrekken; hij zou echter het bedrijf van een' Vorst, die bij de Geestelijkheid in haat fchijnt geweest te zijn, voor niet veel gewigtiger in de gevolgen kunnen rekenen, dan de werking van een ras voorbijgaand onweder. Voorts is het gefchil, hetwelk BENEDICTUS

(*) Bij de door LEMBKE genoemde Schrijvers voege men LUITPRAND. in *Chron. Opp.* LUITPRANDI p. 383 sqq. Ed. Antv. 1640. Zeker fpreekt ISIDORUS *Pacens.* alleen tot lof van WITIZA; maar men fchijnt waarlijk de zaak te overdrijven, wanneer men, op grond van deze getuigenis, al het overige, dat van hem gezegd wordt, aan de kwaadfprekendheid der monniken of aanhangers van *Rome* toefchrijft.

(†) RODERICUS *Toletan.* Lib. III. cap. 16, 17.

TUS II met JULIAAN van *Toledo* over de Drieëenheid gehad, maar een van deszelfs opvolgers, SERGIUS, bijgelegd heeft, van te geringe beduidenis, om hier in aanmerking te komen. Wij mogen dus gerustelijk vastſtellen, dat er met der tijd, zoo alles den gewonen loop gehouden had, geen land zou geweest zijn, hetwelk zich aan de bevelen van den *Paus* met meer ſlaafſche vreeze dan *Spanje* onderwierp. Dit zou te ligter gebeurd zijn, had het monnikendom zich naar wensch kunnen uitbreiden en de Geestelijkheid bij haar ſtreven, om over Koning en Staat volſtrektelijk te heerſchen, geen' wederſtand gevonden. En zulk een aanwas van magt had het dan veel gemakkelijker gemaakt, elke vonk van kennis, welke zich voordeed, zoo dra mogelijk, uit te dooven en de Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving in haren voortgang te ſtremmen. Welke gevolgen dit voor *Europa* zou gehad hebben, durven wij niet berekenen. Maar, van dien kant beſchouwd, achten wij de tusſchenkomst der *Arabieren* eene zeer groote weldaad, die er in den weg der Voorzienigheid aan dit werelddeel bewezen is geworden. Nu was er eeuwen lang eene aanzienlijke uitgeſtrektheid gronds, waar de Paus van *Rome* belet werd, tot vergrooting zijner magt, een onbepaald gebied uit te oefenen. Hij miste hier ook daardoor een' ſterken ſteun voor zijne ſteeds toenemende heerſchappij, wijl de *Muhammedanen* het kloosterleven doorgaans tegengingen en den invloed der Geestelijkheid op ſtaatszaken of regtsple-

 ging

ging deels vernietigden, deels beperkten. Hij mogt dus, nadat hij zich tot een opperhoofd der Christenheid had weten te verheffen, zijne banbliksems en bloedplakkaten van het Vatikaan uitzenden, waardoor hij Koningen afzette, volken van den eed der getrouwheid ontsloeg, of beter en zuiverder leerbegrippen onder den naam van ketterijen uitroeide; hij kon hier zulk een geweld niet plegen. Ja ook in die Christenrijken, welke zich langzamerhand in het schiereiland vestigden, hadden zijne bevelen, vooral tot de verovering van *Granada* toe, veeltijds minder kracht, dan dezelve anders, uithoofde van de geaardheid des volks en van wegen andere oorzaken, hoogstwaarschijnlijk zouden gehad hebben. Doch deze Rijken ontstonden ook niet door bekeering van den landzaat, maar door verdrijving der ongeloovigen, waren dus veelmeer het werk van de leeken, dan van de kerkelijken, en gaven zoo ook aan de priesters en de monniken, derzelver handlangers, waar door de Paus voornamelijk regeerde, geenszins eene zekere soort van regt, om over wereldsche zoowel als Geestelijke zaken naar willekeur te beschikken. Nog tot het laatste der elfde eeuw toe was de *Gothische* of de *Mozarabische* kerkdienst er gevolgd geworden: nu werd de *Roomsche* wel in derzelver plaats aangenomen; maar de Koningen wisten te gelijk hunne onafhankelijkheid zoo te bewaren, dat zij zich door GREGORIUS VII niet beleenen lieten. En nadat men een' kruistogt tegen de *Albigenzen* aangevangen had,

duur-

duurde het, volgens LLORENTE (*), nog wel bijkans honderd jaar, eer de *Inquisitie* in andere gewesten van het schiereiland voor altijd gevestigd werd, dan die aan het zuiden van *Frankrijk* grensden, waar dit geregtshof sedert lang in al zijne kracht bestond, of liever vreeselijke vervolgingen aanrigtte.

Wij wenden ons met onze gedachten naar andere streken van *Europa*, waar de beginselen der Zedelijke en Godsdienstige Beschaving door de heerschappij der *Muhammedanen* eene reeks van jaren of eeuwen verdrongen zijn geworden. Het zijn, namelijk, *de Eilanden der Middellandsche zee* en de daaraan grenzende *kusten van Italië*, welke wij thans te beschouwen hebben. Vertegenwoordigen wij ons nu den staat, waarin die gewesten gedurende de eerste helft der negende eeuw verkeerd hebben; wij zien derzelver bevolking, hoe verre zij van de kennis der zuivere Evangelieleer ook verwijderd was, geheel en al tot de belijdenis van CHRISTUS gebragt. En waar het *Arianismus* voorheen zijne aanhangers heeft gehad; daar zijn eindelijk de bepalingen der Katholijke kerk de regelmaat des geloofs geworden, naar welke zich allen, althans voor het uiterlijke, eenparig schikken. Maar naauwelijks hadden de *Saracenen* het Noorden van *Afrika*, immers voor een goed gedeelte, veroverd, of zij ondernamen strooptog-

(*) *Histoire critique de l'Inquisition d'Espagne.* Tom. I. p. 77.

togten buiten dat werelddeel, waarin het geluk der wapenen hun zoo bijzonder diende. Die ſtrooptogten leerden hun de *Eilanden der Middellandſche zee* en de vaste kust van *Italië* in derzelver vruchtbaarheid en geſchiktheid voor den koophandel kennen: en zoo wel daardoor uitgelokt, als door de hoofden der partijen, welke er onder de bewoners des lands ontſtaan waren, te hulp geroepen, ſtaken zij met geheele ſcharen, zelfs ook uit *Spanje*, over, verdreven, doodden of onderwierpen zich al wat hun tegenſtand bood, en handelden met den vermeesterden grond als met een wettig verkregen eigendom. In *Corſika* kregen zij reeds voor het einde der achtſte eeuw de overmagt. *Sardinië* viel omſtreeks het jaar acht honderd vijf en zestig in hunne handen (*). Zoo wisten zij zich ook in andere eilanden te nestelen. Maar niets trekt onze aandacht meer tot zich dan de verovering van *Sicilië*. Ook daar waren zij van tijd tot tijd geland, hadden verſcheiden plaatſen ingenomen, en, na die geplunderd te hebben, ook weêr verlaten. Doch ten jare acht honderd vijf en twintig vestigden zij zich te *Girgenti*, vervolgens ook te *Meſſina*, *Palermo* en elders.

(*) Kortheidshalve volgen wij zoo hier als elders de tijdsbepaling van LEO, *Geſchichte von Italiën*. I. B. offchoon de vergelijking van het *Chron. Sic.* apud. MURATOR. l. c. Tom. I. Part. 2. p. 245. sqq. en andere ſchriften iemand op deze en gene plaats aan derzelver volkomene juistheid wel eens moge doen twijfelen.

ders. *Syrakuse* en *Taormina* uitgezonderd, bleef er zoo op het geheele eiland geene vaste plaats meer in het bezit van den Griekschen Keizer. Maar ook deze steden moesten zich, de eene in het jaar acht honderd negen en zeventig, de andere ten jare acht honderd acht en negentig overgeven. Nu was geheel *Sicilië* aan het gebied der *Saracenen* onderworpen. Wat *Italië* betreft; ook hier verstoutten zij zich niet slechts strooptogten te doen, zoo als, reeds ten jare acht honderd zes en veertig, tot in de voorsteden van *Rome;* maar kwamen zij, door het geweld van wapenen geleid, zich ook met der woon neêrzetten. Zij maakten zich derhalve van *Bari*, *Tarento*, *Benevento* en andere meer of min voorname plaatsen meester: en offchoon zij deze en gene bezitting met der tijd wel weêr verloren, groeide echter hunne magt, over het geheel genomen, inzonderheid in *Calabrië* aan. Ook hadden zij omstreeks de *Alpische* bergen hunne vastigheden en schuilhoeken, waarvan zij niet slechts weêrlooze reizigers, maar ook geheele steden en dorpen onverhoeds overvielen, en, blijkens de klagten van oude Schrijvers (*), de gemeene rust en veiligheid veel meer stoorden, dan doorgaans in aanmerking genomen

(*) LUITPRANDI *Tic. de rebus Imperatorum et Regum.* Lib. I. cap. 1. Lib. II. cap. 12. Lib. IV. cap. 2. Lib. V. cap. 7. FRODOARDI *Chronic.* ad. ann. 921, 923, 931, 933, 934, 940. Zoo als ook anderen bij BOUQUET. Tom. VIII. p. 240, 290, 309 en elders.

men wordt: en werden zij hier al eens verjaagd of verslagen; weldra kwamen er nieuwe benden weder. Zij bouwden zelfs eene sterkte aan den mond der *Garigliano*, welke zij veertig jaar behielden, en vanwaar zij vaak zulke aanvallen deden, dat zij alles in den omtrek, tot voor de poorten van *Rome* toe, met vrees en schrik vervulden. Men behoeft maar eenige brieven van Paus JOANNES VIII te lezen, om de verregaande verdrukkingen en verwoestingen te leeren kennen, welke *Italië* en de *kerkelijke Staat* te zijnen tijde ondergaan heeft. Inzonderheid moet dit Kerkhoofd het in de jaren acht honderd zes en zeventig en zeven en zeventig zeer benaauwd gehad hebben: daar hij niet slechts de woorden van JEZUS: *zalig zijn de onvruchtbaren, die niet gebaard hebben!* in den mond nam; maar onder anderen ook deze klagte aanhief: *Geheel Kampanië verwoest zijnde, hebben wij niets meer: en voor ons, noch voor de eerwaardige kloosters en andere heilige plaatsen, noch voor den Romeinschen Raad is er iets overgebleven, om het ligchaam te kunnen onderhouden: terwijl ook al het om de stad gelegen land zoo zeer is afgeloopen, dat het van bewoners geheel schijnt ontbloot te zijn* (*). En des te onwederstaanbaarder was het geweld der *Saracenen*, wijl de ingezetenen van menige plaats en zelfs Geestelijken de

(*) JOANNIS VIII. *Papae Epistolae* apud BOUQUET. Tom. VIII. p. 470, 479. HARDUINI *Concil.* Tom. VI. p. 92, 103, 450.

de handen met hen in één floegen. Zij bleven dan ook, al kwam er tusfchenbeide eenige verandering, door de kracht der wapenen heerfchen, tot dat JOANNES X, met *Grieken* en *Lombarden* eene bondgenootfchap gemaakt hebbende, aan zijne opvolgers het voorbeeld gaf van met een leger tegen de vijanden ftrijd te voeren (*). Nu gelukte het eindelijk, hun gevoelige neêrlagen toe te brengen en ook de fterkte aan de *Garigliano* te heroveren: maar zij werden daardoor uit *Italië* niet verdreven. Integendeel bleven zij nog veel langer dan eene eeuw daarna een deel van dat land in bezit houden. Te vergeefs poogde OTTO II de *Saracenen* door geweld van wapenen te bedwingen: zij verfloegen met hulp van de *Grieken*, hunne toenmalige bondgenooten, 's Keizers ganfche leger, zoodat hij zelf te naauwernood aan hunne handen ontkwam. Beter ging het naderhand HENDRIK II, toen hij, tegen die zaamverbondenen ten ftrijde getogen, aanzienlijke overwinningen op hen behaalde; maar weldra werd hij echter door befmettelijke ziekten, die er onder zijne krijgsbenden doorbraken, tot den teruggtogt gedwongen, en moest zich met half verrigten arbeid vergenoegen. Evenwel hadden innerlijke verdeeld-

(*) SCHLOSSER zegt dit t. a. p. II. B. 1. Th. p. 577 van JOANNES VIII; maar men leze JOANNES X, wien LUITPRAND Lib. II. cap. 14 en andere Schrijvers, zoo ver wij weten, als den eerften krijgvoerder onder *Rome's* Opperpriesters voorftellen.

deeldheden zoowel als andere omſtandigheden reeds lang veroorzaakt, dat de ongeloovigen de palen van hun gebied inkrompen. Ja door de *Grieken* waren zij, ofſchoon zij met dezen dikwijls gemeene zaak maakten, ſchier geheel van de vaste kust verdrongen, en bleven alzoo veel meer te vreezen wegens de ſtrooptogten, die zij te ſcheep ondernamen, dan uit hoofde van hunne magt te lande (*). En hetgeen zij nog overgehouden hadden, verloren zij door de dapperheid der *Normannen*, waarvan er reeds onder de vanen van HENDRIK II geſtreden hadden; doch die na het vertrek van dezen Vorst vooral het hoofd opſtaken en weldra alle krachten inſpanden, om zich van den vruchtbaren grond meester te maken. Nu waren deze *Normannen* hun des te ſterker tegenpartij, ſedert zij met Paus NICOLAUS II een verdrag hadden aangegaan: en er verliepen, van derzelver eerſte aankomst af, niet veel meer dan vijftig jaren, toen reeds de *Muhammedanen* zoo wel als de *Grieken* zich geheel uit *Italië* moesten verwijderen (†). Daarop werd in *Sicilië* de krijg, welken men er reeds lang tegen de ongeloovigen gevoerd had, des te nadrukkelijker voortgezet. Zij verloren achtereenvolgens *Palermo*, *Syrakuze*, *Girgenti*, en eindelijk, ten jare duizend een en negentig, *Enna*, hunne laat-

(*) DITMARI *Chronic.* apud LEIBNIT. Tom. I. p. 411.

(†) SISMONDI. Tom. I. p. 262 ss.

laatfte vastigheid in het Eiland. Omtrent zeventig jaar te voren was het aan die van *Pifa* reeds gelukt, *Sardinië* op hen te veroveren, en nog vroeger was *Corfika* weêr in de magt der Christenen gekomen. Om kort te gaan, voor den aanvang der kruistogten was in *Italië* en op vele der naastbijgelegene *eilanden der Middellandfche zee* het juk geheel en al afgefchud, hetwelk de *Muhammedanen* aan derzelver bewoners opgelegd hadden. En bleven er zich nu nog eenige van die vreemdelingen in deze gewesten ophouden; het was alleen bij oogluiking, dat men hun vergunde, het *Islamismus* in ftilte te belijden.

Wij zien derhalve dit gedeelte van *Europa* ten tijde der kruistogten weêr tot eenen ftaat terug gebragt, welke er voor de Zedelijke en Godsdienstige Befchaving noodig was, om in de maatfchappij door te dringen. Evenwel blijft het nog altijd de groote vraag, waarom de Voorzienigheid heeft toegelaten, dat het *Islamismus* hier eeuwen lang die Befchaving in haren voortgang hinderde. Hetgeen iemand nopens de heerfchappij der *Muhammedanen* in *Spanje* zeggen kon, dat dezelve aldaar de kunften en wetenfchappen aangekweekt en alzoo gelukkiger dagen voorbereid heeft, komt hier niet in aanmerking, daar zij, die zich op de *Eilanden der Middellandfche zee*, en vooral in *Italië* nestelden, grootendeels tot het uitfchot des volks behoorden en van niets wisten dan van hunne lage hebzucht

of

of grove zinnelijkheid te bevredigen. Veeleer zou men kunnen aanmerken, dat zij, door markten en ſtapelplaatſen van goederen aan te leggen en verdragen tot invoer en uitvoer van dezelve met de Christenen te ſluiten, den koophandel en de zeevaart aldaar bevorderd en langs dien weg werkelijk iets goeds gedaan hebben. Daarenboven verhoedde de komst der *Saracenen* ook in deze Zuidelijke gewesten van *Europa* die verderfelijke ſlaapkoorts, waarin de geest van moedeloosheid zoowel als het warmer luchtsgeſtel de Christenen alhier nog veel ligter dan elders zou geſtort hebben; en gaf dezelve hun een' prikkel, om hunne krachten althans in zoo verre te ontwikkelen, dat zij den vijand in zijne vaart ſtuiten, of zich aan deszelfs geweld ontrukken konden. Zoo werd het, gelijk SISMONDI (*) te regt aanmerkt, nu ook noodzakelijk, dat men eene geregelde krijgsmagt oprigtte en de ſteden met muren omgaf: terwijl het de boezem van het volk was, welke nu ook weêr de ſterkte van den Staat uitmaakte. Voegen wij er nog bij, dat het Griekſche Keizerrijk nu reeds ſpoedig, of althans in de gevolgen, de heerſchappij over die landen verloren heeft, voor welke er, tot bevordering der gemeene welvaart, niet veel meer van hetzelve te wachten was. Doch wanneer wij dat alles zaamvatten; dan ook ſchijnt het nadeel, hetwelk de *Saracenen* geſticht hebben, de door hen aangebragte voordeelen nog ver-

(*) T. 2. p. p. 422.

verre te boven te gaan Ja van welk eene gunstige zijde men hun verkeer in het Zuiden van *Europa* befchouwe; het blijft altijd een groot bezwaar, dat zij zich tegen de dierbaarfte belangen der menschheid hebben aangekant: en wij moeten het voor een onoplosfelijk raadfel houden, waarom de Voorzienigheid hebbe toegelaten, dat zij hunne veroveringen ook tot de *Eilanden der Middellandfche zee* en *Italië* uitftrekten; ten zij wij iets kunnen te berde brengen, hetwelk tegen dat bezwaar opweegt en voldoende is, om de Opperfte Wijsheid te regtvaardigen. En dit achten wij niet ondoenlijk, mits wij denzelfden weg inflaan, welken wij bij de befchouwing van *Spanje* gehouden hebben. Wij moeten, namelijk, daarop letten, dat er door de *Saracenen* een kwaad is afgeweerd geworden, hetwelk voor de Zedelijke en Godsdienstige Befchaving allerverderfelijkst zou geweest zijn. De lezer, die ons tot dus verre aandachtig gevolgd is, zal wel uit zich zelven begrijpen, welk een kwaad wij bedoelen: maar in het Westen van *Europa* moesten alleenlijk de uitwerkfels, in het Zuiden de beginfelen geftuit worden.

Wanneer er door ons *Protestanten* in vroeger jaren van de *Roomfche Hiërarchie* gefproken werd; plagten wij haar van zulk eene zwarte zijde voor te ftellen, dat er niets over fcheen te zijn dan wegens derzelver opkomst en voortgang de wereld te beklagen. Met der tijd is men wijzer geworden en heeft

men

men velerlei goeds leeren opmerken, hetwelk uit dezelve ten beste der menschheid is voortgevloeid. En in den loop van dit Gefchrift zal zich de gelegenheid aanbieden, om, gelijk wij vertrouwen, voldingend te betoogen, dat zonder hare medewerking de Zedelijke en Godsdienstige Befchaving die hoogte niet zou beklommen hebben, waarop zij zich thans bevindt. Doch zoo zeer het eeuwen lang met de behoefte van *Europa's* bevolking ftrookte, dat zij in *Rome's* Opperpriester een' ftrengeren tuchtmeester had; de fchromelijkfte gevolgen zou het na zich hebben gefleept, indien hij, zonder door iets beteugeld te worden, als een volflagen dwingeland had kunnen heerfchen. En daartoe had hij zich hoe langs zoo meer den weg gebaand. Reeds in de achtfte eeuw vorderde hij van elk, die het Christendom beleed, eene onbepaalde gehoorzaamheid aan hetgeen hij als hoogfte fcheidsregter zoo wel in wereldlijke als kerkelijke zaken bepaalde. Hij fteunde op den bijgeloovigen eerbied, welken volken en Vorften hem toedroegen, op de hulp van priesters en monniken, op den ongehoorden rijkdom in onroerende zoo wel als roerende goederen, waartoe hij gekomen was, en op andere reeds in vroeger tijd gelegde gronden. Welk een voedfel verkreeg nu bij hem de geest van aanmatiging, als hij door PEPIJN gevraagd werd, of de toen regerende Koningsftam in *Frankrijk* niet door eenen anderen moest vervangen worden: als hij dezen ftaatsdienaar zelven voor wettigen bezitter van den troon verklaarde;

de; als hij aan deszelfs zoon KAREL de Keizers-kroon opzette; als de geschenken, welke die beiden aan den Stoel van *St. Pieter* deden, hem tot een wereldlijk vorst verhieven! De geschiedenis der negende eeuw levert een aantal proeven van stoutheid op, waarmede dit kerkhoofd zijn gezag heeft zoeken uit te breiden: maar hooren wij in het bijzonder denzelfden JOANNES VIII, van wien wij boven gesproken hebben. Hij ontziet zich niet aan KAREL *den kale* met zoo vele woorden te schrijven: *Kom aan deze uwe moeder, de kerk, te hulp, die u niet alleen tot de regering, maar ook tot het geloof in den eenigen en waarachtigen Heer gebragt heeft; en die u ten laatste, met achterstelling van een' braven en grooten broeder, even gelijk God, door een' genadigen wil, als een' anderen Koning* DAVID *uitverkoren en verhoogd heeft tot den heerlijken Schepter* (*)! Ja op eene andere plaats bedreigt hij den Vorst, dat, wanneer die hem nog langer naar een leger te zijner verlossing wachten laat, hij welligt, zoodra hij maar een weinig adem scheppen kan, genoodzaakt zal zijn, andere maatregelen omtrent hem te nemen (†): eene uitdrukking, welke niets minder te kennen geeft, dan dat hij hem van het rijksbestuur zal afzetten. Tusschen zulk eene taal en de taal, door GREGORIUS VII gevoerd, is er inderdaad weinig onderscheid, offchoon die

(*) Apud BOUQUET. Tom. VII. p. 470.

(†) L. c. p 473.

die kerkvoogd eerst twee eeuwen later op den Pauſelijken ſtoel gezeten heeft. En welligt zou zelfs deze zich zoo veel niet hebben aangematigd, had het geluk hem niet gediend, dat de *Normannen*, als getrouwe zonen der kerk, hem doorgaans te dienſte ſtonden en er te zijnen tijd in *Italië* voor geene *Saracenen* of *Grieken* meer te vreezen was. Doch hoeveel onverdragelijker zou aan den anderen kant een man van zulk eene gemoedsſtemming en zulke grondregels, als hem eigen waren, niet geweest zijn, bijaldien zijne voorgangers, van JOANNES VIII af, ongeſtoord naar hunne willekeur hadden kunnen handelen? Wat zouden *Rome's* Opperpriesters in het gemeen zich ten aanzien van het wereldlijke zoo wel als van het kerkelijke wel veroorloofd, met welk een onweêrſtaanbaar geweld zouden zij alle beginſelen van Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving, waar die, hetzij in hunne nabijheid, hetzij in de verte opkwamen, wel onderdrukt hebben; waren de *Saracenen* er niet tusſchenbeide gekomen! Het is zoo, KAREL *de groote* was een man, die met meerdere kracht, dan eenig ander alleenheerſcher zijne opperhoofdigheid over de Kerk wist te handhaven (*); maar men bedenke eens, hoe vele zwakke Vorsten hem zijn opgevolgd! Men bedenke eens de twisten, ſcheuringen en oorlogen, die er uit de verdeeling van deszelfs onmetelijk gebied zijn voortge-

(*) Zoo oordeelen wij zonder ſchromen met HALLAM, *view of the State* &c. Vol. II. p. 218.

gevloeid! Men ſtelle zich den veelvermogenden invloed voor, welken de *Pauſen* in *Frankrijk*, *Duitschland*, en aangrenzende gewesten van *Europa*, en dus daar hadden, waar de Beſchaving zich het eerst nederzetten en hare zegeningen verſpreiden moest! Maar waartoe verder voortgegaan? Er is genoeg gezegd, om het beſluit te kunnen opmaken, dat de omſtandigheden voor *Rome's* Opperpriesters in menig opzigt gunſtig zijn geweest, om eene volſlagene geestelijke dwingelandij in te voeren. En was dit hun gelukt; er zou waarſchijnlijk uit gevolgd zijn, dat de nacht van barbaarschheid veel langer dan tot de vijftiende of zestiende eeuw had voortgeduurd.

Doch merken wij nu hierin het aanbiddelijk beſtuur der Voorzienigheid op, dat zij de *Muhammedanen*, hoezeer buiten derzelver bedoeling, als hare dienaars gebruikt heeft, om aan *Grieken* en *Lombarden* ter verhoeding van dit kwaad behulpzaam te zijn! Of verloren de Pauſen, toen zich die veroveraars van een aantal bezittingen, welke de ſtoel van *St. Pieter* verkregen had, meester maakten, door de vermindering van hunnen rijkdom ook niet veel van de magt, waarop zij zich verhoovaardigden? Ontbrak het hun, nu deze tegenpartij zich in hunne nabuurſchap uitbreidde, ja tot voor de poorten van *Rome* hare ſtrooptogten voortzette, niet aan het gezag, om — ik zeg niet ſlechts de omliggende landen, maar — *Frankrijk*, *Duitschland*,

 Zwit-

Zwitferland tot onvoorwaardelijke opvolging hunner bevelen te verpligten? Werden zij in hunne verlegenheid niet genoodzaakt, om Vorsten en Volken als hunne befchermers tegen de ongeloovigen te ontzien en zich dus te wachten van zich te hunnen aanzien te veroorloven hetgeen hen te zeer zou verbitterd hebben? Wenden wij ons met onze gedachten op nieuw tot dien JOANNES VIII, welke het ons boven gebleken is, dat zulke overdrevene begrippen van zijne priesterlijke waardigheid gehad en met zulk eene verregaande ftoutmoedigheid gefproken heeft. In één jaar zoekt hij meermalen KAREL den *Kale* zelven, alsmede deszelfs gemalin RICHILDIS en de Bisfchoppen van het Rijk aan, dat men hem toch met alle kracht te hulp kome. Hij vernedert zich dermate van aan den Vorst te fchrijven, dat hij zich als voor deszelfs voeten nederwerpt en hem ootmoedig bidt, om toch ter verdediging der verlatene Kerk van *Rome* toe te fnellen. Ja offchoon die Vorst zijn geduld zoo lang getergd heeft, vereert hij hem echter met de toezending van een' groenen palmtak en fmeekt hem nu, als met ontblooten fchedel, zegt hij, en neêrgebogen knieën, dat hij toch voor hem ftrijde, opdat deszelfs overwinnende hand niet flechts door zulk een' palmtak, maar zijn geheiligd hoofd ook met de kroon der heerlijkheid verfierd worde (*). Wanneer nu een man van zulk een' ftoutmoedigen en trotfchen aard eene zoo nede-

(*) Apud BOUQUET. Tom. VII. p. 473. sqq.

derige houding heeft moeten aannemen; dan kan men ligt begrijpen, dat Paufen van een minder vast en heerschzuchtig karakter zoodanige Vorsten, welker befcherming zij niet misfen konden, nog veel meer naar de oogen zullen gezién hebben. Ja hetgeen de gefchiedenis ons nopens het gedrag van JOANNES X jegens BERENGARIUS verhaalt (*), geeft ons eene fprekende proeve van den invloed, welken de nabijheid van den vijand op mannen van een' ondernemenden aard heeft uitgeoefend. En maakten de *Saracenen* het aan de opvolgers van dezen Opperpriester zoo benaauwd niet meer als aan deszelfs voorgangers; zij noodzaakten dezelve, vooral door hunne bondgenootfchap met de *Grieken*, toch nog langen tijd, om voorzigtig te zijn en zich in hunne eifchen te matigen, opdat het hun in nood aan geene toevlugt ontbreken mogt: zoo als BENEDICTUS VIII die dan ook bij den Keizer vond. In deze bezorgdheid en afhankelijkheid der Paufen zien wij derhalve eene der voornaamfte redenen, dat het tot in de tweede helft der elfde eeuw heeft aangehouden, eer zij op de grondflagen der *Hiërarchie*, welke er alrede gelegd waren, volgens een geregeld plan voortbouwden. Doch ook van dien tijd af waren het maar eenige hunner, die als geweldenaars over Kerk en Staat zochten te heerfchen; terwijl zij telkens weêr door mannen van zachter en buigzamer inborst vervangen wer-

(*) SCHROECKH. Th. XXII. s. 243. ff.

werden: en het is aan *Rome's* dwingelandij nooit gelukt, om door middel van verjaring zulk een aanzien van regt te verkrijgen, dat niemand er zich meer tegen verzetten durfde. Hebben nu de *Saracenen* er niet weinig aan toegebragt, dat *Europa* voor zulke onwederſtaanbare dwingelandij beveiligd is gebleven; zij hebben dan zoo veel goeds gedaan, dat het kwade, hetwelk door hen veroorzaakt is, er bij lange na niet tegen kan opwegen; al worden ook hunne menigvuldige wanbedrijven in *Italië* te gelijk met hunne voortplanting der barbaarschheid daar te lande in de ſchaal gelegd; al moest men er ook met LEO (*) bijvoegen, dat het heerlijk en vruchtbaar *Sicilië* door hun *Despotismus* in eenen ſtaat van verwildering vervallen is, waaruit het zich nooit geheel heeft kunnen opheffen. Het nadeel, dat zij te weeg bragten, bepaalde zich tot eenige ſtreken van het Zuiden, welke buitendien in een' beklagelijken toeſtand zouden verkeerd hebben: doch zij waren te gelijk daardoor hoogst nuttig, dat zij het hof van *Rome* weêrhielden, van de beginſelen der Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving in het hart van *Europa* te ſtoren of uit te roeijen. Daar lag de grond, waarheen uit warmer luchtſtreek het zaad van die Beſchaving was overgebragt. Daar moest zij, verre van die te weelderige landen, uit welke dat zaad herkomſtig was, en daar kon zij nu ook langzamerhand ontſpruiten en opwasſen. En

was

(*) T. a. p. s. 265.

was zij daar eenmaal tot een' vruchtbaren boom geworden; zij zou loten genoeg opleveren, om naar elders te worden overgeplant: maar er zou eene reeks van eeuwen moeten verloopen, eer dit plantfoen onder den zuidelijken hemel gedijen wilde.

Zoo is de Zedelijke en Godsdienstige Befchaving dan daardoor, dat zij uit het eene en andere gewest, althans voor een' langeren of korteren tijd, verdreven werd, veel minder achteruitgezet, dan iemand bij den eerften opflag zou vermoeden. Ja uit de bovenftaande redeneringen behooren wij, wanneer wij alles in verband befchouwen, mijns inziens, het befluit op te maken, dat derzelver voortgang door deze hare verwijdering uit fommige ftreken, veel meer bevorderd, dan tegengewerkt is geworden. En konden wij ons het verledene zoo levendig voor den geest brengen, dat wij in ftaat waren, om geheel den zamenhang van oorzaken en gevolgen als met éénen blik te overzien; het zou ons veel duidelijker blijken, dat God ook hier, naar zijne aanbiddelijke wijsheid, het kwade ten goede heeft beftuurd. Maar nu worden wij geroepen tot het onderzoek, of het aan de Befchaving geen groot nadeel berokkend hebbe, *dat het haar onmogelijk is geweest, de fcheuring tusfchen het Oosten en het Westen te verhinderen.*

Wanneer men de gefchiedenis van vroeger eeuwen niet met de vereischte naauwkeurigheid heeft nagegaan;

gaan; dan kan men zich van den ſtaat, waartoe het Westelijk gedeelte van het Romeinſche Rijk na den dood van THEODOSIUS den *groote* vervallen is, ligt een zeer verkeerd denkbeeld vormen. Hoe ſchadelijke gevolgen toch de verdeeling van het gebied gehad hebbe, welke die Keizer ten gevalle zijner beide zonen ARCADIUS en HONORIUS gemaakt had; dezelve was echter behoudens de eenheid van het Rijk geſchied, en de tweeſpalt tusſchen de broeders werd bijkans alleen door de inblazingen van hunne ſtaatsdienaars, voornamelijk door den invloed van den ſnooden RUFINUS veroorzaakt. De opperhoofden der beide deelen noemden derhalve elkander met den naam van ambtgenoot, gaven op gemeen gezag de wetten uit en bezaten eene gelijke waardigheid. Evenwel had de beheerſcher van het Oosten dien voorrang boven den beheerſcher van het Westen, dat hij van uit de ſtad, welke door KONSTANTIJN den *groote* als den zetel des gebieds boven alle andere verheven was geworden, zijne magt uitoefende. Van hier dan ook, dat THEODOSIUS zijnen oudſten zoon ARCADIUS over het Oosten geſteld had; terwijl hij aan deszelfs broeder HONORIUS het beſtuur over het Westen toeleide. En zeker bevorderde deze daardoor zijn aanzien ook niet, dat hij, ten jare vier honderd vier, met verlating van *Rome*, de van eeuwen her vermaarde wereldſtad, *Ravenna* als de plaats verkoor, waar hij van nu af zijn vast verblijf hield. Na den dood van ARCADIUS liet nu

HO-

HONORIUS de verdeeling van het Rijk voortduren; en toen die geſtorven was, trad THEODOSIUS II in hetzelfde ſpoor. Evenwel onderſcheidden zij zich hierdoor, dat de een het Oosten geheel aan zich zelve overliet; terwijl de ander VALENTINIANUS III openlijk voor Keizer van het Westen verklaarde. Zoo ging dan het gezag van *Konſtantinopel* uit: en hoe dit ook zij nagevolgd, wanneer er een nieuwe ambtgenoot op den troon moest geplaatst worden, leeren de proeven, welke de vijfde eeuw ons daarvan in de verheffing van mannen, die uit andere geſlachten ontſproten waren, AVITUS, MAJORIANUS, ANTHEMIUS en NEPOS, oplevert. Het voorbeeld had derhalve een gebruik ingevoerd, en dit had weldra de kracht van regt verkregen. Nu bleef de Keizer van het Oosten dit regt ook handhaven, nadat AUGUSTULUS door ODOACER van het bewind ontzet was. Wat meer is, de val van het Westerſche Rijk deed hem deszelfs onderſcheidene deelen weêr beſchouwen als geheel aan zijn beſtuur onderworpen. ODOACER nam dan ook de houding aan van dit beſtuur te erkennen, deed de Keizerlijke eerſieraden door een gezantſchap van den Romeinſchen raad naar *Konſtantinopel* opzenden en voor zich zelven van ZENO niets meer vragen dan de waardigheid van *Patriciër*: gelijk hij uit eigene beweging geen' anderen eertitel dan dien van Koning aannam (*). Met denzelfden naam verge-

(*) *Regem*, ῥῆγα zeggen CASSIODORUS, *Chron.* ad ann. 475. EVAGRIUS, *Hist. Eccles.* Lib. II. cap. 16 en an-

genoegde zich naderhand het Opperhoofd der *Ostro-Gothen*, THEODORIK, na ODOACER en de zijnen te ondergebragt te hebben. Evenwel wachtte die even min als zijn Voorganger met de aanvaarding van het bestuur over *Italië*, tot dat de goedkeuring van het *Konstantinopolitaansche* hof was ingekomen, en gedroeg hij zich gedurende zijne regering steeds als een onafhankelijk Vorst. Het was dus ook niet veel meer dan bewijs van beleefdheid, dat hij dezelfde verontschuldiging, die hij wegens zijne voortvarendheid in het aannemen van den Koninklijken eertitel bij ZENO gemaakt had, ook bij deszelfs opvolger ANASTASIUS inbragt en dezen allerlei grootsche namen zoo als dien van *Schutsheer der geheele wereld* gaf (*). ANASTASIUS voelde zich na lang dralen eindelijk door staatkundige redenen genoopt, om het zoo te laten voorkomen, als of hij in die verontschuldiging berustte, erkende THEODORIK en deszelfs Koninklijke waardigheid, en deed hem, op zijn verzoek, zelfs de eersieraden in handen stellen, welke ODOACER naar *Konstantinopel* had opgezonden. Doch bleek het ook hieruit, dat de Keizers van het Oosten zich de Opperhoofdigheid over het Westen steeds bleven voorbehouden; dit straalde niet minder daarin door, dat zij, tot den tijd van JUSTINIAAN toe, dezulken, die in *Italië* woonden,

of

anderen. Evenwel schijnt ODOACERS meening door het woord *regent* het best te worden uitgedrukt.

(*) CASSIODORUS, *Variarum*. Lib. I. cap. 1.

of zelfs *Ostro-Gothen* waren, zoo wel als anderen, tot hunne ambtgenooten in het *Consulaat* benoemden; ja den rang van *Patriciër* aan de Koningen der *Franken* en *Burgondiërs* schonken. Want, al stemden wij PFISTER toe, dat dit ijdele namen waren, welke een ieder uitleggen kon, naar dat hij goedvond (*); zij gaven toch altijd de eenheid en ondeelbaarheid van het Rijk en tevens de hoogste majesteit van hem te kennen, van wien zij verkregen werden. Inzonderheid leeren ons de gebeurtenissen, welke er ten tijde van JUSTINIAAN zijn voorgevallen, hoe men te *Konstantinopel* over het Westen gedacht hebbe. De Keizer begon den *Gothischen* oorlog met geen ander oogmerk, dan om die landen, welke hem door kracht van wapenen ontrukt waren, onder zijne heerschappij terug te brengen. Hij schreef letterlijk aan de *Franken: de Gothen hebben Italië, hetwelk het onze is, door geweld in bezit genomen, en niet alleen volstrekt geweigerd hetzelve weêr te geven; maar ons ook zware en ondragelijke verongelijkingen aangedaan* (†). Deszelfs legerbenden gaven zich dan ook den naam van *Romeinen*, op welke de trotschheid van het Oosten zich beroemde. Zijne krijgstogten tegen *Afrika*, *Sicilië*, *Spanje* grondde hij almede daarop, dat hij alleen naar de herovering van landen stond, op welke hij, volgens het regt van eigendom, wettige aan-

(*) T. a. p. I B. s. 264.

(†) PROCOPIUS, *de bello Goth.* Lib. I. cap. 5.

aanſpraak had. De *Franken* rekenden zich, volgens de getuigenis van PROCOPIUS (*), van hun gebied in *Gallië* niet zeker, voor en aleer het door den Keizer van het Oosten bekrachtigd was geworden. Toen nu de oorlog tegen de *Gothen* daarmede eindigde, dat dit manhaftig volk te onder werd gebragt (†), geraakte *Italië* weêr onder het beſtuur van

(*) Lib. III. cap. 33.

(†) Mogelijk roept hier iemand met PFISTER (t. a. p. s. 273) uit: Gewisſelijk een ongeluk voor *Italië* niet alleen, maar voor alle Germaanſche Staten! Mogelijk wenscht hij, dat de bede om het behoud des vredes, welke CASSIODORUS (*Var.* Lib. XI. Ep. 13), toen de oorlog werd vooruitgezien, uit naam van den Senaat aan JUSTINIANUS gedaan heeft, werkelijk verhoord, en het bestuur ſteeds in handen der *Gothen* gebleven ware. Mogelijk vindt hij er wel een raadſel in, dat een volk, waarvan men voor de Beſchaving der menschheid veel meer dan van eenig ander verwachten mogt, te onder is gegaan, om voor de *Lombarden* en dus voor barbaren plaats te maken, die door een' geheel verkeerden geest gedreven werden. Maar bedrieg ik mij niet, dan heeft die gebeurtenis in de hand der Voorzienigheid juist daartoe gediend, om deze Beſchaving te bevorderen. De *Gothen* lieten de bewoners van *Italië* en aangrenzende gewesten in den ſtaat, waarin zij die gevonden hadden, en begunstigden bij hen de beoefening van letteren en kunsten, hoewel zij er voor zich zelven doorgaans met verachting op neêrzagen. Ware dat zoo voortgegaan; er zou denkelijk wel menigerlei goeds uit ontſproten, maar de we-

van dezen Keizer. En toen eenige weinige jaren later de *Lombarden* zich van een groot gedeelte des lands meester maakten, behield JUSTINUS II *Ravenna*, *Rome*, *Genua*, *Napels* en de aangrenzende zee-

wereld zou echter, althans in deze ſtreken, te veel bij de oude beginſelen gebleven zijn. Er moest, gelijk boven reeds is aangewezen en beneden nog nader blijken zal, eene geheel nieuwe ſchepping ontſtaan. En daartoe was het volſtrekt noodig, dat er in plaats van de *Gothen* eene andere ſoort van barbaren opdaagde, die zoo veel mogelijk met de bevolking des lands ineen ſmolt en de Romeinen van vroeger eeuwen vergeten deed. Nu vraagt misſchien deze of gene, waartoe dan de vijftigjarige regering van die *Gothen* gediend hebbe: doch men leest het antwoord bij MILLER, *Lectures etc.* Vol. I. p. 292, 293. Zij moest, namelijk, *Italië* voorbereiden voor die nieuwe ſtaatsvormen, welke er weldra zouden worden ingevoerd. Daarenboven moest zij, mijns inziens, het beſtuur van ODOACER opvolgen, om den landzaat hoe langer hoe meer van de verbindtenis met het Oosten af te wennen. Zij bleef dan ook in ſtand, tot dat zij te zeer begon te ontaarden, om aan hare onderdanen dat heil aan te brengen, hetwelk de deugden van THEODORIK, in deszelfs beste levensdagen, voorſpeld ſchenen te hebben. En nadat de *Gothen* eene reeks van jaren met de *Grieken* op de verſchrikkelijkſte wijze geoorloogd hadden, konden zij het bewind niet langer behouden. Al gelooven wij even min als GIBBON (Vol. VII. p. 361, 362.) de berekening van PROCOPIUS; de aangerigte verwoestingen hebben echter zeker zoo ve-

zeekusten nog onder zijn gebied. Deszelfs opvolgers handhaafden daar niet alleen, zoo veel mogelijk, hun gezag; maar lieten ook duidelijk genoeg blijken, dat zij de eerste gelegenheid de beste zouden te baat nemen, om hetgeen hun ontvallen was, of nog ontviel, met kracht van wapenen te heroveren. Doch zij moesten het aanzien, dat het met hunne zaak, in plaats van te vorderen, of althans op dezelfde hoogte te blijven, hoe langer hoe meer achteruit ging. *Genua* bezweek met de omliggende ſteden voor de magt van ROTHARIS. *Ravenna* kwam in vervolg van tijd ook onder de *Lombarden*. En *Rome!* ..... Een GREGORIUS I had aan Keizer MAURITIUS geſchreven: *Ik ſpreek tot mijnen Heer, die niets dan ſtof en een worm ben: ik ben uw onwaardig dienaar, aan uw bevel onderworpen* (*). Niet min ootmoedig hadden vele van deszelfs opvolgers zich aangeſteld. Maar dit was meestal een gevolg van die verlegenheid geweest, waarin zij door de *Lombarden* gebragt werden. Zoodra zij aan de *Franken* ſteun begonnen te krijgen, lieten zij reeds eene andere taal hooren. GREGORIUS II misbillijkte het wel, dat men te *Rome* eene ſoort van onafhankelijk gemeenebest oprigtte; maar kantte zich echter regelregt tegen de be-

vele menſchenlevens weggeſleept, dat er nieuwe veroveraars vereischt werden, om den ledigen grond te bevolken.

(*) *Epistolarum* Lib. II. Ep. 62.

bevelen van LEO den *Isauriër* aan. GREGORIUS III trad in de voetſtappen van zijn' voorganger, en wendde zich, door LUITPRAND in de engte gedreven, tot KAREL MARTEL als zijnen beſchermer. Te regt merkt LE BEAU (*) aan, dat het aan dezen, zoo hij gewild had, geene groote moeite zou gekost hebben, om het bewind over de oude wereldſtad te verkrijgen. Maar dit liet hij voor zijnen zoon PIPIJN over, aan welken STEPHANUS II de waardigheid van Roomsch *Patriciër* en de voogdijſchap over de Roomſche Kerk opdroeg; en van welken die nu ook weêr *Ravenna*, dat aan de *Lombarden* ontnomen werd, als een erfgoed voor den Stoel van *Sint-Pieter* ontving. Evenwel erkende men bij het een en ander nog de opperheerſchappij van den Griekſchen Keizer. Dit had kort te voren ZACHARIAS ook gedaan, offchoon deze de eerste Opperpriester was, welke verkoren en geordend werd, zonder de goedkeuring van dien Keizer af te wachten. Dit deed HADRIANUS I nog ten jare zeven honderd vijf en tachtig, toen hij aan CONSTANTINUS en IRENE een' zeer onderdanigen brief ſchreef (†). Ja tot het jaar acht honderd toe werden de Pauſen nog ſteeds gerekend onder de magt van het Oosten te ſtaan. Maar toen te dien jare aan KAREL *den Groote* als Keizer van het Westen de kroon werd opgezet; verloor *Konſtantinopel* de ſchaduw van magt, welke het

(*) *Histoire du Bas-Empire.* Tom. XIII. p. 381, 382.

(†) HARDUINI *Concil.* Tom. IV. p. 79 sqq.

het tot dus verre over die Kerkvoogden behouden had. Nu werd niet alleen *Rome* aan deszelfs gezag onttrokken; maar ook het grootste deel van *Italië*, hetwelk daaraan tot dus verre onderworpen was gebleven. En het is geene grootspraak van EGINHARD, wanneer die het alleen aan vriendschappelijke gunst toeschrijft, dat er nog eenige zeesteden van *Liburnië* en *Dalmatië* aan den Griekschen Keizer zijn gelaten geworden (*). Ja NICEPHORUS moest na lang dralen tot het aangaan van een verdrag komen, waardoor hij ook nog uitgestrekte landstreken ten Oosten van *Italië* uit zijne handen gaf (†). Evenwel bleef men te *Konstantinopel* nog altijd den naam

(*) *Vita Caroli M.* cap. 15.

(†) LE BEAU. Tom. XIV. p. 165 s. s. 197 s. s. GIBBON. Vol. IX. p. 158 sqq. en anderen beschrijven ons de uitgestrektheid van KARELS gebied, en noemen dus ook die streken van *Italië*, welke hij onder zijne magt gekregen heeft. KRUSE geeft er ons op zijne kaart eene afteekening van, tot hoe verre deze heerschappij daar te lande gegaan zij. Maar het is moeijelijk dit tot in de kleinste bijzonderheden te bepalen. En nog moeijelijker is het met volkomene juistheid aan te wijzen, welke de verliezen geweest zijn, die de Grieksche Keizer nu eerst te lijden had. Weinige geschiedenissen, zegt SISMONDI p. 123, en wij mogen het ook hierop toepassen, liggen meer in het duistere, dan die der gewesten, welke de *Grieken* in *Italië* tot aan de regering van KAREL *den Groote* bezeten hebben.

naam van *Romeinen* voeren: doch dit is veel minder te verwonderen, dan dat wij bij NICEPHORUS GREGORAS (*) en andere fchrijvers dien naam nog gebezigd vinden, nadat de hoofdftad reeds door de *Latijnen* was ingenomen. De Griekfche Keizer befchouwde zich nog fteeds als den wettigen meester van het geheele Rijk, die alleen voor het geweld geweken was; en weldra weigerde men aan de *Frankifche* en *Duitfche* Vorsten eenen anderen eertitel, dan die zekere afhankelijkheid aanduidde. Ja door het ganfche *ceremoniëel*, hetwelk aan het Griekfche hof bij het ontvangen van gezanten uit het Westen gebruikelijk was, gaf men het gevoel van zijne meerderheid duidelijk te kennen (†). Men verhoovaardigde zich trouwens ook op hetgeen men in de *Middellandfche zee* en in *Italië* nog onder zijn beheer had en op de hulde, welke men van elders, zoo als van *Venetië*, ontving. Nu eens zond men volkplantingen uit, om zich op nieuw in het Westen uit te breiden; dan eens leverde men hulptroepen, om daar weêr vasteren voet te krijgen. Welke verbindtenisfen er met de *Saracenen* gefloten zijn, en wat daardoor is uitgerigt geworden, hebben wij boven, zoo veel dit noodig was, aangewezen. Het is zoo, de Keizer van het Oos-

(*) *Hist. Byz.* Lib. I. cap. 2.

(†) CONSTANT. *Porphyr. De Ceremoniis aulae Byzantinae.* Lib. I. cap. 87, 88. Lib. II. cap. 47, 48. REISKII *Comm.* Vol. II. p. 811 sqq. Ed. NIEB.

Oosten heerschte altijd slechts over een klein deel van *Italië's* grondgebied, hetwelk weleer aan *Konstantinopel* onderhoorig geweest was; maar het leed echter tot verre over de helft van die eeuw, waarin de Kruistogten zijn aangevangen, eer hij daar te lande de magt geheel en al kwijt raakte.

De gang van ons onderzoek vorderde, dat wij van deze worsteling tusschen het Oosten en het Westen eene korte schets gaven. Veel belangrijker is echter voor hetzelve de geschiedenis van de scheuring, welke met die worsteling in het naauwste verband gestaan, doch reeds eenigen tijd vroeger plaats gegrepen heeft: de Scheuring tusschen de *Grieksche* en *Latijnsche Kerken.* Wij willen hier op drie bijzonderheden letten: op het karakteristiek onderscheid der Kerkelijke personen, die in het Oosten en het Westen zich aan het hoofd der Christenheid bevonden; op de verschillende rigting, welke de werkzaamheden van den menschelijken geest in deze beide deelen van *Europa* namen; en op de tusschenkomst van gebeurtenissen, die de gemoederen hoe langer hoe meer van elkander verwijderden.

Er was van vroegen tijd af reeds een aanmerkelijk onderscheid tusschen de Grieksche en Latijnsche Kerkvaders, en zoo ook tusschen velen hunner, die de zaken der Christenheid in het Oosten en Westen bestuurden. Doch dit zou zulk eene verdeeldheid niet verwekt hebben, dat het eindelijk op eene on-

onherſtelbare ſcheuring uitliep; had KONSTANTIJN *de Groote* den rijkszetel niet van *Rome* naar *Byzantium* verplaatst. Nu waren er twee hoofdſteden, de oude en de nieuwe: en het kon niet anders, of denzelfden naijver, welke er tusſchen haar in het wereldlijke beſtond, moesten zij ook in het kerkelijke aan den dag leggen. Het is zoo, het duurde nog wel een paar eeuwen, eer *Konſtantinopel* tegen hare mededingſter genoeg ſcheen te zijn opgewasſen, om wegens de geestelijke oppermagt met haar in ſtrijd te treden: maar toen eenmaal die ſtrijd met inſpanning van alle kracht begonnen was, liep het, en wel hoe langer hoe meer, in het oog, wat de gevolgen zijn zouden. De Bisſchop van *Rome* beroemde zich op de oudheid zijner Kerk en op zijne opvolging van PETRUS: twee voorregten, waarvan de Bisſchop der nieuwe wereldſtad verſtoken was. Doch deze had zekere vergoeding voor zijn gemis, wijl hij te dier plaatſe gezeten was, van waar als uit het middelpunt de wetten over geheel het Rijk uitgingen, en wijl de algemeene Kerkvergaderingen daar of althans in het Oosten gehouden werden. Beiden hadden zij derhalve bijzondere gronden, waarop zij zich verhoovaardigden. Beiden rigtten zij hunne maatregelen tegen elkander ook naar den gang der gebeurtenisſen in. Maar vermits deze voor den Bisſchop van *Rome* doorgaans gunſtiger waren dan voor dien van *Konſtantinopel*, moest wel het karakter, hetwelk zij ten toon ſpreidden en de houding, die zij aannamen, grootelijks

verschillen. De een bezat, in het begin, veel meerdere uitgestrektheid gronds, waarover hij eene geestelijke voogdij uitoefende, dan de meesten, die met hem den naam van *Patriarch* droegen; maar klom van tijd tot tijd, vooral sedert de komst der *Lombarden*, in aanzien en magt: de ander was al spoedig op eene hoogte gestegen, waarop hij genoegzaam staan bleef, tot dat hij genoodzaakt werd, om af te dalen. De een kreeg hoe langer hoe meer gezag door den aanwas van rijkdommen, en zag eindelijk, door de schenkingen, welke PIPIJN en deszelfs opvolgers aan den Stoel van *Sint-Pieter* deden, de Vorstelijke waardigheid met de Priesterlijke in zijn' persoon vereenigd: de ander had weinig of niets, hetwelk hij daar tegen kon overstellen (*). De een kwam langzamerhand tot eene zekere soort van onafhankelijkheid: de ander moest zich naar de bevelen van den alleenheerscher, die al deszelfs gangen van nabij waarnam, tot in kleinigheden schikken, wilde hij zich de afzetting, de verbanning, of zelfs den dood niet op den hals halen. Dit is vooral een punt, hetwelk onze aandacht verdient. Zeker hebben de Voorstanders der *Hiërarchie* allerlei verdichtsels te dezen aanzien aan de wereld zoeken wijs te maken. Men moet de geschiedenis als in het aangezigt tegenspreken, zoo men loochenen wil, dat *Rome's* Opperpriesters steeds aan eene of andere wereldlijke magt on-

(*) Men zie PLANCK t. a. p. I B. s. 620, 627 ff. II B. s. 665 ff.

onderworpen zijn geweest. Doch men kan hen aan den anderen kant onafhankelijk noemen; wanneer men hunnen ſtaat met dien der *Patriarchen* van *Konſtantinopel* vergelijkt. Welk een onderſcheid is er reeds tusſchen een' GREGORIUS I. den eenigen man, die zelfſtandigheid genoeg bezat, om bij den inval der *Lombarden* de oude wereldſtad uit de kaken des verderfs te redden, en den gunſteling van MAURITIUS, JOANNES, die zich ligtelijk verheffen kon boven eenen ambtgenoot, tegen wien zijn meester verbolgen was! Welk eene vrijheid werd er in rustige tijden doorgaans aan de *Romeinen* gelaten, om eenen Paus naar welgevallen te kiezen; terwijl bij de keuze van den Bisſchop te *Konſtantinopel* ja wel eene voordragt gehoord werd, maar het toch in den grond de Keizer was, die hem naar willekeur benoemde (*)! Hoe geheel en al ſtond de opperpriester van het Westen met zijne Geestelijkheid, bij het beheer van kerkelijke zaken, op zich zelven; toen het met dien van het Oosten zoo ver gekomen was, dat NICEPHORUS *Phocas*, aan de hem onderhoorige bisſchoppen het beſluit afdwong, *dat er niets in het kerkelijke zonder zijn bevel zou verrigt worden* (†)! Het is zoo, er zijn van tijd tot tijd Pauſen geweest, die zich tot voorwerpen van verachting maakten, en dan ook ſpoedig het gezag ver-

(*) CONSTANTIN. *Porphyr.* l. c. Lib. II. cap. 14.

(†) LEO *Diaconus*, *Histor.* Lib. VI. cap. 4.

verloren, hetwelk hun in de handen gegeven was; maar die zijn ook weêr door mannen van een ander karakter opgevolgd, tot dat in de tweede helft der elfde eeuw de ſtoel van *Sint-Pieter* zich, ook ten gevolge der kerkvergadering van *Sutri*, op eene hoogte verhief, waarvan men nooit geweten had. Doch wij hebben nu genoeg gezegd, om de ſlotſom te kunnen opmaken. Of bragt het onderſcheid tusſchen de *Patriarchen* van *Rome* en *Konſtantinopel* het nu niet mede, dat de een door een' geest van hoogmoed gedreven werd, welke hem geene rust liet, voor hij zijnen mededinger aan zijnen ſtoel onderworpen had; en de ander bij het gevoel zijner minderheid, met nijd en jaloezij vervuld, al wat in zijn vermogen was te werk ſtelde, om den opvolger van PETRUS te vernederen? Moest het tusſchen hen beiden geene aanhoudende worſteling veroorzaken, dat de een de partij der barbaren koos, terwijl de ander de wenken van den Griekſchen Keizer gehoorzaamde? En was er van den oorlog, welke hier aanvallenderwijze, daar verdedigenderwijze gevoerd werd, iets anders te wachten, dan dat of de bisſchop van het Oosten voor dien van het Westen bukken, of de ſtrijd daarmede eindigen zou, dat zij aan elkander de gemeenſchap voor altijd opzeiden.

Doch de ſcheuring tusſchen de Griekſche en Latijnſche kerken werd niet minder voorbereid door de verſchillende rigting, die de werkzaamheden van den men-

menschelijken geest in deze beide kerken namen. In de Oosterſche heerschte van vroegeren tijd af de zucht, om de verborgenheden van de Godsdienst na te vorſchen en in het licht te ſtellen; en dit bragt alles in eene aanhoudende beweging: in de Westerſche zocht men de leerbegrippen, welke men van kindsbeen af had ingezogen en van de grootſte der Apostelen, PETRUS en PAULUS afleidde, ongeſchonden te bewaren en aan de nakomelingſchap over te leveren; en het was daarvoor alleen, dat men zijne rust begeerde op te offeren. Het Oosten was de vruchtbare kweekhof van ketters, die in grooten getale en onder allerlei vormen te voorſchijn traden. Daar moesten algemeene kerkvergaderingen bijeen geroepen worden, om de regtzinnigheid te handhaven. Daar vormden zich partijen, welke door geene banvonnisſen of bloedplakkaten konden worden uitgeroeid en zelfs tot den huidigen dag in wezen zijn gebleven. Geheele ſcholen, zoo als de *Alexandrijnſche* en *Antiochiſche*, ſtonden tegen elkander over. Van tijd tot tijd had men er onder de hooge geestelijkheid, die ontelbare ſcharen van aanhangers tot zich trokken, met welke zij de hun eigene gevoelens vasthielden. Wereldlijken waagden zich zoo wel als kerkelijken in den ſtrijd over het geloof, tot keizerlijke kamerheeren, geſnedenen, opzigters over de hofkeuken toe (*). Met het Westen

(*) Woorden van NEANDER, *Allgem. Geſch. der Christl. Rel. und Kirche.* II. B. s, 287. Ook op verſcheiden andere plaat-

ten was het geheel anders gesteld. Hier waren het meestal alleen bisschoppen, priesters of monniken, die zich met godsdienstige geschillen inlieten. Hier mogten dezen de schuldige of onschuldige oorzaken van twisten zijn; maar voor het grootste deel waren die zoodanig, dat zij met hen uitstierven, of na hunnen dood ten minste weinig geruchts meer maakten. Men had er veel minder met ketters te doen, dan met scheurmakers, het zij die in deze oorden zelf waren opgestaan, of uit het Oosten voortgekomen. En verschenen er bijzondere ketterijen, zij werden binnen korten tijd gedempt of geraakten van zelven in vergetelheid, zonder dat het noodig was, de hoofden der Kerk uit alle werelddeelen zaam te roepen, om een vonnis van veroordeeling uit te spreken. Ja worden in de eene kerk de namen genoemd van een' JOVINIANUS, VIGILANTIUS, PELAGIUS, CASSIANUS, in de andere van een' ORIGENES, ARIUS, MACEDONIUS, NESTORIUS, EUTYCHES; reeds het bloote noemen dier mannen herinnert ons, dat de geschillen, die en hier en daar gevoerd werden, van zeer onderscheidenen aard geweest zijn. De *Grieken* maakten de natuur van het Goddelijk wezen tot een punt van nasporing: de *Latijnen* bepaalden vooral hun onderzoek bij hetgeen regelregt den mensch aanging. Genen waagden zich op het veld der bespiegeling, om

plaatsen is hij waardig over het punt, hetwelk wij hier behandelen, geraadpleegd te worden: zoo als s. 364 ff. 739 ff. 896 ff. 1185.

om de betrekking, in welke de Zoon en de Geest tot den Vader ftonden, uit te vorfchen: dezen lieten zich wegens hunne inzigten nopens de zonde van ADAM, de verlosfing van CHRISTUS, de genade van God en andere ftukken, die met de praktijk verbonden waren, in eenen ftrijd inwikkelen, welken zij ook met behulp van gefchiedenis en ervaring voeren konden. Beiden hadden zij een glibberig pad ingeflagen: maar heeft PROCOPIUS gelijk, dat het onzinnigheid is de natuur van het Opperwezen te willen nafporen, wijl de mensch het menfchelijke niet eens weet en dus nog veel minder het Goddelijke weten kan (*); dan ftonden die van het Oosten op veel gevaarlijker fteilte, dan de anderen. Dit evenwel hadden zij doorgaans met elkander gemeen, dat zij de minfte afwijking van eenig aangenomen gevoelen voor eene misdaad aanrekenden, zoodat elk, die zich dit veroorloofde, weldra het voorwerp van haat en vervolging werd. En daarvan zag men ook overal de blijken, wanneer het gebeurde, dat er twisten en partijfchappen van uit de eene kerk tot de andere overfloegen. Maar zelfs in die gevallen verloochende zich het karakter niet, waardoor het Oosten en het Westen zich van elkander onderfcheidden. Vooral ftraalde dit onderfcheid door in de verfchillende wijze, op welke zij zich verklaarden omtrent de betrekking van den Heiligen Geest tot het Goddelijk wezen: en dit is het punt, waarbij wij wat langer moeten ftilftaan. Tot hiertoe hebben wij toch meest-

(*) *De bell. Goth.* Lib. I. cap. 3.

meestal gesproken van hetgeen vóór de onttrooning van AUGUSTULUS voorgevallen of in werking geweest is. Wij zagen derhalve in de verschillende rigting van den geest, welke bij *Grieken* en *Latijnen*, ten aanzien van Godsdienstige onderwerpen, reeds vroeger plaats had, even als de voorbereiding, om zich daarna verre van elkander te verwijderen. Intusschen roerden wij tevens het een en ander aan, hetwelk die verwijdering in het tijdperk, waarover wij thans handelen, inderdaad bevorderd heeft, ja van het hoogste aanbelang is, als men de geschiedenis der scheuring van de beide kerken in derzelver zamenhang wil leeren kennen. Maar niets verdient te dezer plaatse meerdere overweging dan het nu geopperde geschilstuk. In het Oosten beweerde men, dat, gelijk de Zoon alleen van den Vader gegenereerd was, zoo ook de Geest alleen van den Vader uitging: in het Westen deed men den Geest evenzeer van den Zoon uitgaan, als van den Vader. Hoe weinig nu de zedelijkheid en godsdienstigheid er bij winnen konden, dat er aan het gevoelen der *Grieken*, of aan dat der *Latijnen* de voorkeur gegeven wierd; hier lag echter het groote struikelblok, waarover men noch van den eenen, noch van den anderen kant wilde heen stappen. Men hield predikatiën, schreef boeken, riep kerkvergaderingen bij een, om zijne tegenpartij te wederleggen en te veroordeelen. Het is hier van toepassing wat GIBBON ergens zeer aardig zegt (*), dat men in de mikrooskoop der *Polemica* een

(*) Vol. VIII. p. 251.

een ondeelbaar deeltje als een monſter aanzag en elke partij haar best deed, om het ongerijmde en godlooze der gevoelens te vergrooten, welke men door geweldige gevolgtrekkingen uit de meeningen der tegenſtrevers kon afleiden. Liet de ſtem der gematigdheid zich ſomwijlen hooren; zij werd door dolzinnige ijveraars overſchreeuwd. PHOTIUS noemde het gevoelen der *Latijnen* eene godloosheid (*). NICOLAUS I. verklaarde het tegenovergeſtelde voor eene onzinnigheid van twistzieke blaffers (†). Het razen, ſchelden, verdoemen nam gaande wegs nog toe. Het ééne woord *filioque* (*en van den Zoon*) ſtookte eene hel van verdeeldheid tusſchen de belijders van denzelfden CHRISTUS aan, die zich als broeders moesten vereenigd hebben, om, met verwerping van allen ijdelen twist, naar het heilig Evangelie te leven. Doch het was, gelijk de Hoogleeraar KIST wel aanmerkt (§), veel minder het woord, dan de geest, welke hen verdeelde. En nog zou de ſcheuring niet ontſtaan zijn, waren er geene gebeurtenisſen tusſchen

(*) *Epist. Encyclica ad Orientales.* Epp. p. 51.

(†) *Epist. ad Hincmarum apud* HARD. *Concil.* Tom. V. p. 310. RATRAMNUS ſprak zelfs (D'ACHERY *Specileg. Vet. aliq. Scriptorum.* Tom. I. p. 63.) van eene onvergeeflijke zonde tegen den Heiligen Geest.

(§) *Oratio, de Eccles. Graeca Divinae Providentiae teste. in Annal. Acad. Lugd — Bat.* ann. 1827—1828. pag. 7.

fchen gekomen, die de gemoederen hoe langer hoe meer van elkander verwijderden.

Welk eene fchijnbare eensgezindheid er bij den dood van KONSTANTIJN den *Groote* tusfchen de bisfchoppen van de oude en nieuwe wereldftad ook beftond; weldra vielen er dingen voor, welke de geloofsleer tot een' twistappel maakten, waarover men van beide kanten ftrijd voerde. Het ARIANISMUS had zich, namelijk, vooral in het Oosten op nieuw weten uit te breiden, en daardoor niet weinig kracht gekregen, dat het bij den Keizer in deszelfs laatfte jaren befcherming gevonden had. Zulk eene befcherming vond het weldra nog veel meer bij deszelfs Zoon CONSTANTIUS. Evenwel vereenigde deze zich met zijnen broeder CONSTANS, om te *Sardika* eene kerkvergadering zaam te roepen, op dat eindelijk eens de gefchillen beflist wierden. Doch hoezeer viel de zaak tegen de verwachting uit! Het geloofsformulier van *Niceën* werd hier wel bekrachtigd, maar alleen door hen, die JULIUS, den Roomfchen bisfchop, aanhingen. De tegenpartij, welke het met den toenmaligen bisfchop van *Konftantinopel*, EUSEBIUS, hield, kwam in de naburige ftad, *Philippopolis*, bij een en verklaarde zich daar, zoo niet ronduit voor het ARIANISMUS, althans tegen het te *Sardika* doorgedreven gevoelen der regtzinnigen. Zoo werd de verdeeldheid nog erger, dan zij te voren geweest was: en floeg men na verloop van eenigen tijd de handen in een ter veroordeeling van de ketterij; de

ge-

gemoederen waren echter vatbaar gemaakt, om ſpoedig weêr in vuur en vlam gezet te worden. Het is hier de plaats niet, om op elke vonk van twist, welke er tusſchen beiden geworpen is, de aandacht te vestigen: maar diezelfde Kerkvergadering van *Konſtantinopel*, welke ten jare drie honderd een en tachtig door de bevestiging van hetgeen er te *Niceën* beſloten was, den brand geheel ſcheen te blusſchen, gaf daaraan een nieuw voedſel, door aan den Bisſchop dier ſtad den eersten rang na den Bisſchop van *Rome* toe te kennen. En toen men zeventig jaar later te *Chalcedon* beide Bisſchoppen in aanzien en magt gelijk had geſteld, kwam het tot eene hevige uitbarsting. LEO, de Kerkvoogd van het Westen, verzette zich met nadruk tegen het beſluit der vergadering. Doch hoe veel die van het Oosten, ANATOLIUS, ook begreep te moeten toegeven; het beſluit bleef zijne kracht behouden. En van nu aan begon eigenlijk eerst, gelijk GIESELER zegt, de kampſtrijd tusſchen de Bisſchoppen van *Rome* en *Konſtantinopel* (*). Die kampſtrijd werd te heviger, hoe meer de Patriarchen van *Alexandrië*, *Antiochië* en *Jeruzalem* het gezag verloren, hetwelk zij te voren bezeten hadden. Twee Kerken ſtonden er nu, onder den naam van *Griekſche* en *Latijnſche*, tegen elkander over, en de onophoudelijke naijver oefende een' verderfelijken invloed op de gemoederen uit. Dit zag men bij gelegenheid van ZENO's *He-*

no-

(*) T. a. p. I B. s. 526.

noticon of Vereenigingsfchrift, toen ACACIUS, Bisfchop van *Konftantinopel*, als begunstiger van hetzelve, de *Monophyfiten* in de kerkelijke gemeenfchap opnam, maar niemand zich fterker tegen hem aankantte, dan FELIX II, Bisfchop van *Rome*, die het banvonnis over hem uitfprak; hetwelk hem de ander met gelijke munt betaald zette, door deszelfs naam in de kerkeboeken te doen doorftrijken. De vijandfchap, die deze Geestelijken elkander toedroegen, ging op hunne opvolgers over, tot dat zich, ruim het derde van eene eeuw daarna, onder de regering van JUSTINUS I, beide Kerken weêr voor eene poos, althans uiterlijk, verzoenden. Gedurende den langen tijd, waarin JUSTINIANUS op den troon zat, werd de vrede tusfchen het Oosten en het Westen minder geftoord, dan men had kunnen verwachten. Zelfs gelukte het aan den Bisfchop van *Rome*, AGAPETUS I, het daarheen te leiden, dat die van *Konftantinopel*, ANTHIMUS, als *Eutychiaan* afgezet en MENNAS in deszelfs plaats verkozen werd (*). Evenwel ftrooide de Keizer zelf, door zich met de godsdienstige gefchillen veel meer dan oorbaar was in te laten, het zaad van verdeeld- heid

(*) Hetgeen echter BARONIUS, *Annal.* ad ann. 536 hieruit nopens de magt van den Paus te dien tijde afleidt, wordt door SCHROECKH Th. XVIII. p. 221 ff. voldoende wederlegd. Men voege er vooral de getuigenis van MALALA, *Chronogr.* L. XVIII. p. 479. DINDORFII bij, die de afzetting uitdrukkelijk aan ééne Kerkvergadering toefchrijft.

heid rijkelijk uit. Inzonderheid verwekte hij groote oneenigheid, door eene algemeene Kerkvergadering, ten jare vijf honderd drie en vijftig, in de hoofdſtad des Rijks bijeen te roepen en daar de leerſtellingen van THEODORUS van *Mopsuesta*, THEODORETUS en IBAS te doen veroordeelen. Men weigerde toch in het Westen het gezag dier Kerkvergadering te erkennen, en verzette zich met nadruk tegen het daar geſlagen vonnis. En gaven VIGILIUS en PELAGIUS I, Bisſchoppen van *Rome*, den Keizer toe; zij werden enkel door vrees en ſtaatkunde bewogen. Maar nu rezen geſchillen van een' langen naſleep tusſchen hunne Kerk en die van *Aquileja* en andere. Daarenboven had JUSTINIANUS bij zijn leven een' nieuwen twistappel opgeworpen, die na zijnen dood de twee hoofden der Christenheid weêr verre van elkander verwijderde, door aan den Bisſchop van *Konſtantinopel* den eertitel van *algemeenen* Patriarch te geven. Toen toch JOANNES *Jejunator* of de *Vaster*, tegen het einde der zesde eeuw, zich van dezen eertitel bediende, namen PELAGIUS II en GREGORIUS I het zoo euvel op, dat zij Wereldlijken en Kerkelijken te hulp riepen, om deze nieuwigheid met alle magt te keer te gaan. Zij lieten het uiterlijk voorkomen, als of zij, en wel bijzonder GREGORIUS, alleen door regtmatigen ijver voor de zaak van de Godsdienst gedreven werden, en ſtelden zich dus ook bij uitſtek nederig en demoedig aan; maar het is door SCHROECKH (*) en anderen voldoende be-

(*) XVII Th. s. 61 ff.

bewezen geworden, dat zij hunne mededingers alleen zochten te beletten, om onder begunstiging van dezen naam eenmaal te worden, hetgeen zij zelven reeds toen ter tijd zijn wilden. GREGORIUS drukte daarom zeer op den rang, welken de zetel van PETRUS boven andere kerken, en bij name boven die van *Konſtantinopel* had (†). Op hunne beurt hadden de Bisſchoppen dezer ſtad ook wel verdere uitzigten, offchoon zij beweerden, dat er blootelijk om een onſchuldig woord, hetwelk niets beteekende, geſtreden werd. Evenwel laat het zich, onzes inziens, moeijelijk bepalen, hoever de aanmatiging van weêrskanten gegaan zij. En zeker overdrijft men de zaak, wanneer men het zoo voorſtelt, alsof de Roomſche Pauſen nu reeds naar dat gebied in het kerkelijke en wereldlijke geſtaan hebben, hetwelk hun in latere eeuwen is ten deele gevallen. Zij konden zich nu nog geen denkbeeld maken van hetgeen hunne opvolgers veel meer aan gebeurtenisſen en omſtandigheden, dan aan ſteeds doorgezette volvoering van lang te voren overlegde plannen verſchuldigd zijn geweest. Wij krijgen hiervoor nog een nieuw bewijs, wanneer wij de Griekſche ſchrijvers van die tijden lezen, waarin de *Lombarden* over *Italië* meester waren. THEOPHYLACTUS *Simocatta* houdt ergens (*) eene

(*) Epist. L. IV. Ep. 32. Lib. VII. Ep. 63. De voornaamſte hiertoe betrekkelijke plaatſen vindt men bij GIESELER. I B. s. 673 ff.

(†) *Histor.* Lib. VII. cap. 6.

eene hooge lofspraak op den Patriarch JOANNES, en vertelt ons daar de dwaasheid van MAURITIUS, dat hij zich in de voorjaarsvasten des nachts op het harde bed van dien Heilige te slapen leide, in het vertrouwen van hierdoor zekere Goddelijke gunst te zullen verwerven; maar noch daar, noch elders gewaagt hij, hoe breedvoerig hij ook het leven van den Keizer doorga, van den twist tusschen de Bisschoppen van *Rome* en *Konstantinopel.* Evenzeer gaan anderen die zaak met stilzwijgen voorbij, zoodat wij, naar berigten van hunnen kant omziende, hunne boeken te vergeefs doorbladeren. Het is alleszins blijkbaar, dat zij nog weinig erg in den kampstrijd en nog geen het minste vermoeden van de hoogte, waartoe het eenmaal komen zou, gehad hebben. Doch wie kan gelooven, dat zij zoo onnoozel zouden geweest zijn, bijaldien de Pausen nu reeds in hun schild hadden gevoerd, hetgeen hunne opvolgers zich in vervolg van tijd als wettig regt toeeigenden? Intusschen kon noch de dwingelandij van PHOCAS, noch eenige poging van later dagen, den Bisschop van *Konstantinopel* bewegen, om den eernaam van den *algemeene* af te leggen. Van zijnen kant liet *Rome's* Bisschop ook geene eeuw verloopen, of hij benoemde zich met denzelfden titel, offchoon GREGORIUS geoordeeld had, dat die slechts aan den voorlooper van den *Antichrist* paste (*): en langzamerhand kwam het zoo ver, dat dezelve als wettig aan-

(*) *Epist.* L. VI. Ep. 30.

aangenomen werd (*). Maar eer dit gebeurde moest de klove tusſchen *Grieken* en *Latijnen*, ook daardoor, dat leeken zoo wel als geestelijken in den ſtrijd tusſchen de beide Kerkvoogden hoe langer hoe meer partij trokken, gaande wegs wijder worden. Vooral kreeg die een dreigend aanzien door de *Monothelitiſche* geſchillen, welke eerst ten jare zes honderd tachtig, op de zesde algemeene Kerkvergadering, daarmede eindigden, dat het gevoelen van *Rome's* Bisſchop, AGATHO, die twee willen in CHRISTUS ſtelde, boven dreef. Doch dit gelukte niet, voor en aleer eenige van deszelfs voorgangers tot handhaving van dit gevoelen de hevigſte twisten gevoerd en het vonnis der veroordeeling over het *Griekſche* Kerkhoofd uitgeſproken hadden. Ook had MARTINUS I er zwaar vóor te lijden gehad, daar hij wegens de volharding bij zijne denkwijze gevankelijk uit zijn paleis gehaald en, na meer dan ééne proef van zijne onverſchrokkenheid gegeven te hebben (†), in balling-

(*) Ook te *Konſtantinopel* was deze eertitel in het formulier, hetwelk de gezanten van den Paus gewoon waren te bezigen: doch door het hof werd dezelve niet goedgekeurd. CONSTANT. *Porphyr.* l. c. Lib. II. cap. 47. Vergelijk REISKE's aanteekening Tom. II. pag. 800, 801.

(†) In doodsgevaar ſprak hij onder anderen deze ſtoute en treffende taal: *Al ſnijdt gij ook mijn vleesch in ſtukken, gelijk gij den Prefekt bevolen hebt, toen gij mij overleverdet; ik houd echter geene gemeenſchap met de*

lingſchap geſtorven was. En naauwelijks verliep er een tijd van twaalf jaar, of de oude wond werd weder opengekrabd en kreeg nu zulk eene diepte, dat zij niet volkomen weêr kon geheeld worden. Er werden, namelijk, in de Kerkvergadering, die in het Keizerlijk paleis te *Konſtantinopel* bijeen geroepen was, verſcheiden regelen vastgeſteld, welke de *Latijnen* grootelijks misbillijkten. Nu weigerden dezen het gezag dier vergadering te erkennen en bleven daarin volſtandig. GIESELER (*) ziet hierin het eerste openlijke verſchijnſel, hetwelk de ſcheuring van beide Kerken voorbereid heeft: maar, waren er zulke verſchijnſels toen reeds meer geweest, wij zullen ons misſchien juister uitdrukken door te zeggen, dat er nu een punt van aanhoudend krakeel ontſtaan is, hetwelk den grond tot ſcheuring leide, terwijl die te voren ſlechts gelegd was door voorbijgaande twisten. Zoo was het in de volgende eeuw ook gelegen met den beeldenſtrijd, wijl het Oosten en het Westen ten laatste met elkander nopens dit onderwerp genoegzaam overeenſtemden. Evenwel was men door dien ſtrijd bewogen geworden, om ſtappen tot verwijdering te doen, die zich, ook nadat het punt van geſchil was weggenomen, niet herroepen lieten. Men herinnere zich alleen hetgeen voortgevloeid is uit de ſtoutheid, waarmede GREGORIUS II, gelijk wij

de Kerk van Konſtantinopel. Zie SIRMOND, *Opera varia.* Tom. III. p. 330.

(*) T. a. p. s. 786.

wij boven gezien hebben, te werk is gegaan, toen LEO de *Isauriër* hem gelastte, het voorbeeld van ANASTASIUS, den Bisſchop van *Konſtantinopel*, na te volgen. Er kwam nu nog bij, dat de *Pauſen*, gelijk zij zich reeds lang van ondergeſchovene geſchriften ter verheffing van hunnen Stoel bediend hadden, zoo ook in de tweede helft der negende eeuw hun gezag op die valſche *Decretalen* begonnen te vestigen, welke onder den naam van ISIDORUS waren uitgegeven en aan mannen van veel vroegeren tijd allerlei verklaringen nopens *Rome's* opperhoofdigheid in den mond leiden (*). Het kan derhalve ook geene verwondering baren, dat zij in de twisten met PHOTIUS zulk een gevoel van meerderheid, ja van onafhankelijkheid ten toon ſpreidden, als met den vrede tusſchen het Oosten en het Westen niet te vereenigen was. Intusſchen zouden de gemoederen, bij de herhaalde afzetting of den dood van PHOTIUS misſchien nog wel tot bedaren zijn gebragt, ware de ſtrijd over het kerkelijk gebied er niet bij gekomen, toen BOGORIS, de Koning der *Bulgaren*, tot het Christendom was toegetreden. Maar nu was het een punt van voortdurend krakeel geworden, of *Bulgarije* tot de *Griekſche*, dan wel tot de *Latijnſche* Kerk behooren zou. En in dit ſtuk zoo wel als in andere wist *Rome*, hetwelk reeds ſedert eenen geruimen tijd zijnen ſteun in de *Frankiſche* en *Duitſche* Vorsten vond,

(*) GIESELER. I B. s. 669, 672. II B. 1 Abth. s. 145 ff.

vond, hoe langer hoe minder van inſchikkelijkheid jegens *Konſtantinopel*. Het liet zich dan weldra ook gemakkelijk voorzien, dat er niet veel behoefde te gebeuren, om eene geheele ſcheuring te veroorzaken. Evenwel verliepen er nog bijna twee eeuwen, eer het tot dit uiterste kwam. Beide Kerken ſtonden, namelijk, reeds te veel op zich zelven, om gedurig een punt van aanraking te hebben en met hevigheid geſchil te voeren. De ſtaatkunde hield daarenboven de gemoederen van weêrskanten in zeker bedwang en was gelukkig genoeg meer dan éénen opgerezenen twist ſpoedig te dempen. Inzonderheid zochten de *Griekſche* Keizers het kwaad af te weren: en terwijl zij den Paus benoemen bleven met den eertitel van *geestelijken Vader*, welken men aan de Patriarchen van *Alexandrië* en andere ſteden nooit gegeven had, toonde menigeen hunner zich vrij inſchikkelijk jegens dien Kerkvoogd, om hem bij den drang der omſtandigheden op zijne zijde te krijgen (*). Doch ten laatste ontſtond er die ſpanning, dat alle middelen van bevrediging te vergeefs werden aangewend. MICHAEL CERULARIUS, een man, tegen *Rome* bij uitſtek verbitterd, beklom te *Konſtantinopel* den Bisſchoppelijken Stoel. Hij bragt de oude bezwaren te-

(*) Van den eertitel ſpreekt CONSTANT. *Porphyr.* l. c. Lib. II. cap. 48. Voorts vindt men de bijzonderheden, waarop boven gedoeld is, bij LE BEAU. Tom. XV. p. 338 ss. XVI. p. 342. SCHLOSSER. Th. II. Abth. 2. s. 228 ff. GIESELER. II B. 1 Abth. s. 334, 335.

tegen de regtzinnigheid der *Latijnsche* Kerk op nieuw te berde en beschuldigde haar van velerlei ketterijen, waarmede men, gelijk hij het uitdrukte, zich zelven en de volken bedroog (*). Hoe genegen nu ook voor zich zelven, om den zachtsten weg in te slaan, verkoos Paus LEO IX niet het minste te dulden, waardoor hij den schijn had van zich te vernederen. De onderhandelingen dienden nergens toe, dan om de partijen verder van elkander te verwijderen. Het werd een openbare oorlog tusschen het Oosten en het Westen. Van weêrskanten werden er banvonnissen geslagen. De *Grieksche* en *Latijnsche* Kerken zagen zich ten jare duizend vier en vijftig geheel van een scheuren: en tot op den huidigen dag is alles te vergeefs geweest, wat men ondernomen heeft, om de breuke te herstellen.

Wij hebben dan nu de voornaamste bijzonderheden, waardoor de verwijdering tusschen het Oosten en het Westen veroorzaakt is geworden, zoo kort mogelijk zaamgetrokken. Wij wilden ook alleen die punten aanroeren, bij welke de Lezer zijne aandacht bepalen moest, om zich den zamenhang der gebeurtenissen levendig te herinneren. Doch zulk een overzigt van de geschiedenis is er ook noodig, om zich daarvan te overtuigen, dat de scheuring der Grieksche en Latijnsche Kerken met allerlei voorvallen en om-

(*) *Epist.* MICH. apud CANIS. *Thes. Monum.* Tom. III. Part. I. p. 282.

omſtandigheden in te naauw verband heeft geſtaan, dan dat zij door menſchelijke wijsheid kon voorgekomen worden. Maar waarom, zal men nu zeggen, heeft de Goddelijke wijsheid niet gedaan hetgeen voor de menſchelijke te hoog was, zoodat zij aan den loop der dingen eene andere rigting gaf? Dit ſchijnt toch inderdaad een voorval geweest te zijn, hetwelk de Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving, in plaats van derzelver voortgang te bevorderen, merkelijk achteruit zette. Letten wij maar eens op de nadeelen, welke het aan de goede zaak moet berokkend hebben, dat de twee groote afdeelingen der kerke eeuwen lang met elkander in twist waren en eindelijk in openbare vijandſchap verkeerden! Vooreerst hielp zulks den Geest der liefde, die den belijder van het Evangelie beheerſchen en waardoor hij voor de waarde van zijn geloof tot de wereld ſpreken moet, al meer en meer uit de gemoederen verdringen. Ten andere belette het de Christenen, om met vereenigden zin het daarop toe te leggen, dat zij voor het rijk van hunnen Heer, zoo als het door de Apostelen geſticht en uitgebreid was geworden, de harten der afgodendienaars wonnen en vertraagde dus de verdelging van het heidendom uit *Europa*. Al verder verzwakte dit de krachten, om aan de ſteeds toenemende magt der *Muhammedanen* behoorlijken weêrſtand te doen; ja baande aan dezen den weg tot die veroveringen, welke de heerſchappij der barbaarschheid allerwegen verbreidden en waardoor het eenmaal zoo ver komen zou, dat het

Griek-

Griekſche rijk geheel vernietigd werd. Ook laat het zich zoo aanzien, dat het licht van het Evangelie, hetwelk voor de zaak van godvrucht en deugd onmisbaar is, evenzeer als het licht van kunſten en wetenſchappen, veel minder verduistering zou ondergaan hebben, waren het Oosten en het Westen ſteeds in zulk eene gemeenſchap gebleven, dat zij vrij en ongeſtoord op elkander werken konden. Er komt nog bij, dat er door de geſchillen en verdeeldheden tusſchen de *Griekſche* en *Latijnſche* kerken zoowel als door de ſcheuring zelve niet weinig aan toegebragt is, om aan de Geestelijkheid en vooral aan den Opperpriester van *Rome* een gezag in handen te geven, hetwelk zich ſtoutelijk boven de Goddelijke verordeningen verhief en de leeken van alle rangen en ſtanden tot ſlaven maakte. Wij hebben dus, bij den eerſten opſlag, redenen genoeg, om het als een vreemd verſchijnſel aan te merken, dat de zaken zoo zijn uitgeloopen, indien zij van het beſtuur eener Voorzienigheid afhingen, welke *Europa* op den weg van ſteeds toenemende volmaking geleiden wilde.

Maar dit verſchijnſel is reeds zoo vreemd niet meer, wanneer wij aan de barbaarschheid denken, waarin *Europa*, gedurende de eerſte helft der middeleeuw, niet alleen verkeerd heeft, maar ook heeft moeten verkeeren, zou het eenmaal tot die Beſchaving komen, waartoe het gekomen is. Of kenmerkt zich de barbaarschheid niet overal door het aanrigten

ten van twist en krakeel, door het verwekken van oproeren en oorlogen? En zou bovendien voor eene maatschappij, welke door haar beheerscht wordt, eene langdurige rust wel nuttig zijn? Wij gelooven althans, met toepasfing van hetgeen wij boven omtrent *Spanje* en het Zuiden van *Italië* hebben aangemerkt op geheel het Westen van *Europa*, te mogen zeggen, dat het door zoodanig eene rust gelijk zou zijn geworden aan een' ftilftaanden waterpoel, die bij gebrek aan beweging gansch en al vervuilt en niets dan ftinkende en verderfelijke dampen uitwafemt. Dit moeten wij nog te meer drukken, wanneer wij daarop letten, dat de Befchaving gedurende de laatfte eeuwen groote vorderingen in ons werelddeel gemaakt heeft; en er evenwel nog volken genoeg zijn, die in geen' langdurigen vrede leven kunnen, of zij geven zich aan allerlei dwaasheid en verkeerdheid over. Doch nu bragt de onderlinge tweefpalt tusfchen *Grieken* en *Latijnen*, hoe beklagelijk zij op zich zelve ware, althans dit goede te weeg, dat de geesten tegen wil en dank werden levendig gehouden door de noodzakelijkheid om de aanvallen der tegenpartij gedurig af te weren. Ja de fcheuring tusfchen de beide kerken noopte er velen tot aanhoudende en onafgebrokene werkzaamheid, hetzij om de heeling der breuke nog op nieuw te beproeven; hetzij om die het koste wat het wilde te verhinderen; hetzij eindelijk om de regtvaardigheid hunner zaak voor de vierfchaar der wereld te bepleiten.

Wat

Wat de nadeelen betreft, welke deze toestand van zaken heeft te weeg gebragt, die zijn bij lange na zoo groot niet geweest, als men zich bij oppervlakkige beschouwing verbeeldt. Welk een aanbiddelijk plan de Voorzienigheid daarmede gehad heeft, dat zij het Griekfche Keizerrijk door de *Muhammedanen* steeds verzwakken en eindelijk geheel veroveren liet, zullen wij, voor zoo ver het mogelijk is, eerst in een volgend boekdeel eerbiedig trachten na te vorschen; maar dit kunnen wij thans reeds veilig aannemen, dat de Zedelijke en Godsdienstige Beschaving hierdoor veeleer bevorderd, dan achteruitgezet is geworden. Hetzelfde mogen wij, gelijk boven gebleken is, daarvan zeggen, dat het heidendom, tot lange na den aanvang der kruistogten toe, in *Europa* heeft voortgeduurd. En de verwijdering der Christelijke liefde ontsproot natuurlijk uit die ruwheid der gemoederen en die overgegevenheid aan woeste driften, welke de Godheid zelve niet voorkomen kon, zouden barbaren of halve barbaren zich tot leden van zulk eene maatschappij vormen, als er langzamerhand ontstaan is. Zoo hopen wij te zijner plaats ook te bewijzen, dat de Geestelijkheid in het gemeen en de Bisschop van *Rome* in het bijzonder tot een' hoogen trap van aanzien en magt klimmen moest, wilde de Beschaving vorderingen van eenig aanbelang in dit werelddeel maken. Maar dan zal het ook bewezen zijn, dat die gedurige tweespalt tusschen de *Griekfche* en *Latijnsche* kerken, welke met eene scheuring eindigde,

we-

wezenlijk goed heeft gedaan, voor zoo ver zij daartoe behulpzaam was, om Paus en Priesterſchap te verheffen. Slechts in één geval kon men tegen dit beſluit opkomen, wanneer, namelijk, de onderlinge ſtrijd veroorzaakt had, dat *Rome's* Hiërarchie, of vóór den tijd in de hoogte was geſtegen; of zoo magtig geworden was, dat niemand er zich tegen verzetten durfde. Doch de tegenſtand van het Oosten heeft haar eeuwen lang in zeker bedwang gehouden, zoo dat zij, in haren trots te ver gegaan zijnde, weldra weêr gedwongen werd om terug te treden. Toen eerst begon zij het toppunt te naderen, toen de nieuw geſtichte Rijken van het Westen reeds te veel zelfſtandigheid gekregen hadden, om van de willekeur des Opperpriesters volſtrekt afhankelijk te zijn. Toen viel dan ook de ſcheuring tusſchen de beide kerken voor; en nu moest zij juist voorvallen, om grooter kwaad te verhoeden. Stellen wij voor een oogenblik eens, dat die kerken nog vereenigd waren gebleven, nadat de Griekſche Keizer zijne laatſte bezittingen in *Italië* en de omſtreken verloren had; dit kon naar de toedragt der omſtandigheden niet gebeurd zijn, zonder dat *Konſtantinopel* voor *Rome* bukte: en het is niet te berekenen, welke gevolgen dit zou gehad hebben. Maar al ware de twist over de meerderheid nog eene poos in het midden gelaten; door de gebeurtenisſen des tijds zou echter dat oppergezag den Paus wel in handen zijn geraakt, hetwelk zijne mededingers hem hardnekkig weigerden. Denken wij aan deszelfs in-

invloed op het Oosten door middel van de kruistogten, aan de meer en meer toenemende verzwakking van den Griekſchen ſtaat, aan de tusſchenregering der *Latijnen* in de dertiende eeuw, aan de geheele ſlooping van het Rijk door de *Turken!* Er is, dunkt mij, geen twijfel aan, of, ingeval de ſcheuring niet voorafgegaan ware, zou *Rome's* Opperpriester, vooral door de verlegenheid zijner tegenpartij te baat te nemen, het hoofd der geheele Christenheid geworden zijn. Maar nu het vóór het einde der elfde eeuw reeds tot eene ſcheuring gekomen was, en de kracht der verjaring de breuke in later tijd onherſtelbaar gemaakt had; hielp hem noch list noch geweld, om zich tot die hoogte te verheffen. De hoop van de beide deelen der Christenheid weêr tot een te brengen en ze gelijkelijk te beheerſchen, mogt eene der voornaamſte oorzaken zijn, waarom hij het Westen tot de onderneming der kruistogten aanzette (*); de *Grieken* mogten hem eens vleijen, beloften doen, of ſchijnbaar toegeven; zij mogten zich ſomwijlen genoodzaakt zien, om eene poos voor hem te zwijgen; maar hunne kerk bleef op zich zelve beſtaan, en verfoeide hem als dwingeland en ketter. Zoo was er ſteeds een aanzienlijk deel der Christenheid, hetwelk gehoorzaamheid aan zijne bevelen weigerde, en werden er aan zijne heerschzucht palen en perken geſteld, zonder welke hij veel vermogender zou geweest zijn,

om

(*) Zoo oordeelt MILLER. Vol. III. p. 69.

om de Zedelijke en Godsdienstige Beschaving in den voortgang te belemmeren.

Het eenige, dat de Pausen, buiten de scheuring tusschen de beide Kerken, belet kon hebben, om onbepaalde gebieders over geheel de Christenheid te worden, zou de onderwerping van het Westen aan het Grieksche Keizerrijk zijn geweest. Doch dan ware het tot eene wereld-heerschappij gekomen: en deze weet men, dat noch op grondslagen rust, die langen tijd bestaan kunnen, noch bevorderlijk is voor het heil der volken. Wij willen nu nog niet eens zeggen, dat de ligging van den zetel des gebieds in het Zuidoosten van *Europa* de onderscheidene deelen in meer dan één opzigt zou verhinderd hebben, om ter Beschaving der menschheid gelijkelijk zamen te werken. Wat het licht betreft, hetwelk, indien er geene verdeeldheid en scheuring had plaats gegrepen, tot betere kennis van het *Evangelie* en tot gelukkiger beoefening der kunsten en wetenschappen, van uit het Grieksche Keizerrijk over het Westen zou verspreid zijn; men kan zich daarvan ligtelijk zeer overdreven denkbeelden maken. De bevolking, ik erken het, behield daar te lande en bijzonder in *Konstantinopel* nog altijd zekere zelfstandigheid, welke in die streken verloren ging, waar *Gothen*, *Lombarden* en andere barbaren de magt in handen kregen. De taal der voorvaders, die elders loutere boekentaal werd, bleef er gebruikelijk in het gemeene-leven: en nam zij met der tijd nieu-

nieuwe woorden en vormen op; de verandering was echter zoo groot niet, of de ongeletterde kon zoowel als de geletterde nog steeds de Schriften der ouden lezen. De inrigtingen tot bewaring of verbreiding van kennis in Goddelijke en menschelijke zaken, welke men aan vroeger eeuwen te danken had, duurden er, al vervielen zij ook in een' staat van kwijning, ten deele nog bestendig voort en werkten dus, offchoon in geringere mate, ten nutte der maatschappij mede, of lagen ten grond voor andere, waardoor zij nu en dan vervangen werden. Het is dan ook opmerkelijk, dat het elders bijkans alleen priesters en monniken waren, die zich door schrijven verdienstelijk maakten; maar dat hier menschen uit onderscheidene standen zich daaraan toewijdden. Ook onder de grooten des Rijks, ook onder de Keizers bevond zich niet alleen een aantal begunstigers der geleerdheid, maar ook menigeen, die door het schrijven van boeken zijne zucht voor kunsten en wetenschappen ten toon spreidde. Zelfs ontbrak het aan geene vrouwen, die te dezen aanzien met de mannen wedijverden en zich een' hoogen roem verwierven. Inzonderheid waren er, gelijk HEEREN ons in bijzonderheden aanwijst (*), twee geslachten, welke hier boven anderen uitstaken, dat van BASILIUS den *Macedoniër* en dat van de *Komnenen* (†). Nu spreekt het van zelf, dat het Wes-

(*) *Historische Werke*, IV Th. s. 138 ff. 209 ff.

(†) Offchoon de *Komnenen* grootendeels eerst na den

Westen, wanneer hetzelve in goede overeenſtemming met het Oosten geweest of gebleven was, van den glans der kennis, welke daar door de nevelen doorflikkerde, veel meer genot zou gehad hebben, dan de gedurige tweeſpalt en eindelijk de ſcheuring veroorloofde, dat het hebben kon. En hiervan zal men zich te meer overtuigd houden, als men op de proeven let, die er van voorhanden zijn, dat het Oosten, ook nog in dezen ſtaat van verwijdering, op meer dan ééne wijze, aan de Beſchaving van het Westen voordeelig is geweest. Zoo merkt SCHLOSSER aan, dat een groot gedeelte van het licht, hetwelk hier ſedert de tijden der OTTO's geſchenen heeft, door CONSTANTINUS *Porphyrogenitus* aangeſtoken was, daar kunst, wetenſchap en nijverheid hem onafgebroken ter harte gingen, en hij mannen vormde, van welke eenige naderhand ook met zijne dochters in het Westen kwamen, of later daarheen geroepen werden (*). Wij onthouden ons nu van meer proeven bij te brengen: er is genoeg gezegd, om de ſchade te doen zien, welke de verdeeldheid tusſchen *Grieken* en *Latijnen* daardoor veroorzaakt heeft, dat genen er in belemmerd werden,

den aanvang der kruistogten gebloeid hebben; mogen wij ze hier niet met ſtilzwijgen voorbijgaan; daar wij ſpreken van hetgeen er voor het Westen zou zijn te wachten geweest, ware hetzelve van het Oosten niet afgeſcheurd geworden.

(*) II B. 2 Abth. s. 248, 249.

den, om de voortbrengfelen van hunnen meer geoefenden geest en de uitvindingen van hun zoo levendig vernuft aan dezen vrijelijk mede te deelen.

Doch men zou zich zeer bedriegen, wanneer men hierin zoodanig iets meende aan te treffen, dat er de voordeelen niet tegen konden opwegen, welke wij reeds getoond hebben, dat uit de tweefpalt en fcheuring van het Oosten en het Westen ter vorming van het hedendaagfche *Europa* zijn voortgevloeid. Ja wij behoeven de zaak flechts een weinig van nabij te befchouwen, om de nuttigheden te zien verdwijnen, welke wij ons bij den eersten opflag verbeeldden, dat een vrij en ongeftoord genot van het licht der *Grieken* voor het Westen zou hebben opgeleverd. Vooreerst moeten wij niet vergeten, dat *Europa's* volken, eeuwen lang, in eenen toeftand verkeerd hebben, waardoor het zelfs voor het helderfte licht, hetwelk van elders daagde, onmogelijk was, om tot opklaring van den menfchelijken geest verre door te dringen. Daarenboven zullen wij aan de *Grieken* op geenerlei wijze te kort doen, wanneer wij vastftellen, dat de Befchaving, welke zij boven de *Latijnen* vooruit hadden, bijkans alleen in uiterlijken glans beftond, zonder innerlijke waarde te bezitten. Wij fpreken hier natuurlijk niet over de eerste eeuwen van het Keizerrijk, waarin het overvloedig bewezen is, dat een jammerlijk verval in de beoefening van kunst en wetenfchap heeft plaats

ge-

gehad (*); maar over de reeds boven vermelde tijden, in welke de geslachten van BASILIUS I en de *Komnenen* aan het opperbestuur geweest zijn. Met het geslacht der *Komnenen* zegt GIBBON (†), herleefde nog eens de historische *Muze* van *Konstantinopel;* maar zij doet zich voor in gemaakten tooi, hare bewegingen zijn zonder smaak en bevalligheid. Eene volgreeks van priesters of hovelingen treedt in elkanders voetstappen op hetzelfde pad van slavernij en bijgeloof: hunne inzigten zijn bekrompen, hun oordeel is zwak of bedorven; en aan het einde van het uitvoerige en dorre geschrift gekomen, zijn wij nog onkundig nopens de oorzaken der gebeurtenissen, de karakters der handelende personen en de zeden der tijden, welke zij prijzen of beklagen. Welligt spreekt hier de geleerde man een te gestreng vonnis uit; en zeker behooren wij, wanneer wij het beamen willen, eenige uitzonderingen te laten gelden: maar over het geheel genomen, mogen wij echter hetgeen hij bepaaldelijk van de geschiedkunde zegt, op ieder ander vak toepassen. En dit kunnen wij met nog minderen schroom doen; wanneer wij in onze gedachten tot die tijden opklimmen, in welke BASILIUS I en deszelfs afstammelingen op den troon zaten. Wij zien hier dezulken, die zich door hunne let-

(*) *Verhandd. van* TEYLERS *Godgel. Genootschap.* V. D. *Over den Staat der Christenheid, bij de opkomst van* MOHAMMED.

(†) Vol. IX. p. 4.

letteroefeningen een' naam maken, veel meer voor het oog schitteren, dan wezenlijk tot den bloei van kunsten en wetenschappen bijdragen. Wij zien mannen, wier geheele leven aan de bescherming van het Rijk tegen binnenlandsch oproer en buitenlandsche vijanden moest gewijd zijn, een aanmerkelijk deel van hunnen tijd verbeuzelen met het vervaardigen van boeken, waarvan de wereld weinig of geen nut te wachten had. Of doen zij waarlijk nut met sommige hunner geschriften; er vloeijen uit hunne pen ook andere, die de kleingeestigheid verraden, waarmede de schrijvers zelven bezield zijn. Getuige zij ons menige letterarbeid van LEO den *Wijze* (*): getuige datzelfde werk van deszelfs zoon CONSTANTINUS, hetwelk wij meermalen hebben aangehaald, en hetwelk, ja wel, voor de nakomelingschap dienstig is, om haar de vaste en onbewegelijke vormen te leeren kennen, waaraan alle wereldlijke en kerkelijke handelingen te *Konstantinopel* gebonden waren; maar echter geen hoogen dunk van den Keizer geeft, die zich verledigen kon, om het zamen te stellen (†).

Doch

(*) SCHLOSSER. t. a. p. s. 220.

(†) NIEBUHR, *Praefat.* p. X. Waarlijk, wij mogen hetgeen CEDRENUS, *Histor. Compend.* II. p. 635 anderen naschrijft, dat CONSTANTINUS *Porphyr.* de barbaarschheid door het licht verdreven heeft, evenmin zonder bepaling aannemen, als hetgeen hij tevens verhaalt, dat vóór den tijd van dezen Keizer letteren en wetenschappen door de zorgeloosheid en onwetendheid van deszelfs voorgangers in vergetelheid geraakt waren.

Doch waartoe meer bewijzen? Het kon inderdaad niet anders, of men moest aan het uitwendige blijven hangen en den ſchijn voor het wezen nemen. Het aanwenden van pogingen, om den geest der oudheid in eene nieuwe gedaante te doen terugkeeren, was zoo veel, als tegen wind en tij op te roeijen. Vervalſching van den ſmaak, vooroordeel van menigerlei aard, gemis van aanmoediging, en, wat in de eerste plaats moest vermeld zijn, de dwingelandij, welke over Kerk en Staat beiden heerschte, deden elke onderneming ſchipbreuk lijden. En die het gelukkigst ſlaagde, bragt het tot eene dragelijke nabootſing van hetgeen vroeger eeuwen hadden opgeleverd; maar de oorſpronkelijkheid was voor altijd verdwenen.

Inzonderheid moeten wij aanmerken, dat al wat er onder de *Grieken* tot verbreiding van kennis nog te werk geſteld werd, weinig invloed heeft gehad op de Beſchaving in het Zedelijke en Godsdienstige. De geleerdheid van een' PHOTIUS moge zoo groot zijn geweest, dat een geheel werelddeel er door kon beſtraald worden; maar hoe klein wordt de man, zoodra wij op hem als Patriarch van *Konſtantinopel*, als prediker van het Evangelie, en als mensch en Christen de aandacht vestigen! PSELLUS, de Voorzitter in den Staatsraad onder den eerste der *Komnenen*, IZAÄK, moge over allerlei vakken van kunst en wetenſchap in een' vrij zuiveren ſtijl geſchreven hebben; maar hoe weinig kon een man, die bij al

zijne verdiensten een vleijer en oogendienaar van de Grooten was, de zaak van godvrucht en deugd bevorderen! Wie heeft ooit met een' CEDRENUS, ZONARAS en andere kronijkſchrijvers eenige kennis gemaakt, zonder zich te ergeren over den beuzelgeest, waardoor zij, ten gevalle der kerkelijke belijdenis niet zelden van de waarheid afgeleid en tot het verhaal van allerlei ſprookjes en fabeltjes gedreven zijn geworden? En waren het meestentijds geene ellendige haarkloverijen en ſpitsvinnigheden, waarmede dezulken, die het meest ernſtig dachten, zich inlieten, in plaats van die leerſtellingen des Evangelies, welke op 's menſchen hart en wandel een' wezenlijken invloed hebben, te ontvouwen, te bewijzen of te verdedigen? Wij behoeven nu niet te vragen, welk eene verkeerde en jammerlijke rigting men gevolgd zij, om dat Evangelie in praktijk te brengen. Wanneer een Opperpriester, zoo als BASILIUS, hemelhoog geprezen wordt, omdat hij zich gedurende zijn leven van vleesch en bijkans van alle ſpijs onthouden, het ligchaam van kindsbeen af door zelfkwellingen verzwakt en door alle ſaizoenen heen hetzelfde kleed aangetrokken heeft, tot dat het hem wegens ouderdom afviel (*); dan is men waarlijk in de Godsdienst niet ver gevorderd. Wanneer een Keizer, zoo als ALEXIUS I, door berouw over een' misſtap gedreven, de monniken tot zijne biechtvaders neemt, en nu op hun bevel en ter verzoening van God, veertig dagen en nach-

(*) LEO *Diaconus*, *Histor.* Lib. X. cap. 2.

nachten lang, eene haren pij over het bloote lijf draagt, zich op den geplaveiden vloer te ſlapen legt, een' ſteen in plaats van een kusſen gebruikt, om met het hoofd op te rusten, en deszelfs dochter naderhand verhaalt, dat hij daardoor in ſtaat geſteld is, om het beſtuur met onbevlekte handen te aanvaarden (*); dan heerscht er eene treurige verwarring van de vroomheid van den Christen met de werkheiligheid van den Kluizenaar. Dit zijn nog maar twee proeven van hetgeen onkunde en dweeperij eene reeks van eeuwen onder de Grieken heeft te weeg gebragt; en, wilden wij zoeken, wij konden er honderd andere en nog veel ſterkere bijvoegen. Wie twijfelt, of zulk een dwaas en buitenſporig beſtaan ook van zeer nadeelige uitwerking geweest zij op de burgerlijke en maatſchappelijke welvaart? „Daar de kleingeestigheid", zegt MONTESQUIEU (†), „den karaktertrek van het volk uitmaakte, was er in de ondernemingen geene wijsheid meer, en zag men opſchuddingen zonder oorzaak en omwentelingen zonder doel. Eene algemeene bijgeloovigheid ſloeg den moed neder en deed geheel het Rijk in een' ſtaat van ongevoeligheid wegzinken." Ja wanneer wij de geſchiedenis onpartijdig raadplegen, dan zullen wij bevinden, dat er bij de *Grieken* nog meer beuzelarij in het Godsdienstige in-

(*) ANNA *Comnena*, *Alexiados* p. 80. sqq.

(†) *Considerations sur les Causes* &c. Chap. 22.

ingeflopen is, dan bij de *Latijnen*. Letten wij alleen maar op fommige der bezwaren, zoo als nopens het eten van bloed en vleesch, dat verftikt was, nopens de afbeelding van CHRISTUS onder de gedaante van het lam en dergelijke, welke men telkens weder heeft opgehaald, na dat er ten jare zes honderd twee en negentig het vonnis van veroordeeling over was uitgefproken! Nemen wij al mede in aanmerking, dat de nietige gefchillen, met welke men zich in het Westen ophield, en de partijen van dweepzuchtige geestdrijvers, die daar minderen of meerderen opgang maakten, meestal uit het Oosten zijn voortgekomen! Herinneren wij ons eindelijk ook nog, dat de fcheuring tusfchen de beide kerken met al de voorafgegane tweefpalt voor een groot gedeelte uit die jammerlijke verketteringszucht, waarmede men te *Konftantinopel* aanving, ontfproten is! Voor het overige mogten de ondeugden der barbaarfche volken uit het Noorden onder de *Grieken* minder plaats grijpen; maar zij hadden daarvoor weder andere, die voor een volk in het gemeen en voor ieder mensch in het bijzonder niet min verderfelijk zijn. Zij gaven zich des te meer aan list en bedrog, aan weelde en wellust en aan het begaan van allerlei laagheden over. Hier was het de booze bedrijvigheid der hofkabalen, daar de rampzalige invloed der gefnedenen, ginds en elders de flaaffche zin van een ontaard en uitgemergeld gemeen, die het kwaad heinde en verre verbreidde.

En

En even gelijk de Godsdienstigheid, zoo was de Zedelijkheid ook allerdiepst gezonken (*).

Wij moeten derhalve, alles wel beschouwd, het Westen niet beklagen; maar veel eer geluk wenschen, dat er na langdurig twistvoeren eindelijk een tijd gekomen is, die hetzelve geheel van het Oosten afscheidde. En wilde iemand het betoog van HEEREN, dat het bij de *Latijnen* nog veel erger dan bij de *Grieken* gesteld is geweest, zoo wel tot andere vakken van kunst en wetenschap, als tot de Klassieke Letterkunde uitstrekken; dit zou hierin geene de minste verandering maken. Het is nu de vraag niet, of de steeds naauwe gemeenschap van hen beiden zou gediend hebben, om over sommige streken van *Europa*, gedurende een bepaald getal van eeuwen, eenig meerder licht te verspreiden; maar of zulk eene gemeenschap de Zedelijke en Godsdienstige Beschaving in die ontwikkeling harer beginselen zou geholpen hebben, welke er vereischt werd, opdat zij zich in deze streken voor altijd vestigde: en dit ontkennen wij zonder eenige bedenking. Ja al had het zich in het Oosten met de kennis nog veel beter toegedragen, dan ooit een deskundige beweren zal; de voordeelen, die deszelfs voortdurende vereeniging met het Westen zou hebben

(*) Wil men de voornaamste zedelijke verkeerdheden met weinige woorden zien opgegeven; men leze BECK, *Anleitung* &c. III. B. s. 205. ff.

ben opgeleverd, hadden ook dan nog tegen de nadeelen, welke voor de volmaking der menschheid daaruit ontſproten waren, op verre na niet kunnen opwegen, zoo lang er in het Oosten zelve geene geheele omkeering, even als in het Westen, plaats greep. Maar zoodanig eene omkeering kon er geene plaats grijpen, zou er aan het oogmerk voldaan worden, waartoe, onder Gods beſtuur, het Keizerrijk tot diep in de vijftiende eeuw beſtaan bleef; om, namelijk, de letteren, kunſten en wetenſchappen van het oude Griekenland, als door een kanaal, tot de nieuwe wereld over te brengen (*). Wij herhalen derhalve onze gelukwenſching, en blijven zoo wel de ſcheuring, die er tusſchen beide kerken ontſtaan is, als de voorafgegane twisten en verdeeldheden allerheilzaamst in de gevolgen noemen. Daaraan hebben wij niet ſlechts te danken, dat de voortplanting van bekrompen inzigten in het Godsdienstige en van verkeerde inrigtingen in het Zedelijke geſtuit of belemmerd is, maar zijn wij de nieuwe gedaante van het hedendaagſche *Europa*, immers voor een aanzienlijk deel, verſchuldigd. De verwijdering tusſchen *Grieken* en *Latijnen* redde toch de Westerſche Beſchaving van het gevaar, om ſlechts eene ſlaafſche nabootſing van de Oosterſche te worden. Zij liet haar geheel en al uit den ſchoot der barbaarschheid voortſpruiten en dus in menig opzigt die oorſpronkelijkheid behouden, waardoor zij zich tot

(*) MILLER. Vol. II. p. 478, 479.

tot op den huidigen dag onderfcheiden heeft. Zij gaf aan de *Franfche*, *Duitfche* en andere Rijken, zonder welke dit werelddeel fteeds in de kindschheid zou gebleven zijn, eene overvloedige gelegenheid, om zich niet alleen te vestigen, maar ook in zelfftandigheid toe te nemen. Zij weerde van hier fteeds de nare, doode eenzelvigheid, de onafgebrokene omdraaijing in een' vast bepaalden, kleinen kring, welke aan de maatfchappijen in het Oosten altijd eigen geweest, maar met de Zedelijke en Godsdienstige Befchaving onbeftaanbaar is; en dus voorkwam zij de treurige gefteldheid van eenen ftaat, welke onbewegelijk op gelijke hoogte en daarom alleen in wezen blijft, wijl hij geen' ftoot van buiten krijgt, waardoor hij wordt omver geworpen (*). Ja in de gevolgen maakte zij, dat het Westen zijne onafhankelijkheid behield, toen eindelijk *Konftantinopel* door de *Turken* veroverd werd en geheel het Griekfche Rijk te onderging. En nu was die ondergang eene gebeurtenis, welke geene de minfte fchade veroorzaakte. Nu was het Westelijk *Europa* reeds ver genoeg in de jongelingsjaren gevorderd, om de fchatten der letteren, kunften en wetenfchappen, zoo vele er voor haar nog in het Oosten bewaard werden, over te nemen en onder eigen beheer te hebben. Nu behoefde *Konftantinopel* daar ook niet langer te ftaan als de hoofdzetel van die andere helft der Christenheid, wel-

(*) ANCILLON, *Nouveaux Essais* &c. Tom. II. p. 18.

welke van een aantal nieuwigheden in leer en zeden, waarmede GREGORIUS VII en deszelfs opvolgers het Westen overſtroomd hadden, rein en zuiver was gebleven. De gezegende Hervorming was in de gemoederen van eene groote menigte reeds voorbereid, en zou welhaast openlijk en gelukkig doorbreken. En toen dit gebeurde, werden niet ſlechts de nieuwe gewrochten van priesterlist en bijgeloof, maar ook vele andere dwalingen en vonden in derzelver naaktheid ten toon geſteld en door geheele volken verworpen. Doch aan den anderen kant mogt men het nu ook weêr eene weldaad des hemels noemen, dat de *Griekſche* kerk door hare afſcheuring van de *Latijnſche* zelfſtandigheid genoeg gekregen had, om, bij den val des Keizerrijks, te blijven voortduren. Zoo was er voor onze Vaders, die het Pauſelijk geweld beſtrijden durfden, eene behulpzame hand, welke de banbliksems van het Vatikaan menigmaal, ook wel ongemerkt, afleidde, of in hunne werking ſtuitte. En zoo hebben wij nog in onze dagen, bij de worstelingen tusſchen Roomsch en Onroomsch, die er door de gebeurtenisſen des tijds weder ontſtaan zijn en hier en daar eene dreigende houding aannemen, een vast en ſtevig bolwerk voor het *Protestantismus* (*). Doch dit zijn bijzonderheden, welke wij hier ſlechts even mogen aanroeren, om die in het vervolg nader te ontwikkelen. Er blijft ons nu nog alleen over op te

(*) KIST, *Oratio* &c. p. 10. sqq.

te merken, hoe de Voorzienigheid zoo wel de dwaasheden en ongeregtigheden der menfchen, als de rampfpoeden der tijden heeft doen ftrekken, om het hedendaagfche *Europa* tot de Zedelijke en Godsdienstige Befchaving te brengen. Wij zien dus ook hier in de Gefchiedenis der menschheid als het ware een raderwerk, hetwelk bij den eerften opflag wel eens een gewrocht van onverftand fchijnt te zijn, maar naauwkeuriger bezien, zoo gepast in elkander zit, dat geen veer of fpil klein genoeg is, of dezelve helpt aan het geheel die juiste rigting geven, waardoor wij verbaasd worden over de wijsheid van den maker.

DER-

DERDE HOOFDSTUK.

OVER DE VOORTGANGEN, DOOR DE ZEDELIJKE EN GODSDIENSTIGE BESCHAVING, VAN DEN VAL DES WESTERSCHEN KEIZERRIJKS AF, TOT AAN HET EINDE DER ELFDE EEUW, IN EUROPA GEMAAKT GEWORDEN.

Onze nafporingen bragten ons in het vorige Hoofdftuk, zoo wij ons niet vergisfen, tot eene zeer aangename flotfom: dat, namelijk, de tegenfpoeden, welke aan *Europa's* Zedelijke en Godsdienstige Befchaving, van den val des Westerfchen Keizerrijks af tot aan het einde der elfde eeuw en dus bij derzelver eerfte ontwikkeling overkwamen, over het geheel genomen, flechts fchijnbare tegenfpoeden geweest zijn, daar zij hielpen afweren, hetgeen die ontwikkeling belemmeren of ftuiten kon. Door den gang des onderzoeks geleid, moesten wij hier en daar de vorderingen, welke er bij de bewoners van dit werelddeel reeds te dien tijde plaats gehad hebben,

ben, van ter zijde aanroeren. Maar het is nu onze taak bij dezelve opzettelijk ſtil te ſtaan, en de bewijzen, welke de geſchiedenis ons daarvan inderdaad oplevert, naauwkeurig te overwegen. Wij zullen dan op *de voortgangen* letten, *welke de Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving, van den val des Westerſchen Keizerrijks af tot aan het einde der elfde eeuw, in Europa gemaakt heeft.* Mogten wij hierin zoo gelukkig ſlagen, dat wij een beeld voorſtelden, hetwelk aan het oorſpronkelijke, naar het oordeel van deskundigen, zeer nabij kwam! Wij hebben den maatſchappelijken ſtaat, welke er door de vreemde volken, inzonderheid door de *Germanen*, in dit werelddeel gegrondvest is, reeds meermalen bij den ſtaat van 's menſchen kindschheid vergeleken: en hoe langer wij over die vergelijking nadenken, des te meer houden wij ons van derzelver juistheid verzekerd. Wij ſlaan derhalve nu denzelfden weg in, als wanneer men een kind van deszelfs geboorte af tot dat het de jaren der jongelingſchap intreedt, beſchrijven wil. Dit tijdperk der jongelingſchap moge toch van het vorige door geene vast bepaalde lijnen zijn afgezonderd; het eene moge veeleer ongevoelig in het andere overgaan; zij zijn echter wezenlijk onderſcheiden. Zulk een onderſcheid blijft er ook dan beſtaan, als er in een van beiden trekken voorkomen, welke aan het andere veel meer als eigendommelijke kenmerken ſchijnen toe te behooren: daar er in dezelve toch altijd een verſchillend grondbeginſel heerscht, waar-

naar

naar het leven doorgaans is ingerigt. En zoo zal het ons blijken, dat het met de Zedelijke en Godsdienstige Beschaving, van den val des Westerschen Keizerrijks af tot aan het einde der elfde eeuw, gelegen is geweest. Van tijd tot tijd zullen wij bijzonderheden ontdekken, die ons ligtelijk bewegen konden, om te gelooven, dat zij toen reeds de jongelingschap of zelfs de jaren der volwassenheid was ingetreden. Doch wij zullen haar slechts eenige oogenblikken met oplettendheid behoeven aan te staren, om ons door den uiterlijken schijn niet te laten misleiden. Zij zal zich, offchoon op sommige plaatsen meer tot ontwikkeling gekomen dan op andere, echter overal als een kind voordoen, langzamerhand vooruit gaande, tot dat er door de kruistogten eene algemeene geestdrift in *Europa* is opgewekt, en zij nu een' hoogeren staat bereikt. Twee stukken zullen ons bijzonder in dit Hoofddeel bezig houden. Wij zullen eerst de voortgangen beschouwen, die de Beschaving *voor het uiterlijke* gemaakt heeft. Vervolgens zullen wij ons bij derzelver *innerlijke* voortgangen bepalen. En dit tweede zal veel uitvoeriger onderzoek dan het eerste vorderen.

Beschouwen wij derhalve hetgeen ons de geschiedenis nopens de *uiterlijke voortgangen* meldt, welke de Zedelijke en Godsdienstige Beschaving, van den val des Westerschen Keizerrijks af tot aan het einde der elfde eeuw, in *Europa* gemaakt heeft! Wij moeten hier op *de uitbreiding van het Christendom*,

dom, als waarop wij in het eerste Deel gezien hebben, dat deze Beschaving gegrond is, de aandacht vestigen (*). En dan behooren wij zoo wel op die landen te letten, waarin men aan het heidendom reeds vrij algemeen had vaarwel gezegd; als op de zoodanige, welker bevolking, althans grootendeels, nog daarbij gebleven was.

Keeren wij dan naar het standpunt terug, waarop wij ons bevonden hebben, toen wij de gesteldheid van *Europa* in het jaar vier honderd zes en zeventig beschouwden! Wij zagen, dat er te dien tijde onder het gebied der Romeinen nog volken waren, die aan het heidendom vasthielden. Ook was men onder *den ouden landzaat* zoo verre nog niet gevorderd, dat hetzelve algemeen verzaakt werd (†). Gaan wij nu met onze gedachten naar het Oosten; wij ontdekken spoedig, dat de voorvaderlijke bijgeloovigheid aldaar nog eene lange reeks van jaren hare voorstanders gehad heeft. *Athene* was vooral het oord, van waar de leerlingen van PROCLUS dezelve heinde en verre zochten te verbreiden. En dat zij niet weinig in getal geweest zijn, die zich daarvoor in de bresse stelden, toont ons de menigte van min of meer beroemde mannen, wel-

(*) *Geschiedenis der Zedelijke en Godsdienstige Beschaving*. I. D. bl. 45 volgg.

(†) t. a. p. bl. 412 volgg.

welke de geſchiedſchrijvers ons opgeven (*). Toen Keizer JUSTINIAAN het bewind voerde, trachtte hij, door de uitvaardiging van ſcherpe wetten, het heidendom geheel te vernietigen (†). Ook gelukte het hem werkelijk, vele openbare ergernis, welke door hetzelve werd aangerigt, weg te nemen. Doch zoo min hij beletten kon, dat het hier en daar nog eene wijle tijds in ſtilte voortduurde; zoo zeer vond hij zich te dezen aanzien tot toegevendheid genoopt. Wat meer is, onder zijne hovelingen waren er mannen, zoo als een TRIBONIANUS, die door hunne verdraagzaamheid jegens het heidendom in het vermoeden kwamen, dat zij hetzelve begunstigden (§). Maar hetgeen wetten niet vermogten deed de invloed van den tijd. Langzamerhand hield alle tegenſtand op, en ten laatſte werd het Christendom algemeen beleden. Zoo ging het ook in het Westen. Men moge met GIBBON zeggen, dat *Rome* van de laatſte vlek der afgoderij gezuiverd is, toen Paus GELASIUS, tegen het einde der vijfde eeuw, de jaarlijkſche viering der *Lupercalia* afſchafte (**); hieruit volgt niet

(*) DEXIPPI, EUNAPII &c. *Historiarum, quae supersunt, ex recensione* BEKKERI *et* NIEBUHRII. p. 270, 492 coll. XXXII. AGATHIAS. l. c. Lib. II. cap. 30. J. MALAL. l. c. p. 449 coll. 451, 491.

(†) Cod. Lib. I. Tit. XI. L. 9, 10. Nov. 9. Verg. NEANDER t. a p. II. B. 1. Abth. s. 178 ff.

(§) SCHROECKH. XVI. Th. s. 78 ff. 197.

(**) Vol. VI. p. 167.

niet, dat de gemoederen zich overal te gelijk van de gehechtheid aan het oude bijgeloof ontdaan hebben. Neen, te dier plaatſe zoo wel als in andere voorname ſteden van *Italië*, moesten er nog jaren verloopen, eer men van de kwaal geheel genezen was (*). BENEDICTUS van *Nurſia* trof op den berg *Caſinum* en in de omſtreken nog tempels, altaren, wouden aan, die aan de afgoden waren toegewijd en had er nog eene groote menigte volks te bekeeren (†). Inzonderheid bleven er onder de bewoners van de eilanden der *Middellandſche zee* nog velen een' geruimen tijd het heidendom aanhangen. Paus GREGORIUS I. vond de hardnekkigheid op *Sardinië* zoo groot, dat hij in zijnen brief aan JANUARIUS, den Bisſchop van *Calaris* (*Cagliari*), van dwangmiddelen ſprak, welke hij des noods tegen ſlaven en vrijen moest te werk ſtellen, en hem beval, genen door ſlagen en pijnigingen, dezen door opſluiting in de gevangenis tot afſtand doen van het veelgodendom te noodzaken (§). Het ſpreekt van zelf, dat de invallen dier barbaarſche volken, waaron-

(*) Men vindt hiervan een bewijs bij LE BEAU. Tom. IX. p. 405, 406. Een dergelijk bewijs ten aanzien van het Oosten lezen wij Tom. XI. p. 98, 99.

(†) MABILLON, *Annales ordinis S. Benedicti*. Tom. I. p. 55.

(§) GREGOR. *Epp.* Lib. IX. Ep. 65. cff. Lib. III. Ep. 26. Lib. VII. Ep. 2. Lib. IX. Ep. 18.

onder nog vele afgodendienaars waren, er ook iets aan hebben toegebragt, om den zoodanigen een' zekeren steun te geven, die de Godsdienst hunner voorvaders niet verzaken wilden. Intusschen openbaart zich ook hier weder het onderscheid, hetwelk er tusschen het Oosten en het Westen heeft plaats gegrepen, in duidelijke trekken. In het Oosten waren het *Athene*, *Konstantinopel* en andere vermaarde steden, in welke het heidendom nog het langst werd aangehouden: in het Westen koos hetzelve afgelegene oorden en eilanden tot zijne schuilhoeken, waar het de gemoederen beheerschen bleef, toen het elders wijken moest. Hier was het vooral de domme menigte, die, uit zucht voor het oude en afkeer van het nieuwe, aan het voorvaderlijke bijgeloof vast hield: daar traden wijsgeeren en letteroefenaars met redeneringen op, waardoor zij, zoo zij al de leer van het kruis niet aanvielen, echter de Godsdienst der Grieken, van wege derzelver schoonheid en nuttigheid voor den staat, verdedigden; of prezen mannen van aanzien haar door hun voorbeeld aan, na dat schier geheel de bevolking haar reeds verworpen had. Doch dit hadden zij allen met elkander gemeen, dat zij het eindelijk moesten opgeven. De zevende eeuw was nog niet ten halve verloopen, of er waren onder de oorspronkelijke bevolking van het Oosten zoo wel als van het Westen, wanneer men de *Mainoten* uitzondert (*), gee-

(*) GIESELER. I. B. s. 621. II. B. 1. Abth. s. 351.

geene ſporen van het oude heidendom meer te zien. Algemeen had men het Christendom aangenomen. Zeker was het een Christendom, hetwelk van de reine Evangelieleer grootelijks verſchilde: maar genoeg, dat men den eerſten ſtap gedaan had, die er moest gedaan worden, zou *Europa* eenmaal tot de Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving komen.

Doch de aanwinst, welke de zaak der Beſchaving in landen verkreeg, waarin men aan het heidendom reeds vrij algemeen had vaarwel gezegd, is in vergelijking van die, welke *geheele volken door hunnen overgang tot het Christendom* aanbragten, van geringe waarde geweest. Er waren ſedert den val van het Westerſche Keizerrijk niet meer dan twintig jaren verloopen, toen KLOVIS, de Koning der *Saliſche Franken*, de voorvaderlijke afgoderij verliet en, door middel van den doop, tot de belijdenis der kruisleer toetrad. Hij deed dit in vereeniging met velen van zijnen hofſtoet en zijn volk, en zag eene groote menigte zijn voorbeeld ſpoedig volgen. Zulks baande voor den anderen tak, de *Ripuariërs*, welke hij binnen kort onder zijne magt kreeg, ook den weg, om hetzelfde geloof aan te nemen. En het is vooral opmerkelijk, dat wij in deze *Franken* de eerſte *Germanen* zien, die uit het heidendom, niet tot de gemeenſchap met de *Arianen*, maar tot de *Katholijke* kerk zijn overgaan (*). Nu was de zesde

(*) Mogelijk meent iemand, dat de *Burgondiërs* het eer-

de eeuw nog niet ver gevorderd, of de *Alemannen*, derzelver naburen, die hun onderworpen waren, traden in hetzelfde voetspoor. Weldra namen ook de *Burgondiërs*, met verzaking der Ketterij, de regtzinnige geloofsbelijdenis aan. En tegen het einde dier eeuw vond dezelve ook gereeden ingang bij de *Picten* en *Angelsaksers*, twee volken van *Groot-Brittannië*, die tot dusverre halsstarrig bij het heidendom gebleven waren, maar nu, het eene door COLUMBA, het andere door AUGUSTINUS, tot bekeering gebragt werden. Wenden wij ons naar het Oosten, wij zien daar de *Herulen* met meer andere bewoners van de oevers der Zwarte zee, door toedoen van Keizer JUSTINIAAN, voor het Christendom, en wel voor de *Katholijke* kerk gewonnen. Wat de *Longobarden* betreft, die meent MOSHEIM (*) met meer anderen, dat heidenen gebleven zijn, tot dat hun derde Koning AUTHARIS, na hunne komst in *Italië*, zich aan het *Arianismus* ver-

eerste voorbeeld gegeven hebben; maar de berigten nopens hen voldoen ons veel te weinig, om ten aanzien van den tijd en van de wijze, waarop zij gezamenlijk uit het heidendom tot het Christendom zijn overgegaan, iets met zekerheid te durven bepalen. Men zie hetgeen SCHROECKH VII. Th. s. 346 ff. ons mededeelt. En in allen gevalle stonden zij reeds lang als *Arianen* bekend, voor dat de *Franken* zich met de *Katholijke* kerk vereenigden.

(*) *Institut. Histor. Eccles.* p. 236.

verbond. Maar dit wederſpreekt regelregt het verhaal van PROCOPIUS, dat zij reeds voor den tijd van Keizer ANASTASIUS het Christendom beleden, en naderhand, door hun gezantſchap bij JUSTINIANUS, hunne eenſtemmigheid met de *Romeinen* in het geloof verklaard hebben (*). Integendeel moeten wij uit deze en andere getuigenisſen (†) beſluiten, dat er onder hen, bij hunnen optogt uit het Oosten, reeds Christenen geweest zijn, en dat zoo wel voorſtanders der regtzinnige leer als ketters. Evenwel waren de ketters of *Arianen* verre weg de talrijkſte (§), doch hieruit volgt niet, dat zij, gelijk vele geleerden vastſtellen (**), het heidendom reeds algemeen verzaakt en het *Arianismus* omhelsd hadden, eer zij *Italië* onder hunne heerſchappij bragten. En hetgeen PLANCK (††) over de ſtaatkundige inzigten redeneert, welke hen daartoe zullen gedreven hebben, ſchijnt veel te ver gezocht te zijn,

(*) *De bell. Goth.* Lib. II. cap. 14. Lib. III. cap. 34.

(†) Daartoe behoort ook hetgeen een der *Longobarden* bij PAULUS *Diaconus*, *de Gestis Longobardorum*. Lib. II. cap. 27 tot ALBOÏN zegt: *In deze ſtad* (*Ticinum* of *Pavia*) *is een in waarheid Christelijk* (vere Christianus) *volk.*

(§) SCHROECKH Th. XVIII. s. 128 ff.

(**) Ook ſchijnt GIESELER I B. s. 703 van dit gevoelen te zijn.

(††) T. a. p. II B. s. 33 ff.

zijn, om aannemelijk geacht te kunnen worden. Het is zoo, geen leger van Kruisvaarders heeft er ooit uit een bonter mengelmoes van volken bestaan, dan de menigte, welke onder den naam van *Longobarden* optoog (*). Inzonderheid bevonden zich onder hen vele duizenden van *Saksers*, die nog aan de oude afgoderij vasthielden (†). Nu zou men ligtelijk kunnen denken, dat, wanneer oude schrijvers hen als afkeerig van het Christendom laten voorkomen, er van hen als aanvoerders in het algemeen gezegd wordt, hetgeen bijzonder van de gelukzoekers te verstaan is, welke met hen vereenigd waren. Maar hun eigen stamgenoot, PAULUS de *Diaken*, die hen van de *Saksers* en andere vreemdelingen duidelijk onderscheidt, geeft nopens hen veel te bepaalde berigten, om zulk eene gedachte te mogen koesteren. Hij verhaalt, namelijk, uitdrukkelijk, dat *de Longobarden, toen zij nog aan de dwaling des heidendoms vasthielden, zich van bijkans al de kerkelijke goederen* [in *Italië*] *hebben meester gemaakt* (§): en hieruit moeten wij nu besluiten, dat zoo wel onder de voornaamsten hunner, als onder den grooten hoop, de zoodanigen nog talrijk geweest zijn, die bij hunne ver-

(*) Woorden van LEO., *Geschichte von Italiën.* I B. s. 169.

(†) PAULUS *Diac.* Lib. II. cap. 6. GREGOR. *Turon.* Lib. IV. cap. 43.

(§) Lib. IV. cap. 6.

verovering van dat land het heidendom dienden. Op eene andere plaats gewaagt hij van de ontmoeting, welke sommigen hunner, en daaronder legerhoofden, met den heiligen HOSPITIUS gehad hebben, en draagt de zaak zoo voor, dat wij ons hen alleen als heidenen kunnen voorstellen (*). Ook bestempelt hij hen met den naam van *Ongeloovigen* (†), en dus met eenen naam, welken wij alleen nopens vijanden van het Christendom gebezigd vinden. Wij willen nu daarop niet dringen, dat PAULINUS van *Aquileja*, uit vrees voor de *Longobarden*, met de schatten zijner Kerk naar het eiland *Grado* gevlugt is, en hier den Bisschoppelijken zetel gevestigd heeft; wijl het even mogelijk is, dat *Arianen*, als dat *Heidenen* hem zulk eene vrees hebben ingeboezemd. En evenmin beroepen wij ons op de getuigenis van GREGORIUS I; wijl 's mans uitdrukkingen te onbepaald of te dubbelzinnig zijn, om uit dezelve iets met zekerheid te kunnen opmaken (§). Doch er is, dunkt ons, genoeg gezegd, om tot deze slotsom te komen: dat de *Longobarden*, bij hunnen intogt in *Italië*, deels nog *Heidenen*, deels *Christenen* geweest zijn, waarvan sommigen tot de *Katholijke Kerk*, maar de meesten tot de partij der *Ari-*

(*) Lib. III. cap. 2.

(†) Lib. IV. cap. 30.

(§) *Dialog.* Lib. I. cap. 4. Lib. III. cap. 27, 28. *Epp.* Lib. II. Ep. 2. Lib. IV. Ep. 32. Lib. XIII. Ep. 38.

Arianen behoorden. Voorts heeft het wel tot den tijd der regering van LUITPRAND en dus tot in de achtfte eeuw geduurd, eer zij, met verzaking van alle afgoderij en ketterij, in de geloofsbelijdenis der regtzinnigen inftemden (*).

De naauwe betrekking, in welke de gefchiedenis der *Longobarden* met die der Befchaving ftaat, zal, vertrouwen wij, tot regtvaardiging van den uitftap dienen, welken wij gemaakt hebben. Keeren wij nu op den ingeflagenen weg terug en zien wij verder, hoe het in *Europa* gegaan zij met de uitbreiding van het Christendom. In de zevende eeuw kreeg hetzelve wel geene aanwinst van geheele volken; maar werd echter de uitroeijing der afgoderij onder de zoodanige voortgezet, waarvan er fommigen of velen reeds te voren tot den Doop waren toegetreden; en gefchiedden bij anderen de eerfte ftappen, om ze naderhand tot bekeering te brengen. Als zulk eene voorbereiding fchijnt men ook te moeten aanmerken, hetgeen ondernomen werd in ons Vaderland, hetwelk te dien tijde met meer andere gewesten den naam van *Friesland* droeg. Zeker fchijnt het Christendom hier reeds in vroeger eeuwen eenigermate bekend geweest te zijn, offchoon er meer dan ééne reden beftaat, waarom wij denken moeten, dat hetzelve voor DAGOBERTS regering geenen opgang, die eenigzins noemenswaardig is, ge-

(*) SCHROECKH. t. a. p. 131. LEO t. a. p. s. 149 ff.

gemaakt heeft (*). Maar ook onder dien Koning hadden de pogingen, welke men tot bekeering der Heidenen in het werk ftelde, dat gunstig gevolg niet, hetwelk men verwachtte. Hij ftichtte, gelijk men weet, de ST. THOMAS *Kerk* te *Utrecht* en gaf daarover het oppergezag aan den Bisfchop van *Keulen*; doch weinige jaren daarna werd dezelve weder verwoest. Zoo vervielen ook zij, die de vrome ELIGIUS door zijne godvrucht en menfchenliefde had

(*) De door TE WATER bijgebragte bijzonderheden, die wij Deel I. bl. 420 vermeld hebben, tracht BILDERDIJK t. a. p. bl. 72, 73 te bevestigen. Ook vindt men het een en ander nopens dezelve bij GLASIUS, *Gefchiedenis der Christelijke Kerk en Godsdienst in de Nederlanden vóór de Hervorming*, I D. bl. 48 verv. waar tevens de fabelen worden aangeroerd, welke men te dezen aanzien in de boeken der Ouden aantreft. Men zie ook RAEPSAET, *Supplément à l'Analyse Hist. et Crit. de l'Origine et des Progrès des droits des Belges et Gaulois*, p. 64, 65. Alles zamengenomen, zal men ontdekken, dat, hoe waarfchijnlijk de gisfingen en redeneringen zijn, de bewijzen bijna geheel te kort fchieten. Dit geldt almede nopens het gevoelen, dat er in de zesde eeuw reeds eene Christenkerk te *Utrecht* zal gefticht zijn. En de door DAGOBERT geftichte wordt uitdrukkelijk de *eerste* genoemd bij DE BEKA in *Chron.* apud MATTHAEUM, *Veteris aevi Analecta*, Ed. 2. Tom. III. p. 9. bij BENNINGA, *Historie van Oost-Friesland*, aldaar. Tom. IV. p. 45. in *Chron. de Trajecto*, ald. Tom. V. p. 307. enz.

had zoeken te winnen, na 's mans dood, grootendeels weder tot het oude bijgeloof. De bekeering der *Friezen* was eigenlijk voor mannen overgelaten, die uit *Groot-Brittannië*, nadat het Christendom daar algemeen was aangenomen, naar deze gewesten overftaken. De eerste was WILFRID, uit zijn vaderland gevlugt en door den wind naar onze kusten gedreven. Daarop volgde WIGBERT, die echter min gelukkig dan zijn voorganger flaagde. Maar veel grooteren voorfpoed had WILLEBRORD met zijne elf medgezellen. En evenwel bleef nog de grootfte menigte aan het Heidendom verknocht, of verloochende fpoedig weêr de afgelegde belijdenis. Inzonderheid was Koning RADBOUD zulk een hardnekkig tegenftander tegen de nieuwe Godsdienst, dat hij van tijd tot tijd met de wapenen in de hand uittoog, om de fporen van dezelve, waar die zich voordeden, te vernietigen. WULFRAM, Bisfchop van *Sens* in *Champagne*, die, hier te lande gekomen, met vrij gewenschten uitflag predikte, trachtte hem te vergeefs van zijne hardnekkigheid te genezen. Daar hij nu een' uitgeftrekten invloed had, is het geen wonder, dat de zevende eeuw reeds lang geëindigd was, voor en aleer de meerderheid des volks kon bewogen worden, om de afgoderij te verzaken. Maar na den dood van RADBOUD bragt niemand hieraan meer toe, dan de beroemde WINFRID, algemeener bekend onder den aangenomen' naam van BONIFACIUS. Met dat al ondervond hij ook nog vele teleurftelling en moest in zijnen ouderdom, toen hij

van

van uit *Duitschland*, waar hij zijnen zetel gevestigd had, op nieuw onder de *Friezen* tot uitbreiding van het geloof was terug gekeerd, zijnen ijver nabij *Dokkum* met den marteldood bekoopen. Ja het duurde wel tot in de negende eeuw, dat het heidendom hier te lande zijnen aanhang behield: doch nu deden de omſtandigheden des tijds hetgeen de Apostel der Duitſchers, noch iemand zijner voorgangers had kunnen doen: langzamerhand werd er aan de oude afgoderij vaarwel gezegd en tot de kerk toegetreden. Inmiddels waren de pogingen van BONIFACIUS en de zijnen bij de *Hesſen* en de *Thuringers* met beter gevolg bekroond geworden, wijl dezen hem, althans in grooten getale, gehoor gaven en zich als *Christenen* lieten doopen. En reeds te voren had men het in *Beijeren* zoo verre gebragt, dat zich Hertog THEODO door belijdenis met de Kerk vereenigde en de weg nu gebaand was, om ook daar het heidendom geheel en al uit te roeijen. In *Zwaben* en *Zwitſerland* had de prediking der kruisleer bij velen ingang gekregen. De *Sakſers* had men insgelijks trachten te bekeeren; maar hier bood het gros des volks veel ſterker wederſtand, dan men ergens bij de naburen ondervond. Vóór den tijd van KAREL *den Groote* was al wat men beproefde om de halsſtarrigheid te overwinnen, genoegzaam vruchteloos. Hij zelf zou zijne krachten ook te vergeefs hebben ingeſpannen, had het geluk der wapenen hem niet bijzonder gediend. Elke gelegenheid werd er aangegrepen, om van het Christendom,

wan-

wanneer men hetzelve in schijn had aangenomen; weêr afvallig te worden: en dus moest hij telkens op nieuw tusschenbeide komen. En nog schoot zijne magt te kort, om het heidendom aldaar zoo te niet te doen, dat er volstrekt geene aanhangers meer van overbleven. Doch behoudens de noodige bepalingen en uitzonderingen is het echter waar, wat de oude boeken ons melden, dat de *Saksers* door KAREL *den groote* tot bekeering gebragt en aan de Kerk verbonden zijn geworden.

Wenden wij het oog naar die landen van *Europa*, welke nog dieper in het Noorden liggen; wij zien alle bemoeijingen, om derzelver bewoners van het heidendom af te trekken, tot na den dood van KAREL *den groote*, bijkans zonder eenige uitwerking. Maar onder de regering van deszelfs zoon, LODEWIJK, ging die arbeid veel voorspoediger. HERALD KLACK, een uit *Jutland* verdreven Koning, liet zich ten jare acht honderd zes en twintig, op deszelfs aanmaning, doopen en nam nu, bij de terugkeering naar zijn Vaderland, een geleide van Christenpredikers mede. Inzonderheid stak hier ANSGARIUS, een monnik van het klooster te *Corvey*, in onbezweken' moed en aanhoudenden ijver uit. Hij wijdde zijn geheele leven aan de bekeering der heidensche volken. En het gelukte hem dan ook in *Denemarken* en *Zweden* vooral de grondslagen te leggen, waarop men naderhand verder bouwen kon. Evenwel verliepen er nog eeuwen, eer men zeggen mogt, dat het

het Christendom in die landen algemeen was aangenomen. Zoo was het ook gesteld met *Noorwegen*, waar hetzelve bijzonder van uit *Engeland* was bekend geworden. Doch vóór den aanvang der Kruistogten had het zich door geheel het Noorden heen zoo zeer gevestigd, dat er voor het heidendom, waar het nog niet te eenemaal uitgeroeid was, geene steunsels van eenig aanbelang meer overbleven.

Spreidde zich nu hier en elders de veel vermogende invloed van *Rome* ten toon; er werd in de *Grieksche* Kerk ook niet stil gezeten. Van daar begaf men zich, hetzij uit eigene beweging, hetzij op uitdrukkelijke uitnoodiging, tot de volken van *Slavischen* oorsprong, of die doorgaans onder dezelve gerekend worden. Niemand maakte zich te dezen opzigte meer verdienstelijk, dan de beide monniken, CONSTANTINUS, of, gelijk hij in later jaren genoemd werd, CYRILLUS, en METHODIUS. Eerst begaven zij zich naar de *Chazaren*, de toenmalige bewoners van het schiereiland, de *Krim*, en de *Bulgaren*. Van daar gingen zij verder en bezochten de *Moraviërs* en vervolgens de *Bohemers*. Overal beijverden zij zich om het heidendom te bestrijden en aan de kruisleer ingang te verschaffen. Weldra zocht men ook hier en daar, van uit *Rome*, aan de bekeering dezer afgodische volken behulpzaam te zijn. En de pogingen mogten niet altoos even gelukkig slagen; zij hadden echter, over het geheel genomen, een vrij gunstig gevolg. Het

Chris-

Christendom werd overal ingevoerd. Zelfs werd op sommige plaatsen het bekeeringswerk binnen weinige jaren bij geheel de bevolking doorgezet en genoegzaam volbragt. Op andere moesten er echter verscheiden geslachten ondergaan, voor en aleer allen zonder onderscheid tot den Doop toetraden, of althans bij de afgelegde belijdenis volhardden: zoodat het tot ver in de tiende eeuw aanhield, eer de zaak haar volkomen beslag had. Die zelfde eeuw zag ook in *Polen* den naam van CHRISTUS, die daar vroeger slechts bij weinigen bekend was geweest, door velen aannemen; offschoon men er nog lang daarna aan de geheele verdelging der afgoderij te arbeiden had. Zoo ging het insgelijks in *Rusland*, niettegenstaande dat er het oude bijgeloof, ook van staatswege, nadrukkelijk bestreden werd. Zoo ging het almede in *Hongarije*, waar de nieuwe Godsdienst omstreeks denzelfden tijd was doorgedreven. Zoo ging het eindelijk onder de *Wenden*, voor zoo verre zij door de tusschenkomst van Keizer OTTO I en zijne opvolgers tot bekeering gebragt waren. De elfde eeuw heeft wel geen bijzonder volk van *Europa* aan te wijzen, hetwelk daarin, hetzij tot de *Latijnsche*, of tot de *Grieksche* Kerk is overgegaan; maar is echter bij uitstek dienstbaar geweest aan de voortzetting van hetgeen te voren ter uitbreiding van het Christendom was aangevangen.

Wij hebben derhalve, ter beschouwing van de geschiedenis des Christendoms in *Europa*, eene reeks

van

van eeuwen doorgeloopen. Werpen wij nu nog eens een' blik op de afgelegde baan; dan zien wij die Godsdienst in den eenen tijd wel grooter ſtappen doen, dan in den anderen, maar echter hoe langer hoe verder doordringen, zoodat er bij den aanvang der Kruistogten maar weinige gewesten waren, waarheen zij niet gekomen was. Zij heeft dus eene zoo groote aanwinst van belijders gekregen, dat het verlies, hetwelk wij boven gezien hebben, dat er door den inval der *Muhammedanen* in ſommige landen geleden is, daarmede in geene vergelijking verdient gebragt te worden. En die aanwinst was nog van te meer belang, wijl die niet ſlechts aan de uiterſte zoomen, maar ook in het hart van dit werelddeel, en derhalve daar plaats greep, van waar zich als uit het middelpunt de ſtralen des lichts naar alle kanten verſpreiden konden. Doch hetzij verre van ons te beweren, dat door dezen voortgang van het Christendom de Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving onder de bewoners van *Europa* ingevoerd is geworden. Neen, het waren ſlechts derzelver allereerste beginſelen. Het was ſlechts de morgenſchemering, die door de duisternis van den nacht doorbrak, om langzamerhand in dien helderen dag over te gaan, welken de late nakomelingen zien zouden.

Vestigen wij nu de aandacht op *de middelen, door welke de Heidenſche volken in Europa tot het Christendom gebragt zijn geworden!* Men ſpreekt wel eens van KAREL *den Groote*, alsof deze de eerste

zij

zij geweest, die de belijdenis der kruisleer met *geweld* opdrong: maar hebben wij flechts eenige weinige belezenheid in de gefchiedenis; dan weten wij, dat vele anderen hem daarin zijn voorgegaan. Nadat KLOVIS met zijne *Salifche Franken* tot de Kerk was toegetreden, noodzaakte hij zijne naburen, welke hij gewapenderhand aan zijne heerfchappij onderwierp, om zijn voorbeeld te volgen, ja dwong hij de *Arianen* het regtzinnig geloof aan te nemen, of het land te ruimen, wijl hij, gelijk een der oude fchrijvers hem zeggen doet, het niet verdragen kon, dat deze ketters in *Gallië* huisvestten (*). Latere Koningen traden in zijne voetftappen; al ware het alleen, dat zij, gelijk CHILPERIK, aan de Joden de verpligting, om zich te laten doopen, opleiden. Vooral komt KAREL *Martel* hier in aanmerking. Hij toog toch, gelijk bekend is, met talrijke legerbenden, tegen de heidenfche volken, zoo als de *Friezen*, op, om onder hen tegen wil en dank het bijgeloof uit te roeijen. Hij bood verder aan BONIFACIUS, op deszelfs bekeeringstogten in *Duitschland*, den fterken arm, of onderfteunde hem althans door zijn gezag, zoodat die op een aantal plaatfen de afgodsbeelden onverlet omverhaalde (†). Intusfchen moeten wij ook hier het verband, hetwelk de volharding bij de voorvaderlijke godsdienst met de bewaring der onafhankelijkheid van Christen-vorsten gehad heeft, onder-

(*) GREGOR. *Turon.* Lib. II. cap. 27.

(†) SCHROECKH. XIX Th. s 178 ff.

der het oog houden: en zoo zal het ons blijken, dat menigeen van dezelve zich welligt van geen geweld zou bediend hebben, had hij te gelijk met de voortplanting van het Christendom zijn gebied niet willen uitbreiden. En dit is insgelijks van toepasfing op de oorlogen, welke door KAREL *den Groote* tegen de *Sakfers* gevoerd zijn (*). Daarenboven vergete men niet, dat het voor de gemeene rust en welvaart noodzakelijk geweest is, dit woeste volk aan banden te leggen, wijl het alles van tijd tot tijd door ftrooptogten ter zee en invallen te land onveilig maakte (†). Doch desniettemin vloeiden de ondernemingen van dezen in menig opzigt grooten man, zoo wel uit al te vromen ijver, als uit andere beginfelen voort. Zeker kon hem niet onbekend zijn hetgeen ALCUÏNUS in zijne brieven zoo duidelijk uit een had gezet (§), dat de weg van vervolging de regte weg niet was, om ongeloovigen tot het Christendom te bekeeren. Hij ondervond dan ook, dat de *Sakfers* meermalen, nadat zij zich in fchijn onderworpen hadden, de eerste de beste gelegenheid waarnamen, om op te ftaan. Zij bleven aan het heidendom te hardnekkiger verknocht, omdat zij er tot den bloede toe voor te ftrijden hadden. Nu was

(*) ROYAARDS, *Archief* enz., II D. bl. 128, 129.

(†) Over hetgeen er ter verfchooning van KAREL *den Groote* kan worden bijgebragt, zie men BROES t. a. p. I D. bl. 230 volgg.

(§) Bij GIESELER. II B. 1 Abth. s. 119, 120.

was hij wel de eerste, wien de roem naging, van een geheel volk met de Kerk verbonden te hebben; maar dit gelukte hem niet, eer hij menigvuldige verwoestingen onder hetzelve aangerigt en het door telkens herhaalde slagting zoo verzwakt had, dat er geene mogelijkheid meer bestond, om het juk van zich af te schudden. Doch hoe weinig hij door zijne geweldenarij op dit overschot eigenlijk gewonnen had, bleek nog vele jaren na zijnen dood, toen de zonen van LODEWIJK *den Vrome* met elkander krijg voerden. LOTHARIUS wist, namelijk, de *Saksers* niet beter aan zijne zijde te trekken, dan met de belofte, dat zij de vrijheid genieten zouden, om in het voorouderlijk geloof te leven. Nu nam eene groote menigte hunner de wapenen op, om het tegen hem verbonden broederpaar te bevechten. En nadat de aanslag ongelukkig uitgevallen en LODEWIJK van *Beijeren* met het wraakzwaard opgetogen was, moesten de hoofden van den opstand hunne gehechtheid aan het heidendom met den dood boeten. Even jammerlijk was het naderhand met de bekeering van andere volken gesteld, wanneer Christenvorsten, op KARELS voetspoor, hen beoorloogden, om ze zoo wel tot verzaking der afgoderij te dwingen, als aan hunne heerschappij te onderwerpen. Dit zagen *Duitschlands* Keizers, OTTO I en II, bij hunne ondernemingen tegen de *Denen* en onderscheidene *Wendische* stammen. Dit zag OLOF, toen hij in *Noorwegen* tegen de afgodendienaars zoo vreesselijk woedde, dat hij sommigen uit het land dreef, anderen

aan

aan handen of voeten verminkte, of de oogen uitftak, anderen worgen of onthoofden deed en niemand verfchoonde (*). Het Christendom werd, ja wel, aangenomen, maar door velen flechts voor het uiterlijke: zij bleven met het hart heidenen: en met derzelver fchijnbaren overgang tot de Kerk was er voor de Zedelijke en Godsdienstige Befchaving van *Europa* zelve nog niets gewonnen.

Doch waar men *den weg van overtuiging* infloeg, bragt men het dikwijls ook niet veel verder, dan dat zich nieuwe belijders voor het uiterlijke aan de Kerk toevoegden. En hoe zou men ook veel verder gekomen zijn? In plaats van het verftand te verlichten, zette men de verbeelding in vlam, door aan de blinde heidenen alles wijs te maken, wat men door *eigene bijgelooyigheid* voor waar hield, of door *vroom bedrog* wist te verdichten. Nu eens verraste en overrompelde men als het ware de tegenftanders door hen dingen te doen zien, die zij als Goddelijke wonderwerken aanftaarden. Dan eens vermurwde men de onbuigzame gemoederen door het verhaal van verfchijningen uit de geestenwereld, welke men van anderen vernomen of zelf ondervonden had. Dan weder begoochelde men de zinnen, niet flechts door uiterlijke praal van kerkgebaren, maar ook door de vertooning of uitdeeling van over-

(*) SCHLOSSER. II B. 2 Th. s. 108.

overblijffelen der Heiligen, waaraan men allerlei geheime krachten toefchreef. Hetgeen men door de voorftelling van leerftukken niet verkrijgen kon, zocht men door het verwekken van eene ijdele hoop of vrees te winnen, en won men werkelijk ook bij eene groote menigte. Gaan wij de berigten na, die door fchrijvers uit de middeleeuw nopens de toebrenging der heidenen geboekt zijn; wij vinden onder de bekeeringen flechts weinige van eenig aanbelang, of er is het een of ander van dergelijken aard bij voorgevallen. Dikwijls treffen wij legenden zoo dwaas en belagchelijk aan, dat wij niet begrijpen kunnen, hoe het bij een mensch van gezonde herfenen zij opgekomen, ze in gefchrifte aan de nakomelingfchap na te laten. Of wat is, bij voorbeeld, dwazer en belagchelijker dan de vertelling nopens WULFRAM, die door HAMCONIUS nog wel bezongen wordt (*), dat hij zekeren ONNO of OVO, wien de *Friezen* ter eere hunner Goden aan eene galg hadden opgehangen, tot verbazing van de befpotters zijner wonderkracht, voor het oog der aanwezigen verlost heeft; wijl op zijn vurig gebed de ftrop van een fcheurde en de reeds geftorvene in het leven herfteld werd? Dergelijke fabelen geeft nu de overlevering ons ook nopens andere geloofspredikers in ons Vaderland (†). Het zou den lezer vervelen, wil-

(*) *De viris, rebusque Frisiae illustribus.* p. 64.

(†) Zie onder anderen MABILLON, *Annales.* Tom. I. p. 593, 614, 615. Tom. II. p. 160, 161.

wilden wij hem door *Europa* heen leiden en al de ongerijmdheden aanwijzen, die er nopens de bekeering der heidensche volken in omloop gekomen zijn. Liever bepalen wij ons alleen bij eenige staaltjes, uit de boeken van een' man ontleend, die zich een' grooten naam verworven heeft: wij bedoelen BEDA den *eerwaardige*. Hij verhaalt dan nopens AUGUSTINUS en de hem vergezellende monniken, dat zij Koning ETHELBERT en eene menigte van deszelfs onderdanen, gelijk zij derzelver opmerkzaamheid door gezangen en kerkplegtigheden tot zich trokken, zoo ook daardoor tot verzaking der afgoderij en aanneming van het Christendom bewogen, dat zij de waarheid hunner leer door het verrigten van menigvuldige wonderen bekrachtigden (*). Koning EDWIN laat hij den voorslag, om door den Doop tot de Kerk toe te treden, eer die er toe overgaat, met zijne raadslieden rijpelijk in overweging nemen; maar onder de middelen, waardoor dezelve zich heeft laten gewinnen, noemt hij ook met nadruk eene den Vorst te beurt gevallene bovennatuurlijke verschijning (†). Zoo zal LAURENTIUS, de Aartsbisschop van *Canterbury*, toen hij, vóór de volvoe-

(*) *Histor. Eccles. Gentis Anglorum.* Lib. I. cap. 27. Zoo zal volgens het verhaal Lib. II. cap. 2. AUGUSTINUS ook in een oogenblik tijds eenen blinde genezen hebben, ten bewijze, dat men in het Christendom de instellingen der Roomsche Kerk volgen moest.

(†) Lib. II. cap. 9 sqq.

voering van zijn plan om *Brittannië* te verlaten, zich des nachts in eene kerk te ſlapen had gelegd, door den Apostel PETRUS, die hem verſchenen was, wegens zijn voornemen, om de kudde aan het geweld der wolven over te laten, hevig beſtraft en ſtrengelijk gegeeſeld zijn, en Koning EADBALD des morgens, door hem zijne wonden te toonen en tevens te verklaren, dat zulk een lijden hem om deszelfs behoudenis alleen was overgekomen, bekeerd hebben (*). Doch op dezen voet voortgaande, om al de verdichtſelen op te halen, die wij bij den vermaarden ſchrijver aantreffen, zouden wij bezwaarlijk een einde vinden. En niet, dat hij de geruchten of vertellingen van anderen ſlechts te boek heeft geſteld, zonder zijn eigen oordeel er bij te voegen, maar zelf heeft hij daaraan geloof gegeven en zulks op menige plaats met woorden verklaard, die wij niet lezen kunnen, of wij moeten op den man, die het ſieraad van zijnen tijd geheeten wordt, met medelijden over deszelfs onwetendheid en dwaasheid nederzien (†).

Wij hebben nog een ander middel aan te roeren, waardoor de uitbreiding des Christendoms in *Europa* bevorderd is geworden: *de veel vermogende kracht van het eigenbelang.* KLOVIS gaf daarvan reeds een voorbeeld. Tamelijk onverſchillig omtrent de

(*) Ibid. cap. 6.

(†) Lib. III. cap. 2, 9, 15, 17. Lib. IV. cap. 22 al.

de godsdienst zijner vaderen, nam hij eene Christelijke vorstin ten huwelijk, en had zich daardoor, buiten zijne bedoeling, den weg, om aan de prediking voor zich zelven gehoor te geven, gemakkelijker gemaakt. Hij koos dan ook de gemeenschap met de *Katholijke* Kerk, wijl zij, die hem omringden, daaraan verbonden en de bij hem gehate naburen, *Gothen* en *Burgondiërs*, er van afkeerig waren. In zoo verre handelde hij met overleg; maar of hij nu daarbij ook berekende, welke partij hem het meeste voordeel kon opleveren, durven wij niet beslissen. Althans schijnt het gevoelen van PLANCK, dat 's mans overstap tot de Kerk de volvoering van een plan geweest is, hetwelk zijne uitzigten in de toekomst hem reeds lang hadden doen beramen (*), eene gissing te zijn, waarvoor alle bewijs ontbreekt. Even min kunnen wij het aan een' anderen schrijver toestemmen, dat KLOVIS op de belofte der Geestelijkheid, van zijn gezag door haren veel vermogenden invloed bij de *Galliërs* te zullen ondersteunen, en onder voorwaarde, dat zij hem voor de gehoorzaamheid der stammen instond, waarover hij de heerschappij voerde, de overeenkomst met haar getroffen heeft, om hare leerstellingen en eeredienst aan te nemen (†). De fijn gesponnen staatkunde van onze dagen maakt geleer-

(*) T. a. p. II B. s. 24 ff.

(†) *Histoire de France, par l'Abbé de* MONTGAILLARD. Tom. I. p. 105.

keerde mannen bij de beoordeeling van hetgeen er in vroeger eeuwen gebeurd is, wel eens het ſpoor bijster. Men kent het verhaal der Oudheid nopens de bekeering van dezen Koning (*). Midden in den ſtrijd tegen de *Alemannen*, toen eene gewisſe neêrlaag hem ſchijnt te dreigen, roept hij met tranen in de oogen uit: JEZUS CHRISTUS! *Verheerlijk uwe magt aan mij, op dat, wanneer gij mij de overwinning over deze vijanden zult gegeven hebben, ik aan u geloove en in uwen naam gedoopt worde* (*). Naauwelijks heeft hij dit gebeden, of hij ziet

(*) GREGOR. *Turon.* Lib. II. cap. 30, 31.

(†) Kortheidshalve nemen wij ſlechts de hoofdzaak van het gebed over, hetwelk GREGOR. aan KLOVIS in den mond legt. Ook is het niet te denken, dat hij in het heete van het gevecht, toen hij de hartstogtelijke taal eener diep geſchokte ziel uitboezemde, al die woorden zal gebruikt hebben, welke wij daar geboekt vinden. Men zal dus naderhand zijn gezegde uitgebreid, en wel zoo uitgebreid hebben, dat er ook reeds eene verklaring van de regtzinnige kerkleer in lage opgeſloten. Doch deze bijzonderheid en hetgeen men verder tegen de letter van het oude verhaal zou kunnen inbrengen, geeft geene vrijheid om met HALLAM, *View of the State etc.* Vol. I. p. 3. aan de echtheid der gebeurtenis zelve te twijfelen. Door zijnen zwellenden en opgeſmukten ſtijl moge de ſchrijver het een en ander te hoog gekleurd hebben; maar de zaak zelve ſtrookt zoo zeer met den geest des tijds, waarvan geſproken wordt,

ziet de *Alemannen* wijken en behaalt eene volkomene zegepraal. Nu gaat hij zelf naar zijne gemalin, CLOTILDE, en noemt haar den naam van zijnen redder. Zij van haren kant ontbiedt met der haast den Bisſchop REMIGIUS, en deze vermaant hem, dat hij in den eenigen waren God geloove en de afgoden verlate, welke niemand heil kunnen aanbrengen. Dit wordt met welgevallen aangehoord. KLOVIS heeft nog maar één bezwaar, dat, namelijk, zijne *Franken* den overſtap euvel duiden zullen. Doch tot hen gegaan om ze te raadplegen, wordt hij door hen voorgekomen, daar zij uitroepen: *De ſterfelijke Goden verwerpen wij, o vrome Koning! en den onſterfelijken God, welken* REMIGIUS *predikt, zijn wij bereid te volgen.* Kort daarop wordt hij, onder een' toeſtel van plegtigheden, gedoopt, benevens twee zusters, waarvan de eene tot dus verre aan het *Arianismus* verkleefd is geweest, en drie duizend man uit zijne legerbenden. Ziedaar hetgeen GREGORIUS ons verhaalt! Er is hier geen de minſte zweem van diepdoordachte ſtaatkunde. De gelofte wordt aan den Koning door den angst van zijn gemoed ingegeven. Nadat hij de overwinning behaald heeft, gelooft hij, dat hij die aan CHRISTUS verſchuldigd is. Hij weigert dus niet langer tot deszelfs gemeenſchap over te gaan, en omhelst bepaaldelijk die kerkleer, welke hem het naas-

wordt, dat zij zich allezins als waarheid voordoet. Zie SCHLOSSER. II B. 1 Th. S. 102.

naaste bij ligt. Nu volgt, zonder te voren overlegde plannen, het een uit het ander, tot dat hij aan het hoofd der Vorsten ſtaat, die het gebied der *Katholijke* Kerk met de wapenen in de hand beſchermen en uitbreiden (*). Maar zoo toevallig men deze bekeering van KLOVIS rekenen kan; zoo weinig kwam die behoefte van geest en hart, welke hier de voorname drijfveder zijn moest, bij dezelve in aanmerking. Door zijne vijanden in verlegenheid gebragt, ſloot hij eene overeenkomst met CHRISTUS, gelijk onder ons menſchen de zwakke met den ſterke. De overwinning alleen bewoog hem om deszelfs belijder te worden, terwijl hij anders nog heiden zou gebleven zijn. En dezelfde bekrompene inzigten, welke de Koning aan den dag leide, beheerschten al de zijnen, die zich met hem doopen lieten. Even onverſchillig als hij omtrent de godsdienst der Vaderen en evenzeer opgewonden door de, gelijk zij meenden, van CHRISTUS verkregene zegepraal, gingen zij op zijn voetſpoor tot het Christendom over, zonder deszelfs kracht naar eisch in hun gemoed te ontwaren, of iets anders dan hunne tijdelijke belangen te raadplegen.

Het gewigt der zaak deed ons bij deze gebeurtenis eenige oogenblikken vertoeven. Wij kunnen ons nu ten aanzien der bekeeringen, welke er op dit voor-

(*) SCHROECKH. XVI Th. s. 237, 238.

voorbeeld gevolgd zijn, merkelijk bekorten. Droegen zich die op verfchillende wijze toe; zij kwamen echter doorgaans daarin overeen, dat zij ondernomen werden met het uitzigt op aardfche voordeelen. Niet zelden werkten vrouwen en geestelijken met allerlei vleijerijen en beloften zoo fterk op het gemoed van den Vorst, of had de hoop op een gewenscht huwelijk op hetzelve zulk eene kracht, dat hij zijne onderdanen voorging, en deze, gewillig of door dwang, in zijne voetftappen traden. In *Engeland* was het huwelijk tusfchen ETHELBERT, den Koning van *Kent*, en BERTHA, de dochter van den *Frankifchen* Koning CHARIBERT, voor de *Angel-Sakfers* de eerste aanleiding, om tot het Christendom te naderen. EDWIN, Koning van *Northumberland*, kreeg EADBALDS zuster, ETHELBURGA, niet ter vrouwe, voor en aleer hij de belofte had afgelegd, dat hij aan haar en de haren volkomene vrijheid van Godsdienst verleenen en zelf tot de Kerk overgaan zou, wanneer hij van deskundigen, op gedaan onderzoek, vernomen had, dat derzelver geloof boven het zijne te verkiezen was. ROLLO, met eene fchaar van woeste *Normannen* in *Frankrijk* aangeland, bedong van Koning KAREL *den eenvoudige*, behalve eene groote uitgeftrektheid gronds tot zijn eigendom, deszelfs dochter GISELA, tot een' prijs zijner bekeering: en de overeenkomst getroffen zijnde, aarzelde hij niet een Christen te worden; terwijl zijne benden zich gemakkelijk bewegen lieten, om zijn voor-

beeld

beeld te volgen (*). Wenden wij ons naar een ander deel van *Europa;* wij zien BOGORIS, den Koning der *Bulgaren*, door zijne zuster, die in hare gevangenfchap bij de *Grieken* aan het heidendom vaarwel had gezegd, tot het ondergaan van den Doop aanmanen en voorbereiden, en eindelijk daartoe met velen van zijn volk befluiten, toen zijn land, op zijn gebed, van een' zwaren hongersnood verlost was geworden. MICESLAW, Hertog van *Polen*, op DAMBROWKA, de dochter van den Hertog van *Boheme*, verliefd geraakt, kreeg geene vergunning, om zich met haar in den echt te vereenigen, dan nadat hij, met verzaking der afgoderij, aan de Kerk was toegewijd: en aan hem fpiegelden zich zijne hovelingen en al de grooten des lands, naar welke zich de menigte ook met der tijd fchikte. Zoo moet SAROLTA er ook veel toe gedaan hebben, dat haar echtgenoot GRISA, de Hertog der *Hongaren*, met zijne onderdanen tot bekeering kwam. Zeker vinden wij in dit laatste geval en zoo ook in ver-

(*) MOSHEIM ftelt het l. c. p. 355 zoo voor, als had KAREL ROLLO willen verpligten, om zijne dochter te trouwen. Maar bij GUILIELM. *Gemetic.* Lib. II. cap. 17 apud BOUQUET. Tom. VIII. p. 257 en anderen lezen wij uitdrukkelijk, dat dit van zijnen kant eene belofte is geweest, en wel onder die voorwaarde, dat ROLLO Christen werd. Zoo heeft SCHROECKH het dan ook begrepen. XXI Th. s. 552.

verfcheiden andere, welke wij bijbragten, wanneer men ze op zich zelve neemt, weinig of niets te berispen. Wij kunnen hier integendeel den invloed, welken de vrouwen op het mannelijk geflacht ten beste der menschheid hebben uitgeoefend, met genoegen opmerken. Maar letten wij op de denkwijze en het karakter der perfonen, die zich lieten overhalen; dan zullen wij er niet aan twijfelen, of het wel veel meer dan aardfche bedoelingen geweest zijn, waardoor zij gedreven werden. Daarenboven was de overgang bij fommigen zoo fpoedig en onberaden, bij anderen met zulke omftandigheden vergezeld, dat waarlijk het zaad des Evangelies, zoo er al iets van hetzelve op de oppervlakte van het hart viel, tot den bodem volftrekt niet had kunnen doordringen. En gefteld ook, dat onder het beftuur van vorsten en koningen, wier voetftappen door het volk uit eigene beweging, of uit kracht van hooger bevel gedrukt werden, dit goede zaad bij dezen en genen dieper wortel fchoot; het zou ongerijmd zijn te denken, dat zulks het geval was bij de domme menigte, die zich fchaarsgewijze doopen liet. Eene nieuwe proeve, die ons dit regt levendig kan doen inzien, treffen wij aan in de gefchiedenis van *Ruslands* bekeering, zoo als die door geloofwaardige fchrijvers (*) verhaald wordt. De held, die hier op

(*) DE SEGUR, *Histoire de Russie et de* PIERRE *le Grand.* Tom. I. p. 47 ss. STRAHL, *Geschichte des Russischen Staates.* I B. s. 109 ff.

op het tooneel verſchijnt, is WLADIMIR. Reeds lang geneigd, om van godsdienst te veranderen, doet hij bij de onverwachte verovering eener aanzienlijke ſtad de gelofte, om Christen te worden. Hij herhaalt dezelve bij zijn aanzoek om de hand van ANNA, eene *Griekſche* prinſes. Eindelijk volbrengt hij die op haren aandrang, nadat zij hem voorſpeld heeft, dat dit hem van eene oogenziekte, waaraan hij lijdt, bevrijden zal. Hij wordt gedoopt, ſpoedig daarop genezen en treedt nu in den echt. Weldra komt hij in zijne hoofdſtad *Kiew*. Als onbepaald alleenheerſcher verſtoort hij de voorheen door hem beſchermde afgodsdienst. Het beeld van *Perun*, hetwelk op zijn bevel vervaardigd, verzilverd en opgerigt is, doet hij, aan een' paardeſtaart gebonden, met ſtokken ſlaan en in de rivier werpen: en den oever gelast hij te bewaken, opdat het volk hetzelve er niet weêr uittrekke. Te gelijk gebiedt hij de inwoners, om den volgenden dag, zonder onderſcheid van ſtand, aldaar te verſchijnen en, willen zij zich zijne ongenade niet op den hals halen, den Doop te ontvangen. Het ter neêr geſlagene volk gehoorzaamt. Eene groote menigte treedt op zeker gegeven teeken in den vloed. De Grooten ſtaan tot aan den hals, anderen tot aan de borst, kinderen digt aan den oever in het water. De priesters lezen op vlotten de gebruikelijke formuliergebeden. WLADIMIR ligt in de nabijheid op de knieën, en bidt en dankt God voor de hem en zijn volk

volk bewezene genade. En het Christendom wordt voor altijd in *Rusland* gevestigd.

Dat er bij eene bekeering als deze niet eens aan gedacht is geworden, om eenig *onderwijs* aan het volk mede te deelen, behoeven wij zeker niet te betoogen. Zoo ging het ook op meer andere plaatſen. Of oordeelde men het verſtandiger te moeten aanleggen; men liet het echter dikwijls daarbij berusten, dat men aan de barbaren een geloofsformulier voorhield en hen de uiterlijke pligtplegingen van de eerdienst leerde namaken. Zoo gist SCHROECKH (*), dat men ook te werk zal zijn gegaan met de *Franken:* nopens wier godsdienſtig onderrigt hij zegt, dat niets gemeld wordt. Men rekende het des noods ook voldoende, wanneer er maar een enkel woord tot ſtichting geſproken en dan de plegtigheid der inwijding in de Kerk volvoerd was. Twee vorstelijke jongelingen, verhaalt ons BEDA (†), die nog de afgoden dienden, waren op hunne vlugt door den vijand betrapt en moesten ſterven. Nu ging een Priester naar den Koning, die hen ter dood veroordeeld had, en verzocht hem de vrijheid, om hun vooraf de ſacramenten des geloofs toe te dienen. Toen dit hem vergund werd, draalde hij niet met hun het woord der waarheid te prediken en ze ver-

(*) Th. XVI. s. 237.

(†) L. c. Lib. IV. cap. 16.

vervolgens te doopen. En aanſtonds daarop, zegt de ſchrijver in zijne eenvoudigheid, leden zij blijde den tijdelijken dood, er niet aan twijfelende, of zij gingen tot het altijddurende leven der ziel over. Dit zij ééne proeve uit duizend, ten bewijze van de ligtvaardigheid, waarmede priesters en monniken bekeerlingen gemaakt en in hunne verbeelding den hemel bevolkt hebben. Ook was het hun onmogelijk in die gevallen, waarin geheele ſcharen zich aanboden, om te zelfder ure in de Kerk te worden ingewijd, veel meer te doen, dan haar eenige weinige woorden toe te ſpreken en ze dan te doopen. En hoe moesten zij het aanleggen, wanneer zij, zoo als insgelijks wel gebeurde, in plaatſen kwamen, wier bewoners hunne taal niet verſtaan konden? Doch werd er al eenig onderwijs gegeven, voor en aleer men de heidenen in het Christendom opnam; dit beſtond gewoonlijk in de prediking eener geloofs- en zedeleer, welke van den geest des Evangelies verre verwijderd was. De diepe onwetendheid der predikers zelven noodzaakte hen wel, zich hiermede te behelpen. Of waren zij al eenigzins beter ingelicht; zij rekenden het eene behoefte, zich naar de bekrompen inzigten der barbaren te ſchikken. Dit had GREGORIUS *de Groote* aan zijne zendelingen reeds nadrukkelijk aanbevolen. Dit ſtelden AUGUSTINUS, WILLEBRORD en anderen te werk, toen zij, om aan het blinde heidendom te gemoet te komen, allerlei uiterlijkheden invoerden, waarvan de eerste eeuwen niet ge-

we-

weten hadden (*). Men vroeg ook niet zoo zeer, hoedanige belijders er voor CHRISTUS gewonnen werden; maar leide het er voornamelijk op toe, om het gebied van de Kerk uit te breiden. Zelfs dreef men de infchikkelijkheid zoo verre, dat men de gedoopten bij de oude zeden en gebruiken blijven liet, mits zij zich overigens flechts naar de kerkelijke verordeningen gedroegen. Zoo hadden waarlijk de Apostelen des Heeren niet gedaan, toen zij in de wereld uitgingen, om het Rijk van godvrucht en deugd op aarde te ftichten. Het is zoo, ook zij hadden niet zelden geheele fcharen tot belijders van CHRISTUS aangenomen, zonder dat zij zich te voren een' langen tijd met derzelver onderwijs bezig hielden. Reeds op dien eersten Pinkfterdag, waarop zij hunne roeping als Evangeliedienaars aanvaarden, hadden zij aan den Doop van omtrent drie duizend Joden flechts eene korte prediking laten voorafgaan. Maar in hunne omftandigheden werd er ook niet meer vereischt. Zij hadden meestal met menfchen te doen, die genoeg verlicht waren, om behoefte te gevoelen aan verlosfing uit hunnen ftaat van duisternis en zonde. Daartoe traden zij met geen bovenzinnelijk leerftelfel op; maar fpraken zij als getuigen van hetgeen zij zelven gezien of van de aanfchouwers gehoord hadden. Zij verhaalden hetgeen er met hunnen Heer, van dat hij in de *Jordaan* gedoopt werd tot dat hij ten hemel opvoer, nog maar kort geleden, was voorgevallen, en

(*) BEDA. l. c. Lib. I. cap. 28, 30. Lib. V. cap. 12.

en knoopten aan die geschiedenis de waarheden en lessen, welke er natuurlijk uit voortvloeiden. Passen wij nu op dien ouden tijd toe hetgeen wij thans nog bij eigene ervaring hebben, wanneer ons eene belangrijke gebeurtenis van den dag verteld wordt! Zulk een onderwijs slechts eenmaal met aandacht gehoord te hebben, was derhalve genoeg, om althans de hoofdzaak naar behooren te verstaan. Het kwam nu alleenlijk aan op geloof aan de getuigenis: en gaf God, dat dit in het gemoed plaats greep, dan waren alle noodwendige voorbereidingen volbragt: dan was men in de kennis van die grondbeginselen des Evangelies ingewijd, door welker opvolging men zich van al de wereld onderscheiden moest: dan bevond men zich op den weg, om deze kennis hoe langer hoe meer uit te breiden en te volmaken: dan voelde men zich daartoe door dien hemelschen zin, welke men ontvangen had, krachtig aangedreven: dan bleef er eindelijk niets meer te doen, dan dat men door den Doop in de gemeente werd aangenomen.

Staken nu de bekeeringen tot het Christendom, welke er in *Europa*, na den ondergang van het Westersche Keizerrijk, voorvielen, bij die van den Apostolischen leeftijd doorgaans zoo geweldig af; het spreekt van zelf, dat zij aan dit werelddeel eigenlijk geene Zedelijke en Godsdienstige Beschaving aanbragten. Ja oppervlakkig beschouwd, schijnen zij die Beschaving zoo zeer te hebben achteruit

ge-

gezet, dat onder het lezen der geschiedenis de vraag wel eens bij ons opkomt: waarom de volken niet liever nog eenige eeuwen langer in het heidendom gebleven zijn, dan dat zij op zulk eene wijze belijders van het Evangelie werden? En plaatsen wij ons op geen verhevener standpunt; wij zullen altijd verlegen zijn, wat wij moeten antwoorden. Maar bevinden wij ons op die hoogte, van welke wij het uitzigt op geheel de reeks der afgeloopen eeuwen hebben, en nu den zamenhang opmerken, waardoor al het verledene onderling verbonden is geweest; dan zal het verborgene voor ons weldra verklaard zijn, en zullen wij overal in de menschelijke dwaasheid de Goddelijke wijsheid erkennen. Wat meer is, wij zullen ons dan niet slechts verblijden, dat uit de dikke duisternis het heerlijkst licht is opgerezen; maar wij zullen durven staande houden, dat er geen andere weg kon gekozen zijn, zou *Europa* tot Zedelijke en Godsdienstige Beschaving geleid worden. Scheppen wij ons in onze verbeelding eene wereld, waarin zich alles naar wensch heeft toegedragen! Stellen wij ons de volken voor op zulk eene wijze uit het heidendom tot het Christendom overgaande, dat de naam van bekeering er met volle regt op toepasselijk is! Wij hebben dan een tooneel voor oogen, bij welks beschouwing wij met ongestoord genoegen kunnen stilstaan. Maar herinneren wij ons hetgeen boven bewezen is geworden, dat de Beschaving uit den schoot der barbaarschheid heeft moeten voortkomen; dan blijken het slechts

herfenfchimmige luchtkasteelen te zijn, waarmede wij ons in onze onnoozelheid vrolijk maken. Of wie zou de ongerijmdheid begaan van te willen beweren, dat het gemoed van menfchen, die zich wegens hunne diepe onwetendheid geene de minste begrippen van het bovenzinnelijke vormen konden, voor de reine Evangelieleer toegankelijk is geweest? Wie kan gelooven, dat *Franken*, *Angelfakfers*, *Longobarden*, *Hesfen*, *Thuringers* en andere volken zoo gereedelijk het heidendom verzaakt zouden hebben; wanneer men hun eene godsdienst gepredikt had, zoo als die der hedendaagfche *Protestanten*, welke zoo weinig voedfel aan de verbeelding geeft en zoo weinig voor het oog oplevert om met eene ftomme opgetogenheid aan te ftaren? Wij maken geene zwarigheid er bij te voegen, dat het groote werk van hunnen overgang tot het Christendom, zou het eenmaal eene gelukkige uitkomst hebben, juist met die hoogst gebrekkige en inderdaad beklagelijke bekeeringen, waarvan wij gefproken hebben, behoorde aan te vangen. Het kind, hetwelk men voor de maatfchappij opvoedt, wordt als kind behandeld. Het verkrijgt een onderwijs, hetwelk berekend is naar de bekrompenheid van zijn verftand. Het hoort van geene dingen, welke het nog niet begrijpen kan, behalve alleen in zoo verre, als die vroegtijdig in het geheugen moeten worden ingedrukt, om in rijper jaren overdacht te worden. Beelden en prenten maken het wetenswaardige, zoo veel dit gefchieden kan, voor hetzelve aanfchouwelijk, op dat het

oog

oog dit, al gaat het ook gebrekkig toe, naar de ziel overbrenge. Voorts wordt er aan de neiging tot zinnelijkheid het een en ander toegegeven, dat men aan de volwasſenen weigeren zou. De driften en hartstogten onderdrukt men niet, maar leidt men met bedachtzaamheid, door daaraan een' werkkring aan te wijzen, die met den aard der vroege jeugd overeenſtemt. Het onderwijs zelve doet men gedurig door vermakelijkheden afwisſelen, opdat het te beter ingang vinde. En kan men hiermede niet naar begeerte vorderen, zonder dat men begint met iets aan den kweekeling voor te houden, hetwelk in den grond eene dwaling is; men bedient zich ook van dit hulpmiddel, om zoo langzamerhand tot de waarheid op te klimmen. Pasſen wij nu dit beeld op het onderhavige onderwerp toe! Wij zijn met het onderzoek der opvoeding van het menſchelijk geſlacht bezig en ſpreken van kinderen in het verſtand, die als kinderen behandeld moesten worden, opdat eenmaal derzelver nakomelingſchap den mannelijken leeftijd bereiken zou. Ja wij ſpreken van zulke kinderen, die reeds te vele vooroordeelen ingezogen en te veel door verbastering geleden hadden, om ſchier voor andere indrukken dan die eener grove zinnelijkheid vatbaar te zijn. Waarlijk! het was een geluk voor de barbaren, dat het licht des Evangelies, toen ter tijde door de ingevallene duisternis, zoo veel van zijnen glans verloren had. Bijaldien priesters en monniken in ſtaat waren geweest, hetzelve in zijne oorſpronkelijke heerlijkheid

tot hen te brengen; de nood zou hier gedrongen hebben, om er volſtrektelijk van af te zien. Wat nog meer is, al die ongemakken en ontberingen, al die ſmarten en gevaren, welke men nu ondergaan heeft, om de volken te bekeeren, zou men zich zeker niet getroost hebben, had men het Christendom in deszelfs waarde gekend en er dus ook heiligſchennis in gezien, dat men het anders dan in deze zijne waarde predikte. Of althans zou het vooruitzigt, dat hetzelve bij de woeste barbaren geen' ingang te wachten had, die inſpanning van krachten, welke tot uitroeijing van het heidendom onontbeerlijk was, merkelijk verhinderd hebben. Maar nu is dit alles voorgekomen. Wereldlijken en Geestelijken beleden zelven grootendeels geene andere leer, dan die tamelijk in verhouding ſtond tot de geringe vatbaarheid der nog afgodiſche volken. Daar en boven zagen zij niet zoo zeer op de ouders als wel op de kinderen en nakomelingen (*), en oordeelden het daarom genoeg, dat die volken in de kerk werden opgenomen. Van hunnen kant lieten dezen zich tot het doen van den overſtap te gemakkelijker vinden, wijl er dikwijls niet veel meer vereischt werd, dan zich tot het ontvangen van den doop aan te bieden. Doch de groote opvoeder der menſchen volbragt naar zijne aan-

(*) BROES vindt het t. a. p. I. D. bl. 208 te regt opmerkelijk, dat reeds de oudheid dit onderſcheid gemaakt heeft.

aanbiddelijke wijsheid een hooger plan: Hij leide den grond ter invoering van de Zedelijke en Godsdienstige Beschaving in *Europa*.

Intusschen verheugen wij ons, dat wij hier niet behoeven stil te staan, maar door de geschiedenis verder worden voortgeleid, om den steeds *heilzamen invloed* op te merken, welken de bekeeringen der Heidenen, hoe gebrekkig die ook waren, op hen zelven gehad hebben. Het is zoo, wij zouden der waarheid te kort doen, zoo wij ontkennen wilden, dat vele der oude bijgeloovigheden en verkeerdheden door groot en klein bij den overgang tot de Christenkerk zijn aangehouden. Zelfs kunnen wij niet loochenen, dat men ook daar wel bij de heidensche zeden gebleven is, waar men geheel en al door den aandrang des gemoeds scheen bewogen te zijn, om tot de belijdenis van het Evangelie over te gaan. Zoo moeten wij het beklagen, dat de doop, welke aan Koning HARALD en deszelfs gezin op hun uitdrukkelijk verlangen te *Mentz* is toegediend, de woestheid van zeden, gelijk zeker Schrijver zegt (*), bij hen niet heeft afgewasschen; maar dat zij ook tot in *Friesland* toe, het rooven, als van ouds, voortgezet of begunstigd hebben. En wilden wij de rij van Koningen en Vorsten doorloopen, bij welke de vrijwillige omhelzing van het Christendom weinig of niets

(*) *Ueber die Taufe des Königs* HARALD KLACKS. S. 84, 85. Schleswig. 1826.

niets heeft toegebragt, om ze van de verslaafdheid aan hunne driften en lusten los te maken; wij zouden er velen aantreffen, wier namen wij dan niet onvermeld konden laten. Doch niemand komt hier meer in aanmerking, dan KLOVIS, die voorstander der regtzinnige kerkleer, wiens bekeering op de vorming van het hedendaagsche *Europa* zulk een' grooten invloed heeft gehad. Snooder en gruwelijker kon zich wel een heiden naauwelijks aanstellen, dan hij deed, nadat hij een geloovige geworden was. Hij ontzag zich niet, van tijd tot tijd op rooftogten uit te gaan, de eene strook lands na de andere, zonder eenigen schijn van regt, te overmeesteren, allerlei booze list en verraad tegen anderen te werk te stellen, dezulken, die hij door geweld van wapenen overwonnen had, met eigene hand te dooden, zelfs bloedverwanten en nabestaanden van kant te maken en daarna de houding, als of dit hem berouwde, aan te nemen, opdat hij ook die, welke voor hem verborgen waren, ontdekken, in zijne magt krijgen en vermoorden zou. Dit alles verhaalt ons GREGORIUS van *Tours* op die bekende plaats, waar hij zich zoo verre vergeet van te durven zeggen, *dat God aan dezen Koning dagelijks deszelfs vijanden onderwierp en deszelfs gebied uitbreidde, wijl hij met een regtschapen hart voor hem wandelde en deed wat welbehagelijk in zijne oogen was* (*). Veel liever houden wij het daarvoor,

(*) L. c. Lib. II. cap. 40, 41, 42.

voor, dat KLOVIS bij zijnen overgang tot het Christendom geen' afstand van die boosheid en Godloosheid gedaan heeft, aan welke hij zich te voren als heiden had overgegeven: en dat deszelfs ondernemingen alleen daarom voorspoedig zijn geweest, wijl zij, naar het aanbiddelijk plan der Voorzienigheid, en wel buiten de bedoeling van den wreeden dwingeland, tot de beschaving van dit werelddeel dienen moesten. Maar nu zou men, al stond het juist niet bij oude Schrijvers opgeteekend, wel gelooven willen, dat ook de *Franken*, die in navolging van zulk eenen Vorst gedoopt waren, immers voor het grootste deel, nog bij hunne heidensche zeden gebleven, ja dat er onder hen, nog tot diep in de zesde eeuw, afgodendienaars in menigte geweest zijn. En wenden wij ons tot andere volken; wij kunnen omtrent den invloed, welken de bekeering op hun hart en leven gehad heeft, dikwijls niet veel gunstiger oordeelen, zonder de geschiedenis tegen te spreken (*). Van daar ook, dat er in menig land bij de minste aanleiding weêr van het geloof, hetwelk men beleden had, werd afgevallen. Zelfs voelen wij ons gedrongen om toe te geven, dat de Christelijke Kerk van ware Godvrucht en deugd nog

(*) Kortheidshalve verwijzen wij naar PFISTER. II. B. s. 135. ff. BÖTTIGER, *Geschichte des Kurstaates und Königreiches Sachsen.* I. B. s. 51 ff. VAN KAMPEN. I. B. s. 61, 62. WAGENAAR. I. D. bl. 342, 343 en anderen.

nog veel verder afgeleid en nog veel meer bedorven is geworden, door dat de barbaren zich met haar vereenigden. Wij willen dus op den weg des onderzoeks met eerlijkheid en opregtheid te werk gaan, zonder iets te verhelen, hetwelk men tegen ons kan inbrengen. Maar zoo veel te geruster durven wij nu ook beweren, dat die zelfde bekeeringen, welke men in verzoeking komt, om niet hooger dan als overgangen van het eene bijgeloof tot het andere aan te zien (*), de grondflagen van *Europa's* herfchepping geweest zijn. Of kon zulk eene herfchepping wel ooit plaats grijpen, ten zij de bewoners van dit werelddeel aan de afgoderij, of uit eigene beweging vaarwel zeiden, of op hoogeren last onttrokken werden? Wij verzoeken de opmerkzaamheid van den Lezer op hetgeen wij reeds (†) ter wederlegging van MONE, die het heidendom voor een ftelfel houdt, hetwelk van de verhevenfte *Ideën* uitgaat, en wat het wezen der zaak betreft, de waarheden van het Evangelie afbeeldt, met grond van redenen meenen gezegd te hebben. Hoe langer wij nu bij dit punt ftil ftaan, des te meer worden wij er in bevestigd, dat het Voorvaderlijke bijgeloof, uit welk een' oorfprong het ook zij voorgekomen, voor de barbaren der middeleeuw het grootfte beletfel geweest is, om tot de Zedelijke en Gods-

(*) STENZEL t. a. p. s. 16.

(†) I. D. bl. 468 volgg.

Godsdienstige Beschaving te geraken. Het rustte toch niet alleen op dwalingen en inbeeldingen, die den mensch voor het geestelijke leven geheel onvatbaar maken; maar het ging ook met plegtigheden, zeden en gebruiken gepaard, die tegen de beoefening van Godvrucht en deugd regelregt aandruischen. Zoo was het gelegen met de dienst van ODIN, al stemmen wij PALMBLAD (*) en anderen toe, dat de hoogste God in deze geëerbiedigd werd. Hetzelfde gold nopens die volken, die aan *Perun*, *Thor* of dergelijke verdichte wezens de opperste hulde bewezen. Al wie derhalve aan zulke voorwerpen van aanbidding de gehoorzaamheid opzeide, ontdeed zich ook van de deelneming aan vele woeste en hatelijke bedrijven, welke derzelver vereering medebragt of vorderde. En geschiedde dit door eene gansche bevolking; dan was het bolwerk van barbaarschheid doorgebroken, hetwelk daar eene reeks van eeuwen gestaan had, om elke poging, waardoor men den verdierlijkten mensch uit zijne laagte zocht op te heffen, even als den aanval van een' boozen vijand af te weren. Wat de zoodanigen aanbelangt, die zekere gehechtheid aan het Voorvaderlijk geloof nog niet verzetten konden, of althans, onder den naam van Christenen, nog steeds halve afgodendienaars bleven; bij dezen moest toch ook, nadat de leus van het kruis algemeen was aangenomen, het Heidendom langzamerhand wegsterven.

Ja

(*) *Dissertatio de Buddha et Wodan.* p. 38.

Ja al ging er eene reeks van geſlachten voorbij, eer al de verſchanſingen, achter welke dit heidendom zich verſchool, omver geworpen waren; genoeg, dat hetzelve eenen ſchok gekregen had, waarvan het zich nooit meer kon herſtellen. Volhardden zij, die tot de belijdenis van CHRISTUS voor het uiterlijke toegetreden of gedwongen waren, met hunne kinderen en kindskinderen, bij de oude dwaasheden en ondeugden; de nakomelingſchap zou (en daartoe was alles berekend) de voordeelen van den grooten ſtap, welken zij willens of onwillens gedaan hadden, rijkelijk genieten en den Schepper van hemel en aarde in geest en in waarheid aanbidden. Doch waar het hart der doopelingen maar iets van dezen verhevenen zin des Evangelies gevoelde; daar droeg de bekeering reeds dadelijk vruchten van Zedelijkheid en Godsdienstigheid. En zou nu het menſchelijk hart overal ondoordringbaar als ſteen of metaal geweest zijn, zoo dat er geen de minſte toegang voor dit gevoel open ſtond? Zou de duisternis het licht van het Evangelie wel ergens zoo geheel bedekt hebben, dat er hier en daar geen flaauwe ſtraal door de nevelen heen flikkerde? Zou de prediking geenen indruk hoegenaamd op het gemoed gemaakt hebben; wanneer dezelve van mannen kwam, die zich door groote deugden van de wereld onderſcheidden en geen offer te dierbaar achtten, als zij anderen maar tot het geloof bewegen konden? BEDA verhaalt ons van AUGUSTINUS en deszelfs medgezellen, dat zij, in navolging der eerſte Christenen,

zich

zich ſteeds aan het bidden, waken en vasten toewijdden, het woord des levens overal, waar het hun mogelijk was, predikten, de dingen dezer aarde als voor hen vreemd kleinachtten, niets anders van hunne leerlingen aannamen, dan hetgeen zij tot hun onderhoud volſtrekt behoefden, en eene ziel omdroegen, welke bereid was, om voor de waarheid, welke zij verkondigden, allerlei verdrukking te lijden en des noods te ſterven. En nu laat hij er op volgen, dat ſommigen (der *Angelſakſers*, namelijk) geloofden en gedoopt werden, de eenvoudigheid van het onſchuldige leven, hetwelk zij leidden, en de bekoorlijkheid van hunne hemelſche leer bewonderende (*). Even zoo verklaart hij (†), dat COLUMBA de *Picten* door zijn woord en voorbeeld tot het geloof in CHRISTUS bekeerd heeft. Beneden zullen wij zien, dat BONIFACIUS, ANSGARIUS en vele anderen, die in de middeleeuw tot uitbreiding der Kerk onder de barbaarſche volken zijn omgetogen, van wege hun beſtaan en hunnen wandel geene mindere lofſpraak verdienen: en wie twijfelt er nu aan, of ook deze menig hart geroerd en vervuld hebben met betere gezindheden, dan die er tot dus verre in huisvestten? Jammer maar, dat het ſlechte doorgaans een groot opzien bij de wereld maakt, en het goede integendeel in ſtilte voortwerkt;

(*) L. c. Lib. I. cap. 27.

(†) Lib. III. cap. 4.

werkt; zoo dat het vaak onmogelijk is geweest de heilzame vruchten der Christenprediking waar te nemen (*)! Dubbel jammer, dat de oude Schrijvers ons van die gezegende veranderingen in denk- en levenswijze, welke er voor een' ieders oog met de uiterlijke bekeering der barbaren verbonden zijn geweest, flechts fchrale en armoedige berigten geven, of zelfs onaangeroerd voorbijgaan hetgeen voor de Kerk veelmeer tot eer zou geftrekt hebben dan zoo vele beuzelachtige legenden, waarmede zij hunne lezers ophouden! Nu moeten wij niet zelden uit de vergelijking van den ftaat, waarin een volk het heidendom verlaten en waarin hetzelve na verloop van jaren of eeuwen verkeerd heeft, en dus bij gevolgtrekking opmaken, welk een' weldadigen invloed de aanneming van het Christendom, hoe gebrekkig het ook daarmede toeging, op de gemoederen gehad hebbe. Dit zal ons dan ook in den loop onzer onderzoekingen meermalen voorkomen, doch dan zullen wij in ons befluit te vaster ftaan, wijl wij hier noch aan de kracht der Wijsbegeerte, noch aan eenige andere oorzaak, behalve de Godsdienst alleen, denken kunnen.

Evenwel vinden wij ons niet geheel teleur gefteld, wanneer wij naar proeven omzien, uit welke het blijken kan, dat het Christendom aan de heidenfche volken van *Europa* niet te vergeefs gepre-

(*) NEANDER, *Denkwürdigkeiten* II. B. s. 24.

predikt is geworden. In de eerste plaats denken wij hier aan de *Franken:* want hoewel wij niets willen terug nemen van hetgeen wij boven nopens derzelver voortdurende bijgeloovigheden en ondeugden hebben aangeteekend, weten wij toch uit meer dan ééne bijzonderheid, dat hun overgang tot de Kerk aan de verzachting hunner zeden eenigermate dienstbaar is geweest; zoo dat er ook in het hart van den woesten en onmenschelijken KLOVIS wel eens gevoelens oprezen, die hem tot eere strekten (*). Gaan wij naar *Engeland* over; wij kunnen wel niet bepaaldelijk de vruchten aanwijzen, die daar uit de bekeering der Heidensche volken aanstonds ontsproten zijn; maar al spoedig werden er toch kweekscholen gesticht, waaruit inboorlingen zoowel als vreemdelingen ter Beschaving van het verwilderd *Europa* uitgingen. En spreidde zich de kracht der Evangelieleer bij de groote menigte weinig ten toon; zoo veel te meer openbaarde zij zich in het gedrag van dezen en genen Koning, inzonderheid in dat van EDWIN, die, na zijnen doop, zich tegen roof, en diefstal, en ander kwaad met gelukkig gevolg verzette en zich door menige weldadige inrigting jegens inlanders en buitenlanders verdienstelijk maakte (†). Keeren wij nu weder naar het vaste land te-

(*) Die bijzonderheden vindt men uit oude Schrijvers bijgebragt door SCHROECKH. Th. XVI. s. 255 ff.

(†) De plaatsen van BEDA en GUILIELM. *Malmesbur.* hiertoe betrekkelijk, leest men bij SCHLOSSER II. B. 2 Th.

terug, en hooren wij, wat ons nopens den invloed verhaald wordt, welken ELIGIUS in *Vlaanderen* en omliggende gewesten door zijne prediking op de gemoederen gehad heeft! De barbaarschheid, zegt deszelfs levensbefchrijver (*), werd in zoo verre verwijderd, dat men weldra op den dorren en ledigen akker het vruchtbaar koren en een' overvloedigen oogst zag oprijzen, velen met berouw van zonde toefnellen, den armen van hunne goederen mededeelen, en vele andere voorfchriften van goede werken opvolgen. Zoo werden, volgens een geloofwaardig berigt (†), de *Longobarden*, na de afzwering

2 Th. s. 12, 19, die er zich, boven de meeste andere Schrijvers, een genoegen van pleegt te maken, de heilzame vruchten aan te wijzen, welke de bekeering der heidenfche volken gehad heeft. Men vergelijke LAPPENBERG, *Gefchichte von England.* I. B. s. 137 ff., waar hij, onder anderen, ook aanmerkt, dat zich de invloed der Christelijke Godsdienst op de geheele vorming en Staatkundige eenheid en zelfftandigheid van een volk zelden zoo klaar heeft ten toon gefpreid, als in de gefchiedenis der *Angelfakfers.* Doch men behoort ook hier twee dingen van elkander te onderfcheiden: de uitwerking, welke het Christendom op hen zelven gehad heeft, die tot de Kerk overkwamen, en de gevolgen, welke daaruit voor derzelver kinderen en nakomelingen zijn voortgevloeid.

(*) *Vita Sancti* ELIGII, *Episc. Noviom.* Lib. II. cap. 8 apud d' ACHERY, *Specilegium* &c. Tom. II. p. 93.

(†) PAULUS *Diac.* l. c. Lib. III. cap. 6.

ring van het heidendom, tot dien ſtaat van Beſchaving gebragt, dat er, onder de regering van AUTHARIS, geene geweldenarij jegens den onmagtige, geen roof, geen diefſtal bedreven werd en een ieder onbevreesd en in veiligheid leefde. Nopens de *Bulgaren* getuigt PHOTIUS (*): zij hebben niet alleen het geloof in CHRISTUS met de vorige Goddeloosheid verwisſeld; maar belijden nu ook, terwijl zij eertijds allen in wreedheid en moordzucht achter zich lieten, de reine en onbeſmette Christelijke Godsdienst op zulk eene wijze, dat zij onder het getal van gehoorzame onderdanen en gastvrije menſchen behooren, en voor de oude roofzucht en woestheid een vreedzaam verkeer in de plaats ſtellen. Dat de bekeering der *Moraviërs* ten goede op hen gewerkt heeft, blijkt hieruit reeds allerduidelijkst, dat er onder hen te gelijk een nieuw ſlavonisch letterſchrift en eene overzetting van den Bijbel werd ingevoerd: terwijl CYRILLUS en METHODIUS, gelijk SCHLOSSER te regt aanmerkt (†), op het gebruik der moedertaal bij de Godsdienst zoo ſterk niet geſtaan zouden hebben, indien zij ook niet tot verlichting der verſtanden en tot verbetering der harten hadden willen arbeiden. Insgelijks moeten de bewoners van *Noorwegen*, toen zij van het heidendom afſtand deden en tot de Kerk toetraden,

tot

(*) PHOTII *Epist.* II. p. 58.

(†) T. a. p. II. B. I. Th. s. 520. Verg. SCHROECKH. Th. XXI. s. 411 ff.

tot een zachtzinniger en vredelievender volk, dan zij te voren waren, gemaakt zijn, ten zij de beschrijving, welke ADAM *van Bremen* nopens hen geeft (*), geen het minste geloof verdient. Men vergelijke nu daarbij derzelver voorvaders, wier strooptogten te land en ter zee met eene zwarte kool in de geschiedenis geteekend staan! Doch welk eene verandering ten goede de belijdenis van CHRISTUS ook bij die roovers en vrijbuiters, nadat zij zich in vreemde gewesten hadden neêrgezet, verwekt hebbe, leert de geschiedenis ons met een luisterrijk voorbeeld, hetwelk het Westen van *Frankrijk* ons oplevert. Wij spreken hier van hetgeen er met ROLLO en de *Normannen*, waarvan hij de aanvoerder was, in de tiende eeuw gebeurd is. Als wreede wolven vallen zij op de weerlooze bewoners des lands aan, verwoesten de kerken, slepen de vrouwen als gevangenen weg, dooden het volk, storten alles in bitteren rouw. Nu zendt Koning KAREL, door de beden van den landzaat gedrongen, hun een gezantschap; het verdrag, hetwelk wij boven reeds vermeld hebben, wordt weldra gesloten, en geheel de bende gaat door middel van den doop tot de Kerk over. Maar naauwelijks is hier de grond tot een' nieuwen Staat gelegd, of de weldadige kracht des Christendoms begint zich te vertoonen. Als eerste Hertog van *Normandië*, verdeelt

(*) *De situ Daniae* &c. apud. LINDENBROG. *Script. Rer. German. Septentr.* p. 63. FABRIC.

deelt ROLLO, die nu den naam van ROBERT voert, de verkregen landerijen onder zijne manſchap, neemt ook vreemdelingen daarin op, geeft aan al zijne onderhoorigen wetten en regten, die hij met de hoofden des volks bepaalt, noodzaakt hen tot het leiden van een ſtil en vreedzaam leven, herſtelt de vernielde kerken, omringt de ſteden met muren en bolwerken. Daar en boven gaat hij den dieſſtal door ſcherpe verordeningen tegen; weet de openbare veiligheid dermate te handhaven, dat gouden armbanden, die hij aan een' eikenboom had opgehangen, drie jaren lang, gelijk men zegt, aan den weg blijven hangen, zonder dat iemand er durft aanroeren; doet in allen opzigte zijne zucht voor geregtigheid en zijne zorg ter bewaring van eendragt en rust onder de zijnen blijken (*). Zoo is hij, zegt SCHROECKH (†), twintig jaren lang het voorbeeld van een zachtzinnig, wijs en regtvaardig regent: en er hapert veel aan, dat volken, die reeds ſedert eeuwen Christenen waren, in zulk eene gelukkige ſtaatsgeſteldheid geleefd hebben, als de onderdanen van dezen pas bekeerden Vorst.

Wilden wij op den ingeſlagenen weg nog verder voortgaan; wij zouden nog meer proeven van den heil-

(*) Wij volgen hier GUILIELM. *Gemetic. Hist.* l. c. cap. 17 sqq. p. 257, 258.

(†) Th. XXI. s. 552.

heilzamen invloed, welken de bekeering tot het Christendom, hoe gebrekkig die ook ware, op de heidensche volken van *Europa* gehad heeft, kunnen bijbrengen. Wij zouden, om maar één voorbeeld te noemen, hetgeen STRAHL ons nopens WLADIMIR en de *Russen* mededeelt, kunnen overnemen, en zulks te geruster doen, wijl die Schrijver het goede niet verbergt, hetwelk daar te lande voor den afstand van het heidendom reeds heeft plaats gegrepen (*). Doch wij meenen bijzonderheden genoeg te hebben aangehaald, om de zaak, voor zoo verre zulks hier vereischt wordt, in het licht te stellen. Gave zich iemand de moeite, om uit de schriften der middeleeuw de getuigenissen nopens hetgeen er uit de bekeering der barbaren, voor derzelver hart en wandel, is voortgevloeid, bijeen te zamelen en alles aan een oordeelkundig onderzoek te onderwerpen; hij zou een verdienstelijk werk ondernemen. Dit zou te meer verdienstelijk zijn, wijl een man als GIESELER bij gelegenheid, dat hij over de uitbreiding van het Christendom onder de Duitsche volken spreekt, omtrent deszelfs zedelijke werkingen aanmerkt, dat zij zich bepaalden bij den uiterlijken invloed van kerkelijke wetten en kerkelijke tucht, voor zoo verre deze zich achting verworven hadden: en dat hier het tijdperk van oefening onder de wet tot voorbereiding voor het Evangelie was

te-

(*) T. a. p. I. B. s. 112 ff. 182 ff. verg. 66 ff.

teruggekeerd (*): terwijl hij, bij het vermelden van hetgeen er door BONIFACIUS en latere predikers gedaan is geworden, dit punt geheel of bijna geheel onaangeroerd laat. Wij voor ons onthouden ons nu van de beslissing, of al de berigten, die wij boven hebben bijgebragt, wel even geloofwaardig zijn; maar zoo veel is er, vertrouwen wij, voldoende uit gebleken, dat men eene groote onbillijkheid begaan zou, door op de voorgevallene Godsdienstveranderingen met verachting neêr te zien, als hadden zij alle zonder uitzondering voor hen, die den overstap deden, niets hoegenaamd te hunner verbetering opgeleverd. Daarenboven mogen wij uit die berigten opmaken, dat het flaauwe licht, hetwelk, er door den arbeid van priesters en monniken in het verduisterd *Europa* doorbrak, ook daar niet geheel zonder weldadige werking op 's menschen hart en leven zal geweest zijn, waar oude Schrijvers te dezen aanzien zwijgen. In allen gevalle heeft het Christendom dien indruk op de barbaren gemaakt, dat zij er, voor een groot gedeelte, door bewogen werden, om aan het omzwerven op strooptogten te land en ter zee vaarwel te zeggen en zich aan een arbeidzaam en huiselijk leven te gewennen. Ook weten wij, dat er schier bij ieder heidensch volk, hetwelk zich doopen liet, weldra geschrevene wetten ontstaan zijn, die, hoe berispelijk zij ook in menig opzigt waren, echter aan

(*) T. a. p. I. B. s. 712.

aan vele onſtuimige driften en hartstogten palen ſtelden. Ja reeds daardoor kreeg de Beſchaving een' grond, op welken zij werken kon, dat de predikers des geloofs overal, waar zij in hunne pogingen maar eenigzins gelukkig ſlaagden, zelfs in woeste en onbewoonde landſtreken, kerken en kloosters aanbouwden, in welker omſtreek zich langzamerhand eene kleine geordende maatſchappij vestigde. Doch deze bijzonderheden aanroerende, ontwaren wij, dat wij aan de tweede afdeeling van dit Hoofdſtuk genaderd zijn, waar wij dezelve breeder moeten uit een zetten. Hebben wij, namelijk, tot dus verre de voortgangen beſchouwd, welke de Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving voor het uiterlijke gemaakt heeft; het is nu onze taak ons *bij derzelver innerlijke voortgangen* te bepalen.

Maar wij kunnen niet zeggen, dat wij tot volvoering van deze taak met dezelfde gerustheid overgaan, waarmede wij de beſchouwing van de vorderingen, welke er door de Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving voor het uiterlijke gemaakt zijn, hebben aangevangen. Toen konden wij, met eene geregelde onderſcheiding van tijden, landen en volken, de eene bijzonderheid na de andere opnemen: nu moeten wij in een kort beſtek een tafereel ſchetzen, hetwelk den ſtaat voor oogen ſtelt, waarin een groot gedeelte van *Europa*, van den val des Westerſchen Keizerrijks af tot de kruistogten toe en dus gedurende meer dan zes eeuwen, verkeerd

heeft.

heeft. Hoe moeijelijk is het genoegzame punten van overeenkomst te vinden, waar zich overal ongelijkvormigheden voordoen! Doch heeft men al het geluk van alles in groote omtrekken bij een te kunnen brengen; dan loopt men fpoedig gevaar van tot algemeenheden te vervallen, die weinig of geen belang inboezemen. De zaak wordt nog bezwaarlijker, wanneer wij op de bronnen letten, waaruit wij ter bearbeiding dezer taak moeten putten. Het zijn meestal dorre jaarboeken en beuzelachtige *legenden*, bij welker Schrijvers het niet is opgekomen, om bouwftof tot de gefchiedenis der Befchaving aan de hand te geven. En ligt er in hunne werken hier en daar al het een en ander verfpreid, hetwelk daartoe dienen kan; hoe veel heeft men door te worstelen, om dit, even als goud of paarlen onder het vuil, te zoeken! In later tijden zijn er zeker mannen opgetreden, door wier gefchriften heerlijk in het licht werd gefteld hetgeen tot dusverre duister of onzeker was. Inzonderheid verpligt ons gevoel van dankbaarheid de verdienften te erkennen, die menigeen zich in onze dagen verworven heeft door de vorderingen van den menfchelijken geest in kunften en wetenfchappen, of van den maatfchappelijken ftaat der volken aanfchouwelijk te maken. Ook ontbreekt het in de werken van hen, die de kerkelijke gefchiedenis, vooral op het voetfpoor van den grooten MOSHEIM, met wijsgeerigen blik en onpartijdigen zin onderzocht hebben, aan geene aanmerkingen, die de Zedelijke en Godsdienstige ge-

fteld-

ſteldheid der Christenen in bijzondere landen en tijden betreffen. Maar te vergeefs hebben wij naar een boek omgezien, hetwelk ons tot geleide ſtrekken kan, om de innerlijke voortgangen der Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving van *Europa*, in de bovengemelde zes eeuwen, naar behooren te ſchetſen. Intusſchen meent misſchien iemand, dat er zoodanig een boek niet kan geſchreven worden. En waarlijk! wij willen niet loochenen, dat het bij den eerſten opſlag bedenkelijk ſchijnt te zijn, of wij niet een' arbeid ondernomen hebben, welke zich niet volvoeren laat. Wij ſpreken van de innerlijke voortgangen der Beſchaving. Maar hoe? zoo wij die eens, tegen de getuigenis der oudheid aan, in de geſchiedenis inbragten, omdat wij ze tot ſtaving eener grondſtelling, welke misſchien de vrucht van ijdele verbeelding is, niet misſen kunnen? zoo het eens te bewijzen was, dat de beginſelen van Zedelijkheid en Godsdienstigheid, van den val des Westerſchen Keizerrijks af tot de kruistogten toe, in plaats van gevorderd te zijn, hoe langer hoe meer verachterd waren? Het is van aanbelang ons onderzoek daarmede te beginnen, dat wij bij deze vragen ſtilſtaan.

Gelijk zich bij den toets der waarheid geene geſchilſtukken door gezag beſlisſen laten; zoo zou men hetzelve hier te vergeefs inroepen, daar de uitſpraken der Geleerden te wijd uiteenloopen, zoo zelfs dat het moeijelijk is derzelver gevoelens onder zekere klasſen te rangſchikken. De voorſtanders der Roomſche

ſche Kerk kunnen zich zelven bezwaarlijk gelijk blijven; ten zij ze de ſtelling, dat *Europa's* bevolking, van den val des Westerſchen Keizerrijks af, in het Zedelijke en Godsdienstige hoe langer hoe meer verbasterd is geworden, als eene valſche aanklagte ronduit ontkennen, of althans in dien zin zoeken te verklaren, dat hunne kerkleer in geen gevaar komt om als een gewrocht der ſteeds toegenomene barbaarschheid verachtelijk te worden. En het is nu ook wereldkundig genoeg, hoe de meesten hunner, immers de aanhangers der Pauſelijke *Hiërarchie*, zich beijverd hebben en nog ſteeds beijveren, om de wanbegrippen en verkeerdheden der middeleeuw te verkleinen of te verdedigen. Hooren wij BOSSUET; het is zoo goed, als hooren wij alle anderen. „ Indien men," zegt hij (*), „ de geſchiedenis der kerk nagaat; dan zal men zien, dat zoo dikwijls eene ketterij haar verliezen veroorzaakte, zij zich daarvan herſteld heeft door zich naar buiten uit te breiden en van binnen het licht en de Godvrucht te vermeerderen; terwijl men de afgeſcheurde takken in verloren hoeken zag uitdroogen. De werken der menſchen zijn te niet gegaan, alhoewel de hel ze onderſteunde; het werk van God is in ſtand gebleven: de Kerk heeft gezegepraald over de afgoderij en alle dwalingen!" Doch buiten de Roomſche Kerk heeft het ook niet aan mannen ont-

(*) *Discours sur l'Histoire universelle.* Tom. II. p. 128, 129.

ontbroken, die, al ware het niet denzelfden, echter dergelijken toon aanſloegen. Menigeen herinnert zich zeker den naam van den Helmſtadſchen Hoogleeraar LEYSER, die, reeds voor meer dan honderd jaar, heeft trachten te bewijzen, dat de barbaarschheid, waarvan men gewoonlijk ſpreekt, aan de Middeleeuw valſchelijk is toegedicht (*). Doch hij ging bij lange na zoo ver niet als ſommige hedendaagſche lofredenaars van een tijdperk, hetwelk niemand van gezonde herſenen wenſchen kan, dat immer terug keere. Hij bepaalde zich toch ſlechts bij één punt, de beoefening der letteren, en wel bijzonder der Latijnſche letteren: en wist echter met al zijne moeite niets meer aan te toonen, dan dat er, van de zesde eeuw af, eene menigte Schrijvers en Dichters beſtaan had, en dat onder hen ettelijke mannen van kennis of ſmaak geweest waren: iets, hetwelk wel niemand, hoe hij voor het overige denke, zal in twijfel trekken (†). Men begrijpt nu ligtelijk, dat zij nog veel minder in hun betoog ſlagen, die, door dwaze ingenomenheid met het vreemde, ſtoute en wonderbare vervoerd, ik weet niet, welk eene grootheid in het Zedelijke en Godsdienstige aan de Middeleeuw toekennen. Schrijvers van dezen ſtempel kunnen wij derhalve even gerust voorbijgaan, als zoo vele dolle ijveraars voor het *Protestantismus*, die in hunnen ſtrijd tegen de Room-

(*) *Dissert. de ficta medii aevi barbarië.*

(†) SCHROECKH. XVI. Th. s. 50 ff.

Roomsche Kerk ook over menigerlei goeds van den ouden tijd een vonnis van veroordeeling gestreken hebben.

Doch al wenden wij ons tot hen alleen, die zich op een hooger standpunt geplaatst en de geschiedenis met onpartijdigheid nagevorscht hebben, zoo als wij zeggen mogen, dat vooral in de laatste vijftig jaren geschied is; wij zullen naar de gewenschte overeenstemming te vergeefs zoeken. De eerste helft der tien eeuwen, welke er van den inval van KLOVIS in *Gallië* tot den inval van KAREL VIII in *Napels* verloopen zijn, was, volgens HALLAM, bijna geheel onvruchtbaar voor de maatschappelijke welvaart en leverde niets op dan eene lijst van jammeren. Over geheel het gelaat der Kerk, zegt hij, lag een nevel van onwetendheid verspreid, die alle begrip te boven gaat, en schaars brak er eene flaauwe flikkering van licht door de haar omgevende duisternis. Intusschen beweert hij van het allerschandelijkste bijgeloof, volgens hetwelk men zich vrijelijk aan allerlei zonde meende te kunnen overgeven, als men slechts onder de bescherming der moedermaagd stond, dat hetzelve in de twaalfde eeuw het toppunt bereikt heeft (*). Men zou hieruit en uit hetgeen in het verband dezer redeneringen verder voorkomt, besluiten mogen, dat na den aanvang der kruistogten de zaak van Zedelijkheid en

(*) Vol. III. p. 304, 331, 348.

en Godsdienstigheid, maar vóór denzelven die van kunsten en wetenfchappen in den meest beklagelijken toeftand geweest is. Het eene komt met PLANCKS gevoelen over den ftaat der maatfchappij van de elfde tot de dertiende eeuw, immers over de toenmalige Geestelijkheid, allezins overeen. „ Het bederf", fchrijft hij (*), „ had zich aan de Geestelijkheid nooit zoo algemeen en in zulk eenen hoogen graad medegedeeld. De Geestelijken zelven waren nog nooit zoo diep en zoo algemeen in de ruwfte zedeloosheid en in de ftoutfte verachting van alle Godsdienst verzonken, nog nooit zoo ongevoelig voor alle tucht en orde en welvoegelijkheid, en nog nooit zoo verhard in onbefchaamdheid geweest, als het grootfte getal zich in de twaalfde eeuw voordoet." Het andere ftrookt uitnemend wel met de benaming van *ijzeren eeuw*, welke men aan de tiende wegens de daarin heerfchende onwetendheid reeds lange gegeven heeft, en welke door fommigen wel onbillijk geoordeeld is (†), maar volgens HEEREN, een' der meest bevoegde regters, haar, althans wat het Westen betreft, in zekeren zin toekomt. „ De Staatkundige gebeurtenisfen", zegt hij (§), „ waren bijkans

(*) IV. B. 2. Abschn. s. 303.

(†) FROMMAN, Diss. *Saeculum X prae caeteris medii aevi nomine obscuri insigniendum non esse.* en de Schrijvers bij MOSHEIM l. c. p. 362 en GIESELER. II. B. 1. Abth. s. 225.

(§) *Historifche Werke.* IV. Th. s. 190, 191.

kans in allen deele van dien aard, dat niet slechts in het algemeen voor wetenschappen niets nieuws kon ondernomen worden; maar dat ook de inrigtingen, die in de laatste eeuwen voor dezelve gemaakt waren, meestal weêr te gronde gingen of in verval geraakten. Voortdurende oorlogen met binnenlandsche en buitenlandsche vijanden, een groot verval van de kloosterlijke tucht, en eene daardoor de overhand nemende ruwheid en onwetendheid der Geestelijken, zijn verschijnselen, die zich allerwegen vertoonen." Evenwel kan men zich met die ongunstige gedachte kwalijk vereenigen, en tevens met ANCILLON instemmen, als deze zich, met de hem eigene welsprekendheid aldus uitlaat (*): „ De jeugd is de middelbare leeftijd tusschen de kindschheid en de volwassenheid. Stelt men zich de volken als zoo vele ondeeligen voor, of geheel het menschelijk geslacht als een enkel mensch; dan zal de middeleeuw daarvoor de leeftijd zijn, welke even zeer verwijderd is van den Staat der wildheid, dat is van de kindschheid, als van den Staat der beschaving, dat is van de volwassenheid. Men heeft derhalve reden gehad, om, voor de hedendaagsche volken, de middeleeuw in dat tijdperk te plaatsen, hetwelk zich van KAREL *den groote* af tot de vijftiende eeuw uitstrekt. Dit was voor hen hetzelfde, hetwelk de tijd van bloei voor de boomen, en die, waarin

(*) *Nouveaux Essais de Politique* &c. Tom. II. p. 36, 37.

in het koorn in het groen ſtaat, voor den oogst is." Waarlijk, zoo wij dit aannemen, dan moeten wij, om ons zelven gelijk te blijven, van de drie eeuwen, welke de kruistogten zijn voorgegaan, veel hoogeren dunk dan van de zesde, zevende en achtſte hebben. Dan vervalt zeker ook de grondſtelling, waarop deze geſchiedenis der Beſchaving van het hedendaagſche *Europa* rust, dat de bewoners van dit werelddeel tegen het einde der elfde eeuw eerst uit den ſtaat der kindschheid, waarin zij van den val des Westerſchen Keizerrijks af verkeerd hadden, in dien der jongelingſchap getreden zijn. Doch er is geen twijfel aan, of de geleerde man, nopens den invloed, welken KAREL *de groote* op tijdgenooten en nakomelingen gemaakt heeft, veel te gunstig oordeele. Dit geldt nog veel meer van F. SCHLEGEL, als die beweert, dat ſedert KAREL *den groote* de kundigheden niet ſlechts naar een geregeld plan bewaard, maar ook zonder ophouden vermeerderd en uitgebreid zijn geworden, zoodat men het tijdperk van de herſtelling der wetenſchappen met de regering van dezen Vorst moet rekenen te zijn aangevangen (*). Wij zullen in den loop van ons onderzoek de gelegenheid hebben, om 's mans verdienſten aan te toonen; maar hier mogen wij het niet onaangeroerd laten, en het zal ook nog nader blijken, dat na deszelfs dood de door hem gemaak-

(*) F. SCHLEGEL, *Geschichte der alten und neuen Litteratur.* I. Th. s. 247, 248.

maakte inrigtingen, voor een aanmerkelijk gedeelte, te niet zijn gegaan: en dit bewijst in allen gevalle, dat de eeuw, waarin hij leefde, er niet rijp voor is geweest, om dezelve, zonder zijn veelvermogend gezag, op te houden. Het licht, hetwelk hij verspreidde, was veel meer gelijk aan de stralen, welke de zon bij eene dik benevelde lucht door eene enkele gebrokene wolk heenschiet, dan aan het heerlijk morgenrood, hetwelk ons van uit het Oosten toelacht, wanneer zij aan een' helderen hemel zal oprijzen (*). Geen wonder, dat SCHLOSSER de Voorzienigheid meent te moeten danken, dat zij, offchoon langs den weg van rampspoed, verwarring en bloedstorting, de Westersche volken, door de zwakheid en slapheid van LODEWIJK *den vrome* en deszelfs opvolgers, voor dien ontijdigen bloei der kunsten en wetenschappen bewaard heeft, welke door de opoffering van zedelijkheid en volkskarakter, onder de willekeur van een' alleenheerscher, te duur zou zijn gekocht geworden (†). Om kort te gaan, er bestaat geene de minste reden, waarom wij aan den tijd van KAREL *den groote* den lof, van *Europa's* bevolking tot een' hoogeren Staat verheven te hebben, zullen toeschrijven. En al moesten wij

(*) Verg. NIJHOFF, *over de mislukte pogingen van* KAREL *den groote* enz. in *Rec. ook der Rec.* D. XIII. bl. 365 volgg.

(†) T. a. p. II. B. 1. Th. s. 385, 386.

wij zulks ook doen wegens eene van dien tijd af toegenomene kennis van het ware en ſchoone; wij zouden nog niets gevorderd zijn, wijl de vrage, hoe het met het goede, dat is, met Godvrucht en deugd gelegen zij geweest, nog onbeantwoord zou overblijven.

Het zij intusſchen verre van ons te ontkennen, dat de regeering van KAREL *den groote* aan de zaak van Godvrucht en deugd eenige voordeelen heeft toegebragt, welke de menschheid anders had moeten misſen. „ Indien het ſedert de negende eeuw," zegt BROES (*), niet grootelijks in de Kerk is teruggaan met kennis en zeden; maar integendeel de elfde eeuw, bij het opkomen der Univerſiteiten, boven de vroegere heeft uitgemunt, zoo is de arbeid van KAREL, hoe veel er ook van zijne gezaaide tarwe mag verloren zijn gegaan, gewis niet vruchteloos geweest." Hetzelfde geldt nopens de inſtellingen en bedrijven van den wijzen ALFRED in *Engeland* en van meer andere ſieraden hunnes tijds. Doch het komt er hier op aan te weten, of die mannen wel veel ten goede zouden hebben uitgerigt, bijaldien zij door invallende omſtandigheden of latere gebeurtenisſen niet geholpen waren. Als zoodanig beſchouwt GUIZOT het leenſtelſtel, welks algemeene invoering bij het begin der tiende eeuw hij meent, dat aan het tijdperk der barbaarschheid een einde ge-

(*) T. a. p. I D. bl. 251.

gemaakt heeft (*). En hoe BILDERDIJK hierover oordeele, zal men niet meer vragen, wanneer men bij hem gelezen heeft: Nooit was er een gelukkiger tijd, nooit regtschapener denkwijze, nooit braver gevoelens, dan toen dit Leenstelsel, nog onbesnoeid en onvervalscht, door geheel het Westen de overhand had (†). Op dit punt nu zullen wij nader terug komen: maar of het op zich zelve voldoende zij, om er uit te besluiten, dat men in de twee, of wilt gij, in de drie laatste eeuwen voor de kruistogten, ten aanzien van Zedelijke en Godsdienstige Beschaving, grootelijks gevorderd is, zal voor dezen en geenen nog bedenkelijk blijven. Na de tijden van KAREL en ALFRED beschreven te hebben, zegt de Hoogleeraar ROYAARDS: „Woestheid en barbaarschheid heerschten alom, en namen telkens toe. Het scheen, als of alle de lichtstralen van vroegeren tijd werden uitgedoofd. Een nieuwe nacht van onkunde, regeringloosheid en bijgeloof overdekte *Europa*, hier en daar nog duisterder, dan die van vroegere dagen, en de *ijzeren eeuw*, de tiende onzer jaartelling, daalde op *Europa* neder (§)." Nog duidelijker openbaart hij zijn gevoelen, wanneer hij, over den schadelijken invloed van het

(*) T. a. p. *Leçon* IV. p. 1. ss.

(†) T. a. p. I. D. bl. 123.

(§) *Over de vestiging en ontwikkeling der Nieuw-Europesche Volken* &c. t. a. p. II D. bl. 141.

het toenmalige Christendom voor de volken fprekende, zich dus uitlaat: „ Het ontaardde van een geestelijk Koningrijk in een Rijk van deze wereld; het grondde zich niet op Christelijk geloof, hoop en liefde, maar op onkunde, bijgeloof, heerschzucht; het deed het geestelijke wezen van dien Godsdienst voorbij zien, deugd en Godzaligheid nalaten, om luister en pracht in te voeren in de gemeente van JEZUS; aan boetedoeningen en Bisfchopsftoelen waarde hechten; het deed den eenigen, waarachtigen God voorbijzien, JEZUS CHRISTUS, dien Hij gezonden had, miskennen, om aan feilbare menfchen, aan zedelooze geweldenaars, aan gunftelingen of zonen van ontuchtige vrouwen, heiligheid en onfeilbaarheid toe te kennen, om op den gewaanden ftoel van PETRUS bedorven zondaren als ftedehouders van God en CHRISTUS te plaatfen. Zoo ver was men in de elfde eeuw afgeweken van den geest van Hem, die zeide: „ mijn Rijk is niet van deze wereld (*)." Wij hooren dus al weder klagten, en wel over de verbastering in het Zedelijke en Godsdienstige, welke zich tot in de elfde eeuw zal hebben uitgeftrekt, en zelfs meer en meer zal zijn toegenomen. Ja bij het lezen van deze woorden zou men zeggen, dat wij ook hier de gedachte, als ware het met de zaak der Befchaving hoe langer hoe meer achteruitgegaan, vinden voorgedragen. Doch om den Schrijver wel te verftaan, moeten wij op de

(*) T. a. p. bl. 168.

de bepalingen letten, welke hij elders aan zijne voorftellingen geeft. De tiende eeuw eene *ijzeren eeuw* genoemd hebbende, gaat hij aldus voort: „ Uit dit oogpunt is dezelve dan ook geen vreemd verfchijnfel in *Europa's Gefchiedenis*, gelijk men wel eens meent; zij teekent *geen' teruggang* der Natiën, want deze komt eerst te pas, waar men van *hetzelfde* volk fpreekt, hier waren het telkens *nieuwe* volken, die alle hunne tijdperken moesten doorloopen. De *Gothen* en *Vandalen* verwoestten vroeger, wat van de *Romeinen* nog overig was, en naauwelijks waren zij even ontwikkeld, of de *Normannen* en *Hongaren* beginnen hun volksbeftaan in *Europa* met verwoesting der reeds beftaande Befchaving. Wij vinden hier dan geenszins het toppunt der finds de vijfde eeuw toenemende barbaarschheid; want deze ontkennen wij op historifche gronden; maar het natuurlijk gevolg der politieke lotverwisfeling, van den ftand van zaken, van den gewonen gang der Befchaving en volksontwikkeling. Intusfchen zij *onderdrukten* eerder de zaden der Befchaving, dan dat zij dezelve *uitroeiden*. Het laatfte hadden de Barbaren der vierde en vijfde eeuw gedaan, omdat deze overal nieuwe Volken vestigden. Zij, integendeel, verwoestten alom de *inrigtingen* ter Befchaving en onderdrukten dezelve onder de Volken, die toch heerfchende bleven, en waaronder flechts benden van *Normannen* zich zetelden. Doch daardoor konden, na dat dezelve gezeten waren, die zaden eerder ont-

kiemen, en bediende men zich hiertoe van de beſtaande hulpmiddelen (*)." Inzonderheid verzoeken wij den lezer opmerkzaam te zijn op hetgeen de Hoogleeraar aan het ſlot zijner beſchouwing van de negende, tiende en elfde eeuw aanmerkt: „ ſlaan wij een oog," zegt hij (†), „ op dit tijdperk in het algemeen, dan zien wij, hoezeer de voortgangen der Volken, sinds de vijfde eeuw, vooral de eeuw van KAREL en ALFRED, waren terug gehouden en geſtoord door de zwakheid der Vorsten, de woeste heerschzucht der Leenmannen, en de invallen van *Hunnen* en *Normannen*. Daardoor werd het goede, dat reeds beſtond, hier tegengehouden, daar uitgedoofd, en woestheid aangekweekt. Maar te ver waren reeds de Volken in ontwikkeling voortgegaan, dan dat zij geheel tot den ſtaat van barbaarschheid der vijfde eeuw konden terug treden. Er ſchuilde reeds inwendig een zaad, dat zich te ontwikkelen zocht, dat ſlechts was onderdrukt, niet verſtikt. Het was niet verloren, maar verborgen, om ter gelegener tijd zich te vertoonen, en brak ook alras met meerdere kracht door. Gering is alsnog de *verſtandelijke* ontwikkeling. — — — Meer zien wij de *Staatkundige* zijde der Volken doorkomen. — — Maar van buiten was het Christendom opgetreden, vroeger om de Volkeren te beſchaven, nu om onder Germaanſche Natiën de Hiërar-

(*) Bl. 147, 148.

(†) Bl. 181—183.

rarchie van Latijnsch *Europa* te vestigen, zoo lang de nog niet tot rijpheid gekomen Volken die konden dulden. Aldus vestigde de Kerk eene algemeene kerkelijke Monarchij van *Nieuw-Europa* en beheerschte de Volken; zij ſtond over tegen het beginſel van ſtaatkundig evenwigt, in het Duitſche Keizerrijk aanwezig. Vooral het Christendom wekte zedelijken zin, zedelijk gevoel, en zucht tot zedelijke verbetering van verbasterde Geestelijkheid en Monniken op, en bereidde aldus de zedelijke Hervorming van het Christendom in *Nieuw-Europa*."

Zonder alles voor onze rekening te durven nemen wat de Hoogleeraar hier in het midden heeft gebragt, houden wij hem echter voor een' der beste voorgangers op dezen weg van onderzoek, als die tusſchen het algemeene en bijzondere eene behoorlijke onderſcheiding maakt en de twee tegenover elkander liggende uiterſten zorgvuldig vermijdt. En te minder hebben wij geſchroomd 's mans woorden in het breede over te ſchrijven, wijl dezelve ons naar het ſtandpunt heenleidden, van waar wij de geſchiedenis beſchouwen moeten, om, zoo mogelijk, aan de zaak in geſchil eenig meerder licht bij te zetten, dan er tot dus verre over verſpreid lag. Hadden wij hier de vraag te doen, wat er nu in het eene, dan in het andere, dan weder in een derde of vierde land van *Europa* gebeurd zij; wij zouden nooit tot eene ſlotſom komen kunnen. Het is toch bekend genoeg, dat het hier en daar met

Zedelijkheid en Godsdienstigheid, althans oogenſchijnlijk, verachterde, terwijl dezelve elders min of meer aanmerkelijke ſtappen voorwaarts deden. *Italië*, *Frankrijk*, *Duitschland*, *Engeland* hadden te dezen aanzien beurtelings en bij afwisſeling tijden van voorſpoed en tegenſpoed. Toen ALFRED in zijnen kamp tegen het bijgeloof en de daarmede gepaard gaande ondeugden niet ongelukkig ſlaagde, hadden KARELS opvolgers reeds lang de doornen over het goede zaad, hetwelk door dat Hoofd van het Westerſche Keizerrijk, vooral in de binnenſte deelen van zijn uitgeſtrekt gebied, geſtrooid was geworden, laten opwasſen. En toen van uit *Rome* twee ontuchtige vrouwen de Christenheid beheerschten, en alle gevoelens van betamelijkheid ſchier bij een' elk, die met haar van nabij in aanraking kwam, te loor gingen, begon de menschheid zich in *Normandië* en *Bretagne* tot haren adel te verheffen. En kon het ook wel anders, of het Christendom moest in zijne werkingen bij de onderſcheidene volken grootelijks verſchillen? Hier was hetzelve vrijwillig aangenomen; daar was het met geweld doorgedrongen. Bij ſommigen was het met deszelfs grondvesting langzaam toegegaan, als met den groei van boomen en planten; bij de meeste als met de ſnelheid van een onweder. Er waren er, die hetzelve reeds eene menigte van jaren, ja van eeuwen beleden hadden, eer dat andere nog aan hunne bekeering dachten. Wij konden ook de worsteling tusſchen het *Arianismus* en *Catholicismus*, die vele geſlachten beleefd

heb-

hebben, en, ik durf niet zeggen, welk een aantal van bijzonderheden meer, in het midden brengen. Maar wij willen hierbij niet blijven ſtilſtaan. Wij ſchromen niet te beweren, dat Zedelijkheid en Godsdienstigheid, van den val des Westerſchen Keizerrijks af, over het geheel genomen, dermate geleden hebben, dat de volken van *Europa*, waarop zij werken moesten, hoe langer hoe meer bedorven werden. De oorzaken van dit bederf lagen niet ſlechts in uitwendige omſtandigheden of gebeurtenisſen, zoo als in de ſtrooptogten van *Normannen*, *Hongaren* en andere barbaarſche horden, of in den toeſtand van het burgerlijk en kerkelijk beſtuur; maar ook, en nog veel meer, in de geſteldheid van hen, die een groot gedeelte van de maatſchappij uitmaakten. Vooreerst ging de verheven zin van het Christendom het begrip van menſchen te boven, bij welke de rede nog diep ſluimerde; maar nu ſpreekt het ook van zelf, dat het hun aan de magt ontbroken heeft, om de boosheid des tijds te keer te gaan: en wordt die niet zonder ophouden te keer gegaan, dan weet men, dat zij toeneemt. „ De bedorvenste ſtaat der menſchelijke maatſchappij," zegt ROBERTSON (*), is die, waarin de menſchen hunne onafhankelijkheid en oorſpronkelijke eenvoudigheid van zeden verloren hebben, zonder tot dien trap van beſchaving gekomen te zijn, waarin zij eene ge-

waar-

(*) *Historie der regeering van Keizer* KAREL *den vijfde.* I. D. bl. 41.

waarwording van billijkheid en braafheid verkrijgen, welke ten teugel ftrekt aan al de ongeregeldheden der woede en hartstogten." Daarbeneven bragt de aard der zake het mede, dat volken, die zich, ter bekoming van de eerfte behoeften des levens, aan eenen zwaren ligchamelijken arbeid te onderwerpen hadden, zoo wel ongezind als onbekwaam waren, om voor de belangen van den geest te zorgen en tegen de verwaarloozing van Zedelijkheid en Godsdienstigheid op hunne hoede te zijn (*). Het zal niet noodig zijn er bij te voegen, dat door de gedurige toeneming van bijgeloovigheden, Godvrucht en deugd haar eerwaardig karakter in het oog der menigte hoe langer hoe meer verliezen moesten. Maar wij willen de aandacht van den lezer nog op één ftuk vestigen, hetwelk ons bijzonder opmerkelijk voorkomt. Hoedanig eene maatfchappij wij, namelijk, ons voorftellen; zij beftaat altijd uit menfchen, die, offchoon voor de onfterfelijkheid gefchapen, den geest echter in een ftoffelijk ligchaam omdragen en door middel van het aardfche tot het hemelfche moeten worden opgeleid. Dit laatfte geldt wel inzonderheid van eene maatfchappij in hare eerfte wording, zoo als die van de eerfte helft der Middeleeuw, waarin zinnelijkheid en verbeelding nog het beheer over de rede uitoefenden. Zou de weg van ware Zedelijkheid en Godsdienstigheid hier met geluk-

(*) Adelung, *Proeve eener Gefchiedenis der Befchaving van het menfchelijk geflacht.* bl. IX.

lukkig gevolg worden ingeſlagen; de volken moesten daartoe worden opgeleid door een gemeenſchappelijk punt van ſtreven op aarde te hebben, hetwelk de ziel uit den ſtaat van werkeloosheid verhief en in beweging zette. Doch hoe zeer er van tijd tot tijd dingen gebeurden, welke ieder volk op zich zelve, of ſommige hunner gelijkelijk, voor eene langere of kortere poos, in de noodzakelijkheid bragten, om de vermogens van den geest te ontwikkelen; zulk een algemeen punt was er echter, van den val des Westerſchen Keizerrijks af tot het einde der elfde eeuw toe, niet aanwezig. Het waren eerst de Kruistogten, welke hetzelve aan de hand gaven en ook daardoor, gelijk ons in een volgend boekdeel blijken zal, dien weldadigen invloed op de bewoners van het Westelijk *Europa* maakten, dat zij uit de kindschheid tot de jongelingſchap overgingen. Laat het nu zijn, dat de verbastering in het Zedelijke en Godsdienstige ook toen niet aanſtonds geſtuit werd, maar nog meer dan honderd jaren bleef toenemen; men vindt de reden van dit verſchijnſel eensdeels in den aard der togten naar het heilige land en de omſtandigheden, die daarmede vereenigd waren; andersdeels in het langzame, waarmede die gebeurtenis op de innerlijke hervorming van *Europa* heeft moeten werken. Om alles kortelijk zaam te vatten, noemen wij het niet anders dan natuurlijk, dat Zedelijkheid en Godsdienstigheid ſteeds lager gezonken zijn en begrijpen het

niet,

niet, hoe er iemand zijn kan, die zich daarover verwondert.

Doch het zou met regt verwondering baren, wanneer wij daaruit besloten, dat het met de Zedelijke en Godsdienstige Beschaving der menschheid, wat de ontwikkeling harer beginselen betreft, wezenlijk was achteruitgegaan. Zulk een achteruitgang zou reeds hoogst bedenkelijk zijn, zoo hij slechts sommige, en wel bijzonder de laatste van die zes eeuwen gold, welke zich van den val des Westerschen Keizerrijks tot de kruistogten uitstrekken. Hoe veel bedenkelijker ware nog de stelling, dat dezelve dit geheele tijdperk door heeft plaats gegrepen! Of zou ons de groote vraag, waarom die Opperste wijsheid, welke *Europa's* bevolking door middel van het Christendom uit den staat van vernedering wilde opheffen, het had toegelaten, dat haar werk zoo jammerlijk verbroken werd, ook hier niet op nieuw verlegen maken? Gelukkig dan, dat wij noch het eene, noch het andere behoeven aan te nemen, ja dat eene onpartijdige beschouwing der geschiedenis ons tot het vasthouden van het tegendeel verpligt.

Wat de slotsom aanbelangt, welke ons *de onderlinge vergelijking der zes bovenstaande eeuwen* oplevert, wij behoeven ons daarover inderdaad niet te bekommeren. Zetten wij ons aan de beoordeeling van dit uitgestrekte tijdperk; wij zien dan wel aanstonds

zoo

zoo veel, dat wij er thans te ver van verwijderd zijn, om deszelfs onderfcheidene deelen naauwkeurig tegen elkander te kunnen opwegen. Hetgeen wij voor ons hebben beftaat uit onvoldoende en gebrekkige befcheiden: en zonder iemand te kort te doen, mogen wij vragen: Wie is er in ftaat geweest, om er een behoorlijk geheel uit te maken? Treft men daarenboven Schrijvers uit die eeuwen aan, welker pen ons een beklagelijk tafereel van den Zedelijken en Godsdienstigen toeftand hunner tijdgenooten heeft afgemaald; wij kunnen hen te minder vertrouwen, hoe meer wij er van overtuigd zijn, dat velen hunner de zoo diep ingedrongene gewoonte gevolgd hebben, om de voorouders ten koste van het geflacht, waaronder men verkeert, te roemen en te prijzen. Het verfchil van de gevoelens der hedendaagfche Geleerden, waarvan boven gefproken is, duidt ook reeds klaar genoeg de onzekerheid aan, in welke men omtast, wanneer men juist dat licht en die fchaduw tracht te berekenen, welke aan ieder afzonderlijk tijdperk toekomen. En de zaak van nabij befchouwd, zal men dikwijls aan de veroordeeling van deze of gene eeuw, als boven andere bedorven, geene veel hoogere waarde dan aan eene bloote magtfpreuk behoeven toe te fchrijven. In allen gevalle hingen de beginfelen der Zedelijke en Godsdienstige Befchaving niet van toevalligheden af, die ze beurtelings en, gelijk men in het gemeene leven zegt, met horten en ftooten voorwaarts en achterwaarts drongen. Steken fommige tijden bij andere bedroevend af; men heeft

heeft altijd de reden niet zoo zeer in derzelver bijzondere flechtheid, als wel daarin te zoeken, dat de algemeene flechtheid, hetzij door deze en gene gebeurtenis, hetzij door een en ander gefchrift nu meer dan te voren is uitgekomen. Bovendien behoort men in aanmerking te nemen, dat er gaandewegs nieuwe volken met de Christelijke maatfchappij in een fmolten, en dan nu ook, offchoon van de overige grootelijks onderfcheiden, een deel van de wereld uitmaakten, naar welke die maatfchappij berekend werd. Wat KAREL *de Groote* ook ter bevordering van ware Zedelijkheid en Godsdienstigheid gedaan hebbe; aan de *Sakfers*, die tegen wil en dank het heidendom hadden moeten verzaken, gaf het luttel voordeel: en evenwel zijn die van nu aan onder de Christenen geteld geworden, wier onchristelijk beftaan aan de negende eeuw tot eene fchandvlek ftrekte. Hetzelfde zij gezegd van de *Normannen*, *Hongaren*, *Rusfen* en andere Volken, die zich van tijd tot tijd met de Kerk vereenigden. Er kwam bij, dat het niet anders zijn kon, of, bij den toevloed van zoo vele nieuwe bekeerlingen, uit de fchool der barbaarschheid voortgefproten, moest de werking van het goede door tegenwerking verlamd worden. En dit houde men te meer onder het oog, wijl het goede, hetwelk langs den ftillen en vreedzamen weg der overtuiging op 's menfchen harte werkt, tegen het kwade meestal niet beftand is, wanneer dit als een geweldige ftroom komt aandruifchen. Maar wij moeten verder gaan: wij moeten zeggen, dat die

ge-

gebeurtenisſen, van welke het oppervlakkig ſcheen, dat in den loop der eeuwen de allerverderfelijkſte gevolgen te wachten waren, aan de Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving daartoe behulpzaam zijn geweest, dat zij zich in de beginſelen ontwikkelde. „ De opneming van de barbaren," ſchrijft GIBBON (*), „ in den kring van burgerlijke en kerkelijke gemeenſchap, verloste *Europa* van de rooftogten te land en ter zee. De *Normannen*, de *Hungaren*, de *Rusſen* leerden hunne broeders verſchoonen en hunne landen bebouwen. De inſtelling van wet en orde werd bevorderd door den invloed der Geestelijkheid, en de beginſelen van kunſten en wetenſchappen werden ingevoerd in de woeste ſtreken van dezen aardkloot." Maar ook voor hare bekeering werkte menige barbaarſche horde door hare invallen ten goede mede, hetzij dezelve een broeinest van ongeregtigheid verſtoorde, welks beſmetting, bij genot van ſtorelooze rust, zich heinde en verre zou verſpreid hebben; hetzij ze in landen, wier bewoners door oorlogen, ziekten en andere voorvallen, aanmerkelijk waren uitgedund, eene nieuwe, friſche, jeugdige bevolking aanbragt. Zoo voldeed de algemeene invoering van de beeldendienst aan de behoeften der toenmalige geſlachten, en gaf aan de kinderen, die nog niet denken konden, prenten. De toeneming van beuzelachtige plegtigheden en gebruiken hield, zoo lang de rede zich niet ontwikkelen kon, de ſteeds klimmen-

(*) Vol. X. pag. 219, 220.

mende verbeelding bezig. De gedurige verwarringen in den ſtaat deden in *Italië* die gemeenebesten oprigten, waaruit zoo veel goeds voor de andere deelen van *Europa* ontſproten is. Zelfs de zwakheden der Vorsten wrochten ten beste der maatſchappij mede. SISMONDI maakt de aanmerking, dat KAREL *de Groote*, volgens den gewonen loop der dingen, geen' opvolger hebben kon, die hem waardig was, en laat er nu op volgen: „ Bijaldien dit intusſchen gebeurd was, bijaldien twee of drie zoodanige mannen hem op den troon der *Franken* vervangen hadden, de wereldheerſchappij zou zich denkelijk hebben opgehouden; maar voor *Europa* zouden die voorregten, welke hetzelve onderſcheiden, verloren zijn geraakt: het zou misſchien veel vroeger tot eene halve Beſchaving gekomen, maar daarna, gelijk *China*, op dezelfde hoogte gebleven zijn, zonder veerkracht, zonder magt, zonder roem, zonder oorſpronkelijkheid van geest en zonder deugd (*).” Het blijkt uit dit alles, en hoe veel zouden wij er kunnen bijvoegen! dat de meest beklagelijke verſchijnſels in de geſchiedenis geene toevalligheden geweest zijn, die de volken zonder eenige bepaalde bedoeling neêrdrukten. Integendeel bragten zij hen alleen in druk, om hen daartoe voor te bereiden, dat zij, wanneer de tijd zou daar zijn, des te heerlijker werden opgeheven. En treffen wij mogelijk bij ons onderzoek de eene of andere bijzonderheid aan, waar-

(*) *Histoire des Républiques etc.* Tom. I. p. 23.

waarvan zulks niet te bewijzen is; het zou hoogst onvoorzigtig zijn te ftellen, dat de zaak van *Europa's* Befchaving daardoor is achteruit gezet geworden. De vlugge knaap, die in de jaren der kindschheid alles aanleert, heeft wel eens tijden, waarin hij zich zoo voordoet, alsof hij ftil ftond, of achteruitging. Maar zullen nu bedachtzame ouders en opvoeders, als zij de reden van dit voorval niet begrijpen, zich aanftonds door den fchijn bedriegen en verontrusten laten? Of is het niet mogelijk, dat hetgeen den kweekeling naar uiterlijk voorkomen op zijnen weg verdringt of belemmert, hem eensdeels weêrhoudt van fprongen te wagen, waarvoor zijne krachten nog niet berekend zijn, anderdeels tot het doen van groote ftappen voorbereidt. Zoo oordeele men ook over die dingen, waaruit men ligtelijk zou afleiden, dat het met *Europa's* Befchaving, federt den val des Westerfchen Keizerrijks, van tijd tot tijd achteruit is gegaan! En dit mag met te meer vertrouwen gefchieden, daar er in menig verfchijnfel, hetwelk de gefchiedenis ons leert kennen, duidelijke blijken voorhanden zijn, dat de opvoeding der menschheid naar wijsfelijk beraamde plannen is ingerigt geweest. Of komt het hier niet in aanmerking, dat die twisten en verdeeldheden over de natuur van het Opperwezen, die in vroeger eeuwen de Christenheid hadden van een gefcheurd, langzamerhand ophielden, toen de noodzakelijkheid eener algemeene herfchepping ook zekere eenftemmigheid van geloofsbelijdenis vorderde? Namen de eigenlijk ge-

gezegde volksverhuizingen geen einde, toen de onderſcheiden landen van het Westen vooreerst genoeg bezet waren en een nieuwe aandrang van barbaren nergens toe zou gediend hebben, dan om de grondbezitters, die pas van het zwervende leven begonnen af te zien, in de aanvankelijke ontwikkeling van geest en kracht te ſtoren (*)? Bleef er, zoo lang de volken nog niet in ſtaat waren, om aan de dwingelandij van *Rome* weêrſtand te bieden, niet nog altijd zekere vrijheid van denken in de Kerk heerſchen en werd derzelver beperking niet eerst regt merkbaar, toen zij in hunne vorming te ver waren voortgeſchreden, om zich nog blindelings aan het priesterlijk gezag te onderwerpen (†)? Daarenboven zag men, bij tusſchenruimten van tijd, het een en ander te voorſchijn komen, hetwelk een' wezentlijken voortgang teekende. De barbaren kregen overal herziene en beſchrevene wetten. Onder de nieuwe bevolking ontſtonden nieuwe talen. Tusſchen groot en klein werden verbindtenisſen geſloten, die voor de maatſchappij weldadig waren. Scholen en Akademiën begonnen er te worden opgerigt. Wij roeren hier ſlechts eenige punten aan, op welke wij in het vervolg de aandacht opzettelijk zullen moeten vestigen. Het is zoo, wij moeten bekennen, dat de vruchten, welke uit al deze verſchijnſelen ontſproten zijn,

(*) GUIZOT. Leçon III. p. 30, 31.

(†) VON TILLIER, *Geſchichte der Europ. Menschheit.* IV Th. s. 116.

zijn, veel meer voor den Staat, dan voor de Kerk; veel meer voor de herftelling van kunften en wetenfchappen, dan voor de bevordering van Godvrucht en deugd gediend hebben. Maar denken wij aan den gewonen loop der dingen, waarvan reeds vroeger gefproken is (*), dat, namelijk, ook voor den menfchelijken geest de warmte eerst kan volgen, nadat het licht eenigen tijd is voorafgegaan! En dan vooral is de tijd, die er tusfchen beiden verloopen moet, langdurig, wanneer het flechts flaauwe ftralen zijn, die nog door een' dikken nevel hebben door te dringen. Dit zien wij nu in de gefchiedenis van *Europa's* Befchaving verwezenlijkt. Met Zedelijkheid en Godsdienftigheid was het in de elfde en zelfs in de twaalfde eeuw nog jammerlijk gefteld; maar kunften en wetenfchappen hadden hare donkerfte dagen reeds beleefd en er was voor het verftand een morgenrood aangebroken.

Zoo verdienen dan zulken geen gehoor, die ons willen wijsmaken, dat het met de Zedelijke en Godsdienftige Befchaving gedurende de laatste van die zes eeuwen achteruit gegaan is, welke zich van den val des Westerfchen Keizerrijks tot de kruistogten uitftrekken. Integendeel mogen wij onbefchroomd vasthouden, dat alles daartoe heeft zamengewerkt, om haar in de beginfelen van eeuw tot eeuw, offchoon met zeer langzame fchreden en dikwijls onmerkbaar te

(*) I D. bl. 267 volgg.

te doen vorderen. Alleenlijk moeten wij het bejammeren, dat dit geſchied is onder eene geſtadige toeneming van bijgeloovigheid en ondeugendheid, door welke *Europa's* bevolking voor den oppervlakkigen beſchouwer hoe langer hoe meer van die beginſelen ſchijnt te zijn verwijderd geworden. Doch ziet men het niet wel eens bij de opvoeding van een' vluggen, maar verwilderden knaap, dat, naar mate zich deszelfs vermogens meer ontwikkelen, ook de hevigheid van driften en hartstogten nu en dan te ſterker uitkomt? En die bevolking in hare kindschheid op te voeden, zonder dat zich zulke tooneelen van woestheid en ongebondenheid gedurig opdeden, was nu volſtrekt onmogelijk. Wij hebben, althans ten deele, de oorzaken opgegeven, waaruit het noodzakelijk is voortgevloeid, dat de blijken van de barbaarschheid, waarin de Christenwereld nog verzonken lag, hoe langer hoe ſterker en zigtbaarder werden. Waren het andere barbaren geweest, uit wier vereeniging met de oorſpronkelijke bewoners des lands eene maatſchappij als die van het hedendaagsch *Europa* moest gevormd worden; het zou met de Beſchaving misſchien op eene andere wijze zijn toegegaan; maar de wetten van Zedelijkheid en Godsdienſtigheid zou men evenzeer, zoo niet nog meer, geſchonden hebben. „De volken van het Noorden," zegt SISMONDI (*), „kenden niets dan vrijheid zonder vaderland, die van het Zuiden hadden een

(*) T. a. p. p. 419.

een vaderland zonder vrijheid. Dezen en genen bleven gelijkelijk vreemd van de hoogste der menschelijke deugden, de opoffering van zich zelven." Dit zou altijd het geval geweest zijn; maar om die hoogte te bereiken, moest er ook altijd eene zamensmelting hebben plaats gehad, waarbij de woestheid aan den eenen kant en de roekeloosheid aan de andere zijde zoo lang veld wonnen, tot dat de rede genoeg ontwikkeld was, om de tegenstrijdige beginselen in *harmonie* te brengen. Altijd zou men slechts eene schaduw van het Christendom aangenomen en dus eene reeks van eeuwen lang de kracht gemist hebben, om aan de verbastering, die eenmaal losgelaten, als een toomeloos paard voortholt, genoegzame tegenweer te bieden. Altijd zouden, na de volvoering van den eersten kommerlijken arbeid voor de noodzakelijkste behoeften des levens, de driften en hartstogten, waar zij nog eenigermate waren ingesluimerd, wakker geworden en hoe langer hoe meer uitgebroken zijn, tot dat men in staat was, om ze aan banden te leggen. Wie zou derhalve, in plaats van den wensch te koesteren, dat *Europa* op eene andere wijze beschaafd ware geworden, niet veel liever in de eerbiediging van den gehoudenen weg berusten? „Of het bijgeloof dier duistere eeuwen werkelijk het punt bereikt hebbe, waarop het voor goede zeden en de maatschappelijke welvaart nadeeliger werd, dan een volslagen gemis van alle Godsdienstige begrippen, is eene zeer ingewikkelde vraag, waarop ik niet gaarne een bevestigend

antwoord geef:" zoo laat zich een van die schrijvers uit, door welke de meeste klagten over het steeds toenemen der verbastering worden aangeheven (*). Wij kunnen dit verder uitstrekken, zoodat wij eene wereld, waarin zulk een bederf van Zedelijkheid en Godsdienstigheid geheerscht heeft, boven eene andere, die van dezelve geheel verstoken is, nog hoogst verkieslijk achten: en verder behoeven wij niet te gaan, om met de gemaakte schikkingen tevreden te zijn. Doch ook dan overdrijven wij niet, wanneer wij er bijvoegen, dat, van den val des Westerschen Keizerrijks af, de toestand der Zedelijkheid en Godsdienstigheid hoe langer hoe bejammerenswaardiger worden moest, indien de Beschaving onder de volken gelukkig zou doordringen. Het was hier eveneens gesteld als met een' dwalende, die van het regte spoor al verder en verder afwijkt, tot dat hij een' afgrond voor zijne oogen ziet; maar dan door schrik bevangen terugkeert, een' anderen weg opzoekt, dan dien hij te voren heeft ingeslagen, en nu daarop voortgaande ten laatste zijne bestemming bereikt. Zoo moest het bederf in de maatschappij steeds aangroeijen en eindelijk tot die hoogte klimmen, dat al wie niet geheel verblind was, het met afgrijzing aanzag en zich met inspanning van kracht tegen hetzelve verzette (†).

Het

(*) HALLAM. Vol. III. p. 349, 350.

(†) ROBERTSON. t. a. p. bl. 42.

Het is waar, er verliep eene reeks van eeuwen, eer de oogen regt begonnen open te gaan, en intusschen was in het Westen het gros der bevolking al gaande wegs onheiliger en slechter geworden. Maar die dit in het midden verkoos te brengen, zou even goed eene bedenking tegen de geheele geschiedenis der menschheid maken kunnen en ons dus naar een veel ruimer strijdperk roepen, dan thans met onze bedoeling strookt. Hoezeer wij de voorgeslachten ook beklagen; het is ons genoeg, zoo wij bewezen hebben, dat de eerste helft der middeleeuw dienstbaar is geweest, om de Zedelijke en Godsdienstige Beschaving, in de beginselen, langzamerhand te bevorderen.

En hebben wij het zoo verre gebragt, dat niemand hier nu met reden aan twijfelen kan, dan is het moeijelijkste pleit voldongen. Veel minder is er te zeggen voor de stelling, *dat de achteruitgang dat geheele tijdperk door heeft plaats gegrepen*, hetwelk met den val van het Westersche Keizerrijk aanvangt en met de kruistogten eindigt. Evenwel bestaat een voornaam gedeelte onzer taak daarin, dat wij de ongegrondheid van die stelling aanwijzen. Doch met blijdschap bemerken wij, dat dit geschieden kan, zonder dat wij ons betoog in den stijven en onbevalligen vorm van wederlegging inkleeden. Welaan! verplaatsen wij ons in het gemelde tijdperk en toonen wij, dat *de beginselen der Zedelijke en Godsdienstige Beschaving, die*

in de maatschappijen van vroeger eeuwen te vergeefs gezocht worden, toen bestonden en toen werkten. Wij zullen ze wel *in eene min bekoorlijke gedaante* zien bestaan en *op eene zeer gebrekkige wijze* zien werken; maar dit zal den overtuigenden gang onzer redenering niet hinderen. En hier en daar zal de gelegenheid zich aanbieden, om aan hetgeen wij over den langzamen voortgang van de zaak der menschheid, gedurende de eerste helft der middeleeuw, nu reeds gezegd hebben, kracht en nadruk bij te zetten.

In welk *eene min bekoorlijke gedaante* zich de Zedelijke en Godsdienstige Beschaving ook vertoone, wanneer wij die zes eeuwen beschouwen, welke zich van den val des Westerschen Keizerrijks tot aan de kruistogten hebben uitgestrekt; het is echter hoogst aangenaam *haar, in de beginselen, werkelijk te zien bestaan.* En dit genoegen kunnen wij hebben, als wij ons met onze gedachten in dat tijdperk verplaatsen, en op de rigting van den menschelijken geest, op de taal van volk en geestelijkheid en op de maatschappelijke grondstellingen letten, die ons daarin voorkomen. Uit de ontvouwing dezer *drie bijzonderheden* zal het ons immers overvloedig blijkbaar zijn, dat wij de wereld wegens hare vordering mogen geluk wenschen, wanneer wij het nieuwe *Europa* met het oude vergelijken.

De rigting van den menschelijken geest onder-

scheidt

ſcheidt zich hier buiten twijfel van alles, wat de geſchiedenis van vroeger eeuwen ons berigt. En wel vooreerst wordt in dit tijdperk, *bij het onderling*, hetzij vriendſchappelijk, of vijandelijk *verkeer der volken een nieuw doel* aangetroffen. PLUTARCHUS noemt de Godsdienst den band van gemeenſchap en den ſteun der wetgeving (1): en hoe vele anderen onder de *Grieken* en *Romeinen* hebben haar hoog verheven! Doch daarom liet men zich aan dezelve niet verder gelegen zijn, dan dat men haar, zoo als zij in den Staat gebruikelijk was, handhaafde en buitenlandſche plegtigheden weerde, wanneer die daartegen aanliepen (†). Aan uitbreiding van hetgeen men naar voorvaderlijke inſtelling voor heilig hield, werd niet gedacht. Begaf men zich naar volken, die men barbaren noemde; het was om van derzelver zeden en gewoonten kennis te nemen, of, door den nood gedwongen, eene ſchuilplaats voor zich zelven te zoeken. Veroverde men naburige of meer afgelegene gewesten door geweld van wapenen; men liet den landzaat bij zijne Godsdienst blijven, zonder hem de minste moeite tot omhelzing van die des overwinnaars aan te doen, en vergenoegde zich alleen met de vergrooting van zijn gebied. De uitzonderingen, die ons hier en daar voorkomen, zijn grootendeels meer ſchijnbaar, dan we-

(*) *Adversus Colotem.* cap. 31.

(†) LIVIUS geeft daarvan vele voorbeelden, onder anderen Lib. IV. cap. 30.

wezenlijk, en behooren althans niet tot de geſchiedenis van *Europa*, waarover wij te dezer plaatſe alleen te ſpreken hebben. ANTIOCHUS *Epiphanes* zocht al de hem onderworpen volken van de oude zeden af te brengen, en vooral de *Joden* te dwingen, om, met verzaking der Mozaïſche leer, de Heidenſche inſtellingen der *Grieken* te volgen. JOANNES HYRCANUS noodzaakte de *Idumeërs*, op ſtraf van verbanning uit hun land, om de beſnijdenis te ondergaan en hetzelfde geloof als *Israël* te belijden. Maar behalve, dat de een, door valſche vleijers opgeſtookt, enkel en alleen uit ſtaatkunde te werk ging; en de ander zijne geweldenarij niet verder dan tot overwonnen naburen uitſtrekte, waren dit ras voorbijgaande gebeurtenisſen, die zich tot het Oosten bepaalden. CAMBYSES en XERXES kwamen in *Egypte* en *Griekenland* hetgeen daar geheiligd was, aantasten: maar dit gebeurde ſlechts uit haat tegen de vreemde Godsdienst en niet tot voortplanting van eigene begrippen (*). De vervolgingen, welke door de Keizers en ten laatste door JULIAAN tegen het Christendom werden aangerigt, vielen binnen den omtrek van hun gebied voor en dienden tot niets anders, dan om het heidendom, zoo veel mogelijk, op te houden. En omgekeerd liepen de werkzaamheden van THEODOSIUS *den Groote* en zijne opvolgers ſlechts daarop uit, om het

(*) RUTHERFORD, *Tafereel der Oude Geſchiedenis.* D. I. bl. 183.

het Christendom, nadat het in alle deelen des rijks een' verbazenden opgang gemaakt had, met uitroeijing der afgoderij, verder doör te dringen. Doch in de eerste helft der middeleeuw zag *Europa* het schouwspel, dat de Hoofden van den Staat zich de wapens aangordden en met hunne legerbenden optrokken, om vreemde volken te bekeeren. Dit geschiedde niet slechts door eenige weinigen, die door eene bijzondere geestdrift waren aangeblazen; maar verre de meesten hunner, wier namen vermaardheid in de geschiedenis verkregen hebben, wedijverden hierin met elkander. Wij denken hier niet alleen aan de *Frankische* Vorsten of Rijksbestuurders voor KAREL *den Groote* en aan dezen hersteller van de opperheerschappij in het Westen zelven; maar ook aan *Duitschlands* Keizers HENDRIK I, OTTO I en II, HENDRIK III en anderen. Het is waar, heerschzucht en staatkunde waren hier dikwijls eene der voornaamste drijfveders: en werd de oorlog al niet ondernomen, om het gebied uit te breiden, dan toch, om hetzelve tegen de invallen der barbaren te bevestigen. Doch doorgaans kwam de bekeering der afgodendienaars er als een tweede oogmerk bij: en in allen gevalle werd er zelden eene zegepraal behaald, of men stelde zijne pogingen te werk, om de woeste horden voor de Kerk te winnen (*). Ook traden Vorsten uit andere landen in hetzelfde voetspoor. Zoo bediende zich OLAF *Trygvesen* in *Noorwegen* van

(*) PFISTER. II B. s. 44, 51 ff. 73, 74, 185.

van krachtdadige middelen, waardoor verfcheiden eilanden reeds aan het einde der tiende eeuw tot de belijdenis van het Christendom overgingen (*). Dat hij dezulken, die in de nabijheid van zijnen troon nog aan het heidendom vasthielden, ook tot aanneming van die Godsdienst noodzaakte, had hij met alle alleenheerfchers gemeen, welke zich door den Doop in de Kerk hadden laten inlijven. Doch dit is zeker iets bijzonders, dat zoo velen, als door eene gelijke kracht bewogen, zulk een' dwang ten gevalle eener leer uitoefenden, welke voorheen door groot en klein eenparig verworpen was en door niemand kon omhelsd worden, zonder dat hij de oude inftellingen geheel verzaakte. Nog meer klimt onze verwondering, wanneer wij opmerken, dat volken, die eerst ter handhaving der voorvaderlijke bijgeloovigheden tot den bloede toe geftreden hadden, en aan welke het Christendom was opgedrongen, weldra van hunnen kant de krijgsbanier opftaken, om hetzelve elders met geweld in te voeren: zoo als de *Sakfers* in de tiende en elfde eeuw aan de overzijde van de *Elve* deden, waar zij toch zeker nog wel iets meer bedoelden, dan hunne heerschzucht en gierigheid te bevredigen. Wij zullen in het vervolg zien, welk een aandeel de Geestelijkheid vooral in die voortplanting van de Godsdienst gehad heeft; en zeggen hier alleen, dat mannen, die reeds een' vas-

(*) MÜNTER, *Kirchengeschichte von Dänemark und Norwegen.* I Th. s. 517 ff.

vasten Bisſchoppelijken zetel gekregen hadden, de bekeering der heidenen, gelijk nopens WERNER van *Merſeburg* getuigd wordt (*), nog meer ter harte namen, dan de werkzaamheden aan hunnen post verbonden. Maar inzonderheid komt ons hier de talrijke ſchare van geloofspredikers voor den geest, die, dikwijls weêrloos en ongewapend, en zonder moeite of gevaren te ontzien, moerasſen en wildernisſen zijn doorgetrokken, om de harten der barbaren voor de vereering van het Kruis te winnen. En gaf GREGORIUS I. vooral het voorbeeld van ſtoutmoedige zielen daartoe op te wekken; wij kunnen het des te gemakkelijker begrijpen, dat *Rome*, van zijnen tijd af, door buitenlanders niet minder dan door inlanders, als de hoofdſtad der Christenheid, hoogelijk gewaardeerd is geworden. Nu verlieten CEADWALLA (†) en vele andere Koningen hun rijk, om daarhenen, tot gerustſtelling van hun gemoed, eene bedevaart te doen, of bij de graven der Apostelen de dagen des ouderdoms te ſlijten en te ſterven. Dit gebruik drong allengskens onder alle rangen en ſtanden door en werd eeuwen lang, aangehouden tot dat aller oogen zich naar *Palestina*, als het heilige land, heenwendden. Toen deelde dat land met *Rome* in de eer van een' gewij-

(*) De plaats vindt men GIESELER. II. B. 1. Abth. s. 315.

(†) BEDA Lib. IV. cap. 12.

wijden grond te hebben, om welks betreding men geen offer te duur of te dierbaar achtte. In de tiende eeuw, waarin men zich verbeeldde, dat het einde der wereld op handen was, kwam daar ter plaatse nog veel grootere schare van Pelgrims dan te voren aan, om er de verschijning van CHRISTUS af te wachten. Doch nadat het in de volgende eeuw gebleken was, dat men zich bedrogen had, bleven de bedevaartgangen naar *Palestina* voortduren. „ Uit geheel de wereld", zegt een oud Schrijver (*), „ begon er zulk eene ontelbare menigte naar het graf van den Zaligmaker te *Jeruzalem* zaam te vloeijen, als geen mensch te voren had kunnen hopen. Eerst trokken lieden uit de heffe des volks daarheen; vervolgens zij, die tot den middelstand behoorden; daarna de aanzienlijkste mannen in den Staat, Koningen, Graven, Markgraven, Bisschoppen; ten laatste, hetgeen nog nooit gebeurd was, vele edele vrouwen door meer behoeftige vergezeld. Bij menigeen was er een zielsverlangen, om te sterven, voor dat zij huiswaarts wederkeerden." Van zekeren LETHBALD, een' *Burgondiër*, voegt er de Schrijver bij, dat hij, het tot den *Olijfberg* gebragt hebbende, de handen naar den hemel uitstrekte en uitriep: *Heer* JEZUS! *ik bid uwe almagtige goedheid, dat, wanneer mijne ziel in dit jaar uit het ligchaam verhuizen zal,*

zulks

(*) GLABER RODULPHUS *Hist.* Lib. IV. cap. 6. apud BOUQUET. Tom. X. p. 50, 51.

zulks in het gezigt van de plaats uwer hemelvaart geschiede. Want ik geloof, dat gelijk ik U met het ligchaam gevolgd ben, toen ik hier henen kwam; zoo ook mijne ziel U ongekrenkt en met blijdschap in het Paradijs zal volgen.

Het zal wel niet noodig zijn te zeggen, dat wij aan al deze bijzonderheden geen zegel van goedkeuring hechten. Wij willen er ook niet mede bewijzen dat *Europa*, in de eerste helft der Middeleeuw werkelijk aan de Zedelijke en Godsdienstige Beschaving deelachtig is geweest; maar dat zich de beginselen, waaruit de Beschaving voor de nakomelingschap ontsproten is, reeds in dit tijdperk vertoonen. Hetzelfde besluit willen wij nu hebben opgemaakt *uit de nieuwe denkwijze nopens de geschriften der oudheid*, welke er toen geheerscht heeft. Men heeft, namelijk, tegen de Christenkerk niet zelden de beschuldiging ingebragt, dat de zoo meesterlijke werken van *Grieken* en *Romeinen* door haar toedoen in verachting gekomen zijn: maar men heeft eensdeels de zaak schromelijk overdreven; andersdeels het standpunt voorbijgezien, waaruit wij dezelve beschouwen moeten. Wij behoeven HEEREN's *Geschiedenis der klassieke Letterkunde in de Middeleeuw* slechts te doorbladeren, om er ons van te overtuigen, dat de afkeerigheid van het heidendom het toen nog aan geene mannen ontbreken deed, welke die letterkunde voorstonden. In hoe veel gunstiger licht verschijnen nog de belijders van JE-

ZUS,

ZUS, wanneer wij met onze gedachten eenigen tijd vooruitgaan en op de kerkvaders letten, waarvan verre de meesten in de ſcholen van Spraakkundigen, Rederijkers en Wijsgeeren gevormd zijn en ſommigen de lektuur der ouden zelven nadrukkelijk hebben aangeprezen! Geen wonder, dat er onder de Christenen groote verſlagenheid ontſtond, toen JULIAAN het gebod uitgaf, van de Rederijkkunde en Spraakkunde niet meer te onderwijzen en de boeken der oudheid niet meer te verklaren. En zeker zou dit gebod niet zijn uitgegaan, ware het niet wereldkundig geweest, dat zij zich met ijver op dezelve toeleiden (*). Het zij echter verre van ons te loochenen, dat er reeds vroeg zoodanigen geweest zijn, die tegen het gebruik dezer boeken, als nutteloos of nadeelig uitvoeren. Menig een herinnert zich waarſchijnelijk hier de dwaze vraag van HIERONYMUS: *Wat hebben* CHRISTUS *en* BELIAL, *de Psalmen en* HORATIUS, *de Evangeliën en* VIRGILIUS, *de Apostelen en* CICERO *met elkander gemeen?* Men kent dan ook zijn belagchelijk verhaal nopens de beſtraffing en geeſeling, die hij (in welk een' toeſtand, wist hij zelf niet) voor Gods rigterſtoel wegens de lektuur van CICERO ontvangen had (†).

Reeds

(*) NEANDER, *Allgemeine Geſchichte* &c. II. B. 1 Abth. s. 116 ff. Van HERWERDEN, *de* JULIANO *Imperatore, Religionis Christ. hoste eodemque vindice.* pag. 34 sqq. 93 sq.

(†) Epist. XXII. ad EUSTOCHIUM. Cf. LINDFORS. *Com-*

Reeds in de tweede eeuw leert ons TZSCHIRNER (*), dat er partijen onder de Christenen bestonden, die op de werken der heidenen met een oog van verachting nederzagen. En dat er naderhand ook vele van de zoodanigen onder de monniken geweest zijn, zullen wij te eer begrijpen, als wij er aan denken, dat ANTONIUS, hen in de verachting van alle letterkunde in het gemeen, en wel door eigene onwetendheid, was voor gegaan (†). Vooral nam dit de overhand, nadat *Rome* bezweken en weldra de barbaarschheid heinde en verre doorgedrongen was. Nu hooren wij GREGORIUS I. verklaren, dat het zondig is de spraakkunde op de manier der ouden uit te leggen: dat de loftuitingen van JUPITER en van CHRISTUS in denzelfden mond niet voegen: en dat geen Christenmensch, veel min een bisschop, zich aan beuzelingen en wereldsche letteren mag overgeven (§). En was er over de geschriften der oudheid eenmaal, en wel door een' man van zulk een gezag, een von-

Comm. de Hieronymo flagellis caeso, quod Ciceronianus esset.

(*) *Der Fall des Heidenthums.* I B. s. 291 ff. 378 ff.

(†) TILLEMONT, *Memoires pour servir à l'Histoire Ecclésiastique.* Tom. VII. Part. 3. p. 1179, 1180. verklaart dit alleen van de zoogenoemde fraaije letterkunde; maar men zie de door hem aangehaalde Schrijvers, ook SOZOMENUS, *Hist. Eccles.* Lib. I. cap. 13.

(§) *Epistt.* Lib. IX. Ep. 48.

vonnis der veroordeeling geveld; zij bleven dan natuurlijk bij velen, die aan het roer van Kerk of Staat ftonden, voorwerpen van afkeer (*). ISIDORUS van *Hispalis* gaf aan de monniken dezen regel: *Een monnik wachte zich van de boeken der heidenen, of de fchriften der Ketters te lezen, daar het beter is van derzelver verderfelijke leerftellingen onkundig te zijn, dan door ze te kennen, in een' ftrik der dwaling te vallen* (†). ALCUINUS verbood zijne leerlingen met den meesten ernst de lektuur van VIRGILIUS en andere oude dichters en ftrafte ze met geftrengheid, als hij bemerkte, dat zij zijn bevel overtreden hadden (§). Van LODEWIJK *den vrome* fchrijft THEGANUS, dat hij van de gedichten der Heidenen, die hij in zijne jeugd geleerd had, in rijperen leeftijd een' walg gehad heeft, zoodat hij ze niet meer lezen, noch hooren lezen, noch aan anderen mededeelen wilde (**). Welke heidenfche boeken het geweest zijn, die de *Bulgaren* aan de *Saracenen* ontnomen hadden, weten wij niet; maar wij kennen het antwoord van Paus NICOLAUS I. op hunne vraag, wat zij daarmede doen moesten: „ Zij behooren", zegt hij, „ niet be-

(*) SCHROECKH. Th. XVI. s. 58 ff.

(†) *Regula Monachorum.* cap. 8.

(§) MABILLON, *Annales Benedictini.* Tom. II. p. 356.

(**) *De gestis* LUDOVICI *Pii.* cap. 19. apud BOUQUET. Tom. VI. p. 78.

bewaard te worden, daar kwade zamenſprekingen, gelijk er geſchreven is, goede zeden bederven; maar als nadeelig en Godslasterlijk in het vuur te worden geworpen (*)." Zoo dreef men het in de eerſte helft der Middeleeuw, bijzonder ten aanzien van de werken der *Grieken* en *Romeinen*, tot een uiterſte, waarover wij ons niet te zeer beklagen kunnen. En de bron, waaruit dit voortvloeide, was diepe onwetendheid of verregaande bijgeloovigheid. Doch waar men over de nalatenſchap der oudheid gunstiger oordeelde (en door hoe velen geſchiedde dit!); daar werden derzelver geſchriften doorgaans alleen in handen genomen, omdat men zulks voor de zaak van Godsdienst en Kerk nuttig achtte. In dien zin had LACTANTIUS (†) dezelve reeds geprezen, en was daarin door BASILIUS (§) en anderen nagevolgd. Merkwaardig is vooral het pleitgeding, door den Geſchiedſchrijver SOCRATES voor het gebruik der heidenſche boeken gevoerd, bij gelegenheid dat hij beoordeelde hetgeen voor beide de *Apollinatiken* gedaan hadden, om de verbodswet van JULIAAN voor de Kerk onſchadelijk te maken. Hij zeide dan, dat de Apostelen het aan een ieders ver-

kie-

(*) *Responsa Nicolai Papae ad Consulta Bulgarorum*, apud HARDUIN *Concil.* Tom. V. p. 383.

(†) *Institut. Divin.* Lib. I. cap. 1.

(§) *Orat. ad adolescentes, quomodo possent. ex gentilium libris fructum capere.* Opp. Tom. II. pag. 173.

kiezing hadden overgelaten, of zij de letterkunde der heidenen beoefenen wilden: dat de Heilige Schrift wel den weg tot Godvrucht en deugd aanwees, maar geenszins de kunst van wel te ſpreken, waardoor men denzulken, die de waarheid zochten te beſtrijden, wederſtaan kon: dat de vijanden dan het gemakkelijkſte overwonnen werden, wanneer men zich tegen hen van derzelver eigene wapenen bediende; dat CHRISTUS en de Apostelen zelven hadden voorgeſchreven, alles te beproeven en het goede te behouden: dat PAULUS zelf in de Griekſche letteren geen vreemdeling was geweest. Ten ſlotte voegde hij er bij: „ Volgens eene ongeſtoorde gewoonte van ouden tijd af blijken de kerkleeraars de ſchriften der *Grieken* beoefend te hebben, eensdeels ter verkrijging van welſprekendheid en beſchaving van den geest; anderdeels ter wederlegging van hetgeen die tegen de waarheid behelzen (*).” Doch veel duidelijker openbaarde zich de nieuwe denkwijze over dat onderwerp en veel algemeener heerschte zij onder de Christenheid, bijzonder in het Westen van *Europa*, nadat men de Middeleeuw was ingetreden. Bij gelegenheid, dat ENNODIUS, een man als voorſtander der geleerdheid beroemd, zekere CAMILLA berispte, omdat zij haren zoon te vroeg en wel eer hij in de letteren onderwezen was, aan de dienst der Kerk had overgegeven, ſchreef hij, dat

(*) *Histor. Eccles.* Lib. III. cap. 16.

dat men zich met die letteroefeningen behoorde bezig te houden, voor dat men tot CHRISTUS kwam: want dat zulks na dien tijd niet voegde, en men zich schamen moest den zoodanige, die een Kerkelijk ambt bekleedde, met wereldschen tooi op te sieren (*). Hij prees derhalve dezen arbeid, ofschoon die met de deftigheid van den Godsdienstleeraar niet strookte, als een nuttig hulpmiddel voor den jongeling, om zich voor den geestelijken stand voor te bereiden. Verschilden nu anderen van hem in zoo verre, dat zij ook menschen van rijperen leeftijd daartoe aanspoorden; zij stemden echter met hem overeen ten opzigte van het oogmerk, hetwelk men er bij hebben moest. Zoo deed CASSIODORUS, toen hij zeide, dat de Voorouders het vlijtig nagaan der oude letteren daarom niet verboden hadden, wijl zij den zin tot regt verstand van de Heilige Schrift niet weinig opscherpen (†). KAREL *de groote* schreef aan de abten en bisschoppen onder zijn gebied: „ Wij vermanen u, dat gij de letteren niet alleen niet veronachtzaamt, maar ook, met eene nederige en Gode welbehagelijke inspanning van krachten, te dien einde om strijd beoefent, opdat

(*) *Epp.* Lib. IX. cap. 9. apud SIRMOND, *Opp.* Tom. I. p. 943. Dit moet men voor de aandacht houden bij het lezen van andere plaatsen, zoo als Lib. VII. Ep. 24. p. 916. Lib. VIII. Ep. 1. p. 921 sqq.

(†) *De Institut. Divin. Scripturar.* cap 28.

dat gij te gemakkelijker en te beter in de verborgenheden der Heilige Schrift vermoogt door te dringen (*)." Dit was zeker ook de bedoeling van deszelfs tijdgenoot THEODULPHUS, Bisschop van *Orleans*, die van zich zelven in dichtmaat verklaarde: „ Wij lezen ook dikwijls de schriften der heidensche wijzen, die in menig eene zaak vrij wat hebben uitgemunt (†)." Dit beoogde al verder RABANUS *Maurus* bij zijne lektuur der ouden: daar hij zelf verklaarde, dat die lektuur tot regt verstand van den Bijbel strekt (§). Zoo was het ook met den Aartsbisschop van *Keulen* BRUNO, den kweekeling van den geleerden Utrechtschen Bisschop BALDRIK, als hij de menschelijke schriften overal met zich omdroeg, en die der *Grieken* zelfs zoo hoog waardeerde, dat hij mannen, dier tale kundig bij zich ontbood, om ze uit te leggen (**). Zoo was het denkelijk ook met den Abt HALINARDUS, van wien wij vinden aangeteekend: „ De boeken der wereldsche wijsheid las hij. — Hetgeen hij daarin nuttig vond, verwaardigde hij zich in het geheu-

(*) *Epist. ad Baugulfum.* apud BOUQUET. Tom. V. p. 621.

(†) *Carminum*, Lib. IV. carm. 1. apud SIRMOND. Tom. II. p. 811.

(§) *De arte Grammatica.* cap. 18. Opp. Tom. III. p. 750.

(**) *Vita Brunonis.* cap. 4. sqq. apud LEIBNITIUM. l. c. Tom. I. p. 274 sqq.

heugen te prenten; maar het overtollige, nopens de liefde, namelijk, en de zorg voor wereldsche dingen, wischte hij er als vergiftig en doodelijk uit (*)." Doch waarom zouden wij ons over de redenen, waardoor men in de eerste helft der Middeleeuw tot het gebruik van de werken der ouden bewogen is geworden, twijfelachtig uitlaten? Zij mogen verschillende geweest zijn, zoo dat menigeen zich ook alleen geleerdheidshalve of tot vermaak in dezelve oefende; maar dat de voornaamste op het heil der Kerk gezien en ook de groote meerderheid gedreven heeft, hooren wij den beroemden ABELARD, kort na den aanvang der kruistogten, verklaren, als hij onder anderen zegt: „Het staat aan de geloovigen vrij de schriften nopens menschelijke kunsten en de boeken der Heidenen te lezen, op dat wij daardoor de soorten van stijl en welsprekendheid, de verschillende redeneerwijze en de natuur der dingen leeren kennen, en bevatten hetgeen tot regt verstand of tot den luister der Heilige Schrift, of tot betoog of verdediging van derzelver waarheid behoort. Want in zoo veel te moeijelijker geschilpunten het schijnt, dat ons Christelijk geloof is ingewikkeld, en zoo veel te verder het van de menschelijke rede schijnt af te wijken; met zoo veel te sterker wapenen van redenering moet het voorwaar voorzien worden; vooral tegen aanval-

(*) *Chronic. S. Benigni Divion.* apud D' ACHERY. Tom. II. p. 392.

vallen van hen, die zich wijsgeeren noemen (*)." Zoo behoort deze fcherpzinnige man dan onder het getal van diegenen, die van begrip zijn geweest, dat de fchriften van *Grieken* en *Romeinen*, op zich zelve genomen, geene waarde voor den Christen hadden. Nu ligt de bekrompenheid van ziel, welke zulk eene denkwijze verraadt, al te klaar voor oogen, dan dat wij dezelve ten nutte onzer lezers behoeven aan te wijzen; en wij bejammeren het zeer, dat zij uit de Middeleeuw op een aantal menfchen van later tijden is overgegaan: maar den geest, waardoor men gedreven is geworden en die zich in de woorden van ABELARD zoo duidelijk voordoet, moeten wij echter in zoo verre prijzen, als men ftreefde naar de verkrijging van een goed, hetwelk het oude *Griekenland* en *Rome* in de maatfchappij niet gekend hadden, en alzoo de beginfelen der Zedelijke en Godsdienstige Befchaving ten toon fpreidde.

Er is eene derde bijzonderheid, met de vorige naauw verbonden, waaruit die zelfde geest nog nader blijkt. Slaan wij, namelijk, de maatfchappij in de eerfte helft der Middeleeuw gade; wij zien daar ook *een' nieuwen gang in de behandeling van kunst en wetenfchap*. „ Doorloopt", zegt GUIZOT (†), „ de gefchiedenis van de vijfde tot de zestiende eeuw;

(*) *Introductio ad Theologiam.* in Prologo Opp. p. 973, 974. Ed. 1616.

(†) *Leçon* VI. p. 18, 19.

eeuw; het is de godgeleerdheid, die den menfchelijken geest heeft ingenomen en beftuurt. Al de gevoelens hebben het afdrukfel der Godgeleerdheid. De Wijsgeerige, Staatkundige, Gefchiedkundige gefchillen worden fteeds uit een godgeleerd oogpunt befchouwd. De Kerk is zulk eene volftrekte alleenheerfcheres in het gebied van kennis, dat zelfs de *Mathematifche* en *Phyfifche* wetenfchappen gehouden zijn zich aan derzelver kweekelingen te onderwerpen." Dit is, met bepaling genomen, eene getuigenis naar waarheid. Zetten wij ons onderzoek alleen tot aan de kruistogten voort; waar vinden wij den mensch in de oefening van het verftand bezig, of hij tracht alles aan de belangen van het Christendom of van hetgeen hij althans voor Christendom houdt, dienstbaar te maken? CASSIODORUS wendde den meest loffelijken ijver aan, om in *Italië* de vervallene geleerdheid weder op te bouwen; maar hij zocht zoowel als Paus AGAPETUS, die hem de hand wilde leenen, niets anders, dan de zaak van de Godsdienst te bevorderen, of, gelijk hij het zelf uitdrukt, voor de eeuwige behoudenis der zielen te zorgen (*). Dezelfde ftrekking moest ook het onderwijs hebben, hetwelk vele Engelfche edelen en onedelen, in de tweede helft der zevende eeuw, naar *Ierland* gereisd, om zich op het lezen der Schrift toe te leggen of een ingetogener leven te leiden, al-

(*) *De institutione* &c. *Praefat.* Opp. p. 307.

aldaar van de monniken ontvingen (*). In vervolg van tijd maakte KAREL *de groote* zich door zijne menigvuldige verordeningen en inſtellingen jegens letteren en wetenſchappen verdienstelijk; maar hij had voornamelijk ten doel de diepe onwetenheid en daarmede verbonden ondeugden van priesters en monniken te keer te gaan, en door de verwijdering van hetgeen de Godsdienst in zijne werking op 's menſchen beſtaan en wandel hinderde, de Kerk op te luisteren. Zoo ſtond hij de zoogenaamde zeven kunsten ook ten ſterkſte voor; maar allermeest met het oogmerk, om den Kerkelijken een hulpmiddel tot Bijbelverklaring te geven, hen tot het redetwisten over het geloof bekwaam te maken, en het prediken en zingen in de openbare zamenkomſten der Christenen te verbeteren (†). Mogelijk herinnert zich hier de lezer het oude verhaal, dat de beroemde man, de letteroefeningen door geheel zijn Rijk heen ziende bloeijen, maar niet tot die rijpheid komen, waarin zij bij de voorvaders geweest waren, en hierover ten uiterſte verdrietig geworden zijnde, uitriep: *Och of ik twaalf geestelijken had, zoo geleerd en met alle wijsheid zoo volkomen toegerust, als* HIERONYMUS *en* AUGUSTINUS *geweest zijn!* Waarop dan ALCUINUS met zekere verontwaardiging zal geantwoord

(*) BEDA. Lib. III. cap. 27.

(†) SCHWARZ, *Geſchichte der Erziehung.* II. B. s. 101 ff.

woord hebben: *De Schepper des hemels en der aarde heeft er geene meerdere gehad, die hun gelijk waren; en gij wilt er twaalf hebben* (*)! Voor zich zelven ſtond hij wel met ongemeenen ijver naar de kennis van al wat wetenswaardig ſcheen te zijn; ook toonde het onderwijs in zijne vermaarde hofſchool de onbekrompenheid van ziel, welke aan derzelver inſteller eigen was; maar gelijk die oefeningen ſchier alleen door monniken geleid werden, zoo droegen zij in allen opzigte het kenmerk van den tijd, die al het menſchelijke van het Goddelijke deed afhangen. Van het laatſte jaar zijns levens lezen wij, dat hij niets anders begon te doen, dan bidden, aalmoezen uitreiken, boeken verbeteren; en dat hij zulk eene verbetering der vier Evangeliën, met behulp van *Grieken* en *Syriërs*, alleruitmuntendst te werk ſtelde (†). Het laatstgenoemde bedoelt zeker eene voortgezette zuivering van den tekst der gemeene *Latijnſche* overzetting, en dus eenen arbeid, door ALCUINUS reeds te voren op zijnen last aan geheel den Bijbel verrigt (§). En zoo ging de Heilige Schrift en al wat daarmede in betrekking ſtond, in deze eerſte helft der Middeleeuw, aan een elk

(*) *Monach. Sangall. de Gestis* CAROLI *m.* Lib. I. cap. 9. apud BOUQUET. Tom. V. p. 110.

(†) THEGANUS. cap. 7. l. c. p. 76.

(§) VAN ESZ, *Pragmatisch — Kritiſche Geſchichte der Vulgata.* s. 155 ff.

elk ter harte, die door geleerdheid slechts eenigszins uitblonk. Zoo waren het bijkans enkel stichtelijke boeken, welke ALFRED, een van derzelver grootste voorstanders, bij zijn leven uit de Latijnsche in de toen gebruikelijke taal overbragt: en hij arbeidde aan eene overzetting van de *Psalmen*, toen de dood hem overviel (*). Niemand zal er wel aan twijfelen, of dit een zeer gebrekkig werk geweest zij: en veel gunstiger kunnen wij niet oordeelen over het beste van dezen aard, dat er te dien tijde geschreven werd. Nu make men hieruit op, welk eene geringe waarde de eigenlijk gezegde verklaringen van den Bijbel toen bezaten! Zij waren, wat meer is, belagchelijk in zich zelven en doodelijk voor de wetenschappen, na dat men begonnen was zich wijs te maken, dat dit Boek de toetssteen der waarheid in ieder vak van kennis was. Zullen wij een voorbeeld bijbrengen? Wij kiezen dat van een' vroeg vermaarden bisschop, wien wij boven reeds vermeld hebben, van ISIDORUS van *Hispalis*. Hij bewees dan op zijne manier uit het gezegde van PAULUS nopens het zuchtend schepsel (†), dat zon en maan bedroefd waren geweest over de vermindering van glans en luister, welke zij door den val der eerste voorouders gekregen hadden. Hij stemde het aan anderen stilzwijgend toe, dat de honderd drie en vijftig visschen, welke de Apostelen in het net

(*) *Guelielm. Malmesb.* l. c. Lib. II. p. 47.

(†) *Rom.* VIII: 22.

net hadden opgetrokken (*), het getal van de ſoorten der levende wezens aanduidden, die zich in het water bevonden. De vier bewoonbare deelen, die hij aan de aarde toekende, beweerde hij, dat in de *Griekſche* taal door de letters van het woord ADAM werden te kennen gegeven (†). Nu zouden wij zeggen, dat in vervolg van tijd het ſpel, dat er op deze wijze met den Bijbel gedreven werd, nog gaandewegs moest verergerd zijn. En voor zoo verre men zich met eigene kracht aan deszelfs verklaring waagde, ging het in der daad alle palen en perken te buiten. Doch wij moeten hier opmerken, dat, vooral van de negende eeuw af (§), die verklaring doorgaans alleen uit de ſchriften der Kerkvaders werd overgenomen. Dit ſtrekte nu wel meer tot ſchande, dan tot lof; maar het bewaarde echter de priesters en monniken voor vele dwaasheden, die zij begaan zouden hebben, hadden zij het op de laffe ſpelingen van hun eigen vernuft laten aankomen. Daar en boven had men eene lange reeks van jaren den Bijbel veronachtzaamd: en vatte men hem nu weder op; zulks kon niet anders dan op eene zeer gebrekkige wijze geſchieden. Wij treffen dus hier, in den grond der zaak, veel meer een bewijs van voor-

(*) *Joann.* XXI: 11.

(†) *De ordine Creaturarum.* cap. 5, 9, 11. Apud D'ACHERY. Tom. I. p. 228, 232, 234.

(§) *Centuriatores Magdeb. Praef. Sec.* IX.

vooruitgang gedurende de donkerfte tijden, dan van achteruitgang aan. Doch vestigen wij nu bepaaldelijk de aandacht op hen, die in de eerfte helft der Middeleeuw de kunsten en wetenfchappen in het gemeen, of eenig bijzonder vak van dezelve behandeld hebben, en zien wij hen, zich daarop voornamelijk toeleggen, om de Kerk te dienen! Hiervan had men onder de *Grieken*, reeds in de zesde eeuw, een voorbeeld; toen zeker iemand, die naderhand onder den naam van COSMAS, den *Oostindiënvaarder*, vermaard is geworden, zijne *Christelijke Befchrijving der geheele wereld* uitgaf: een werk, dat, ja wel, uit een zamenraapfel van fterrekundige, natuurkundige, aardrijkskundige, oudheidkundige, wijsgeerige en godgeleerde redeneringen, verklaringen, berigten en invallen beftaat (*); maar echter de rigting van den geest, waardoor men toen gedreven werd, aanfchouwelijk maakt. Omftreeks denzelfden tijd verpligtte DIONYSIUS *de kleine* de Latijnfche Kerk aan zich door de volvoering van een' veel verdienstelijker arbeid, de opgave van eene nieuwe tijdrekening, die vooral federt de achtfte eeuw van algemeener gebruik geworden is; maar verre van door een zuiver wetenfchappelijk doel geleid te worden, had hij dien arbeid ondernomen, om de vragen, wanneer eigenlijk de Heiland geboren ware, wanneer

(*) Woorden van SCHROECKH. XVI Th. s. 191. PHOTIUS noemt den Schrijver reeds een' beuzelaar. *Bibl.* Cod. 36. Tom. I. p. 7. BEKKER.

neer de Kerk hare feesten behoorde te vieren, en dergelijke meer ten nutte der Christenheid te beantwoorden. RABANUS *Maurus* besteedde zijne hooggeroemde bedrevenheid in Oostersche en Westersche talen grootendeels tot die zonderlinge manier van schriftuitlegging, waaraan men toen gewoon was (*), en wilde voor eene algemeene oefenschool of *Encyclopedie* een werk doen doorgaan, waarin de Godgeleerdheid eene eerste en ruime plaats besloeg, en voor het overige niet veel anders werd aangetroffen dan hetgeen tot verklaring van namen en bepalingen strekte (†). ROSWITHA of HELENA VON ROSSOW ging hare landgenooten in het vervaardigen van *Dramatische* gedichten voor; maar hare lustspelen dienden, om die van TERENTIUS te vervangen en de bekeering, de heiligmaking, ja zelfs het martelaarschap aan te prijzen (§). Verwondert zich iemand, dat mannen, als een JOANNES *Erigena* en SILVESTER II. welke HALLAM de eenige noemt, die in dit tijdperk door oorspronkelijkheid van gedachten en juistheid van redenering uitblonken (**), voor ketters of toovenaars gescholden zijn geworden? Of vloeit het uit de rigting van 's menschen geest, waar-

(*) ROSENMULLER, *Histor. Interpret. Libr. Sacr. in Eccles. Christ.* Part. V. p. 123 Sqq.

(†) SCHROECKH. Th. XXI. s. 206, 207.

(§) SCHROECKH. t. a. p. s. 255, 256.

(**) Vol. III. p. 335.

waarvan wij gefproken hebben, niet natuurlijk voort, dat zulken tot eene algemeene ergernis geweest zijn, die flechts het voorkomen hadden, dat zij van die rigting afweken? Zelfs het onderwijs der kinderen in het lezen en andere geringe kundigheden, hetwelk door monniken gegeven werd, bedoelde veelmeer derzelver opvoeding voor de Kerk, dan voor den burgerftaat. In één woord, wij kunnen den gang, welken de behandeling van kunsten en wetenfchappen te dezer tijden genomen heeft, met dien der maatfchappijën van vroeger eeuwen niet vergelijken, of wij verbeelden ons eene nieuwe wereld te aanfchouwen.

Wij voegen er nu nog *den nieuwen fmaak* bij, die er in deze eeuwen *onder de bevolking van Westelijk Europa* gekomen is. De oude *Grieken* waren een volk, hetwelk er geheel toe gefchapen fcheen, om de aangenaamheden des levens na te jagen en volop te genieten. Zang, en dans, en boert, en fpel, en al wat de zinnen verlustigt, was geliefkoosd vermaak bij groot en klein. Losfe vrolijkheid behoorde onder de kenmerken, waardoor zij zich van anderen onderfcheidden. De kunsten, de ftaatverrigtingen, het luchtsgeftel, alles diende hun, om aan hunnen fmaak te beter te kunnen voldoen. Inzonderheid gold dit van *Athene*. *Rome* was naijverig op die ftad en fchikte zich naar derzelver voorbeeld. De weldaden der Goden, waarover beiden plegtig feest vierden, betroffen geheel

en

en al dit aardfche leven. Werd er aan menfchelijke verdiensten gedacht, het zag op blijde gebeurtenisfen, welke het Vaderland aan de wijsheid, den moed of de trouw zijner burgerij te danken had. Er waren ook dagen, zoo als de *Saturnaliën* te *Rome*, waarin men alle deftigheid afleide, om zich te vrijer aan klucht en fcherts over te geven. Het tooneel, het ftrijdperk, de renbaan werden door alle rangen en ftanden met geestdrift bezocht en waren de wellust in een ieders oogen. Wij behoeven nu niet aan te wijzen, hoe dit alles, van welk eene bekoorlijke zijde zich het meeste ook voordoe, het voor de ware Zedelijkheid en Godsdienstigheid onmogelijk hebbe gemaakt, om tot de maatfchappij door te dringen. Veel liever willen wij aanmerken, dat zelfs het Christendom een' geruimen tijd te zwak is geweest, om een' beteren zin in de gemoederen van velen in te drukken. Onder anderen waren de fchouwfpelen een vermaak, van hetwelk een groot gedeelte der bevolking maar niet bewogen kon worden af te zien: de fchouwfpelen, waar de fchrikkelijkfte wreedheid, zoo niet jegens arme gevangenen en flaven, dan toch jegens onfchuldige dieren bedreven werd en men alle gevoel van menfchelijkheid moest leeren uitfchudden; of dartelheid en ongebondenheid de fchaamte op eene verregaande wijze kwetsten; of om de dragt der wagenmenners partijfchappen en oproeren ontftonden, die moord en doodflag ten gevolge hadden. Men leze de klagten, welke SALVIANUS in de vijfde eeuw over de

ver-

verblindheid aanheft, waarmede zich de belijders van JEZUS aan dit vermaak overgaven (*)! In het Oosten was hem CHRYSOSTOMUS voorgegaan, toen hij al de gaven zijner welſprekendheid uitſtortte, om zijne toehoorders van deze verderfelijke kwaal te genezen (†). En had hij onder de regering van JUSTINIAAN geleefd; hij zou ook dan ſtoffe genoeg gehad hebben, om de onzinnigheid van groot en klein te beſtraffen. Doch dezelfde Keizer, die aan de ſchouwſpelen in eigen perſoon zulk een werkzaam deel nam, toonde door zijne wetten, waarin het opzigt over dezelve aan de Bisſchoppen werd opgedragen en de geestelijkheid verboden werd ze te bezoeken (§); hoe ſtrijdig hij zelf inzag, dat zij met Zedelijkheid en Godsdienstigheid waren. Te gelijk verzette hij zich nadrukkelijk tegen het gebruik, hetwelk men onder de Kerkedienaars van dobbelen en ander ſpel maakte. Welk eenen invloed deze verordeningen in het Westen gehad hebben, kunnen wij niet bepaaldelijk zeggen; maar ongetwijfeld zullen zij daar ook van nut geweest zijn, om een verre doorgedrongen kwaad te helpen tegenwerken. Wie ſlechts een weinig ernſtiger dacht, velde ook daar over al zulke vermaken, en dit wel eens

(*) *De Gubernatione Dei.* Lib. VI. p. 105, 106.

(†) JOANNIS *Chrysostomi Opera.* Tom. VI. p. 272. sqq MONTEFALC

(§) L. XXXIII, XXXIV *de Episcop. Audient.*

eens met overdrevenheid, een vonnis van veroordeeling (*). De druk der tijden, de ruwheid der barbaren, de behoefte en armoede zetten aan de vermaningen kracht bij. Om kort te gaan, het dobbelen mogt met meer ander ſpel in gebruik zijn gebleven of zelfs hier en daar toegenomen; ſchouwſpelen mogen onder de Christenheid ſteeds hebben voortgeduurd; maar zoo als de oudheid die gekend had, geraakten zij, tot geluk der maatſchappij, langzamerhand in vergetelheid. Wat meer is, de ſmaak werd bij de nieuwe bevolking van *Europa* in allen deele veranderd. Er werden feesten gevierd ter eere van Hem, die eene verlosſing voor het toekomende leven zoo wel als voor het tegenwoordige had te weeg gebragt. Men voerde gedenkdagen in ter vermelding der verdiensten van Heiligen en Martelaars, die ten voorbeelde voor de nakomelingſchap tegen de verzoekingen der zonde kloekmoedig geſtreden, of voor de zaak van waarheid en geregtigheid hun bloed geſtort hadden. Bovenal werd MARIA, de moeder des Heeren, vereeuwigd wegens hare verdienſten jegens de menschheid. Zeker zou het wenſchelijk zijn geweest, dat men zoo verre niet gegaan was; en te meer moeten wij ons bedroeven, dat lofſpraken over verdienſten, die er nooit beſtaan hadden, bewondering van ellendige monnikendeugd, aanbidding van gewone ſtervelingen, vertrouwen op derzelver voorbede in den hemel

(*) ENNODIUS l. c. p. 1038, 1076.

mel en dergelijke ſchandelijke bijgeloovigheden nu algemeen zijn in trein gekomen: maar hoe kon dit in dagen van barbaarschheid geweerd worden, indien de geest der volken eene andere rigting nemen zou? In allen gevalle werden de uitzigten van het zinnelijke naar het bovenzinnelijke geleid. Zoo bragt men het in zwang hetgeen men voor heilig hield, op het tooneel voor te ſtellen, en bij voorkeur geſchiedde dit door Geestelijken. Zoo werd de muzijk, naar het voorbeeld van AMBROSIUS, GREGORIUS I. en anderen, ook aan de openbare Godsvereering dienstbaar gemaakt. De bouwkunst werd beoefend tot het ſtichten van Kloosters en Kerken, de ſchilderkunst tot het vervaardigen van beelden, die ter aanſchouwing der geloovigen verſtrekken moesten. Men vastte op daartoe bepaalde dagen, om dat men dacht, dat dit eene boete der zonde en een hulpmiddel tot heiligheid was. Er vertoonde zich, niet tegenſtaande al de ondeugden, die er heerschten, een ernst onder de volken, die men nooit te voren gezien had; doch die in eene maatſchappij wel moest plaats hebben, waarvan de grondvesting begonnen was met de aanneming van een' gekruisten CHRISTUS, de belijdenis van ſchuld en de belofte van reinigmaking (*). Jammer maar, dat dezelfde ernst over EUROPA eene zekere doodſche treurigheid verſpreidde, en ook de onſchuldige levensvreugde, waartoe de Schepper een' natuurlijken trek in 's menſchen ge-

(*) NEANDER, *Denkwürdigkeiten.* I. B. s. 176, 177.

gemoed heeft ingedrukt, onbarmhartig leerde veroordeelen! Jammer waarlijk! dat men te gelijk met het onkruid, het welk de oude *Grieken* en *Romeinen* gezaaid en aangekweekt hadden, ook zoo vele schoone en bevallige bloemen, die het huiselijk en burgerlijk verkeer veraangenamen konden, uitroeide! Evenwel deelen wij daarom in het gevoelen van sommige bewonderaars der oudheid niet, die zich in de eerste helft der Middeleeuw niet verplaatsen kunnen, zonder luide klagten over de verbastering der wereld aan te heffen en de heugelijke dagen van PERICLES en AUGUSTUS terug te wenschen. Het was voor de nakomelingschap overgelaten, den smaak op nieuw te zuiveren en hetgeen men onbedachtzaam verworpen had, weêr op te nemen en in de maatschappij over te planten. Dit begon reeds te geschieden na den aanvang der kruistogten, toen door gemeenschap met het Oosten en andere omstandigheden, de kunsten zich langzamerhand ontwikkelden. Na de Kerkhervorming werd die arbeid gelukkig voortgezet tot op onze dagen toe. En onze kinderen en naneven zullen zich in den zegen des hemels verblijden mogen, wanneer men denzelven blijft voortzetten, zonder nu omgekeerd iets van het verkregene aan de zinnelijkheid op te offeren. Doch de herstelling van het schoone en bevallige, waaraan men in den staat der barbaarschheid geene waarde hechtte, was eene gemakkelijker taak, tot welker volvoering de tijd wel van zelf

geleiden zou. Veel moeijelijker maakte het 's menschen natuurlijke overhelling tot het aardsche den smaak voor het bovenzinnelijke in te voeren. En dit werd echter tot *Europa's* herschepping bovenal vereischt. Wij danken derhalve Gods albestuur, dat dit in de eerste helft der Middeleeuw geschied is. Nu werden de beginselen der Zedelijke en Godsdienstige Beschaving van uit de barbaarschheid aan de wereld geschonken.

Vertoonen zich de beginselen der Zedelijke en Godsdienstige Beschaving, als wij op de rigting letten, dien de menschelijke geest in de eerste helft der Middeleeuw genomen heeft; wij zullen dezelve ook ontdekken, wanneer wij op *de taal van volk en geestelijkheid*, welke ons in dat tijdperk voorkomt, de aandacht vestigen. Het ligt in den aard der zaak en de ervaring bevestigt het allerwegen, dat een volk niet anders spreken kan, dan zoo als hetzelve denkt. Nu dachten de barbaren, die in het Westen doordrongen, als menschen, met het aanschouwelijke geheel en al ingenomen. Zij moesten derhalve eene taal hebben, veel meer geschikt, om zinnelijke gewaarwordingen, dan om redelijke begrippen uit te drukken. Wij twijfelen niet aan het gevoelen der geleerden, hetwelk de Hoogleeraar HAMAKER onlangs met gewigtige bewijzen gestaafd heeft, dat die taal of talen, zoowel als het *Grieksch* en *Latijn*, van denzelfden oor-

oorſprong als het *Sanskrit* zijn (*). Doch dit verwekt ons geene zwarigheid; daar wij veilig kunnen aannemen, dat de *Germanen*, ten tijde van hunnen optogt uit *Azië*, even als de overige bewoners van het moederland, ſlechts tot eene halve ontwikkeling der vermogens van den geest gekomen waren. En zoo lang zij in het Oosten gedurig werden voortgedrongen en naar eene vaste woonplaats zochten, konden zij het niet veel verder brengen. Er werd derhalve, na dat zij zich in het Westerſche Keizerrijk hadden neêrgezet, eene groote verandering, zoo wel van hunne taal, als van hunne denkwijze vereischt, zouden zij tot eene Beſchaving, welke aan de rede de heerſchappij over zinnelijkheid en verbeelding gaf, den grond leggen. Maar hoe zou nu die verandering ontſtaan? Zouden deze vreemdelingen hunne oorſpronkelijkheid geheel opofferen, en met ſlaafſchen zin de klanken overnemen, die zij bij de bewoners der overheerde landen vonden? Dit ware misſchien het gemakkelijkſte geweest. Doch vooreerst ſtrookte het niet met hun karakter. Daar en boven konden zij althans zulks niet van zich verkrijgen, die, onder de leiding van ULFILAS, hunne taal reeds eenigermate met het Christendom hadden leeren verbinden. Ook zou er thans wel gee-

(*) *Akademiſche Voorlezingen, over het nut en de belangrijkheid der Grammatiſche vergelijking van het Grieksch, het Latijn en de Germaanſche tongvallen met het Sanskrit.*

geene andere keuze zijn te doen geweest, dan die van het *Latijn*, hetwelk door de overwinningen der *Romeinen* heinde en verre was doorgedrongen. Doch het *Latijn* had zelf van de verbastering der zeden en de werking der barbaarschheid reeds jammerlijk geleden. Het *Latijn* drukte zelf een aantal dingen, die het Christendom betroffen, niet anders dan gebrekkig uit. Het *Latijn* kon, wanneer de val des Westerſchen Keizerrijks tot herſchepping van *Europa* noodzakelijk was, ook niet in gebruik blijven. Wij rekenen het daarom onder de oorzaken der Beſchaving van dit werelddeel, dat die taal in het dagelijksch verkeer is uitgeſtorven. Nu hield de Kerk dezelve alleen voor hare eerdienst aan, en dit verwekte zeker groote nadeelen; maar zonder ſchroom vragen wij, of de Kerk wel anders doen kon, zoo lang de volkstalen de behoorlijke vastheid nog niet gekregen hadden. En het kwade is hier immers ook met menigerlei goeds gepaard gegaan, of althans ligter te dragen geweest. De ſluijer der geheimzinnigheid, welke de Godsdienst nu bedekte, was voor de volken in den ſtaat hunner kindscheid een aanlokſel te meer, om tot derzelver belijdenis toe te treden of daarin te volharden. Bleven zij al verſtoken van bepaalde en duidelijke begrippen; zij waren ook voor niet veel meer vatbaar, dan voor hetgeen de oogen bekoorde en de ooren ſtreelde: en hieraan kregen zij werkelijk overvloedig deel. Daar en boven was er nu een band van vereeniging, waardoor zij beveiligd werden, dat zij in

hun-

hunne ontwikkeling niet te ver uit elkander liepen en daardoor buiten ſtaat geſteld werden, om voor de nakomelingſchap, ter bereiking van een hooger doel, gelijkelijk den weg te banen. Welligt zouden wij ook van de gemeenſchap met de letterkunde der *Romeinen* geheel verſtoken zijn geweest, had dezelve in het Kerkelijk gebruik van het *Latijn* niet zeker voertuig gehad, hetwelk haar tot latere tijden overbragt (*). Eindelijk neme men in aanmerking, dat dit gebruik van het *Latijn* voor de Godsdienst de volken tot de vorming van nieuwe volkstalen opleidde (†).

Hoe het nu met de vorming dier talen gegaan zij, behoort niet tot de punten van ons onderzoek. Genoeg, dat het onderſcheiden beſtanddeelen waren, uit welke zij zamenſmolten. Bij ſommige, de *Italiaanſche* en *Franſche*, ook de *Spaanſche* en *Portugeeſche*, daarom gezamelijk de *Romaniſche* genoemd, ſpeelde het *Latijn*, om mij zoo uit te drukken, eene voorname rol. Bij de onderſcheidene *Duitſche* tongvallen werd alleen het een en ander daaruit opgenomen. De *Engelſche* onderging de meeste vermenging, toen het *Angelſakſiſche*, na dat het reeds tot zekere vastheid gekomen was, zich met het *Romaniſche* verbond. Dit geſchiedde na de verovering des

(*) HERDER, *Philoſophie der Geſchichte* &c. IV Th. s. 258, 259.

(†) RUHS. t. a. p. s. 417.

des lands door Hertog WILLEM van *Normandië*, en dus eerst in de elfde eeuw (*). Tot aan dienzelfden tijd toe waren er in *Italië* drie talen: een mengelmoes, waaruit federt het *Italiaansch* geworden is, voor het volk; het gebroken *Duitsch*, voor den adel; het *basterdlatijn*, voor de Geestelijkheid (†). Inmiddels hadden de *Franſche* en andere *Romaniſche* talen zeker bepaald karakter gekregen, de *Spaanſche* en *Portugeeſche* ook door middel van den rijken ſchat der *Arabieren* (§). In *Duitschland*, waar men het oorſpronkelijke nooit verzaakt had, was het ten tijde van KAREL *den groote* reeds tot die ontwikkeling gebragt, dat deze Vorst eene ſpraakkunst vervaardigen deed en het aanving, om de moedertaal, gelijk PFISTER zegt, uit den natuurſtaat tot eene ſchrijftaal te verheffen (**). De *Nederduitſche* tongval deelde, offchoon met langzamer tred, in de voortgangen, die er gemaakt werden (††). Zoo kregen die volken van *Europa*, uit wier midden de Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving moest voortkomen, in de eerſte helft der Middeleeuw, elk zijne eigene taal, waardoor zich de

(*) LULOFS, *Schets van een Overzigt der Duitſche taal.* bl. 167 volgg.

(†) SISMONDI. Tom. I. p. 399 ss.

(§) ADELUNG, *Mithridates.* II Th. s. 535 ff.

(**) I B. s. 456.

(††) LULOFS. bl. 104 volgg.

de naburen van elkander onderſcheidden. Hierin beſtond die Beſchaving nu wel op zich zelven niet; maar het gaf haar toch een' leiddraad, langs welken zij zich bewegen kon, en toonde tevens hare aanwezigheid in de beginſelen. Of behoort het tot die beginſelen niet, dat er eene taal gevormd wordt, welker dagelijksch gebruik voldoende is om zich uit de kluisters der barbaarschheid los te maken? Zal er over de zaak van Godvrucht en deugd wel een helder licht opgaan, zoo lang ſchier alles op mondelinge overlevering aankomt, en het den landzaat aan een eigen gangbaar letterſchrift ontbreekt, om het onderwijs tot tijdgenooten en nakomelingen over te brengen? Men verwondert zich dikwijls over die verregaande onkunde in de Middeleeuw, dat het grootſte gros niet in ſtaat is geweest, om te lezen: maar moet die verwondering niet ophouden, als men bedenkt, dat er eerst geene, en vervolgens, tot aan de kruistogten toe, ſlechts weinige boeken voor handen waren, behalve in de oude *Latijnſche* taal, tot welke de geleerde alleen den toegang had? En gelijk het Christendom door middel van den Bijbel in de wereld was ingevoerd; zoo had het immers, bij ieder afzonderlijk volk, ook de hulp van ſchrift noodig, om door hetzelve verſtaan en beoefend te worden? ULFILAS had het daarom reeds wel begrepen, dat hij de letters te gelijk met de belijdenis van CHRISTUS onder zijne *Gothen* invoerde. Jammer maar, dat hij zich, bij zijne overzetting van den Bijbel, op zulk

eene

eene flaaffche wijze naar het *Grieksch* rigtte, dat het *Gothisch*, zoo als het daar voorkwam, nooit eene taal des gemeenen levens worden kon (*). En evenwel moesten ook hier de nieuwe denkbeelden, welke hij behoorde uit te drukken, hoe gebrekkig deze ook mogen geweest zijn, op de taal te harer verrijking werken. Zoo was het met de zaak insgelijks onder alle volken gelegen, die, toen zij met verzaking van het heidendom tot de Kerk overgingen, de tot dus verre bij hen gebruikelijke taal grootendeels behielden, al waren zij zoo gelukkig als de *Slaven* niet, welke een' CYRILLUS en METHODIUS tot leermeesters kregen. Doch welk eenen uitgeftrekten invloed moet het Christendom dan daar wel gehad hebben, waar nieuwe talen ontftonden? *Zij* ontftonden niet alleen in landen, waarin deze Godsdienst reeds lang gevestigd en door geheel het maatfchappelijke leven doorgedrongen was; maar de eerfte proeven, om ze in letterfchrift aanfchouwelijk te maken, werden genomen aan de overzetting van den Bijbel of de vervaardiging van ftichtelijke boeken. Ongeleerden zoo wel als Geleerden, die haar hielpen vormen, hadden tot eene der voornaamfte bedoelingen, er zaken van het hoogfte aanbelang, van welke de heidenfche oudheid niet geweten had, door uit te drukken. Er werden woorden en fpreekwijzen ingevoerd, om over Zedelijke en Godsdienstige onderwerpen eigenlijk te zeggen hetgeen zich

in

(*) ADELUNG. t. a. p. s. 184.

in het *Latijn* flechts door middel van overdragt liet aanduiden. Over dezen invloed van het Christendom op den taalbouw, welken de Hoogleeraar IJPEY ook erkent (*), zou iemand eene leerzame verhandeling fchrijven kunnen. Voor het overige ftemt men hierin overeen, dat de hedendaagfche talen, hoe meerdere vrijheid er bij derzelver zamenftelling genoten is, het van die der ouden des te meer in duidelijkheid en verftaanbaarheid winnen. Zij waren trouwens ook veel minder beftemd, om door de bevalligheid der *Poëzij* de verbeelding aan te doen en de zinnelijkheid te ftreelen, dan om door den ernst van het *Proza* de rede te befturen (†).

Doch als wij over de taal van *Europa's* vroegere bewoners fpreken; dan bedoelen wij niet flechts de klanken, die zij hebben voortgebragt, maar ook *den toon, die er* door hen, in hunne redenen en gefchriften, *is aangeflagen.* Nu hebben wij daarvan of geene of flechts eene hoogst gebrekkige opgave uit den ouden tijd, en moeten zelve dus uit de boeken, welke ons van uit de fchipbreuk der eeuwen zijn overgebleven, de flotfom trachten op te maken. Maar het is dan de vraag: uit welke boeken? Uit de zoodanige, die in de volkstaal gefchre-

(*) *Beknopte Gefchiedenis der Nederlandfche Tale.* bl. 222, 223.

(†) ADELUNG, s. 485. BLAIR, *Lesfen over de redekunst en fraaije letteren.* I D. bl. 145 volgg. en LULOFS aldaar bl. 56. volgg.

ſchreven zijn? SCHLEGEL zegt ons, dat in *Engeland*, onder de regering van ALFRED, reeds een groot aantal van werken, en daaronder geſchiedkundige en wetenſchappelijke van allerlei ſoort, voor handen is geweest (*). Doch hetgeen te onzer kennis gekomen is, beſtaat meestal uit overzettingen of althans uit zulke geſchriften, die weinig of niets beſliſſen nopens de Zedelijke en Godsdienstige denkwijze (†)? Zocht men elders naar boeken, welke hiertoe behulpzaam konden zijn, men moest, met voorbijgang der overige gewesten van *Europa*, zich alleen bepalen tot *Duitschland*, waar er vóór OTTFRIED reeds het een en ander in de volkstaal geſchreven is geworden (§). Maar ook daar zou men, gelijk uit de ſtukken zelven aan een' ieder blijken kan (**), te vergeefs zoeken. Wij hebben ons dus te vergenoegen met de raadpleging van *Latijnſche* opſtellen. En wat vinden wij nu, als wij deze voor ons leggen? De ſtijl moge bedorven, de wijze van zien bekrompen zijn; maar die gebreken zijn overal zoo groot niet, als men uit de algemee-

(*) F. SCHLEGEL, *Geſchichte* u. s. w. I. Th. s. 252.

(†) Men zie dezelve bij HICKES, *Thesaurus Linguarum Septentrionalium*, op onderſcheidene plaatſen.

(§) IJPEY. t. a. p. bl 223 volgg.

(**) Men zie bijv. ECKHART, *Commentarii de rebus Franciae Oriental et Episcopat. Wiceburg.* Tom. I. p. 864 sqq. II. p. 930 sqq.

meene klagt over de barbaarschheid der Middeleeuw ligtelijk zou opmaken: en door iets anders worden zij ook weder vergoed. Of waar drijft men hier, zoo als menigmaal bij *Grieken* en *Romeinen* geschiedt, den spot met voorwerpen, die de openbare meening voor eerwaardig houdt? Waar wordt de eerbaarheid door onkuische gedichten of vertellingen gekwetst? Waar hoort men de verfijnde ondeugd als iets begeerlijks aanprijzen? En waar mist men dien Zedelijken en Godsdienstigen toon, aan welken het bij de meeste der ouden ontbreekt? Laat het zoo zijn, dat de Schrijvers der Middeleeuw den ernst doorgaans overdreven hebben, en dat wij daarvan te menigvuldiger proeven aantreffen, hoe meer wij met onze gedachten de kruistogten naderen. Laat het *ideaal* van menschelijke volkomenheid, hetwelk zij ons teekenen, te zeer het gewrocht eener verhitte verbeelding zijn, dan dat het beantwoorden zou aan de bestemming van den aardbewoner, in wien het zinnelijke en het geestelijke zich naauw vereenigen. Maar dat zelfde *ideaal* is echter bij hen ontleend van de innige erkentenis, dat wij van Gods geslachte en voor de eeuwigheid geschapen zijn: eene erkentenis, die zeker, waar zij bij de *Grieken* en *Romeinen* al bestond, in derzelver schriften slechts hier en daar met flaauwe trekken doorblinkt. De Kerkvaders, ja, hebben eenparig een' Zedelijken en Godsdienstigen toon aangeslagen, en dit wel veel zuiverder, dan zulks na

den

den val des Westerſchen Keizerrijks geſchied is; maar zij ſtonden altijd tegen de nog overgeblevene aanhangers van het aan de zinnelijkheid meer of min verſlaafde heidendom over, waren nog geenszins de vertegenwoordigers van geheel de Christenheid en ſpraken niet tot een mengelmoes van barbaren, welke zich eerst tot eene geordende maatſchappij vormden. Het was derhalve eerst na den aanvang der Middeleeuw, dat die toon kon gerekend worden, als uit geheel de bevolking van het Westen uit te gaan. Kwam dezelve grootendeels uit bisdommen en kloosters; de omſtandigheden van dien tijd bragten dit mede: en nooit zouden priesters en monniken zich door kerkelijken dwang van de Leeken zoo geheel hebben meester gemaakt; waren deze volſtrekt vervreemd geweest van de beginſelen der Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving.

Treden wij in bijzonderheden; wij zullen aan onze redenering kracht bijzetten. Leest men de brieven van RURICIUS, Bisſchop van *Limoges*, die bij den aanvang van dit tijdperk gebloeid heeft; hoe vervuld zal men die vinden met wijze en treffende vermaningen ter betrachting van Godvrucht en deugd, en met Christelijke vertroostingen van het verſlagen gemoed (*)! Hoe menige wel doordachte grondregel tot het leiden van een heilig en gelukkig le-

(*) RURICII *Epistolae*, apud CANISIUM. Tom. I. p. 631 sqq.

leven ſtaat er in de briefwisſeling van DESIDERIUS, die meer dan eene eeuw later bisſchop van *Cahors* of *Quercy* geweest is, opgeteekend (*)! Welke ſchoone en edele gevoelens hooren wij CAESARIUS van *Arles*, COLUMBANUS, BONIFACIUS, en andere Kerkvoogden of geloofspredikers nopens de onbepaalde liefde tot den naaste, of den ſtandvastigen ſtrijd tegen de zonde, of de beoefening van kuischheid en matigheid, of 's menſchen volmaking voor eene betere wereld uiten; wanneer wij ſlechts de moeite nemen om op te ſlaan hetgeen NEANDER daarover heeft bijeengezameld (†)! De taal dezer mannen moge hier en daar de bewijzen van het bederf, hetwelk door onkunde en bijgeloof veroorzaakt is geworden, aan de hand geven; maar grootendeels is zij dezelfde als de taal der vermaardſte Kerkvaders, die hun licht aan den Bijbel ontſtoken hebben. Wij willen wel toe te ſtemmen, dat er door iederen Monnik of Priester in de Middeleeuw zoo niet geſproken is geworden; maar men zij toch op zijne hoede, wanneer men de berigten van latere geleerden te dezen aanzien leest! „Deze", zegt ELIGIUS (§), „is een goed Christen, die menigmaal te Kerk komt en voor Gods altaar offers brengt;

(*) *Epistolae* DESIDERII en *ad* DESIDERIUM. Ibid p. 631 sqq.

(†) *Denkwürdigkeiten* III B. 1 Heft. s. 68 ff. 2 Heft. s. 52 ff. 93 ff.

(§) *Vita* S. ELIGII apud D' ACHERY. Tom. II. p. 96.

brengt; die van zijne vruchten niet proeft, voor hij Gode iets gebragt heeft; die verſcheiden dagen, eer er heilige feesten gevierd worden, ook met zijne vrouw de kuischheid bewaart, op dat hij met een gerust geweten tot het altaar des Heeren moge naderen; die eindelijk de geloofsleuze of het gebed des Heeren in het geheugen heeft. — — — Koopt uwe zielen vrij van de ſtraf, zoo lang gij nog de middelen in uwe magt hebt! — — Brengt offers en tienden aan de Kerken, geeft kaarſen aan de gewijde plaatſen naar dat gij bezit! — — — Komt ook menigvuldigmaal te Kerk, vraagt nederig om de voorſpraak der Heiligen! Als gij dit in acht genomen hebt, zult gij, ten dage des oordeels, onbezorgd voor den regterſtoel des eeuwigen Regters komen en zeggen: Geef, o Heer! want wij hebben gegeven." Zie daar de letterlijke overzetting van het *Latijn*, hetwelk bij MOSHEIM (*) ſtaat afgedrukt. Het ſtaat bij dien beroemden man tot eene proeve van de jammerlijke verbastering, waartoe de godsdienstige denkwijze in de zevende eeuw vervallen is; en wel bijzonder tot een bewijs, dat de Christenen van dien tijd den toegang tot den hemel zoo goed als aan niemand ontzeiden, die ſlechts de Kerk met gaven verrijkte. Wie verwondert zich nu, dat het zoo is opgevat, als of in deze woorden alles begrepen ware, wat ELIGIUS van den mensch gevorderd heeft, om aan de hemelſche zaligheid deelachtig

(*) l. c. p. 269.

tig te kunnen worden? MACLAINE, de vertaler van MOSHEIMS werk, heeft hiertoe vooral den weg gebaand, door aan te teekenen, dat wij te dezer plaats eene omſtandige en wijdloopige beſchrijving van het karakter eens goeden Christens ontmoeten, in welke geene de minſte melding wordt gemaakt van de liefde tot God, van de onderwerping aan zijnen wil, van de gehoorzaamheid aan zijne wetten, of van de regtvaardigheid, goedwilligheid en liefde tot de menſchen (*). Aan dezen gaf ROBERTSON geloof en nu bragt hij de plaats bij als eene opmerkelijke getuigenis van een' *Schrijver*, door de Roomſche Kerk voor heilig verklaard, dat de barbaren, volgens de Godsdienstige grondregels der duistere eeuwen, aan alle pligten meenden te voldoen, met het naauwkeurig in acht nemen van uiterlijke plegtigheden, zonder dat zij naar heiligheid en deugd ſtonden, waardoor de mensch Gode alleen behagelijk zijn kan (†). Zoo maakte hij van ELIGIUS een' *Schrijver* en ging tevens zoo ver, dat hij deszelfs woorden als maatſtaf van de algemeene denkwijze in dit geheele tijdperk deed voorkomen: en in deze oordeelvelling volgde HALLAM weder zijnen beroemden landgenoot (§). Wij zouden meer andere geleerden noemen kunnen, die in hetzelfde voetſpoor ge-

(*) *Kerkel. Geſchiedenis* III D. bl. 46.

(†) T. a. p. I. D. bl. 39, 40. II. D. bl. 62 volgg.

(§) T. a. p. p. 353, 354.

getreden zijn. Doch wat vinden wij nu in het oorspronkelijk levensberigt van den Heilige? Zeker dezelfde door ons overgenomene taal, waarin alzoo een der voornaamſte ſieraden zijner eeuw zich als een prediker van bijgeloovige en geheel onchristelijke werkheiligheid jammerlijk ten toon ſtelt; maar toch ook leeringen en vermaningen van beteren aard, echt Christelijke voorſchriften, daar tusſchen in gevlochten. Eligius noemt het, namelijk, te gelijk een kenmerk van den Christen, aan vreemdelingen de voeten te wasſchen en hen als zijne dierbaarſte betrekkingen lief te hebben; aan de armen, naar dat men bezit, aalmoezen uit te reiken; geen bedriegelijke weegſchalen of valſche maten te gebruiken; zijn geld niet op woeker te geven; voor zich zelven kuisch te leven, en zijne kinderen en naasten kuisch en in de vreeze Gods te leeren leven. Hij voegt er vervolgens bij: „ Gij hebt gehoord, Broeders! hoedanig goede Christenen zijn. Daarom beijvert u, zooveel gij kunt, met Gods hulp, dat gij niet valſchelijk den naam van Christen draagt, maar echte Christenen zijn moogt! Bedenkt en volvoert ſteeds de voorſchriften van CHRISTUS; reikt naar uw vermogen aalmoezen uit; bewaart den vrede en de liefde; roept hen, die verdeeld zijn, tot de eensgezindheid te rug; vliedt de leugen; beeft voor den meineed; geeft geene valſche getuigenis; begaat geen' diefſtal; leert en tuchtigt ook uwe kinderen, die gij bij den doop voor uwe rekening hebt genomen, dat zij altijd in de vreeze Gods leven;

weet,

weet, dat gij borgen voor hen bij God zijn; viert den dag des Heeren, uit eerbied voor de opſtanding van CHRISTUS, zonder de verrigting van eenigen ſlaafſchen arbeid; deelt in de plegtige vereenigingen der Heiligen met een vroom gemoed; bemint uwen naaste als u zelven; wat gij wilt, dat u geſchiede, doet ook dit aan anderen; wat gij niet wilt, dat u geſchiede, doet het aan niemand; bewaart bovenal de liefde, wijl de liefde eene menigte van zonden bedekt; weest herbergzaam, nederig, al uwe bekommering op God werpende, daar hij voor u zorg draagt; bezoekt de zieken, vraagt naar de gevangenen, neemt de vreemdelingen op, voedt de hongerigen, kleedt de naakten; veracht de wigchelaars en toovenaars; houdt u aan gelijkheid van gewigt en maat, aan eene regtvaardige weegſchaal, aan een regtvaardig ſchepel, aan eene eerlijke pint; en eischt niet meer terug dat gij gegeven hebt, noch vordert voor het geleende geld van iemand woeker." Dit alles lezen wij tusſchen hetgeen door MOSHEIM is overgeſchreven; en deze heeft de woorden ook zoo doen afdrukken, dat hij de uitlatingen zelf duidelijk te kennen gaf. Ten ſlotte zegt de Prediker: „ Als gij dit in acht genomen hebt, zult gij, ten dage des oordeels, onbezorgd voor den regterſtoel des eeuwigen Regters komen en zeggen: Geef, o Heer! want wij hebben gegeven: heb barmhartigheid; want wij hebben barmhartigheid gedaan: wij hebben volbragt hetgeen

Gij bevolen hebt: fchenk Gij hetgeen Gij beloofd hebt (*)!" Zoo krijgt 's mans rede dan eene veel betere houding. Het kenmerk van den Christen wordt niet alleen in uiterlijkheden en bijgeloovigheden gezocht; maar ook in de betrachting van eerbaarheid en regtvaardigheid, van liefde jegens God en den naaste. Ook is het befluit veel minder aanftootelijk, wijl de Toehoorders daarin althans naar Gods barmhartigheid en belofte, als gronden van vertrouwen, gewezen worden. AUDOËNUS, de befchrijver van 's mans leven legt hem daarom deze taal in den mond tot een blijk van deszelfs dagelijkfchen ijver in het vermanen der menfchen, om, zoo als hij zegt, Gode in waarheid te dienen, fteeds regtvaardigheid te doen, gedachtig te zijn aan de weldaden van CHRISTUS en deszelfs naam al de dagen huns levens te prijzen. Voorts fchijnt de uitgever van dit werk met grond aan te merken, dat hetzelve vervalfchingen van eene latere hand ondergaan heeft (†): maar moesten wij dit op deze plaats toepasfen; wij zouden de kritiek met meerdere gerustheid uitoefenen door er iets Onchristelijks, dan door er iets Christelijks uit weg te nemen.

Dergelijke gevoelens, als er aan ELIGIUS worden toegekend, hooren wij ook uit den mond van velen,

(*) T. a. p. p. 96, 97.

(†) Annot. p. 87 et 123.

len, die ten tijde van KAREL *den Groote*, en daarna geleefd hebben. De Benediktijner Abt SMARAGDUS schreef verscheidene nuttige boeken en daaronder ook eene onderwijzing voor den Vorst tot het leiden van een Christelijk leven (*). Geheel het opstel betreft de zedeleer: en het is wel alles behalve vrij van misvattingen en verwarringen; maar dient echter grootendeels tot aanprijzing van ware Godvrucht en deugd. Dit geschiedt zelfs zonder aanhaling van Kerkvaders, en enkel en alleen op gezag van de Heilige Schrift, de *Apocryphe* boeken des Ouden Testaments daarbij ingesloten. De liefde en wel de werkdadige liefde jegens God en den naaste stelt de Schrijver als den grond van al het overige in het eerste Hoofdstuk voor. Vervolgens spreekt hij over de betrachting van de geboden des Heeren, over de vreeze des Heeren, over de wijsheid, de voorzigtigheid, de opregtheid, de lijdzaamheid, de regtvaardigheid, het oordeel, de barmhartigheid, de verheerlijking van den Heer door de werken. Nu beveelt hij den Vorst het opbrengen van tienden en eerstelingen, belooft hem in wijdspraakigen stijl op de

(*) SMARAGDI *Abbatis Via Regia*, apud D'ACHERY. Tom. I. p. 238 sqq. MABILLON twijfelt l. c. Tom. II. p. 453, of het boek aan KAREL *den Groote*, dan wel aan diens zoon, LODEWIJK *den Vrome*, zij opgedragen. Maar er komen cap. 11 en elders bijzonderheden voor, die het hoogst waarschijnlijk maken, dat de opdragt aan KAREL zelven geschied is.

de vervulling van dezen pligt de eeuwige zaligheid, en besluit met deze woorden: „ zulk een' grooten en onbeschrijfelijken schat zult gij, o Koning! in de toekomst ontvangen, indien gij uwen God slechts door tienden en eerstelingen vereerd hebt:" woorden, die buiten verband met het voorgaande beschouwd, ons ligtelijk in den waan zouden brengen, dat de Schrijver ware Godvrucht en deugd onnoodig had geacht, als er maar diensten aan de Kerk bewezen werden. Doch het tegendeel blijkt ook uit hetgeen hij een weinig lager over de nederigheid, vredelievendheid, zachtmoedigheid enz. volgen laat. Verdient derhalve SMARAGDUS zoo wel wegens dit geschrift, als om andere redenen (*), gunstig beoordeeld te worden; dit geldt ook nopens het *kort begrip van een Christelijk leven*, door deszelfs tijdgenoot, den niet min beroemden THEODULPHUS, ten gevalle der priesters onder zijne *Parochie* vervaardigd, als hetwelk waarlijk de geheele zedeleer van het Evangelie, offchoon met wanbegrippen en bijvoegselen naar den geest van die eeuw, bevat (†). CLAUDIUS van *Turin*, die niet veel later gebloeid heeft, komt hier bovenal in aanmerking: daar hij de zaak van Godvrucht en deugd niet slechts met buitengemeenen ijver voorstond; maar zich ook nadrukkelijk verzette tegen een

(*) SCHROECKH, Th. XXIII. s. 119, 120.

(†) *Capitula ad Presbyteros parochiae suae*, apud SIRMOND, Tom. II. p. 671, 672.

een aantal bijgeloovigheden, welke in de Kerk waren ingedrongen. Welligt herinnert zich de lezer 's mans luimige redenering tegen het aanbidden van het kruis: „ Indien het kruis wordt aangebeden, dat dan ook de jonge dochters aangebeden worden, dewijl eene maagd CHRISTUS gebaard heeft; dat ook de kribbe worde aangebeden, dewijl de Heer daarin gelegen heeft; dat ook de ezels worden aangebeden, dewijl de Heer op eene ezelin gezeten heeft (*)." Inzonderheid ging hij, gelijk men weet, de invoering van de beeldendienst te keer, en had hierover groote onaangenaamheden te lijden. Ja over menig punt van de Godsdienst uitte hij zulke zuivere gevoelens, dat hij door velen, offchoon te onregt, als een hoofd der *Waldenzen* is aangezien, en BARONIUS tegen hem allerhevigst is uitgevaren (†). Doch 's mans groote tegenftander JONAS, Bisfchop van *Orleans*, mogt al de beeldendienst en andere dwaze inftellingen, welke door hem verworpen werden, verdedigen; hij liet echter niet na allerlei heilzame lesfen tot verlichting des verftands en verbetering van hart en wandel aan de menfchen voor te houden. Dit zien wij onder anderen uit zijn gefchrift over het *volksonderwijs* (§), dat

(*) MARTINE *et* DURAND, *Collectio Veterum Scriptorum etc.* Tom. V. p. 972, 973.

(†) SPANHEIM, *Hist. Eccles. Saec.* IX opp. Tom. I. p. 1403, 1404.

(§) *De institutione laïcali*, apud D'ACHERY. Tom. I. p. 258 sqq.

dat zich over die ftukken der geloofsleer, welke met de praktijk het naauwst verbonden zijn, en over geheel de zedeleer uitftrekt. Wij verwonderen ons waarlijk over de vrome ftemming des gemoeds, welke hier allerwegen uitblinkt; al ftaan kerkelijke bepalingen er ook met Christelijke waarheden en geboden dooreen gemengd, en al maakt de opfteller zich ook menigwerf aan overdrijving van het goede fchuldig. Nu konden wij nog veel meer loffelijke voorbeelden bijbrengen; maar de vrees voor te groote uitvoerigheid doet ons befluiten met het mededeelen van eene Vorftelijke verklaring. „ De eerfte grond der Christelijke Godsdienst", ftaat er dan, „ is het regtzinnig geloof. En dit geloof is dan waar en vruchtbaar, wanneer het verfierd wordt door goede werken, dat is, door hoop, liefde, nederigheid, kuischheid, ingetogenheid, matigheid, eensgezindheid, eendragt, regtvaardigheid, vroomheid, barmhartigheid, onfchuld, opregtheid en de overige daaraan gelijk. Deze alle beftaan in de liefde jegens God en den naaste. Want zonder dezelve kan niemand Gode behagen en zalig worden (*).

Bijaldien van de tweede helft der negende eeuw tot de kruistogten toe het getal derzulken kleiner is ge-

(*) *Capitular. Reg. Francor.* Lib. VI. cap. 162, apud CANCIANUM, *Barbarorum leg. antiq.* Vol. III. p. 276.

geweest, die de Christenheid door hunne taal tot de beginſelen der Zedelijke en Godsdienſtige Beſchaving opleidden; hebben wij eene der voornaamste oorzaken van dit verſchijnſel te zoeken in het gedurige toenemen der bijgeloovigheden, waartegen uit den aard der zake niets te doen was, zoo lang de tusſchenkomst van buitengewone omſtandigheden daarvoor geen' dam zette. Hoe meer uiterlijkheden men voor ware Godvrucht en deugd in de plaats ſtelde, en hoe meer hulpmiddelen men wist uit te vinden, om tegen dezelve onbeſchroomd te zondigen; op des te lager' prijs ſprak het van zelf, dat zij ſtonden bij volk en Geestelijkheid. Tot welk een uiterſte van onbeſchaamdheid moest men het ook niet drijven in eenen tijd, waarin een ALBERIK tot *Rome's* inwoners zeggen durfde: *Het eerwaardige Rome is zoo verdwaasd geworden, dat het aan het bevel van hoeren gehoorzaamt*; en evenwel kort daarna met zijne ontuchtige moeder MAROZIA het bewind over de ſtad voerde; terwijl zijn niet minder verachtelijke ſtiefbroeder, JOANNES XI, de Kerk beheerschte (*). Maar dit een en ander weêrhield beter gezinde mannen niet van hunne ſtem tegen den geest hunner eeuw te verheffen. Wisten zij zich al van de heerſchende wanbegrippen niet te ontſlaan, hielpen zij die zelfs met mond en pen verbreiden of vermeerderen; zij gingen echter de zede-

(*) LUITPRANDUS, *de rebus Imperatorum et Regum*. Lib. III. cap. 12. Verg. SCHROECKH. Th. XXII. s. 347 ff.

deloosheid nadrukkelijk te keer. Zoo deed, met meer andere hervormers der monnikenorde, ODO van *Clugny*, die zijne kloosterlingen niet alleen tot opvolging der in onbruik geraakte leefregelen van BENEDICTUS verpligtte, maar hun ook vele nieuwe oefeningen opleide; waardoor zij zulk eenen naam van ingetogenheid en heiligheid verkregen, dat de tiende eeuw nog niet geëindigd was, of de ſtrenge tucht dier abtdij verbreidde zich door *Frankrijk* en zelfs naar *Italië*, *Spanje* en *Engeland* (*). Hetzelfde voetſpoor betrad ATTO, Bisſchop van *Vercelli*, door zijne onderhoorigen van de luiheid en losbandigheid tot het lezen van den Bijbel, het ſtreven naar Godsdienstige kennis en eene onberispelijke levenswijze terug te roepen: terwijl hij zich hiertoe insgelijks van vele Evangeliſche voorſchriften bediende, op welke BENEDICTUS weleer gedrongen had (†). Nog veel krachtiger verzette zich RATHERIUS, Bisſchop van *Verona*, wien SIEGBERT van *Gemblours* een' man van verwonderlijke opregtheid noemt (§), tegen den voortgang van het kwaad: en dat niet ſlechts in zijne *overdenkingen*, die hij in de gevangenis ten nutte van alle ſtanden ver-

(*) Woorden van EICHHORN, *Geſchichte der Litteratur*. I. B. s. 762. Verg. MABILLON. Tom. III. p. 387 sqq.

(†) ATTONIS *Episcopi Capitulare*, apud D' ACHERY. Tom. I. p. 402 sqq.

(§) *De Scriptoribus Eccles.* cap. 127. p. 107 FABRIC.

vervaardigde en in andere schriften (*); maar ook in zijne *Predikatiën* (†). Tot een proefje diene het besluit eener Leerrede, in welke hij zijne toehoorders tot zelfonderzoek, berouw van zonde, en onthouding had opgewekt:" Maar, zal iemand zeggen, indien wij ons van al wat het vleesch verlangt onthouden; hoe zullen wij dan leven? Verlangt een hongerige niet te eten, een dorstende niet te drinken, offchoon dan niet overtollig, noch kostbaar? Die slaperig is (om uit de ontelbare behoeften, die eerbaar en noodzakelijk zijn, deze slechts bij te brengen), wenscht die niet te slapen? Wij moeten hierop antwoorden, dat door dit voorschrift het noodzakelijke niet ontzegd wordt, maar het overtollige, het schadelijke, het oneerbare, het door God verbodene. Van hier, dat een der Apostelen zegt: *Verzorgt het vleesch niet tot begeerlijkheden* (§)! Waar ons gewisselijk wordt voorgeschreven het ligchaam zoo van het noodzakelijke te verzorgen, dat wij de ziel aan geenerlei vermakelijkheid onderwerpen, op dat wij, terwijl de rede de meesteres, het vleesch de dienstbare zijn moet, om de dienstbare de meesteres niet verdrukken; en zij, die te gehoorzamen had, gebiede, noch die te gebieden had, gehoorzame. Voor het overige is onze onthouding, zoo zij niet van driederlei aard is, alle-

(*) Schroeckh. Th. XXII. s. 508 ff.

(†) *Sermones*, apud d'Achery l. c. p. 384 sqq. vooral p. 392.

(§) *Rom.* XIII: 14.

lezins nutteloos tot de volkomenheid: te weten, dat wij ons vooreerst van kwade overleggingen, ten tweede van schadelijke gesprekken, ten derde van werkzaamheid, die tegen de vrees of liefde voor God strijdig is, onthouden: op dat wij, hetgeen God ons barmhartiglijk verleene! van alle besmetting van vleesch en geest gereinigd, althans in deze heilige dagen het allerheiligste *Paschen*, dat op dezelve volgen zal, met vreugde en blijdschap kunnen vieren door Hem geholpen, die met den Vader en den Heiligen Geest in alle eeuwigheid als God leeft en regeert. Amen." Wij konden nu nog bij meer andere Schrijvers stilstaan, die de zaak van Zedelijkheid en Godsdienstigheid kloekmoedig hebben voorgestaan; doch tot de voornaamste, zoo als PETRUS *Damiani*, ANSELMUS van *Canterbury*, IVO van *Chartres*, waarvan de twee laatste nog lange na den aanvang der kruistogten werkzaam zijn geweest, zullen wij beneden moeten terug komen. Zoo zwijgen wij hier ook van de *Pausen*, die aan de bevordering van het goede de hand geleend hebben, en van *Kerkvergaderingen*, daartoe bijeen geroepen. Dit alleen willen wij doen opmerken, dat, zoo zich in de elfde eeuw al mindere stemmen, dan te voren, tegen het kwaad verheven hebben, de Kerkvergaderingen juist te dien tijde te menigvuldiger en te ijveriger zijn geweest, om hetzelve in zijne vaart te stuiten (*).

Er

(*) EICHHORN. t. a. p. s. 769.

Er wordt derhalve aan de eerſte helft der Middeleeuw een groot onregt aangedaan, wanneer men het zoo voorſtelt, als of de gevoelens van Zedelijkheid en Godsdienstigheid toen bijkans geheel uit de maatſchappij geweken waren. Het is zoo, ſlechts hier en daar zijn er de blijken van voorhanden, dat er brieven of boeken geſchreven, of beſluiten genomen, of redevoeringen gehouden werden, waarin zulke gevoelens doorſtraalden: en het meeste, dat er nog gedaan werd, geſchiedde ten nutte van Priesters en Monniken. Maar breidt zich het rijk van Godvrucht en deugd dikwijls meer in het verborgene dan openlijk uit; wij mogen wel aannemen, dat er veel goeds geſticht is geworden, zonder dat er berigten van werden opgeteekend. Daarenboven zij het ons genoeg, dat het onder hen, die wegens hunnen rang en ſtand een' grooten invloed op de menigte hadden, te geenen tijde aan mannen ontbroken heeft, welke de dierbaarſte belangen der menschheid behartigden. En toen alle Beſchaving van uit bisdommen en kloosters uitging, kon het wel niet anders, of hetgeen voor de maatſchappij weldadig zijn zou, moest hier begonnen worden. Dat alles genoegzaam in het *Latijn* geſproken en geſchreven werd, was het natuurlijk gevolg van de gebrekkigheid der volkstalen, welke tot lange na den aanvang der kruistogten voortduurde. Wij durven dan ook hieruit met SCHROECKH geen beſluit trekken, dat er op de behoefte van den grooten

hoop

hoop der Christenen weinig acht is geslagen (*). Zulk een besluit zal nog te minder geldig zijn, als wij er op letten, hoe lang men in het Westen nog eenigermate gemeenzaam met het *Latijn* gebleven zij. Het duurde toch in die landen, waar het *Romanisch* gevormd werd, misschien wel tot de tiende eeuw, eer die taal onder de bevolking volstrekt niet meer verstaan werd (†). Elders was zij, tot diep in de achtste eeuw, bij ongeletterden zoo wel als geletterden, vrij gebruikelijk. Waar zij in den dagelijkschen omgang geheel was uitgestorven, werd zij ook nog wel door anderen, dan door zulken aangeleerd, die zich voor den Geestelijken stand voorbereidden. Er waren Vorsten, die er zich met mond en pen van bedienen konden, zoo als LODEWIJK *de vrome* met menigen anderen afstammeling uit KARELS geslacht, en vooral OTTO III. Op zoo hoogen prijs werd zij hier en daar gesteld, dat OTTO I, die bij zijne komst op den troon niet eens in staat was, om te lezen en te schrijven, er zich, naar het verhaal van WITICHIND (§), daarna, en wel met vrucht in oefende.

(*) Th. XXIII. s. 303, 304.

(†) Wij willen daarmede echter niet zeggen, dat *geheel* de bevolking het *Latijn*, of toen, of ook te voren verstaan heeft: waartegen gewigtige bedenkingen gemaakt zijn door WESTENDORP, *Antiquiteiten*. I. D. bl. 173 volgg.

(§) *Annales* Lib. II. apud MEIBOMIUM, *Rerum Germanic.* Tom. I. p. 650.

de. Het ontbrak derhalve aan geene aanzienlijke leeken, die de bekwaamheid hadden, om de Christelijke gevoelens, welke de Geestelijken in de Latijnsche taal voordroegen, zelven te verstaan en aan anderen mede te deelen (*). Doch in allen gevalle was het vóór de Middeleeuw nog nooit vertoond, dat zulke gevoelens, in eene maatschappij, ten tijde harer eerste vorming, geuit en onder derzelver leden verspreid werden. Nooit had ze eene geheele bevolking, gelijk niet tegenstaande alle onheiligheid nu plaats vond, stilzwijgende als gevoelens erkend, welke ieder mensch beamen moest. Zelfs waren zij geheel en al nieuw voor dat gedeelte der barbaren, hetwelk zich, door de omhelzing van het Christendom, aan de veroveraars van het Romeinsch gebied of derzelver afstammelingen aansloot. Wij schromen derhalve niet, onder de bewijzen, dat de beginselen van *Europa's* Zedelijke en Godsdienstige Beschaving reeds in de eerste helft der Middeleeuw bestaan hebben, de openlijke voordragt van deze gevoelens te noemen. De jammerlijke bijgeloovigheid, die er aan vastkleefde, ontnam haar wel veel van haren invloed op den menschelijken geest; maar zoodanig eene tegenwerking kon uit de maatschappij, die zich in hare kindschheid ontwikkelde, niet geweerd worden. Zij moest, wat meer is, gaande wegs toenemen, hoe meer het overgebleven licht van een vroeger tijdperk verdween. Doch gebeurde dit

(*) F. SCHLEGEL. t. a. p. s. 238 ſt.

dit onder Gods aanbiddelijk bestuur, opdat er eene geheel nieuwe schepping ontstaan zou; de Voorzienigheid zorgde ook, dat er van elders eenige stralen doorschoten, die de donkerheid verminderden. De heerschende dwalingen en verkeerdheden werden, namelijk, nu eens meer in het verborgen, dan eens openlijk aangetast. Zulks deden niet zelden menschen, die het oude *Gnosticismus* of *Manicheïsmus* op nieuw ter bane bragten, zoo als de *Paulicianen*, die uit het Oosten naar het Westen overkwamen. En, welk een' afschrik men ook vrij algemeen van hunne leerstellingen had, op menigeen' maakten zij echter dien indruk, dat hij de oogen opende en het bederf ontwaar werd, hetwelk er in de Kerk huisvestte. Ook waren er anderen, die, door een beter verstand van het *Evangelie* geleid, alleen ter bestrijding der ingeslopene bijgeloovigheden uitgingen en de zeden van de besmetting zochten te reinigen (*). Intusschen behoeven wij de opgave, door RICCHINI gedaan (†), slechts vlugtig te overzien, om er het besluit uit op te maken, dat er, na den val van *Rome*, geslachten aan geslachten zijn uitgestorven, zonder dat zulke ketters in het Westen te voorschijn traden, of althans groot gerucht verwekten. Doch het is opmerkelijk, dat zij zich juist

(*) JAS, *De Valdensium Secta ab Albigensibus bene distinguenda.* p. 98 sqq.

(†) *Praefat. ad* MONETAE *libros quinque adversus Catharos et Valdenses.* p. XIV.

juist in die elfde eeuw heinde en verre begonnen te vertoonen, waarin er onder Priesters en Monniken de minste tegenweer tegen het bederf gevonden werd. Was het misschien ook een voorteeken, dat, gelijk men zich vijanden in de Roomsche Kerk berokkende, wanneer men de beginselen der Zedelijke en Godsdienstige Beschaving wilde invoeren, het zoo ook buiten die Kerk zijn zou, dat zij zelve zich het meest ontwikkelde en *Europa* het meest beweldadigde?

Er is nu nog eene derde bijzonderheid, waarop wij, om *Europa's* Zedelijke en Godsdienstige Beschaving, van den val des Westerschen Keizerrijks af tot aan de kruistogten toe, in de beginselen te zien bestaan, de aandacht moeten vestigen. Het zijn, namelijk, *de maatschappelijke grondstellingen*, welke ons die beginselen aanschouwelijk maken. En te meer behooren wij daarop te letten, hoe minder anderen, althans voor zoo verre ons bekend is, ze in dat licht geplaatst hebben, hetwelk wij schijnen te mogen wenschen. Evenwel zullen wij bij derzelver opgave de kortheid betrachten kunnen: daar zij deels voortvloeijen uit hetgeen tot dus verre reeds beredeneerd is geworden; deels van dien aard zijn, dat eene beknopte voordragt ter overtuiging voldoende is. Zij betreffen het geloof aan God, de betrekking tusschen menschen en menschen, de hoop op een ander leven.

Wan-

Wanneer wij ons met onze gedachten in de eerſte helft der Middeleeuw verplaatſen; dan zien wij de Christenen in *Europa* velerlei wanbegrippen nopens de Godheid koesteren. De leer van *Vader*, *Zoon* en *Heiligen Geest*, welke anders het middelpunt is, waarop al de waarheden van het Evangelie uitloopen, ſtelde men meestal op zulk eene wijze voor, dat de eenheid van het Opperwezen er niet mede beſtaan kon. Men bragt de karaktertrekken, welke het heidendom aan zijne afgoden toeſchreef, almede op dit Opperwezen over. In plaats van vertrouwen op God te hebben, liet men zich voor Hem, als onverbiddelijken heerſchappijvoerder vaak eene ſlaafſche vrees aanjagen: en door eigenwillige eerdienst trachtte men te vergoeden hetgeen men te kort kwam met opzigt tot de gehoorzaamheid aan deszelfs geboden. Men ging dus even eens te werk als het kind, hetwelk zich van zijne ſtoutheid bewust is en nu den vader, waarvoor het zich beangstigt, door woorden en beloften zoekt te paaijen, of zijne toevlugt tot ſchijnheilige vertooningen neemt, om hem, is het mogelijk, de oogen te verblinden. Dit waren grove afdwalingen, en nog te meer beklagelijk, omdat zij van eeuw tot eeuw verergerden. Doch in allen gevalle waren het afdwalingen, waaraan men zich ſchuldig maakte, na dat het heidendom voor het Christendom geweken was. De afgoderij, welke MUHAMMED in *Arabië* niet had kunnen uitroeijen, zonder openbaringen van den hemel te verdichten en het volk aan een' nieuwen

wen band van plegtigheden te leggen, was hier in *Europa* voor altijd te niet gedaan (*). De leer van een eenig Opperwezen bleef behouden, tot welke bui-

(*) Mogelijk zou iemand zeggen, dat oude heidenfche gebruiken nu en dan wel eens op nieuw in praktijk zijn gebragt; en dit is niet te ontkennen: maar daarom is men tot de oude afgoderij niet teruggekeerd. Ten voorbeelde diene hetgeen te *Rome* zal gebeurd zijn bij de krooning van KAREL *den groote*, dat *Paus* LEO III hem te voet viel en hem die hulde van aanbidding bewees, welke voormaals de Keizers genoten hadden. Dit wordt ons in een aantal oude fchriften berigt bij MARTENE *et* DURAND, *Coll. Vett. Script.* Tom. V. p. 907, 958. en BOUQUET, Tom. V. p. 23, 53, 79, 165. Zoo vindt men het ook in de *Annales Regum Francorum*, doorgaans aan EGINHARD toegefchreven, pag. 215. Doch EGINHARD *Vita* CAROLI *M.* cap. 28 zwijgt van de aanbidding, en insgelijks doen dit de fchrijver van de *Annal. Franc.* l. c. p. 66. HERMANNI *Chron.* p. 365. SIGEBERTI *Chron.* p. 378. Ook is het niet voorbij te zien, dat allen, die er van gewagen, juist dezelfde woorden bezigen. Men zou dus kunnen twijfelen, of de zaak wel hebbe plaats gegrepen. Doch wij willen niet te veel hechten op een vermoeden, waartegen uit de gefchiedenis zelve nog al wat is in te brengen. Liever merken wij aan, dat het bedrijf van LEO, die zelf den grootften afkeer van het oude bijgeloof had, zoo het werkelijk is voorgevallen, niets anders is geweest dan eene lage en fchandelijke vleijerij, aan KAREL bewezen, om hem met de voor-

 ma-

buitenſporige denkbeelden men ook verviel. En hoe digter men aan de kruistogten naderde, des te dieper ſchoot zij wortel. Zij drong dermate tot alle rangen en ſtanden door, dat geen mensch er een oogenblik aan twijfelde. Ja evenmin werd er iemand in den Staat als in de Kerk geduld, die daarvan afweek. Zoo was er dan uit een mengelmoes van allerlei, meestal heidenſche volken eene maatſchappij ontſtaan, waarin de erkentenis van Gods eenheid, dat bolwerk van alle Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving, tot eene vaste grondſtelling lag. Doch met deze grondſtelling was het geloof aan dien God, wiens eenheid overal beleden werd, ook naauw verbonden. De blijken daarvan zien wij in alle gedenkteekenen en geſchriften, welke uit die eeuwen van barbaarschheid tot ons gekomen zijn. Inzonderheid leeren ons dit de wetten en verordeningen, ſedert den val van *Rome* uitgegeven. Die van JUSTINIAAN en andere Griekſche Keizers konden wij in de

malige Keizers der *Romeinen* gelijk te ſtellen. En dat wij op het woord *aanbidding* (*adoratio*) niet al te zeer drukken moeten, leeren ons reeds de uittrekſels, uit de *Orat. Apol.* III *de imaginibus* van JOANNES *Damascenus* door SCHROECKH Th. XX. s. 538 ff. gemaakt. Wij zien hier toch die aanbidding in ſoorten onderſcheiden, zoo dat zij deels geoorloofd, deels ongeoorloofd gerekend werd. En deze onderſcheiding was, gedurende de eeuwen der barbaarschheid, zoo wel gangbaar in het Westen als in het Oosten.

de eerste plaats aanhalen. Maar wij bedoelen nu alleen de zoodanige, die het Westen van *Europa* betroffen hebben. Wij bedoelen wetten en verordeningen, welke men aan KAREL *den groote* en deszelfs opvolgers of aan andere Christenvorsten van later tijd verschuldigd is geweest. Wij bedoelen ook de veranderingen en bijvoegselen, welke ons in de de oude instellingen der onderscheidene *Germaansche* volken, met kracht van wet, voorkomen. In die alle zaamgenomen wordt de Godsdienst en dus het geloof aan God, zoo als de Bijbel het leert, tot grond gelegd. Dikwijls hebben die stukken eene Godsdienstige inleiding, of reeds bij de eerste verordening een' Godsdienstigen toon (*). De Vorsten noemen zich in

(*) CANCIANI, *Barbarorum leges antiquae.* Tom. I. p. 101, 102, 104, 106, 139, 143, 144, 228. Tom. III. p. 138. Tom. IV. p. 12, 13, 207, 225, 234, 235. Zelfs in de inleiding op de *Salische* wetten, Tom. II. p. 9, 10. komt het *Frankische* volk voor, als onlangs tot het regtzinnig geloof bekeerd, vrij van ketterſche gevoelens en door God, aan wien het zijnen oorsprong verschuldigd is, tot het zoeken naar den sleutel der kennis aangeblazen. Maar merkwaardig is vooral de inleiding op de *Ripuarische*, *Alemannische* en *Bojische* wetten, Tom. II. p. 269, als waarin uitdrukkelijk staat aangeteekend, dat de zoodanige, die met de Heidensche zeden overeen kwamen, naar de Christelijke leer veranderd zijn geworden. Intusschen trekke men dit niet te ver; daar ook hier de vroegere leefwij-

in dezelve dikwijls Stedehouders van God of CHRISTUS, die bij hun bestuur of hunne wetgeving als bevolmagtigden van hooger hand te werk gaan (*). De waarzeggerij wordt er in verboden als een Godvergeten bedrijf, de meineed al mede als eene zware zonde tegen God, het verminken van een' slaaf of eene slavin, als eene onteering van Gods beeld (†). Wij vinden er de *Mozaïsche* zedewet bovenaan gesteld, of een of ander gebod van dezelve letterlijk overgenomen (§). Wij zien er de opbrengst der tienden voor Kerken en Priesters in aangemerkt als eene opbrengst van het wettige deel, hetwelk Gode toekomt en hetwelk hij beveelt, dat men zal uitreiken (**). Aan zúlken, die oneerbiedigheid jegens God begaan, zijn er boeten in opgelegd, opdat anderen, leeren, welk eene vreeze Gods er onder de Christenen zij (††). Geen wonder, dat ook daar, waar het

wijze der *Germanen* steeds ten grondslag ligt. Verg. GUIZOT. *Leçon.* III. p. 24, 25.

(*) L. c. Tom. I. p. 106, 138. Tom. II. p. 120. Tom. III. p. 174. Tom. IV. p. 293.

(†) Tom. I. p. 119, 136, 137. Tom. IV. p. 140.

(§) Tom. III. p. 263. Tom. IV. p. 243, 244. Intusschen onderging de *Mozaïsche* wet ook hier de verminking, dat het tweede gebod tegen de *beeldendienst* er werd uitgelaten.

(**) Tom. III. p. 67.

(††) Tom. II. p. 324, 360.

het nog noodig is, de afgoderij nadrukkelijk wordt tegengegaan (*). Ja, wat meer is, er worden in deze wetten menigvuldige zedelijke voorschriften gegeven, zoo als het liefhebben van God boven alles, het vermijden van allerlei ondeugden, die geen aardsche Regter straffen kan, het betrachten van die matigheid, regtvaardigheid en Godzaligheid, welke de Apostel als de hoofdvereischten van het Christelijke leven aanmerkt (†). Zie daar eenige bijzonderheden, uit wetten en verordeningen van onderscheiden volken, tijden en personen bijeen gebragt (§). Nu halen wij dezelve niet aan, om alles onbepaald te prijzen. Godsdienstige en burgerlijke instellingen worden hier toch gelijkelijk als verordeningen van den Staat beschouwd. Zedekundige voorschriften en maatschappelijke wetten vindt men er dooreen gemengd. Wanbegrippen nopens het Evan-

(*) Tom. IV. p. 246, 291, 304.

(†) Tom. III. p. 385. Tom. IV. p. 246, 276, 300. Verg. *Tit.* II: 11.

(§) Eene meer onderscheidene ontwikkeling rekenden wij onnoodig, daar het ons hier alleen te doen was, om den godsdienstigen geest voorte stellen, die er in de eerste helft der Middeleeuw onder de bewoners van Westelijk *Europa* geheerscht heeft. En offchoon wij *Spanje* nu minder in aanmerking nemen, meenden wij ook dat wetboek der *Visigothen*, waarin SAVIGNY II. B. s. 69 zegt, dat beschaving, welsprekendheid en zelfs wijsgeerte zigtbaar zijn, niet geheel te mogen voorbijgaan.

Evangelie ſtaan er nevens Christelijke waarheden en lesſen. Maar vergeten wij niet, dat wij hier van eeuwen ſpreken, waarin de nieuwe wereld eerst een begin gemaakt heeft, om zich van de banden der oude gewoonte te bevrijden (*). Het tijdperk der kindschheid moest men, ook te dezen aanzien, doorgaan, om tot den bloei der jongelingſchap te komen. Ook is het altijd de vraag, of men zich in latere jaren door wijsgeerte niet al te ver van het ſtandpunt, waarop een wetgever voor een Christenvolk ſtaan moet, heeft laten afleiden (†). Neemt iemand deze vraag kwalijk, wij kunnen het ons te ligter getroosten, omdat het antwoord ons thans tamelijk onverſchillig is. Wij vergenoegen ons met de bevinding, dat men in de eerſte helft der Middeleeuw, ook bij het beſtuur van den Staat, van het geloof aan denzelfden God, dien wij nu vereeren, is uitgegaan. Vóór *Rome's* val moge dit geloof, althans bij de meerderheid der Christenen, veel zuiverder van wanbegrippen en veel hartelijker geweest zijn; maar nooit had het zulk een beſtanddeel van geheel de maatſchappij uitgemaakt, dat het van geſlacht tot geſlacht ſtilzwijgend werd voortgeplant, even als ware het den mensch ingeſchapen.

Wij

(*) BROES. t. a. p. bl. 231.

(†) VAN ALPHEN, *Predikt het Evangelium allen creaturen! Eene Staatsmaxime in het Rijk van waarheid en deugd.* bl. 70 volgg. 150 volgg.

Wij komen tot eene tweede bijzonderheid, met de voorgaande naauw verknocht, *de betrekking tusſchen menſchen en menſchen.* „ Bij alle oude volken", zegt REINHARD (*), „ beſpeurt men, zelfs in die tijden, waarin zij door wetenſchappen en kunsten reeds een' aanmerkelijken trap van beſchaving bereikt hadden, eene zekere *woestheid*, *wreedheid* en *ruwheid*, die zij aan de andere volken, aan Buitenlanderen inzonderheid, lieten ondervinden, als ook een zeker *gebrek aan menſchelijkheid*, dat hen grootelijks deed vervreemd zijn van die vurige deelneming en echte welwillendheid, die de menſchen jegens elkander in hun binnenſte behoorden ontwaar te worden, en die zoo zeer geſchikt is, eene hartelijke verbroedering, eene wederzijdſche onderſteuning, eene onderlinge vorming en eene wezenlijke zucht voor elkanders geluk aan te kweeken en uit te breiden." Nu beredeneert hij dit met overtuigende bewijzen, en doet zijnen lezer onder anderen zien, dat de oude volken van onderlinge vereeniging weinig of niet geweten en geene gemeenſchap met elkander gehad hebben, dan die uit veroveringszucht ontſproot. En men behoeft inderdaad ſlechts een' vlugtigen blik te ſlaan op de meest vermaarde landen, om volkomen met hem in te ſtemmen. De Joden, volgens TACITUS, vijandig tegen

(*) *Proeven over het plan, hetwelk de Stichter des Christendoms tot heil der wereld ontwierp. Met aanteek. door* J. L. WOLTERBEEK. bl. 198, 199.

gen alle anderen (*), waren de eenigen niet, die door den rampzaligen geest van *Particularismus* beheerscht werden. Ook bij de *Egyptenaars* ging die zoo verre, dat naburige fteden met elkander een' onverzoenlijken oorlog voerden (†). *Grieken* en *Romeinen* beftempelden al wat vreemdeling was met den verachtelijken naam van *barbaar*. Nu was CHRISTUS in de wereld gekomen, om de menfchen te verbroederen (§): en hoe meer het Evangelie zich over *Europa* uitbreidde; des te klaarder deden zich de gezegende gevolgen zijner komst opmerken. Niet als of het nu tot die ineenfmelting werd geleid, waardoor alle onderfcheid tusfchen volken en volken zou ophouden. Dit was nooit bedoeld geworden en kon ook zonder de verhindering of ftoring van menigerlei goeds niet gefchieden. Maar die oude, ingekankerde haat tegen buitenlanders als de zoodanige werd te keer gegaan, waardoor men zich drijven liet, om fteeds in vijandfchap met elkander te leven. En daardoor werd buiten twijfel voor eene hoogere Befchaving, dan de oudheid gekend had, de weg gebaand. Nu zij het wel verre van ons te beweren, dat men het vroegere kwaad in de eerfte helft der Middeleeuw heeft kunnen ftuiten. De gefchiedenis ge-

(*) *Histor.* Lib. V. cap. 5.

(†) Men herinnert zich de XV *Satira* van JUVENALIS, bij welke WEBER ook andere plaatfen der Ouden aanhaalt.

(§) REINHARD. t. a. p. bl. 28 volgg.

getuigt op elke bladzijde van de aanflagen, die de volken, door drift en heerschzucht vervoerd, tegen elkander gefmeed hebben en van de rampzalige gevolgen, welke dit naar zich fleepte. Wij kennen daar en boven dien Nationalen trots, welke zich in menig land van *Europa* heeft ingedrongen en zoo vast gezet, dat hij in mindere of meerdere mate tot op den huidigen dag voortduurt. Doch de naauwe betrekking tusfchen menfchen en menfchen is echter eene grondftelling der maatfchappij geworden. Van hier die geftrenge zoo wel als zachte maatregelen ter bekeering der heidenen, waarvan wij boven gefproken hebben. Van hier de verklaring van HENDRIK II, dat men voor het heil van het menfchelijk geflacht, hetwelk boven alle andere fchepfelen uitmunt, des te meer zorgen moet, hoe zekerder het is, dat de Almagtige tot deszelfs verlosfing zijn' eenigen Zoon van den hemel heeft gezonden (*). Van hier dit zoo veel beduidend voorfchrift: „ Dewijl wij éénen God, den Vader, in den hemel hebben en ééne moeder, de Kerk, één geloof, één doop; daarom moeten wij als één hart in vrede en eensgezindheid leven, indien wij tot de ééne ware erfenis van het hemelfche Koningrijk begeeren te komen (†).” Het is zoo, dit betreft alleen de Christenen; maar als dezen zich, in hun ge-

(*) CANCIANI. Tom. I. p. 237.

(†) Ibid. Tom III. p. 377.

gedrag jegens volken, die hunne geloofsgenooten waren, door dezen geest der liefde geleiden lieten, moest dit op hun verkeer jegens anderen weldadig werken. Ook kon de verbroedering der menschheid alleen door de aanneming van het Christendom plaats grijpen. Doch waar die Godsdienst werd aangenomen, moest de haat tegen vreemden reeds daarom wijken, wijl men nu de afgoden verwierp, wier vereering dezen haat verwekt had. Nu verviel als van zelf die vijandſchap, welke onder de voorgeſlachten tot dat uiterſte gedreven was, dat men alle andere volken als onheiligen ſchuwde of als barbaren verachtte. Nu leerde men het als grondſtelling aannemen, dat God uit één bloed het ganſche geſlacht der menſchen gemaakt had, om op de aarde te wonen, en dat dus de verst van elkander verwijderden door een' naauwen band vereenigd waren. Mogt deze Christelijke grondſtelling nog maar zelden naar behooren beoefend worden; de Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving bevond zich ook pas in de beginſelen: zij vestigde zich dan thans alleen in de maatſchappij, om in betere eeuwen een' meer weldadigen invloed op de gemoederen te hebben.

Spraken wij ook van *de hoop op een ander leven*; wij moeten ons daarbij nog eenige oogenblikken bepalen. „De onſterfelijkheid der ziel", zegt ROUX-FERRAND (*), „welke vóór JEZUS CHRISTUS den

(*) *Histoire des Progres* &c. Tom. I. p. 301.

den wijsgeer in zijn' ledigen tijd bezig houden en hem, in de ſtilte der eenzaamheid, ſomwijlen wegens de droefenisſen dezes levens troosten kon, verloor zich in de woelingen der wereld en kwam niet tot het volk." Wilde men dit onbepaald beamen, dan zou men aan de oude wereld onregt aandoen: daar de ruwſte barbaar toch eenig voorgevoel of begrip van 's menſchen voortduring na den dood des ligchaams gehad heeft. Maar vóór de komst van den Zaligmaker ſtond zulk een voorgevoel of begrip geheel op zich zelve, zonder eenigermate verbonden te zijn met de openlijke plegtigheden, die men ter eere der Goden verrigtte. Ook bij de *Israelieten* ging de hoop op een ander leven, hoe heilig die voor alle vromen was, volſtrektelijk buiten de Mozaïſche Godsdienst om. CHRISTUS alleen heeft hiervan een der voornaamſte beſtanddeelen van de Godsdienst gemaakt, en zoo doende *het leven en de onverderfelijkheid aan het licht gebragt door het Evangelie* (*). Nu hebben wij te voren reeds aangemerkt, dat onder eene bevolking, die 's menſchen verkeer op aarde niet als eene voorbereiding voor eene andere wereld erkent, ſlechts eene halve Beſchaving wonen kan. Doch verplaatſen wij ons thans eens in de eerſte helft der Middeleeuw; wij zien die erkentenis in ieder land van *Europa*, hetwelk

(*) 2 *Tim.* I: 10. Verg JENYNS, *Considérations sur l'évidence interne de la Religion Chrétienne.* p. 13, 57, 58.

welk zich met de Kerk vereenigde, algemeen geworden. Koningen drukken dezelve zoo wel als Geestelijken uit, wanneer zij God hunnen toekomenden regter noemen; of hun bestuur zoo verklaren in te rigten, dat zij de zaligheid hunner ziel in het oog houden (*). Bij hunne aanschrijvingen en verordeningen blinkt de zorg voor 's menschen heil in eene andere wereld allerwegen uit, en wordt een elk voor zich zelven op dit voorname punt oplettend gemaakt (†). Het is de begeerte naar deelgenootschap aan dat heil, welke zij te baat nemen, om de begiftiging van Kerken en Kloosters aan te bevelen; welke groot en klein tot zulk eene milddadigheid aanzet, ja in de brieven, waarmede men zijne goederen overdraagt, uitdrukkelijk vermeld staat (§). De hoop op onsterfelijkheid oefent derhalve harren krachtigen invloed over allerlei menschelijke ontwerpen en handelingen uit: en zelden vinden wij in de geschriften dezer eeuwen gewaagd van iemand, bij wien zij niet huisvestte (**). Het is zoo, wij zien bij de groote menigte ook wel voorvaderlij-

(*) CANCIANI. Tom. I. p. 107, 138, 209. Tom. IV. p. 260.

(†) Ibid. Tom. III. p. 146, 267, 368, 371.

(§) Ibid. Tom. II. p. 220 sqq. Een aantal voorbeelden vindt men in een kort bestek bij SCHROECKH Th. XXIII. s. 140, 141.

(**) GREGOR. *Turon.* l. c. Lib. X. cap. 13.

lijke wanbegrippen nopens dit punt met de Christenleer zaamgesmolten. De onwetendheid maakt uit de beelden, waarin de Bijbel zijn onderwijs nopens eene toekomende wereld inkleedt, wel bijzondere geloofsstukken. Nieuwe dwalingen worden er, hetzij uit de fabelen van *Grieken* en *Romeinen*, hetzij uit eigen verward hersenbrein, bijgevoegd. Zoo laat men zich vrij algemeen de valsche voorstellingen van hel en hemel inboezemen, welke zich tot op onze dagen onder vele belijders van JEZUS hebben voortgeplant. Zoo wordt het erbarmelijk verdichtsel van het vagevuur nevens al de afzigtige kleuren, waarmede eene verbijsterde verbeelding zich hetzelve afmaalt, bij jong en oud, bij wijzen en onwijzen, voor eene wezenlijkheid aangezien. Zoo hecht men waarde aan den aflaat, welken Paus JOANNES VIII reeds begonnen is te geven, en wel aan zulken, die in den strijd tegen de ongeloovigen omkwamen (*). Verwondert gij u, Lezer! dan moet gij vergeten zijn, dat wij hier van den staat der kindschheid spreken, waarin men de eerste stappen op den weg der Beschaving deed. Maar desniettemin mogen wij het eene belangrijke aanwinst voor de zaak der menschheid rekenen, dat de verwachting van een bestaan na dit leven, bij de vorming van het hedendaagsche *Europa*, met de Godsdienstigheid en Zedelijkheid, het zij dan wel

(*) *Epist.* LXVI *ad Episcopos*, *in regno* LUDOVICI *constitutos*, apud HARDUIN. Tom. VI. p. 46.

wel of kwalijk begrepen, in verband is gebragt. Wij mogen ons verblijden, dat de befchouwing van deze wereld als eene voorbereiding voor de toekomende eene grondftelling der maatfchappij geworden is, welke van het eene geflacht op het andere ftilzwijgend overging. Hetgeen weleer een bijzonder voorregt van hen geweest was, die tot de Christelijke Kerk behoorden, werd thans voor alle leden van den Staat, zelfs de Joden, die men niet als burgers erkende, ten deele ingefloten, een gemeen eigendom. Zoo vertoonden zich de beginfelen der Zedelijke en Godsdienstige Befchaving, om langzamerhand in ontwikkeling toe te nemen.

Het is ons dan gebleken, dat gedurende die reeks van eeuwen, welke met den val des Westerfchen Keizerrijks aanvangt, en zich tot aan de kruistogten uitftrekt, de beginfelen der Zedelijke en Godsdienstige Befchaving, offchoon zij zich in eene min bekoorlijke gedaante voordeed, wezenlijk in *Europa* beftaan hebben. Nu moeten wij nog een' ftap verder doen en *die Befchaving, op welke gebrekkige wijze dan ook, zien werken.* En dit zullen wij zien, als wij op het kloosterleven, het huifelijke leven en het maatfchappelijke leven letten.

Wanneer wij op de wereld rondzien, dan treffen wij nog heden ten dage in menig land van het Oosten zekere foort van Monniken aan, en zulken zijn

daar

daar zeker van voor 's menſchen geheugen af reeds geweest. Onder de *Grieken* ontbrak het insgelijks niet aan wijsgeeren, die, zoo als de *Pythagoreërs*, het zij alleen, het zij in geſloten gezelſchappen, de eenzaamheid opzochten, om zich in zelfvolmaking te oefenen. *Egypte* was bij uitſtek het lievelingsoord der woestijnbewoners. Inzonderheid waren de *Therapeuten* daar veel talrijker dan elders. Maar vergelijken wij het een en ander, dat wij van deze en dergelijke menſchen weten, met *het kloosterleven* onder de Christenen; het loopt altijd op eene flaauwe overeenkomst uit. En door het laatstgenoemde voor eene navolging van hetgeen zich elders vertoond had of nog vertoonde te houden, zou men verre van de waarheid afdwalen. EUSEBIUS moge met andere oude Schrijvers de *Therapeuten* voor Christenen uit de Joden hebben aangezien (*); maar dit is gebleken even ongegrond te zijn als het gevoelen, dat wij den oorſprong van het eenzame leven, hetwelk reeds vroeg in de Kerk is ingedrongen, bij de *Esſeërs* te zoeken hebben (†). Evenmin heeft de Evangelieleer zelve daartoe aanleiding gegeven: en GIBBON (§) brengt de eerste *Jeruzalemſche* Gemeente, als die in de gemeenſchap der goederen zal zijn voorgegaan, zeer ten onregte bij.

(*) *Hist. Eccles.* Lib. II. cap. 17.

(†) MOSHEIM, *de rebus Christianorum ante* CONSTANT. *M. Commentarii.* p. 50 sqq.

(§) l. c. Vol. VI. p. 202.

bij. Waarlijk! hetgeen men van die gemeenſchap der goederen zegt, is een bloot verdichtſel, opgemaakt uit woorden, welke wij elders meenen getoond te hebben, dat men alleen van eene onbekrompene milddadigheid verſtaan moet (*). En heeft JEZUS met eenige zijner Apostelen buiten den echt geleefd; geldt dit ook van ELIAS, ELIZA en andere kweekelingen der Profetenſcholen; wij vinden het nergens in den Bijbel als een' regel aanbevolen. Zulke aanbevelingen had men vooral in de boeken van het Nieuwe Testament mogen wachten, omdat de geest der eeuw, toen die geſchreven werden, de afkeerigheid van den echt reeds merkelijk begunstigde; maar overal ſpreken zij tot de belijders van het Evangelie als tot leden der maatſchappij, onder welke het huwelijk plaats greep; overal leggen zij hun zulke pligten op en prijzen zij hun zulke deugden aan, als door ouders en kinderen, moeten beoefend worden: en dezelfde PAULUS, die ſteeds buiten de gemeenſchap met eene vrouw gebleven ſchijnt te zijn, verzet zich tegen de voorſtanders van een' ongehuwden ſtaat met den meesten nadruk (†). Wij ontdekken dan ook in

(*) De woorden van LUCAS, *Hand.* II en IV. Zie mijne *Disputat. de bonorum Communione* in *Comment. lat. Tertiae class. Instituti Regii Belgici.* vol. IV.

(†) 1 *Cor.* IX: 5. 1 *Tim.* IV: 1 volgg. ook *Col.* II: 18, waar, mijns inziens, de *Engelendienst* eene dienst is, welke men Gode meende te bewijzen door de Engelen in het ongehuwde leven na te volgen. Verg. *Luc.* XX: 35, 36.

in deze boeken nergens menſchen, die zich als kluizenaars afgezonderd hebben, om zich in de eenzaamheid aan vrome beſpiegelingen en oefeningen over te geven. „ Toen was er", zegt CHRYSOSTOMUS, als hij over den tijd van PAULUS ſpreekt, „ geen ſpoor van iemand, die een monnikenleven leidde, maar in geheel zijne rede wendde zich de zalige man tot zulken, die in de wereld verkeerden (*). Het blijft derhalve nog de vraag, hoe het gekomen zij, dat een aantal Christenen, reeds lange vóór KONSTANTIJN, het huwelijk verachtte en in holen en ſpelonken, of althans in oorden, waar men verre van de maatſchappij verwijderd was, eene woonplaats vestigde, en daar den tijd tot geestelijke werkzaamheden beſteedde. Intusſchen ſchijnt die vraag zich gemakkelijk te laten beantwoorden, wanneer men met PLANCK inſtemt. „ Reeds in de derde eeuw", zegt hij (†), „ waren er enkele zeer wonderlijke heiligen, die zich, of door de grondſtellingen eener valſche of kwalijk begrepene Christelijke zedeleer vervoerd, of louter uit begeerte om zich te onderſcheiden, van het gezelſchap der overige menſchen ten deele afzonderden en in wouden begaven, waar zij hunnen tijd in de eenzaamheid of in het verkeer onder de dieren doorbragten, met zich in de ſtrengſte zelfverloochening en in de onnatuurlijkſte verzaking van al

(*) *Tom.* XII. Opp. p. 233. MONTF.

(†) I. B. s. 403, 404.

al de genoegens des levens te oefenen, waarin zij de hoogste en eenige Christelijke deugd of den weg zagen, die hen alleen tot den hoogsten trap van volkomenheid leiden kon". Op deze of dergelijke wijze oordeelen ook anderen. Doch verwarren zij, die zulk een oordeel vellen, de *Kluizenaars* niet met de *Asketen*, die zich ook wel op de verkrijging eener meerdere Godzaligheid toeleiden, offchoon zij aan de maatschappij niet ontweken? Doen zij tevens aan de eerste Christenheid geen onregt, door onbepaaldelijk te berispen hetgeen ook zijne goede zijde heeft? Uit het Jodendom of Heidendom uitgegaan zijnde, waren de belijders van JEZUS reeds van zelven losser gemaakt van vele betrekkingen op de wereld. Was het met de maatschappij zoo jammerlijk gesteld, dat zij overal een schouwspel van ongeloof, bijgeloof en zedeloosheid opleverde; dit moest hen nog meer tegen het verkeer met de menschen innemen. Er kwam bij, dat hoogmoed en ijdelheid, list en bedrog, weelde en wellust maar al te spoedig in de gemeente inslopen, en menigeen, die zich zelven kende, de bewustheid bij zich omdroeg van nog te gevoelig voor de zinnelijkheid te zijn, om zich te durven beloven, dat hij, aan derzelver verzoekingen blootgesteld, steeds een' kloeken wederstand zou bieden. Het een en ander deed nu de menschen ligtelijk tot dat uiterste overslaan, dat zij zich de genoegens des levens ontzeiden en in ijdele zelfkwellingen een middel ter bevordering van Godzaligheid zochten: eene

eene dweeperij, welke de in zwang gaande wijsgeerte en het misverſtand der Evangelieleer grootelijks begunstigden (*). Zie daar den oorſprong der *Asketen!* Nu mogten enkelen hunner zoo verre gaan, om *Kluizenaars* te worden; zij zouden weinig navolgers gekregen hebben, had men de gemeente van CHRISTUS in rust gelaten. Maar wat gebeurt er? De vervolging barst tegen haar los, zoo dat derzelver leden allerlei hoon en ſmaad te lijden hadden, ja van tijd tot tijd in gevaar verkeerden van vrijheid of leven te verliezen, ten zij ze hun geloof trouweloos verzaken wilden. Nu ontvlood eene groote menigte de maatſchappij, waarin er voor haar, onder de verdrukkingen, niets bekoorlijks meer was, om het hart te ſtreelen. Nu ſpoorde ook het verlangen, om te gelijk van de ergernis of de beſmetting vrij te zijn, de menſchen te meer tot de vlugt naar holen en ſpelonken aan. Nu drong hen zoo wel de noodzakelijkheid, als hen de dweepzucht vervoerde, om de zelfkwellingen, waarmede men in den burgerlijken en huiſelijken kring begonnen was, voort te zetten en te vermeerderen, zich van het huwelijk te onthouden en in de volle kracht van het woord een eenzaam leven te leiden. Zoo is het aan de vervolgingen te wijten, dat de *Asketen Kluizenaars* werden: en wanneer wij verklaren, niet te kunnen gelooven, dat het zonder die vervolgingen met het verlaten van maatſchappelijke betrek-

(*) TZSCHIRNER. t. a. p. s. 432 ff.

trekkingen en werkzaamheden genoeg zou hebben opgenomen, om den *monnikenſtand* in de wereld te brengen; dan is dit alles behalve eene bloote magtſpreuk. Zeker ſchrijver, die waarlijk over het eenzame leven niet te gunstig denkt, zegt uitdrukkelijk, dat het in de eerste plaats de vervolgingen zijn geweest, welke velen in de woestijnen deden ontwijken (*). En hiermede laat zich, hetgeen MOSHEIM (†) beweert, dat men er reeds in de tweede eeuw gevonden heeft, die het gemeenzaam verkeer ontvloden; zeer wel vereenigen, wijl niemand ontkennen zal, dat zulks door het leed, hetwelk hun werd aangedaan, of door het dreigend gevaar kan veroorzaakt zijn. Zoo was het althans met hen gelegen, die onder SEPTIMIUS *Severus*, en dus een weinig later, de katechetenſchool te *Alexandrië* verlieten (§). Ook volgde NARCISSUS zijne neiging tot het eenzame leven alleenlijk op, om zich van zijne vijanden te verwijderen (**). Doch dat onder de Christenen de kluizenaars tot aan het midden van de derde eeuw nog maar weinige in getal zijn geweest, moeten wij uit de ſtilzwijgendheid van oude ſchrijvers te hunnen opzigte beſluiten. Ook maken wij

(*) *Geſchiedkundige Beſchouwing der Monnikenorden en Kloosters, naar het Hoogduitsch bewerkt door* SANDER enz. I D. bl. 16.

(†) l. c. p. 667 sqq.

(§) EUSEBIUS l. c. cap. 3.

(**) EUSEBIUS l. c. cap. 9, 10.

wij dit op uit zekere plaats bij TERTULLIANUS, waarin hij, zonder met een woord van kluizenaars te gewagen, de voordeelen, welke de kerker den Christen aanbragt, met die vergelijkt, welke de Profeten in de woestijn genoten hadden (*). Eerst van dien tijd, waarop DECIUS de belijders van JEZUS met eene ongehoorde hevigheid aantastte, werden zij een zeer gemeen verſchijnſel. Toen, weten wij, dat PAULUS van *Thebe* de maatſchappij ontvlood, om zich in rust en veiligheid aan het beſchouwelijke leven toe te wijden. Toen drukten anderen zijn voetſpoor en onttrokken zich aan de wereld (†). Doch naauwelijks waren zij aan de woestijn gewoon geworden (§), of zij begonnen aan dit hun beſtaan voordeelen toe te kennen, die er niet aan verbonden waren, en achtten zich te heiliger, hoe meer zij zich van de dingen der wereld wisten te ontdoen en de natuur te onderdrukken. Hoogſchatting en bewondering vielen hun tevens bij de groote menigte der Christenen ten deel. Er kwamen ſcharen naar woestijnen of eenzame oorden toegeſtroomd. Zij verſpreidden zich door geheel het

Oos-

(*) *Ad Martyr.* cap. 2.

(†) EUSEBIUS l. c. cap. 41, 42. Verg. SCHROECKH Th. IV. s. 198 ff.

(§) Zoo zegt SOZOMENUS Lib. I. cap. 12. Waar wij tevens leeren, dat er ook onder de Ouden geweest zijn, die het kluizenaarsleven van de vervolgingen afleidden. Verg. NICEPHORUS *Callisti*, *Hist. Eccles.* Lib. VIII. cap. 39.

Oosten. Nu men eenmaal met zoodanige leefwijze was ingenomen geschiedde dit niet minder, nadat de vervolgingen hadden opgehouden, dan toen die de afzondering raadzaam maakten. En niet alleen vloeide het van eenzame kluizenaars, maar ook van zulken over, die wijd en zijd omzwierven en allerlei wanorde aanrigtten. Te regter tijd bragt dan ANTONIUS onder hen, zoo ver zijn gezag reiken kon, zekere verbindtenissen tot stand, werd derzelver opzigter en vader, en zij kregen den naam van *Monniken*. PACHOMIUS stichtte gebouwen, waar hij ze, bij partijen, gemeenzaam wonen deed, en nu ving het *kloosterleven* aan. Het werd op te hooger prijs gesteld, wijl de Kerkvaders het, zoo niet door hun voorbeeld, dan toch met mond en pen aanprezen. Vrouwen vereenigden zich, onder den *Egyptischen* naam van *Nonnen*, evenzeer tot hetzelve als mannen. In het Westen nam het eerst wel minder dan in het Oosten op; doch ATHANASIUS, HIËRONYMUS en anderen hielpen het ook daar doordrijven. De uitvaart van *Sint* MAARTEN werd er, ten jare vier honderd, reeds door twee duizend *Monniken* bijgewoond. Onder beide sekfen zag men het getal in de vijfde en zesde eeuw op eene verbazende wijze aangroeijen. Sedert langen tijd had men nu de kloosters ook reeds in steden en andere volkrijke plaatsen gehad. Ook was de afstand dier leeken, welke daarin hunne toevlugt zochten, van de Geestelijkheid al gaande wegs minder geworden, na dat men begonnen was ze evenzeer als menschen van kerke-

lij-

lijken ſtand tot Bisſchoppen te verkiezen. Intusſchen drong de ongeregeldheid onder die klasſe hoe langer hoe meer door, zoodat er volſtrekt eene hervorming noodig was. BENEDICTUS van *Nursia* voerde die ten jare vijf honderd negen en twintig dan ook in. Hij ſtichtte een klooster, onder den naam van *Monte Cassino* bekend, op een' berg in *Campanië*, gaf nieuwe leefregels, waardoor hij de overdrevene ſtrengheid van het Oosten verzachtte, wees den monniken eene menigte van doelmatige werkzaamheden aan, maar onderſcheidde zich bijzonder daardoor, dat hij allen, die er opgenomen werden, onder de verpligting bragt, om de gegeven' voorſchriften getrouwelijk op te volgen en het klooster nooit weêr te verlaten. Weldra vond dit navolging in *Italië*, in *Frankrijk*, vervolgens ook in *Spanje* en elders. Er kwam eenheid in de tot dus verre plaats gehad hebbende verſcheidenheid. En nu ontſtond in het Westen de eerste eigenlijk gezegde *Monnikenorde*, of de vereeniging van vele kloosters onder één' en denzelfden hun eigenen regel (*). Ook op dezen regel bouwde men, tot op de kruistogten toe, grootendeels voort, offchoon er nieuwe ſchikkingen en verordeningen werden bijgevoegd. En bij hetgeen er van tijd tot tijd aan de *nonnen* werd voorge-

(*) Wij konden dit niet beknopter opgeven, dan door nagenoeg over te nemen hetgeen GIESELER zegt B. I. s. 685, 686. Men vergelijke echter SCHROECKH. Th. XX. s. 18, 23 f.

geschreven, had die regel insgelijks een' uitgestrekten invloed.

Ziedaar den oorsprong van een verschijnsel, hetwelk in vollen nadruk den naam van treurig verdient, wanneer wij het alleen op zich zelve beschouwen. Het kloosterleven strijdt regelregt tegen het plan van den Schepper, die den mensch, door tweederlei geslacht te vormen en aan beiden den trek tot gemeenschap in te planten, zijne bestemming heeft aangewezen. In de leer van het Evangelie is er niets, waardoor men het kan goedmaken, dat men de verpligting op zich neemt, om, zijn gansche leven door, als Monnik of Non in eene afgeslotene cel te wonen. En dat de invoering van zulk eenen stand alles behalve bevorderlijk is voor het heil der volken, zal ons overvloedig blijken, wanneer wij opmerken, hoe daardoor eene vereeniging van menschen ontsta, die bijzondere wetten en belangen heeft, welke tegen de algemeene inloopen; die ligtelijk, als ballast voor de maatschappij, door de hand van den arbeidzamen stedeling en landman moet onderhouden worden; en die, onbekwaam om de driften, welke der natuur zijn ingeschapen, met geweld uit te roeijen, zich vroeg of laat aan allerlei losbandigheid overgeeft en onder groot en klein een schromelijk bederf van zeden verspreidt. Verbeeldde zich iemand, dat het kloosterleven, als een middel tot zelfbeheersching en voorbereiding voor den hemel, veel meer met het doel van 's menschen aanzijn

op

op de wereld ſtrookt; ook die zou zich grovelijk bedriegen. Wat dunkt u, Lezer! zal men zich voor den hemel voorbereiden door zich willekeurig aan verbindtenisſen te onttrekken, waartoe men door zijnen aanleg gedrongen wordt; of door zulke verbindtenisſen aan te gaan en ze getrouwelijk na te komen? Zal men die vlekkelooze heiligheid, waarin de bewoners van zaliger gewesten leven, hier op aarde aanleeren, door zich achter dikke muren op te ſluiten en daar den ſtrijd tegen de zonde lafhartig te ontwijken; of door kloekmoedig op zijnen post te blijven en daar, wakende en biddende, elken aanval der verzoeking af te weren? Zal men zich voor de dienst der Godheid in uitgebreider kringen oefenen, door zich te beperken bij de meestal werktuigelijke vervulling van die kleine, dikwijls beuzelachtige pligten, waaraan monniken en nonnen gehouden zijn; of door er zich in het huiſelijk en maatſchappelijk verkeer op toe te leggen, om aan de roepſtem tot godvrucht en deugd in allen deele te voldoen? Voorzeker! het kloosterleven ſtrijdt ook tegen de beſtemming van den mensch als een onſterfelijk wezen: en die tot verdediging van hetzelve optreden, laten zich, of door tijdelijke inzigten bewegen, om tegen hun gemoed te ſpreken, of door de zoete vleitaal der dweeperij begoochelen. Maar hieruit volgt niet, dat deze inrigting ook dan, wanneer wij haar in verband met de voormalige geſteldheid van *Europa* beſchouwen, zoo vele ſtof tot klagte oplevert. Integendeel leeren wij haar dan van zulk

eene

eene zijde kennen, dat wij geene woorden genoeg vinden kunnen, om de aanbiddelijke Voorzienigheid voor dezelve als de kweekſchool der Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving naar eisch te danken. Of wil iemand die Beſchaving in de beginſelen zien werken, waarheen zal hij zich eer vervoegen dan tot het kloosterleven? Wij hebben boven deszelfs geſchiedenis van den oorſprong af opgehaald, om het onze daartoe bij te dragen, dat men eindelijk ophoude het goede voorbij te zien, hetwelk er met het kwade verbonden is geweest. Hebben wij nu de waarheid gezegd, dan was de drijfveder der *Asketen*, die den geest van de kluisters der zinnelijkheid zochten los te maken, niet alleen onberispelijk, maar lofwaardig. Dezelfde drijfveder beſtuurde menigeen, die, voor de vervolging gevlugt, een *Kluizenaar* werd. En toen de vervolging ophield en men zich louter uit verkiezing in holen en ſpelonken opſloot, bedoelden velen toch ook iets meer, dan de luiheid te voeden, of de oogen der menſchen tot zich te trekken (*). Die dit loochenen durft, moet onbeſchaamd genoeg zijn om de geſchiedenis als in het aangezigt tegen te ſpreken (†). Inzonderheid werd het kloosterleven ten tijde van BENE-

DIC-

(*) HIERONYMUS *adv.* VIGILANT. Opp. Tom. II. p. 126.

(†) Men zie alleenlijk hetgeen NEANDER, *der heilige* JOANNES *Chrysostomus.* u s. w. I B. s. 80 ff. bijzonder nopens de Oosterſche Monniken bijbrengt.

DICTUS van *Nursia*, wien SPITTLER den weldoener zijner eeuw noemt (*), maar wien men veilig den weldoener van *Europa* noemen kan, de schouwplaats, waarop zich de eerstelingen der Zedelijke en Godsdienstige Beschaving van dit werelddeel vertoonden. De voorschriften van het Evangelie nopens de liefde tot God en den naaste leide hij tot grond van al wat zijne Monniken te betrachten hadden. Onbepaalde gehoorzaamheid, stilzwijgendheid en ootmoedigheid waren de drie hoofdregelen, aan welke hij hen verbond. Godsdienstige oefeningen stonden als het werk, waaraan zij zich zoo wel des nachts als des daags moesten toewijden, boven aan. Hiertoe behoorde vooral het lezen van de Heilige Schrift. Den overigen tijd leerde hij hen besteden tot het verrigten van ligchamelijken arbeid. Hij zelf was een man, wien zijn lofredenaar, GREGORIUS I. niet te hoog verheft, wanneer hij van hem zegt, dat God hem aan de menschheid tot een voorbeeld geschonken had, opdat hij voor haar gelijk aan een licht ware, hetwelk, op den kandelaar geplaatst, al de huisgenooten bestraalt (†). Gingen zijne Godvrucht en deugd gepaard met groote bijgeloovigheid; sprak de beuzelgeest zoo wel in zijne leer en in zijn leven, als de geest der wijsheid, die uit God is; deed hij bij de menschen op nieuw de drift ge-

bo-

(*) *Handboek van de Geschiedenis der Christ. Kerk.* bl. 89.

(†) *Dialog.* Lib. II. cap. 1.

boren worden, om zich aan de bedorvene wereld te onttrekken, waarvan zij het zout zijn moesten, en het talent, waarmede zij tot heil van velen woekeren konden, in de aarde te verbergen (*); dit alles drukte het droevige karakter van den tijd uit en was van het goede, dat er door hem gesticht werd, onafscheidelijk. Wat er buiten hem van *Europa* zou geworden zijn, kunnen wij niet zeggen; maar dit weten wij, dat hij als de vader der kloosterlingen in de westelijke helft van dit werelddeel meer voor hetzelve gedaan heeft, dan de vermaardste Koningen en Wetgevers. Door de stichting der eerste geregelde monnikenorde, waaraan een ieder voor geheel zijn leven verbonden was, bragt hij een nieuw gewrocht te voorschijn, hetwelk de toenmalige Christenheid meer dan iets anders behoefde. Niet alleen hervormde hij den stand zelven; maar hij leidde dien ook daartoe op, om eenmaal zulk eenen invloed op de maatschappij uit te oefenen, dat het een voornaam stuk van de geschiedenis uitmaakte deszelfs daden en lotgevallen te beschrijven. Waar zijne regelen, in den loop der eeuwen, gehouden, vernieuwd, of uitgebreid werden, zag men in de kloosters wijkplaatsen voor alle soort van ongelukkigen of kweekscholen van kunst en wetenschap. Daar vond men de onderwijzers der jeugd en de bebouwers van verlatene of nog woeste gronden. Daar had-

(*) NEANDER, *Allgem. Geschichte* u. s. w. II B. 2 Abth. s. 487, 488

hadden Zedelijkheid en Godsdienstigheid haren zetel, van waar zij zich over de bevolking verſpreidden: en nooit zou de nakomelingſchap der Beſchaving zijn deelachtig geworden, waarvan wij te dezer dagen ſpreken mogen, zoo er geen kloosterlingen waren geweest, die haar in de wereld invoerden (*). Doch het is van aanbelang bij dit punt nog eenige oogenblikken opzettelijk ſtil te ſtaan.

Oppervlakkig beſchouwd zou men zeggen, dat het met de Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving van *Europa* veel ſpoediger zou gelukt zijn, indien leeraars van het Evangelie, die met geheel de bevolking in het burgerlijke en huiſelijke leven deelden, aan het hoofd hadden geſtaan, om dit werk te leiden. De zoodanigen konden de oude en nieuwe bewoners van dit werelddeel regelregt tot dat punt gebragt hebben, waartoe zij nu langs eene menigte van omwegen gekomen zijn. En dan ware de maatſchappij voor vele nadeelige indrukken bewaard gebleven, welke het tot dus verre onmogelijk is geweest, om, zelfs onder *Protestanten*, te eenemaal uit te wisſchen. Maar plaatſen wij ons op die hoogte, van waar wij de dingen dezer wereld gedurende eene reeks van eeuwen overzien kunnen; dan zal het ons blijken, hoe ook te dezen opzigte de ſchijn bedriege: en wij zullen erkennen moeten,

dat,

(*) In het breede kan men het een en ander vinden aangewezen bij SANDER t. a. p. bl. 65 volgg. 91 volgg.

dat, buiten de tusſchenkomst der kloosterlingen, die Beſchaving, waarover wij ons thans verblijden mogen, in het Westen van Europa niet zou zijn doorgedrongen.

Wanneer een volk zich, om zoo te zeggen, nog in die jongelingsjaren bevindt, waarin de rede onder de heerſchappij der verbeelding ligt, heeft het te zijner vorming eene volſtrekte behoefte aan menſchen, die zich, door het verſchil hunner levenswijze van die der groote menigte, eerbied en bewondering bij een' ieder weten te verwerven: hoe veel te meer geldt zulks van woeste horden, die de kindschheid nog niet ontwasſen zijn! De *Aduatici* oordeelden, volgens CAESAR (*), dat de *Romeinen* niet zonder Goddelijke hulp oorlog voerden, wijl zij werktuigen van verbazende grootte met ongemeene ſnelheid vooruit konden brengen. Zoo ziet de barbaar al wat van het gewone afwijkt, als het bewijs aan, dat er eene bovenaardſche magt bij werkzaam is. Zondert men zich als een wezen uit hooger sfeeren van de wereld af en werpt men een' blik van verachting op de zinnelijke genoegens, waarin de mensch met het gedierte deelt; dan zal men aller oogen tot zich trekken en eerst regt den toegang tot de gemoederen vinden. Hoe zonderlinger in kleedij en leefwijze, hoe geheimzinniger of vreemder in voorkomen en omgang; des te meer zal men

(*) *De bello Gall.* Lib. II. cap. 31.

men vermogen, om zeker gevoel voor het heilige en Goddelijke in de ruwe harten in te drukken, of in dezelve te helpen ontwikkelen. Herinneren wij ons hetgeen de geschiedenis ons reeds boven nopens Oostersche en andere volken geleerd heeft, en hetgeen nog in onze dagen tot verklaring van menig, anders wonderbaar, verschijnsel dient; het zal duidelijk blijken, dat deze aanmerkingen geene vrucht van ijdele bespiegeling, maar uit de ervaring zelve ontleend zijn. Wij kunnen ze derhalve gerust op het onderwerp, hetwelk thans voor handen is, toepassen. De barbaren van het *Noorden*, die het Westersche Keizerrijk gesloopt hebben, en andere woeste horden, waaruit de bevolking van het hedendaagsch *Europa* is voortgesproten, hadden te hunner bekeering tot het Christendom, of te hunner verdere vorming, de tusschenkomst van wegwijzers noodig, welke een ieder, wegens hunnen afstand van de groote menigte, met eerbied aanstaarde. Het woord van den gewonen mensch, zoo als de Evangeliedienaar onder de *Protestanten* is, zelfs dat van een' wereldlijken Priester, zou op de ruwe ziel weinig of niet gehecht hebben; maar door de stem van monniken en nonnen, die het hun toescheen, dat zich voor de zaak van CHRISTUS geheel verloochenden en opofferden, werd zij gevoelig aangedaan, of althans de verbeelding zoo zeer opgewonden, dat men hen blindelings volgde (*). De kloosters wa-

(*) GUIZOT. *Leçon*. VI. p. 29.

waren in het oog van groot en klein, van jong en oud gewijde plaatſen, waarin men der Godheid nader kwam. Daar vertoonde zich de heiligheid van beſtaan en wandel, die van uit de gemeene zamenleving ſchier geweken was, in eene gedaante, waarin het kinderlijk verſtand der nieuwe bewoners van dit werelddeel behagen ſchepte. Van daar gingen derhalve de beginſelen van Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving uit, om tot in het hart der wordende maatſchappijen door te dringen. Reeds in de vijfde eeuw vermogten de monniken veel meer bij het volk dan de priesters; en in plaats van te verminderen, vermeerderde hun invloed nog met der tijd, onder voorwaarde, namelijk, dat zij zich door beſtaan en leven aan het ernstig karakter van *Europa's* nieuwe bevolking aanſloten. De Geestelijkheid zelve zag den voorrang, welken zij naar de openbare meening boven haar hadden, al ſpoedig in, kende hun zelfs, met de Vaders der vierde Kerkvergadering van *Toledo* (*), eene veel hoogere heiligheid toe, en velen uit dezelve gingen in de kloosters, om zich aan de opvolging der daar geldende regels te verbinden. Wil men van den eerbied, welke zij den *Germanen* inboezemden, eene proeve zien; men leze hetgeen GREGORIUS I nopens het voorgevallene tusſchen BENEDICTUS van *Nurſia* en TOTILA, het Opperhoofd der *Ostro-Gothen* verhaalt (†): en zon-

(*) HARDUIN. *Concil.* Tom. III. p. 589.

(†) *Dialog.* Lib. II. cap. 14, 15.

zonder den lofredenaar met MABILLON (*) in alles te gelooven, zonder zelfs aan te nemen, dat de ruwe krijgsman van nu af, en zulks door deze ontmoeting, zachtzinniger en menfchelijker van aard geworden is; zal men zich van den indruk, welken de beroemde monnik op deszelfs gemoed gemaakt heeft, wel eenig denkbeeld vormen kunnen. Geen wonder, dat men overal het leven der kloosterlingen als bij uitftek eerwaardig voorftelde, dat men hun dikwijls den naam van *Engelen* gaf, en dat zij zich in het openbaar wel eens niet vertoonen konden, of zij hadden kans van door de menigte als wezens van hoogeren ftand aangebeden te worden (†). Geen wonder, dat zij menfchen van allerlei rang en ftand als met tooverkracht tot zich trokken, om in hunne gemeenfchap eene toevlugt tegen de verleidingen of bezwaren des maatfchappelijken levens te vinden, of voor hunne zonden te boeten. Zelfs Koningen ontdeden zich van kroon en fchepter, krijgsoverften leiden hunne wapenrusting af, om met afgefchoren kruin de grove pij te dragen en, gelijk het heette, den hemel te dienen. SCHROECKH geeft eene lange lijst van meest aanzienlijke perfonen, vrouwen zoo wel als mannen, die vrijwillig in de kloosters zijn gegaan (§): en het zou weinig moeite kosten, die lijst

(*) *Annales* l. c. Tom. I. p. 96, 97.

(†) MABILLON. Tom. I. p. 627. Tom. II. p. 111. HARDUIN. *Concil.* l. c. p. 543. SCHROECKH. Th. XX. s. 7.

(§) T. a. p. s. 10, 11.

lijst aanmerkelijk te vergrooten. Zelfs treffen wij voorbeelden van geheele huisgezinnen aan, die de wereld verlieten en zich in kloosters ſtaken, of zich voor hun ganſche leven aan derzelver dienst toewijdden (*). Het werd dan ook meer en meer gewoonte de monniken, die in het begin ſlechts leeken geweest waren, onder de Geestelijkheid te rekenen. Inzonderheid ſtrekte het hun tot hooge eer, dat, in de achtſte eeuw, vooral door den ijver van CHRODEGANG, den Bisſchop van *Metz*, de *Kanunniken* opkwamen, die wel niet in hunne orde overgingen; maar echter hunne levenswijze navolgden. En nu, zegt PLANCK, werd het volk daardoor, dat het in zijne geestelijken louter monniken zag, zoo geſticht, dat het de kerken met giften en gaven overlaadde (†). Alles zamen genomen, mogen wij, dunkt ons, wel beſluiten, dat *Europa's* voormalige bewoners van de Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving te verre zijn verwijderd geweest, dan dat zij tot derzelver beginſelen hadden kunnen geraken, zoo er geene kloosterlingen ontſtaan waren, die daarvoor den grond leiden.

Zet-

(*) MABILLON. Tom. I. p. 396. Tom. II. p. 147. Tom. III. p. 490.

(†) B. II. s. 564. Bijzonder lezenswaardig is ook al wat wij bij dezen Schrijver over de geſchiedenis der kloosterlingen vinden. B. I. s. 402 ff. B. II. s. 468 ff. B. III. s. 692 ff.

Zetten wij ons onderzoek voort en ſlaan wij de verdiensten gade, welke zich de kloosterlingen, in de eerste helft der middeleeuw, werkelijk jegens de Beſchaving verworven hebben! Wanneer ouders of opvoeders dwaas genoeg zijn, om kostbaarheden, die de volwasſene alleen waarderen en ten nutte beſteden kan, aan een' hoop woeste kinderen in handen te geven; dan zullen zij weldra het verdriet hebben, van dezelve nergens, of althans in zulk een' jammerlijken ſtaat weêr te vinden, dat er geen gebruik meer van te maken is. Zou het met de ſchatten der Griekſche en Latijnſche letterkunde, waaraan de Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving zoo veel verſchuldigd is, wel beter gegaan zijn, als *Gothen* en *Lombarden*, *Franken* en *Sakſers* daarmede vrij en ongehinderd hun ſpel gedreven hadden? Zouden die heilige Oorkonden, welke voor ons de kenbron van het Evangelie zijn, benevens de onwaardeerbare Schriften der Kerkvaders, wel tot onze tijden gekomen zijn, bijaldien het van de willekeur dier woeste volken had afgehangen, ze te laten verloren gaan, of aan de nageſlachten over te leveren? Wij hebben boven niet alleen reeds gezien, hoe onmogelijk het hun geweest zij, den prijs van die kostbare gedenkſtukken der Oudheid naar behooren te ſchatten, maar ook welk een' haat en afkeer zij aan alle oefening van den geest, die zij waanden, dat met geene heldendeugd beſtaan kon, hebben toegedragen: en daarmede zijn deze vragen genoeg beantwoord. Het was derhalve volſtrekt noodzakelijk,

 dat

dat eene bijzondere soort van menschen zich aan de zorg en het opzigt over dit alles toewijdde. En zulks geschiedde door de monniken, vooral na dat CASSIODORUS hen geleerd had zich met letterkundige werkzaamheden bezig te houden (*). Nu strekten de kloosters niet alleen tot bewaarplaatsen van hetgeen anders de rampzalige geest des tijds zou bedorven of vernietigd hebben; maar werden de boeken van den Bijbel benevens andere schriften daar gedurig afgeschreven. Zelfs werden er hier en daar vaste verordeningen gemaakt, volgens welke bepaalde personen dit werk geregeld verrigtten (†). Het is zoo, men verspilde nu ook den tijd met het afschrijven van erbarmelijke verzen, legenden of bespiegelingen, en bij gebrek aan genoegzame bladen, gebruikte men daartoe oude boeken, waarvan men de letters zoo veel mogelijk uitwischte. Daardoor deed men, helaas! menig tot dus verre bewaard overblijfsel van klassieke geleerdheid voor altijd verloren gaan. Doch zoodanig iets was van monniken, welke in die eeuwen van onkunde en verwarring leefden, natuurlijk te wachten. En in allen gevalle zijn wij hetgeen wij nu nog hebben aan hunne naarstigheid verpligt. Daarenboven is de verdienste van het afschrijven niet de eenige, waarop zij met regt aanspraak maken. De beoefening van letteren, kun-

(*) GIESELER. I B. s. 686, 687.

(†) Een voorbeeld zie men in TRITHEMII *Annales Hirsaugienses*. Tom. I. p. 227.

kunſten en wetenſchappen, waarvan wij boven reeds geſproken hebben, was bijna alleen het werk van kloosterlingen. In *Engeland* kweekten zij, onder de leiding van ADRIANUS en THEODORUS, die uit *Rome* daarheen gezonden waren, de kennis van het Grieksch, het Latijn, de meetkunst en andere vakken zoo gelukkig aan, dat er, volgens verhaal van BEDA, te zijnen tijde overvloedige vruchten van gezien werden (*). Zoo waren zij ook elders, en dit evenzeer in oorden, waar men tot dus verre van geene de minste beſchaving geweten had, als in de meest beroemde ſteden, uitbreiders van nuttige kundigheden. De namen van *Sint-Gallen*, *Reichenau*, *Fulda*, *Corvey*, *Clugny*, *Hirsau* en dergelijken kunnen ons niet voor den geest komen, of wij denken aanſtonds aan de hooge verdienstelijkheid dezer geſtichten. *Monte-Cassino* zelve werd eene kweekſchool van geleerdheid, en wel van zoodanige, gelijk de Geneeskunde, die voor het menschdom bijzonder weldadig was. Doch waar zouden wij eindigen, wilden wij van al de abdijen en kloosters gewagen, die aan de beoefening van letteren, kunſten en wetenſchappen het hunne hebben toegebragt? Daar werd dan in beſcherming genomen hetgeen het gros van *Europa's* bevolking, door drieste onkunde misleid, onverſchillig of met verachting aanzag. Daar onderwees men niet alleen leeken van allerlei rang en ſtand, tot de meest

aan

(*) l. c. Lib. IV. cap. 1, 2.

aanzienlijke toe, maar vormde men ook de geestelijkheid, opdat die het eerwaardig ambt eenmaal tot ſtichting der gemeente bekleeden zou. Daar bleef het licht der waarheid, zoo als CHRISTUS het aan de wereld geſchonken had, nog eenigermate ſchijnen, terwijl eene dikke duisternis de maatſchappij bedekte. Daar behartigde men nog het meeste de zaak van Godvrucht en deugd, toen elders groot en klein bijkans niets anders zocht, dan de bevrediging van dierlijke lusten. De *Akademiën*, die ſedert de elfde eeuw in onderſcheidene landen geſticht zijn, hebben haren oorſprong voornamelijk in de kloosters. Maar inzonderheid heeft men aan dezelve, in de eerste helft der middeleeuw, daardoor eene groote verpligting gehad, dat zij het gemis van ſcholen voor het aankomend geſlacht vergoedden. Door geheel dit tijdperk heen zien wij derzelver bewoners, zoo lang zij zich getrouwelijk aan de vastgeſtelde regels hielden, althans in vele plaatſen, met den arbeid bezig, om de eerste beginſelen van menſchelijke kennis aan het jeugdig gemoed in te prenten. Zoo leiden monniken en nonnen dan inderdaad de grondſlagen van *Europa's* Zedelijke en Godsdienſtige Beſchaving: en hun werk had te hooger waarde, daar het onder *Grieken* en *Romeinen* aan ſlaven was overgelaten geworden, en door hunne tijdgenooten doorgaans nog als iets vernederends werd aangezien (*). Nu zij al wat wij daar vermeld hebben zoo

(*) Het zou noodelooze omſlagtigheid zijn tot ſtaving van

zoo gebrekkig toegegaan, dat wij innig medelijden moeten hebben met de onnoozelheid van menſchen, die de kloosters van de middeleeuw als de zetels van wijsheid en heiligheid met onbepaalden eerbied aanſtaren; dit gebrekkige was naar de behoeften van *Europa's* toenmalige bevolking volmaakt berekend. Die bevolking moest langzamerhand uit den ſtaat der kindschheid tot dien der jongelingſchap worden overgebragt, en daartoe konden leeraars en leidslieden, die zelven nog in de laagte en dus binnen haar bereik ſtonden, haar veel meer dan anderen dienen.

Wij kunnen het kloosterleven in de eerste helft der middeleeuw nog van een' anderen kant beſchouwen, om daarin de hand der Opperſte wijsheid te ontdekken. Toen wij in het eerste deel eene ſchets van den Godsdienſtigen toeſtand gaven, waarin *Europa's* volken ten tijde van den val des Westerſchen Keizerrijks verkeerd hebben, leerden wij de *Franken*, de *Sakſers*, de *Friezen*, de bewoners van andere, bijzonder Noordelijke en Noordoostelijke landen kennen, als nog geheel aan het heiden-

dom

van hetgeen wij hier gezegd hebben, de getuigenisſen van ſchrijvers aan te halen. In MABILLONS *Annales* vindt men een' overvloed van bewijzen voor elke door ons vermelde bijzonderheid. Mist iemand dit belangrijke werk; hij kan zich met SANDERS *Geſchiedkundige Beſchouwing* enz. I D. bl. 65 volgg. behelpen.

dom verflaafd. Maar zou de Zedelijke en Godsdienstige Befchaving in dit werelddeel eenmaal worden ingevoerd; dan moesten dezen zoo wel het Christendom aannemen, als *Gothen*, en *Sueven*, en *Burgondiërs* en de verdere floopers van het *Romeinfche* gebied: ja dan moesten de *Hongaren*, de *Polen*, de *Rusfen*, en al de *Slavifche* naburen der *Germanen* zich met de *Latijnfche* of *Griekfche* Kerk vereenigen. En daartoe was het noodig, dat er menfchen gevonden werden, die deze volken opzochten, hun de gangbaar gewordene leer verkondigden en de afgoderij, waaraan zij zoo zeer gehecht waren, nadrukkelijk te keer gingen. Nu bevreemde zich niemand over de vraag, of anderen dan de kloosterlingen zulks wel op zich genomen, laat ftaan met gelukkigen uitflag volvoerd zouden hebben! Verbeelden wij ons de zoodanigen, die aan vrouw en kinderen, of althans aan de maatfchappij naauw verbonden zijn, en in de genoegens van het gezellig verkeer deelen! Stellen wij, dat aan dezen de taak wordt opgedragen, om zich van de dierbaarfte betrekkingen af te fcheuren, het vaderland zelve te verlaten en onder woeste en bloeddorstige barbaren den naam van CHRISTUS te gaan prediken! Er zullen zeker weinigen zijn, die zulk eene taak gewillig aanvaarden: en worden enkelen door Godsdienstig gevoel gedrongen, om het te beproeven; zij zullen, of halverweg terug deinzen, of zich althans voor die ftoutmoedige zelfopoffering wachten, zonder welke er niets goeds te hopen is.

Er

Er zou derhalve van de bekeering der heidenfche volken niet veel gekomen zijn, indien dit werk alleen door gewone geestelijken had moeten gefchieden. Die waren aan het vaderland, waarin zij woonden, aan de Kerk, welke zij bedienden, aan de maatfchappelijke betrekkingen, in welke zij verkeerden, doorgaans te naauw verbonden, om de regte zendelingen naar woeste en onherbergzame oorden te zijn. Daarenboven weten wij, dat velen hunner, gedurende de eerste helft der middeleeuw, nog in huwelijksgemeenfchap geleefd hebben, hetwelk hen belette, zich zulk eene taak te laten welgevallen; en dat het heidendom in *Europa* grootendeels is uitgeroeid geweest, voor en aleer het gelukt was, die huwelijksgemeenfchap onder hen geheel te ftuiten (*). Ook had menig bisfchop zich te diep in ftaatszaken ingewikkeld, om zich met den vereischten ernst op de bekeering der barbaren toe te leggen (†). Het was daarom eene volftrekte behoefte, dat er eene bijzondere klasfe van menfchen beftond, die dezen zoo moeijelijken arbeid verrigtte: en dit waren de kloosterlingen. Dezen hadden aan geene huifelijke of maatfchappelijke betrekkingen of genoegens vaarwel te zeggen, om onder afgodifche horden met het teeken van het kruis te verfchijnen. Dezen waren geheel en al zich zelven meester, om te land of ter zee heen te reizen en

(*) PLANCK. III B. s. 579 ff.

(†) PFISTER. I B. s. 371.

en daar om te zwerven, waar de weg, de wind of de fortuin hen leidde. Los genoeg van de aarde, om vrijheid en leven voor de zaak van de Godsdienst te wagen, konden dezen ſtoutmoedig in digte wouden en akelige woestijnen doordringen, midden onder een bijgeloovig volk het heidendom beſtrijden, de afgodsbeelden en tempels des noods met eigene handen omver halen, en, werd de domme menigte door priesters en wigchelaars tegen hen opgeruid, het zich getroosten als martelaars te ſterven. Ja zij alleen waren in ſtaat, om, met opoffering van rust en gemak, bosſchen uit te roeijen, moerasſen te dempen, en gronden te bewerken, waarvan eerst na verloop van jaren zou te oogſten zijn: want met geene zorg voor het dagelijkſche onderhoud van teedere betrekkingen belast, wisten zij, dat hun klooster eenmaal de vruchten van hunnen arbeid plukken zou. Zulke mannen waren een AUGUSTINUS, een COLUMBANUS, een WILLEBRORDUS, een BONIFACIUS, een ANSGARIUS, een CYRILLUS en METHODIUS, en vele anderen, welke wij nevens hen noemen konden. Drogredenaars van later tijd, die eene oppervlakkige wijsgeerte in plaats van het heilig Evangelie zochten in te voeren, en met de wereld, die door hen bedrogen werd, voor het afgodsbeeld eener verfijnde zinnelijkheid neêrknielden, hebben hun vernuft geſcherpt om ze beſpottelijk te maken (*).

Maar

(*) Onbeſchaamder heeft zich zeker wel niemand uitgelaten, dan A. VON KOTZEBUE, in deszelfs *Geſchichte des*

Maar terwijl zij zelven in de geſchiedenis met eene zwarte kool geteekend ſtaan, bewondert elk, die de waarheid liefheeft, deze monniken, als helden van on-

des Deutſchen Reiches von desſen Urſprunge bis zu desſen Untergange. Van BONIFACIUS ſprekende, zegt hij: „ Velen noemen hem *Duitschlands* grootſten weldoener. Wie zal hem dezen roem onbepaald toekennen, zoo lang geen God openbaart, of aan de Duitſchers geen hooger geluk op aarde zou te beurt gevallen zijn, waren de heilige bosſchen onaangetast gebleven. De verhevene Christelijke godsdienst brengt hare belijders in den hemel; maar op aarde verandert zij (getuige zij de geſchiedenis!) in het wezenlijke niets. Daar heerſchen zoo voor als na dezelve [l. derzelver invoering] dezelfde hartstogten en misdaden. Niet minder vertoonen zich deze beiden in onze dagen, dan in die der *Katten* en *Cherusken.* In de plaats van doode afgoden traden levende, de Papen." In de ſchriften van een' man, die zulk eene taal voert, moet, waarlijk! wel een geest van ligtzinnigheid en ongodsdienstigheid ademen: en het ware daarom te wenſchen, dat deszelfs tooneelſtukken eindelijk eens van onze Vaderlandſche ſchouwburgen geweerd werden. Het boek zelve hebben wij niet gelezen, maar de woorden in der tijd uit de *Allgemeine Literaturzeitung* van het jaar 1817. s. 288 aangeteekend, benevens de volgende, daarbij gevoegde oordeelvelling: „ Behoort *Rec.* nog het verkeerde dezer ſtelling aan te wijzen? Neen, hij zou zich ſchamen, er ook ſlechts ééne letter over te ſchrijven, en merkt alleenlijk aan, dat er meer zulke uitvallen in dit boek voorkomen."

onsterfelijken roem en onschatbare waarde. „Eene loffelijke geestdrift," zegt GIBBON (*), „voerde hen naar de tenten en de hutten der barbaren: armoede, vermoeijenissen en gevaren waren hun lot: hunne stoutmoedigheid deed hen werken en lijden: hun drijfveder was zuiver en verdienstelijk: hunne belooning voor het tegenwoordige bestond in de getuigenis van hun geweten en in den eerbied van een dankbaar volk." Waren zij met velerlei bijgeloovigheid besmet; wij zien dit te eerder voorbij, omdat zij zonder overdrevene begrippen niet hadden kunnen doen, wat zij gedaan hebben. Bij de bedelmonniken, meestal ballasten der maatschappij, komt het alleen te pas, zulks zwaar aan te rekenen: doch die orden zijn van lateren oorsprong. Wij spreken hier van die mannen, door wier onvermoeiden ijver het heidendom in een groot gedeelte van *Europa* is uitgeroeid geworden. Daarvoor hadden zij vrijheid, en leven, en al wat hun dierbaar was, veil: terwijl zij zich vaak niet ontzagen van, gelijk ANSGARIUS (†), netten te strikken of ander gering werk te doen, om zich het sober stukje broods te winnen. Door vrouwelijke kloosterlingen werden zij, gelijk BONIFACIUS, door LIOBA, THECLA, CUNEHILDA en anderen (§), ter uitbreiding of bevestiging van het ge-

(*) Vol. X. p. 218.

(†) LAMBECII, *Origines Hamburgenses* &c. p. 74, 116.

(§) MABILLON. Tom. II. p. 142 sqq.

geloof, edelmoedig bijgeſtaan. Zij vergenoegden zich dikwijls niet met heidenen tot belijders van CHRISTUS te maken, maar namen hunne bekeerlingen, om ze des te beter van de oude verkeerdheid af te wennen, in hunne kloosters op: eene gewoonte, waaromtrent BROES (*) te regt vraagt, of zij nog niet navolgingswaardig zijn zou, wanneer de bekeering van woeste menſchen aan geſtrenge Katholijken, niet aan vrije Protestanten werd opgedragen. Reeds daardoor werkten zij op de zedelijkheid, dat zij in eene ongeregelde maatſchappij min of meer een geregeld leven invoerden (†). Zij gaven het voorbeeld van die menſchenliefde, welke zich aan de bevordering der belangen van anderen geheel toewijdt, het voorbeeld van de verhevenſte zelfverloochening, voor welke geen offer te zwaar is; ook het voorbeeld van ſtille werkzaamheid, aanhoudende vlijt en ſtipte orde, die in hunnen wandel, hunne gedragingen en hunne huishouding doorſtraalden (§). Met eigen handen bouwden zij kloosters en kerken en leiden zoo doende den grond voor dorpen, vlekken en ſteden, waar men te voren niets dan moerasſen en wildernisſen gezien had. Binnen hunne muren hadden zij plaatſen tot verzorging van ongelukkigen en bewezen zij de pligten der gastvrijheid aan vreemdelingen, die elders te ver-

(*) I D. bl. 201.

(†) ROYAARDS t. a. p. bl. 117.

(§) PLANCK. II B. s. 482.

vergeefs eene toevlugt zochten. Het akkerwerk was het voornaamfte bedrijf, hetwelk de infteller hunner orde, BENEDICTUS, hun had opgelegd, en velen hunner met naarstigheid en gewilligheid uitoefenden (*). En waren zij tot eene losbandige en luije levenswijze vervallen; dan werd menigeen nog door gebrek genoodzaakt, de handen aan den ploeg te flaan (†). Zoo hebben wij het aan hen te danken, dat, door geheel het Westen van *Europa* heen, vele woeste ftreken lands in vruchtbaren grond herfchapen zijn: en wie zal er aan twijfelen, of

(*) Merkwaardig zijn de woorden, waarmede CUDBERT, naar het eiland *Faroë* geroepen, van zijne medgezellen affcheid nam. *Indien*, zeide hij, *de Goddelijke genade mij te dier plaatfe vergunnen zal, dat ik van den arbeid mijner handen leven kan, zal ik er gaarne blijven; anders zal ik, met Gods wil, zeer fpoedig tot u terug keeren.* Zie BEDA. Lib. IV. cap. 28, waar wij zien, dat hier bijzonder het akkerwerk bedoeld is geworden: zoo als denkelijk ook in het verhaal (l. II. cap. 2), waarmede dat van GALFREDUS *Monumetensis* (*Hist. Reg. Britann.* Lib. IX. cap. 12) genoegzaam woordelijk overeenkomt, dat AUGUSTINUS, bij zijne komst in *Engeland*, een klooster gevonden heeft, in hetwelk meer dan twee duizend monniken zullen geweest zijn, die met handenarbeid den kost wonnen.

(†) Een opmerkelijk voorbeeld daarvan geeft ons het *Chronic. Senon.* bij D' ACHERY. Tom. II. p. 617. fchoon de Schrijver zelf het echter afkeurt.

of ook daardoor de Zedelijke en Godsdienstige Befchaving geholpen zij geworden, om hare beginfelen heinde en verre te verbreiden (*)?

Hetgeen wij tot dus verre gezegd hebben, brenge ons niet in verdenking, als of wij die verbastering van geloof en zeden, welke er van tijd tot tijd onder de kloosterlingen is doorgebroken, moedwillig voorbijzagen! Niemand gevoelt meer de gegrondheid der zoo luidkeels aangehevene klagte over de aardsgezindheid en losbandigheid, de zwelgerij en ontucht, de verzaking van al wat eerwaardig en heilig is, waartoe monniken en nonnen maar al te dikwijls vervallen zijn. Menigmaal fchroomden zij niet hunne belofte openlijk te verbreken, en in de wereld terug te keeren, om zich in een' maalftroom van ongeregtigheid te ftorten. Op vele kerkvergaderingen zelve hoorde men uitfpattingen van allerlei aard, waaraan zij fchuldig waren, opnoemen. Het behoort te dezer plaatfe niet de oorzaken van zulk een verregaand bederf na te vorfchen: en die zijn door an-

(*) Wij fpreken hier voornamelijk over die landen van *Europa*, waarin zich de beginfelen der Zedelijke en Godsdienstige Befchaving, door geheel de eerste helft der middeleeuw heen, vertoond hebben: maar hoe zeer de kloosterlingen ook in *Zweden*, *Denemarken*, *Rusland* den grond tot die Befchaving hebben gelegd, zie men bij GEIJER. I B. s. 111 ff. STRAHL. I B. s. 182 ff. en andere fchrijvers.

anderen ook duidelijk genoeg aangewezen (*). Maar hoe groot dit bederf geweest zij, wij behoeven daarom niets terug te nemen van hetgeen wij ter eere der kloosterlingen hebben aangeteekend. Dezelfde reeds meermalen aangehaalde Schrijver, die onlangs een zwart tafereel van derzelver ondeugden en wanbedrijven voor den Nederlandschen lezer heeft opgehangen, zegt met zoo vele woorden: *De geschiedenis van de kloosters der Benedictijnen is die van de beschaving der middeleeuwen* (†). En maken wij een behoorlijk onderscheid tusschen personen, plaatsen en tijden; dan kunnen wij hem dit zonder eenige de minste bedenking nazeggen. Voor en aleer de verbastering onder monniken en nonnen eigenlijk regt begon door te breken, waren de *Angelsaksers*, *Hessen*, *Thuringers*, *Friezen* en anderen reeds grootendeels Christenen geworden. Nooit was dezelve ook zoo algemeen, of er bevonden zich onder de menigte van ongodsdienstige en zedelooze menschen ook zulken, die een' beteren zin ten toon spreidden. Dit blijkt zonneklaar uit de hervormingen, die er van tijd tot tijd door de kloosterlingen, niet slechts op aandrijving der wereldlijke magt, maar ook uit eigene beweging ondernomen zijn. Getuige zij hier vooral de stichting van CLUGNY, die in den aanvang der

(†) PLANCK. II B. s. 477 ff. III B. s. 695 ff. SCHROECKH. Th. XX. s. 69 ff.

(§) SANDER. t. a. p. I D. bl. 92.

der tiende eeuw den toon gegeven heeft, om onder monniken en nonnen regel en tucht te herſtellen, en onderſcheidene kloosters tevens veel naauwer dan te voren met elkander te verbinden! Getuige zij ook de opkomst van een aantal nieuwe orden, eer de kruistogten nog begonnen waren! Wij erkennen gaarne met HALLAM (*), dat ook zulke hervormingen bij lange na niet voldoende zijn geweest om een kwaad te weren, hetwelk uit de voorgeſchrevene leefwijze natuurlijk voortvloeide: maar zelfs dit kwaad had, onder de leiding van Gods aanbiddelijk beſtuur, zijne nuttigheid. Zag men onder hen, die voor heiligen op aarde doorgingen, de zeden ſchromelijk verbasteren; dit deed velen, die zich door dweepachtige geestdrift uit de maatſchappij zouden hebben los geſcheurd, te algemeenen beste, bij hunne betrekkingen blijven. En nam die verbastering gaandewegs in uitgebreidheid toe; zij maakte het voor ieder een' aanſchouwelijk, dat eene zamenſcholing van monniken en nonnen met de Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving niet beſtaan kon; maar alleen de ſtrekking had gehad, om derzelver beginſelen onder de barbaren in te voeren. Hoe meer die beginſelen in de gemoederen doordrongen; des te meer naderde de tijd, dat de kloosters hadden uitgediend. Zij werden dan ook door de bevolking hoe langer hoe meer met een' blik van verachting aangezien, en ten laatste, door middel der gezegende Kerkher-vor-

(*) T. a. p. Vol. III. p. 352.

vorming, overal vernietigd, waar men de oogen voor den glans der zuivere Evangelieleer opende. Waarom het der Voorzienigheid behaagd hebbe, ze elders nog in ſtand te houden, is eene zeer moeijelijke vraag: maar tot het laatste deel dezer geſchiedenis gekomen, zullen wij beproeven, of wij in de duisternis ook eenig licht vinden kunnen.

Gaan wij met onze beſchouwing van het kloosterleven tot *het huiſelijke leven* over; ook daar zien wij de Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving, op welk eene gebrekkige wijze het ook zijn moge, gedurende de eerste helft der middeleeuw, onder de bevolking van *Europa* werken. Dit zien wij dan vooral met innig welgevallen, wanneer wij den toeſtand van vroegere geſlachten hiermede vergelijken. Naar gezinnen, op zulk eenen goeden voet ingerigt, als wij ze te onzen tijde, vooral bij den zoogenoemden middelſtand, in menigte mogen aantreffen, zouden wij bij geheel de Oudheid te vergeefs zoeken. De zoo hooggeroemde *Grieken* en *Romeinen* wisten even min als de *Oosterlingen* van een huiſelijk leven, gelijk dat naar de regelen van Zedelijkheid en Godsdienstigheid zijn moet. Toen het Christendom in de wereld kwam, knoopte het zich aan de wetten en gebruiken, welke het in de maatſchappij aantrof, en moest zich vergenoegen met zoodanige, die het zonder eene geheele omkeering van den Staat niet kon afſchaffen, te veredelen of te verzachten. Zoo werkte het zeker ook eeniger-

ma-

mate bij die *Germaansche* volken, welke in het Romeinsche gebied invielen, van dat zij door een flaauw licht van hetzelve begonnen bestraald te worden. Doch zoo lang zij nog omzwierven, om zich eigene bezittingen te zoeken, bleven zij meestal bij de voorvaderlijke gewoonten en instellingen. De Hervorming dagteekende zich eerst onder hen van den tijd, waarop zij, in de overheerde landen gevestigd, nieuwe maatschappijen oprigtten. Nu vlocht zich de leer van het Evangelie, voor zoo verre zij die kenden, zoo wel met de wetten en gebruiken hunner overwonnelingen, als met hunne eigene zeden inéén. Van tijd tot tijd werden ook die *Germanen*, welke aan de slooping des Rijks geen deel genomen hadden, werden ook de *Slaven* tot hen in eene naauwe betrekking gebragt. Zoo zag men dan in *Europa* den aanvang van dat huiselijke leven, hetwelk, vooral in latere eeuwen, zoo veel tot heil der menschheid heeft bijgedragen. Vestigen wij kortelijk de aandacht op drie voorname bijzonderheden: de behandeling van het vrouwelijk geslacht, de opvoeding der kinderen, den toestand der dienstbare klasse!

Zal de Zedelijke en Godsdienstige Beschaving in het huiselijke leven doorstralen; dan moet de *behandeling van het vrouwelijk geslacht*, gelijk wij reeds hebben aangetoond (*), overeenkomstig deszelfs waar-

(*) I Deel, bl. 79 volgg.

waarde zijn: zoodat men aan de vrouw, als de andere helft der menschheid, een' gelijken rang als aan den man toekent; haar eenen werkkring naar mate van haren aanleg en hare krachten bepaalt, en met haar niet slechts als een zinnelijk, maar als een zedelijk en onsterfelijk wezen omgaat. „ Hoezeer zij nu te *Rome*", zegt een hedendaagsch schrijver (*), „ reeds hooger stond, dan bij den *Griek*, die in dit opzigt meer Oostersch dacht, en de huisvrouw noch op een gastmaal medenam, noch aan de moeder des gezins de eerste plaats toewees in het huis, haar integendeel afzonderende in het vrouwenvertrek; was zij ook te *Rome* ver van die zedelijke schatting, die menschelijke gelijkheid te deelen, die, onder den invloed van het Christendom, de nieuwere tijden haar hebben gegeven." Dit kan men elders met voldoende bewijzen gestaafd vinden (†). En bragt niet de aard der zaak in maatschappijen, waar de verdienstelijkheid jegens het Vaderland 's menschen hoogste doel was, den vernederden staat van het andere geslacht mede, al stond de vrouw juist niet zoo laag meer, als zij ons bij HOMERUS voorkomt? Veel erger was nog ha-

(*) H. J. NASSAU, *Historische Proeven over den gunstigen invloed, dien de opvolgende oorlogen der oude geschiedenis op den trapswijzen voortgang en de uitbreiding der Beschaving hebben uitgeoefend.* bl. 137.

(†) THOLUCK, in NEANDERS *Denkwürdigkeiten.* I B. s. 203 ff.

hare behandeling in het Oosten. Hier was zij ook dan, wanneer zij als de eenige echtgenoot het hart van haren man gewonnen, of deszelfs gunst, als de uitverkorene boven jaloersche mededingsters, verworven had; in den grond slechts eene slavin, die op de wenken van haren meester paste. Dat zij genoodzaakt werd het gelaat, zelfs voor magen en bloedverwanten, achter een' sluijer te verbergen, maakte haar lot nog meer beklagelijk. Nu kon het ook niet anders, of in de woning van den Oosterling heerschte eene vervelende, doodsche eenzelvigheid, waarin zich naauwelijks eene schaduw van het huiselijke leven vertoonde. Toen de Evangelieleer in de wereld werd ingevoerd, bewees zij ook deze weldaad aan de menschheid, dat zij beide geslachten nader aan elkander bragt. Niet alleen vervulde zij het hart van den man met gevoelens van liefde, waarvan niemand eer den heilzamen invloed ondervond, dan zijne wederga; maar zij heiligde den echt ook als eene Godsdienstige verbindtenis tusschen twee wezens, voor dezelfde zaligheid geschapen (*). Weldra kreeg de vrouw nu ook een' nieuwen werkkring, waarin zij hare waarde aanschouwelijk maakte; hetzij als vrome huismoeder, die het gezin door woord en wandel tot Zedelijkheid en Godsdienstigheid zocht op te leiden; hetzij als onvermoeide en trouwe weldoenster van ar-

men,

(*) NEANDER, *Allgemeine Geschichte* u. s. w. I B. 2 Abth. s. 431 ff.

men, kranken, gevangenen, vreemdelingen; hetzij als heldin, die, gelijk eene BLANDINA, POTAMIËNA, PERPETUA en FELICITAS, aan mannen het voorbeeld gaf, om voor den naam van CHRISTUS kloekmoedig te lijden en te sterven (*). Evenwel had het Christendom aan de wetten en regelen, welke het ten beste van het vrouwelijk geslacht voorschreef, die Oostersche kleuren moeten geven; welke met zijnen Palestijnschen oorsprong en de gebruiken van zijne eerste belijders strookten. Ook was het buiten staat geweest, om, in het maatschappelijke leven met die kracht in te grijpen, dat de oude grondslagen vervielen. Het bragt derhalve door zijnen veel vermogenden invloed wel te weeg, dat de vrouw hooger dan te voren geschat werd, en dat er huisgezinnen en zelfs vele huisgezinnen waren, waarin zij de plaats bekleedde, die haar als de wederhelft van den man toekwam; het werd in zijne weldadige werking wel geholpen door de tijdsomstandigheden, die evenzeer eene zachtere behandeling der vrouw en dus ook zachtere wetten te haren opzigte noodzakelijk maakten, als eene meer ge-

(*) DE SEGUR, *Les Femmes, leur condition et leur influence dans l'ordre social.* Tom. I. p. 355 ss. MUNTER, *die Christin im Heidnischen Hause.* s. 8 ff. 20 ff. 43 ff en mijne verhandeling *over den invloed van het vrouwelijk geslacht op de verbreiding van het Christendom en daardoor op de beschaving van Europa*, in *Nieuw Christel. Maandsch.* enz. V D. bl. 557 volgg.

gelukkige beoefening der zedelijke wijsgeerte dit vorderde (*); maar die verbindtenis van beiden, als wezens van gelijke waarde, welke zich zoowel tot het toekomende, als tot het tegenwoordige leven uitſtrekt, was in de maatſchappij als zoodanige nog niet aanwezig, toen de *Germanen* het Westerſche Keizerrijk bemagtigden.

Bij de *Germanen* ſtond zeker de vrouw, van vroegen tijd af, op hoogeren prijs dan bij andere oude volken. Aan haar geſlacht werd bijzonder eene naauwe gemeenſchap met bovenmenſchelijke wezens toegekend. Zij maakte zich bovendien eerwaardig door hare kuischheid; al vloeide die ook minder uit een zoo zuiver beginſel voort, om in de volle kracht des woords deugd te kunnen heeten (†). Met den man deelde zij dan ook gelijkelijk als wederhelft in zoet en bitter, dat hem te beurt viel. En evenwel bevond zij zich niet op de plaats harer beſtemming. De *Germanen* waren barbaren, bij welke het regt van den ſterkſte gold: en daar kan het niet anders, of de vrouw moet in meerderen of minderen graad onderdrukking lij-

(*) DE RHOER, *Dissert. de effectu Rel. Christ. in Jurisprud. Rom.* 124 sqq.

(†) Zie hetgeen wij reeds gezegd hebben I D. bl. 472, 496, 497. Verg. ECKHART t. a. p. Tom. I. p. 406. DE SEGUR. t. a. p. Tom. I. p. 171 ss.

lijden (*). Zij moest derhalve voor haren echtgenoot den akkerbouw en andere zware werkzaamheden verrigten, opdat hij zonder hinder oorlogen, jagen of rooven, en voor het overige zich aan woest vermaak of aan den slaap overgeven kon (†). In alle geval hield men haar niet in die waarde, welke haar naar het plan van den Schepper toekwam. Daarvan was zij ook nog verstoken, toen deze volken het Westersche Keizerrijk innamen. Hoe het nu met hare verheffing zij toegegaan, kunnen wij niet in bijzonderheden aanwijzen, wijl de leiddraad der Geschiedenis ons ontbreekt. Buiten twijfel heeft het oorspronkelijk volkskarakter er zekeren grond toe gelegd. Wij mogen derhalve met DE SEGUR (§) zeggen: „ dit zijn die volken, welke het meeste er aan hebben toegebragt, om in *Europa* dien geest van billijkheid, gematigdheid en welgemanierdheid te verspreiden, waardoor onze zeden zich bijzonder kenmerken". Denken wij daar en boven aan de kracht der Romeinsche wetten, welke zij in de door hen overheerde landen vonden ingevoerd en waarin met het gebrekkige ook velerlei goeds vereenigd was! Denken wij ook aan de nood-

za-

(*) ISELIN, *Ueber die Geschichte der Menschheit* I B. s. 239 ff. 323 ff. POCKELS, *Characterschets der vrouwen.* III D. bl. 56 volgg.

(†) PFISTER. I. B. s. 150 ff.

(§) T. a. p. p. 176, 177.

zakelijkheid, waarin zij verkeerden, om de vrouw in den zwaren arbeid te gemoet te komen en zelven de handen aan het werk te ſlaan, wilden zij de nu verkregene bezitting als eene begeerlijke erfenis aan hunne kinderen overlaten! Zelfs heeft het leenſtelſel, door de bevordering van den huiſelijken omgang, er niet weinig aan toegebragt, om de waarde der vrouw in het regte licht te ſtellen (*). Maar gelijk de vrouw reeds lange vóór de algemeene verbreiding van het leeſtelſel uit hare vernedering was begonnen op te rijzen; zoo was zij dit vooral aan eene meer vermogende tusſchenkomst verſchuldigd. „Onze Godsdienst alleen", zegt BERNARDIN DE SAINT PIERRE (†), „heeft de echtverbindtenis en de orde der natuur gadegeſlagen. Zij is de eenige van alle Godsdiensten der aarde, die de vrouw aan den man als eene wederhelft voorſtelt; de overige laten haar aan hem als eene ſlavin over. Het is enkel aan de Godsdienst, dat onze vrouwen de vrijheid te danken hebben, welke zij in *Europa* genieten. En het is de vrijheid der vrouwen, waarop die der volken gevolgd is." Mogelijk zal iemand wel huiverig zijn, om dit zoo zonder bepaling aan te nemen; maar het Christendom heeft er toch zeker bij de *Germaanſche* volken, hetzij die hetzelve voor hunne ver-

(*) Lezenswaardig zijn de aanmerkingen van GUIZOT. Leç. IV. p. 15 ss. offchoon hij aan den invloed van het leenſtelſel al te veel toeſchrijft.

(†) *Etudes de la nature.* Tom. IV. p. 356, 357.

verhuizing reeds omhelsd hadden, of daarna eerst omhelsden, het meeste toe gedaan, dat zij maatschappijen vestigden, waarin het andere geslacht eenmaal zijn kon, wat het naar zijnen aanleg en zijne bestemming wezen moest. Want hoe verbasterd de Evangelieleer reeds was, toen zij tot die volken kwam; zij had niet alleen zoo veel van hare oorspronkelijke voortreffelijkheid behouden, dat zij hun zachtere gevoelens indrukte; maar gewende hen ook aan eene eerdienst, die op het beginsel van de gelijkheid der beide sekfen rustte. Daarenboven werd de echt nu bij hen als eene Godsdienstige verbindtenis geheiligd: en rangschikte men dien vervolgens onder de *Sacramenten* der Kerk; deze misvatting bragt zelfs het hare toe, om hem in de oogen van halve barbaren te eerwaardiger te maken. Ook kon het niet anders, of de verheffing der Moedermaagd tot het hoogste voorwerp van vertrouwen, de heiligverklaring van vele anderen, die zich door hare, het zij wezenlijke, het zij ingebeelde vroomheid een' onsterfelijken roem verworven hadden en de talrijkheid van vrouwelijke kloosterlingen moesten tot de herstelling van het andere geslacht in deszelfs waarde behulpzaam zijn (*). Zoo had zelfs het schandelijkste bijgeloof onder menschen, wier oogen te beneveld waren om de zuivere waarheid te zien, nog eene welda-

di-

(*) EBERHARD, *der Geist des Urchristenthums.* III B. s. 260, 261.

dige werking. Welligt hebben ook de monniken, die den akkerbouw op zich namen en eene ligtere taak voor de nonnen overlieten, er door hun voorbeeld toe bijgedragen, dat de teedere kunne tot den ftillen, huifelijken kring, waarvoor zij gefchapen was, wederkeerde. Nu gingen de verbeterde inzigten en zachtere zeden ook tot de *Hesfen*, *Thuringen*, *Friezen*, *Sakfers*, en andere zoo *Slavifche* als *Germaanfche* volken over, die van tijd tot tijd, het zij eigenwillig, het zij door dwang Christenen werden, en waaronder er zulke waren, bij welke de vrouw nog veel lager geftaan had, dan bij de veroveraars van het Westerfche Keizerrijk. Ook zij hoorden zich vermanen, om in kuischheid de vrouwen lief te hebben, en haar als zwakkere vaten de verfchuldigde eere te geven (*). Gruwzame gewoonten werden er uitgeroeid, zoo als de verpligting der vrouw, om zich met het lijk van den man te laten verbranden (†). En in plaats van met haar te blijven handelen, als of zij alleen ten gevalle van het mannelijk geflacht gefchapen was, begon men haar de verlorene regten en daarmede die waardigheid weêr te geven, welke de oorzaak en het uitwerkfel van het gebied is, dat zij heden ten dage in *Europa* uitoefent (§).

Het

(*) Woorden van het *Capitul. Reg. Franc. Lib.* VI. apud CANCIAN. Tom. III. p. 284.

(†) PFISTER. I B. s. 347.

(§) ANCILLON. Tom. II. p. 312.

Het zij echter verre van ons op het onderling verkeer der beide fekfen in de eerfte helft der Middeleeuw eene lofrede te willen houden. De Schriften uit die tijden zijn opgevuld met klagten over de ontucht, die er in de maatfchappij heerschte. De kloosters zelven waren niet zelden fcholen van dierlijken wellust. Ja de hoofden van den Staat fchaamden zich menigmaal niet, dit kwaad openlijk te bedrijven. Aan de *Frankifche* en *Duitfche* hoven was onder anderen het houden van bijzitten vrij algemeen, en deze en gene floeg nog tot erger over (*). Wil men één voorbeeld uit duizenden; men denke aan KAREL *den Groote!* De berigten nopens zijne ongeregeldheid in dit ftuk zijn wegens den menigvuldigen liefdehandel, waarin hij ingewikkeld is geweest, zoo verward, dat het ons onmogelijk is, de kloen los te winden; maar zoo veel kunnen wij op grond van eenparige getuigenisfen wel zeggen, dat hij, gedurende het leven zijner vier vrouwen en vooral na derzelver overlijden, verfcheiden bijzitten had, waarmede hij gemeenfchap hield (†). Onder de Kerkelijken had de ongebondenheid niet minder voet gekregen: terwijl zij zich bui-

(*) PLANCK t. a. p. II B. s. 281 ff. PFISTER. II B. s. 126.

(†) *Chron. s. Benign. Divion.* apud D' ACHERY. Tom. II. p. 374. *Chron. Turon.* apud MARTENE et DURAND Tom. V. p. 952. *Annal. Vet. Franc.* ibid. p. 900. *Chron. Rich. Pict.* ibid. p. 1163. BOUQUET. Tom. V. p. 399.

buiten den echt voor het gemis eener wettige vrouw schadeloos zochten te stellen. Zelfs wist het bijgeloof zich wijs te maken, dat men aan zijne onkuische driften vrijelijk bot vieren en evenwel een Godvruchtig en deugdzaam man zijn kon (*). Maar het zou echter onzes inziens overdreven zijn met PLANCK te beweren, dat in de negende, tiende en elfde eeuw schier alle geestelijken, van den bisschop af tot den geringsten dorpspriester toe, openlijk met bijzitten leefden, en zich zelven voor halve heiligen rekenden, ja hier en daar door het volk voor volmaakte heiligen gerekend werden, wanneer en omdat zij zich met eene enkele vergenoegden (†). Zoo min wij toch ergens voor zulk eene verregaande verbastering genoegzaam bewijs gevonden hebben; zoo duidelijk blijkt het, en uit de handelingen van menige Kerkvergadering, en uit de werken van min of meer bekende Schrijvers, dat er altijd velen geweest zijn, die van zulk een losbandig gedrag een' wezenlijken afkeer hadden. Doch in allen gevalle werd de ontucht, die men onder het hei-

(*) SCHLOSSER geeft ons t. a. p. II B. 2 Abth. s. 132, 133 uit de *Acta Episcop. Rothomagens.* een proefje, hetwelk wij liefst in het Latijn overnemen. *Hic vir*, lezen wij daar nopens den opvolger van bisschop HUGO, *magnae pietatis et honestatis fuit — — —; sed, carnis fragilitate superatus, quam plures filios procreavit.*

(†) III B. s. 588, 589.

heidendom zeker nooit uit zucht naar heiligheid gelaten had, nu als eene zonde tegen God aangeschreven, en ieder lid van de maatschappij, die dezelve beging, kon het weten, dat hij zich aan eene zedelijke misdaad schuldig maakte (*). De veelwijverij werd bij die volken, waaronder zij van onheugelijke tijden in zwang ging, met nadruk bestreden, en zoo ook overal geweerd, waar zij begon in te sluipen, al moest men ook het houden van bijzitten met oogluiking toegeven, of al was men verdwaasd genoeg van dit zelfs goed te keuren (†). Het huwelijk tusschen éénen man en ééne vrouw werd niet slechts door staatsverordeningen, maar ook door de Godsdienst als de eenige wettige verbindtenis erkend en als zoodanig algemeen ingevoerd. De ligtvaardigheid, waarmede men bij de echtscheiding te werk ging, zag men door de Kerk stuiten, wijl zij tot regel aannam, die alleen in geval

(*) Zelfs bij Koningen werd zij als onheilig met kracht tegengegaan, zoo als bij THEODERIK door COLUMBANUS, volgens het *Chronicon* van FREDEGARIUS cap. 36.

(†) Merkwaardig is het verhaal van FREDEGARIUS, *Chron.* cap. 48 nopens zekeren koopman SAMO, die, Koning der *Wenden* geworden, twaalf vrouwen uit dit volk gehad, en daarmede twee en twintig zonen en vijftien dochters geteeld zal hebben. Voorts zie men BOUQUET. Tom. V. p. 645. LEIBNIT. Tom. II. p. 134. D'ACHERY. Tom. I. p. 598. CANCIANI Tom. I. p. 208.

val van overſpel te dulden. Geſnedenen, die in Oosterſche hoven en paleizen, ook in het Griekſche Keizerrijk, zoo talrijk waren, om het andere geſlacht te bewaken, werden in de meeste landen van het Westen, ook waar men eene wulpſche leefwijze leidde, maar weinige gevonden. Er was hier geen ſcheidsmuur, die den vrijen omgang tusſchen beide de ſekſen belemmerde. Van haren kant zag de vrouw nu ook geen hinderpaal, die haar als voorheen weêrhouden kon, om hare vermogens naar eisch te ontwikkelen en die deugden ten toon te ſpreiden, tot welke zij in haren kring geroepen werd. Zoo werd de grond gelegd tot die vereeniging van echtgenooten door den teederen band der liefde, welke niet ſlechts de zinnelijkheid ſtreelde, maar ook voor het aardſche leven behulpzaam was, om het tot eene voorbereiding voor een beter leven te doen dienen.

Wij komen tot een tweede ſtuk, waarvan voor het huiſelijke leven zoo veel afhangt, *de opvoeding der kinderen*. Op welk eene wijze nu die opvoeding, volgens de regelen der Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving, behoort te zijn ingerigt, hebben wij te voren gezien (*). Maar hoe verre weken de beroemdſte volken der oudheid daarvan af, doordien zij den mensch enkel en alleen voor de burgerlijke maatſchappij trachtten te vormen! Te

Athe-

(*) I. D. bl. 81 volgg.

Athene werd voor het ééne geflacht die zorg gedragen, dat het in vrede of oorlog den ftaat dienen kon; terwijl men het andere doorgaans, van de kindschheid af, in het achterfte deel van het huis opfloot, waar de vermogens van den geest dikwijls onontwikkeld bleven. Bij de *Romeinen* deelden de dochters veel meer in het onderwijs, hetwelk aan de zonen gegeven werd: maar gelijk hetzelve doorgaans alleen de kunsten en wetenfchappen betrof en het hart aan zich zelve overliet; zoo was de groote menigte des volks hier van alle befchaving bijna geheel verftoken (*). Heerschten er elders wetten en gewoonten, die tegen de natuur aandruischten en den toeftand van het kind beklagelijk maakten; men zag die ook onder het gebied van *Rome*, waar de vader het regt had, om zijn kroost te vondeling te leggen, te verkoopen en te dooden. En dit regt heeft niet voor de tweede eeuw onzer jaartelling zijne kracht beginnen te verliezen. In hoe verre nu de beoefening der zedelijke wijsgeerte, waaraan VAN BIJNKERSHOEK zoo veel toefchrijft (†), hetzelve in onbruik heeft doen komen, laten wij ter beoordeeling aan anderen over. Wij voor ons twijfelen er niet aan, of het bovenal de in-

(*) SCHWARZ, *Gefchichte der Erziehung.* I B. s. 258 ff. 325 ff.

(†) *De Jure occidendi, vendendi et exponendi liberos apud Veteres Romanos*, in *Opusc. Var. Argum.* p. 145 sqq.

invloed van het Christendom geweest zij, die hier weldadig werkte. Wij fpreken nu niet van den geest der menfchelijkheid, welke hetzelve toen reeds ongemerkt tot in de hoven en gerigtzalen verfpreidde; maar die de Schriften der *Apologeten* en andere Kerkvaders gelezen heeft, herinnert zich zeker een aantal plaatfen, waarin zij deze en dergelijke wreedaardige behandeling der kinderen nadrukkelijk te keer gaan. Vervolgens kwamen KONSTANTIJN en zijne opvolgers op den troon, en tot JUSTINIANUS toe gaven zij, door de Bijbelleer verlicht, onderfcheidene wetten uit, die hetzelfde doel hadden (*). Vergeten wij vooral niet aan dien beteren zin te denken, welken het Christendom in de harten zijner opregte belijders heeft ingedrukt! En daardoor hielp het niet alleen harde en onmenfchelijke zeden en gewoonten affchaffen; maar bewoog ook de ouders, om hunne kinderen, en wel zonen en dochters tevens, als zedelijke en onfterfelijke wezens op te voeden (†). Doch hiermede was de maatfchappij als

(*) DE RHOER t. a. p. p. 137, 138. Verg. THOLUCK t. a. p. s. 212 ff.

(†) Die eene proeve hebben wil van hetgeen de menschheid te dezen opzigte aan het Christendom verfchuldigd zij geweest, vergelijke alleen maar het opftel *Περὶ παίδων ἀγωγῆς* (*Over de opvoeding der kinderen*), hetwelk men, op naam van PLUTARCHUS, aan het hoofd van deszelfs *Opera moralia* heeft geplaatst, met

als zoodanig nog niet genezen van die ongevoeligheid voor de ware belangen der jeugd, welke de oude volken gekenmerkt had. Hiermede was er nog niets gedaan voor die Westelijke en Noordelijke ſtreken van *Europa*, waarin er noch van eenige verſtandsontwikkeling, noch van eenige vorming des harten geweten werd. Daar en boven deden onkunde en bijgeloof eene menigte belijders van JEZUS, die op de zinnelijke en lage ſtemming van het heidendom met een' blik van verachting nederzagen, tot een ander uiterſte vervallen: zoodat zij, bij het beſtuur van hun kroost, de zorg voor dit aardſche leven te zeer uit het oog verloren. Zelfs was het te vreezen, dat eene opvoeding, waardoor men het aankomend geſlacht nutteloos voor de wereld en ongelukkig voor zich zelve maakte, door valſche begrippen van vroomheid, algemeen in zwang zou gebragt worden. Maar nu verſchenen de *Germanen*, drongen ſtroomsgewijze in het Romeinſche gebied, en de taak, die zij op zich namen, om nieuwe rijken te grondvesten, dwong hen aan den overdrevenen ijver palen te zetten. De behandeling van het kind, als of het reeds een hemelling was, lieten zij meestal voor de oude bewoners des lands over, die, door den druk des tijds, op aarde niet veel meer te hopen hadden. Ook waren zul-

met het geſchrift van den een' of anderen Kerkvader over dit onderwerp, bijv. CHRYSOST. Tom. III. p. 316 sqq. MONTEF.

zulken hunner, die reeds het Christendom hadden aangenomen, als *Arianen*, afkeerig van de in de Kerk heerfchende zucht voor het kluizenaars leven, waaruit zulk eene verkeerde rigting voortvloeide. Doch vooral ftrookte dit niet met de oorfpronkelijke zeden der *Germanen*, bij welke de kinderen, voor wier opvoeding weinig zorg werd gedragen, meestal aan de natuur werden overgelaten en tot fterke menfchen opgroeiden (*). Welk een' invloed nu reeds de belijdenis van het Evangelie, het verkeer met de *Romeinen* en andere gebeurtenisfen of omftandigheden op hen gehad hebben, voor zij zich in onderfcheiden landen van *Europa* neêrzetten, durven wij niet beflisfen; maar zulk eenen fprong hadden zij nog wel niet gedaan, dat zij tot een tegenovergefteld uiterfte vervallen waren. Neen, zij beftonden blijkens de gefchiedenis, ook toen ter tijde, althans voor de groote meerderheid, nog uit woeste barbaren, die zich over de geestelijke Befchaving van hun kroost weinig of niet bekommerden, en het genoeg rekenden, zoo zij de krachten des ligchaams hielpen ontwikkelen.

Deze volken waren derhalve bij hunne komst in het Westen, wat het voornaamfte ftuk der opvoeding betreft, buigbaar als het was, hetwelk allerlei gedaanten aanneemt. Doch dit maakte hen juist

(*) Wij gebruiken hier de woorden van REHM, *Handboek der Gefchiedenis over de Middeleeuwen* I D. bl. 125.

juist gefchikt, om de vorming van het kind voor de zinnelijke en voor de bovenzinnelijke wereld te vereenigen. Nu werkten, nadat zij zich in de overheerde landen hadden neêrgezet, onderfcheidene oorzaken daartoe mede, dat zij dit in praktijk bragten: maar de voornaamfte, zonder welke alle overige weinig zouden gebaat hebben, was de gemeenfchap met het Christendom. En zoo vele volken zich, in de eerfte helft der Middeleeuw, met verzaking van het heidendom doopen lieten, namen ongevoelig de beginfelen der opvoeding van hen over. Evenwel ging die opvoeding gelukkiger in de meer Noordelijke, dan in de meer Zuidelijke ftreken van *Europa:* en dit zoo om andere redenen, als omdat de mensch zich hier het geheele jaar door in de vrije natuur verlustigen kan; terwijl hem daar de gefteldheid van den dampkring verfcheiden maanden lang binnen 's huis houdt, en dus de ouders zich overvloedige gelegenheid zien aangeboden, om voor hun kroost, naar ligchaam en geest, te zorgen (*). Doch dat alles ook daar, waar de zaak het beste flaagde, uiterst gebrekkig is geweest, kan niemand verwonderen, die aan de toenmalige gefteldheid van *Europa* denkt. Intusfchen was het reeds iets groots, dat men zich in landen, waar het aankomend geflacht tot dus verre genoegzaam in het wilde was op-

(*) Dit is eene zeer juiste aanmerking van BONSTETTEN, *l'Homme du Midi et l'Homme du Nord.* p. 165, 185.

opgegroeid, deszelfs belangen eenigermate begon aan te trekken. Dit was van des te hoogere waarde, wijl men zich onthield van een aantal verkeerde inſtellingen en gebruiken, die onder *Grieken*, *Romeinen* en andere volken den mensch verhinderd hadden, dat hij tot Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving kwam. Zoo wel het meisje, dat men te voren zoo zeer veronachtzaamd had, als de knaap, werd het voorwerp van de teedere zorg der ouders. Ook aan kleinen, welke door ligchaamsgebreken de uiterlijke bevalligheid misten, of waarvan de maatſchappij uit dien hoofde weinig verwachten kon, leerde men deze zorg evenmin onttrekken als aan anderen. Kon het nog niet volſtrekt belet worden, dat ongevoelige ouders hunne kinderen in tijd van nood verkochten; er werd, op het voorbeeld van vroeger wetgevers, uitdrukkelijk verboden, hen te verkoopen aan vreemdelingen, of te verpanden, of van de vrijheid te berooven (*). Waar men tot dus-

(*) Canciani. Tom. I. p. 11. Tom. III. p. 363. Tom. IV. p. 244. Verg. p. 502. Wij vinden aldaar p. 119. onder de oude wetten der *Visigothen* deze: *Het is aan ouders niet geoorloofd hunne kinderen te verkoopen, of weg te geven, of te verpanden.* Dit is te merkwaardiger, daar onder dit volk, toen het nog in het Oosten was en door hongersnood gedrukt werd, de ouders, volgens jornandes, *de rebus Geticis.* Cap. 26, werkelijk hunne kinderen aan de *Romeinen* verkocht hebben, en wel zoo, dat zij de vrijheid verloren.

dus verre de heidenſche gewoonten had aangehouden van de handen gewelddadig aan derzelver leven te ſlaan, werd dit met kracht geweerd (*). Men begon in den zuigeling, van dat hij op de wereld kwam, het beeld van den Schepper te zien, hetwelk men, gelijk ISIDORUS van *Peluſium* zegt, niet verwilderd mogt nalaten (†). De opvoeding leerde men niet alleen als een' pligt beſchouwen, tot welks vervulling men door de natuur geroepen was, maar ook als een heilig werk van de Godsdienst, welks verzuim dan ook nadrukkelijk beſtraft werd (§). En dit was eene opvoeding, die, verre van zich te bepalen bij de vorming van het kind voor den burgerſtaat, met hetzelve als een wezen handelde, hetwelk voor hoogere gewesten geſchapen was. Weldra beijverde men zich, om voor die oude ſcholen, welke onder de *Franken* en *Longobarden* te niet waren gegaan, andere in de plaats te ſtellen, of de oude te verbeteren, of ze daar op te rigten, waar de jeugd tot dus verre in heidenſche onwetendheid was opgegroeid. Perſonen van aanzien rekenden dit onder de voornaamſte pligten, die zij na hunne bekeering te vervullen hadden: zoodat de wereld het goede, hetwelk zij daardoor

(*) *Chronic. Halberst.* apud LEIBNIT. Tom. II. p. 134.

(†) Epp. Lib. I. Ep. 316.

(§) JONAS *Aurel.* apud D'ACHERY. Tom. I. p. 288. *Can. Hib.* ibid. p. 497 &c.

door ontſtaan deden, ook alleen aan het Christendom verſchuldigd is geweest (*). Inzonderheid moeten wij hier weder van KAREL *den Groote* gewagen, als den onvermoeiden bevorderaar van het onderwijs niet alleen in letteren en wetenſchappen; maar ook in die eerſte kundigheden, welke tot de tijdelijke en eeuwige welvaart van ieder mensch zoo veel toebrengen. En werd zijn voorbeeld door velen nagevolgd; het was van die uitwerking, dat de volken overal om zich heen ſcholen voor hunne kinderen zagen ſtichten. Het is zoo, de leermeesters waren monniken en priesters; daardoor kreeg het onderrigt die eenzijdigheid, dat men den kweekeling meer voor het eenzame, dan voor het huiſelijke en burgerlijke leven opleidde; en kwam er in hetzelve, van wege het bederf der Geestelijken en kloosterlingen, wel eens een treurige ſtilſtand. „ Maar het goede beginſel", zegt SCHWARZ (†), „ was toch eenmaal te voorſchijn getreden en werkte onder alle klasſen van menſchen voort; terwijl ook de kracht des Christendoms in de Kerk niet kon uitſterven." Daar en boven genoten de wordende maatſchappijen hierdoor eene bijzondere en tot dus verre in *Europa* onbekende weldaad, dat er aan de jeugd geene kundigheden werden medegedeeld, of dit ging gepaard met haar Godsdienstige in-

(*) BEDA. Lib. III. cap. 18. MABILLON. Tom, II. p. 501. STRAHL. I B. s. 111.

(†) T. a. p. II B. s. 165.

indrukken in te prenten. En zelfs de eenzijdigheid deed geen kwaad bij volken, die langzamerhand aan de barbaarschheid moesten onttrokken worden. Doch men liet het overal op de ſcholen alleen niet aankomen. Neen, de ouders zelven begonnen hier en daar de handen aan het werk te ſlaan, om van hunne kinderen niet alleen nuttige burgers, maar ook geoefende en brave menſchen te maken. Ook te dezen aanzien ging KAREL *de groote* met zijn voorbeeld voor. ALFRED en andere Vorsten traden in zijne voetſtappen. En zoo ontſtond in het Westen de kiem van die Christelijke opvoeding, waaruit eenmaal de Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving zou ontſpruiten (*).

Om het huiſelijke leven in de eerſte helft der Middeleeuw te leeren kennen, moeten wij nu op *den toeſtand der dienstbare klasſe* nog het oog vestigen. Bijzonder komt hier de ſlavernij in aanmerking. Dat zij bij de oude volken algemeen in gebruik is geweest, behoeven wij niet te zeggen. Evenmin zal het noodig zijn, een tafereel van de wreed-

(*) Die voor het een en ander, hetwelk wij hier bijbragten, bewijzen verlangt te hebben, kan dezelve in overvloed vinden bij MABILLON, vooral Tom. II en III. SCHWARZ. II. B. s. 73 ff. PFISTER. I. B. s. 455 ff. II. B. s. 139, 183. Voorts zie men CANCIANI, Tom. I. p. 211, 212. Tom. III. p. 148, 149, 233, 234. *Chron. Turon.* l. c. p. 952.

wreedheid en onmenfchelijkheid,. waarmede zij onder *Grieken* en *Romeinen* gepaard ging, op te hangen (*). En wie zal ons ook, zonder nader betoog, niet volmondig toeftemmen, dat wij hierin eene der voornaamfte oorzaken vinden, waarom er onder hen geene Zedelijke en Godsdienstige Befchaving in de huisgezinnen wonen kon? Toen het Christendom in de wereld kwam, fcheen hetzelve de flavernij ftilzwijgende aan te zien. Er is althans, zoo als PALEY (†) aanmerkt, in de fchriften van het Nieuwe Testament niet ééne plaats, welke haar veroordeelt of verbiedt. Maar JEZUS en de *Apostelen* onthielden zich, gelijk hij er te regt bijvoegt, bij de prediking van het Evangelie, hetwelk onder alle volken moest worden ingevoerd, van zich in eenige burgerlijke inftelling te mengen. Anders was de geest hunner leer tegen zulk eene geweldenarij zoo zeer aangekant, dat zij zich met dezelve niet verdragen kon. Met nadruk ging zij haar tegen, daar zij de gelijkheid der menfchen voor God en de toekomende wereld als dezelfde beftemming van hen allen voorftelde, en het aan hare belijders als den voornaamften pligt opleide, zich als broeders en zusters onderling door den band der lief-

(*) Men zie, zulks begeerende, THOLUCK. t. a. p. p. 197 ff. ROUX-FERRAND. t. a. p. p. 96, 97, 131 s. s.

(†) *Moral et Political Philosoph. Works.* Vol. III. pag. 157.

liefde te vereenigen. Het is dus niet te ſtout gesproken, wanneer men zegt, dat het Christendom de ſlavernij op aarde wilde vernietigen (*). Sommige Kerkvaders zagen dit niet in en lieten zich daarom over het lot van hen, die aan dezelve onderworpen waren, wel eens te gunstig uit (†). Maar desniettemin zochten zij en andere opregte belijders van het Evangelie den toeſtand dezer verdrukte menſchenklasſe te verbeteren. En werkelijk zag men zulks, hoe verder zich het Christendom uitbreidde, des te beter gelukken. Tot losſing van gevangenen werden er door deszelfs voorſtanders reeds vroeg kasſen aangelegd. Niet zelden gebeurde het ook, dat men door beginſels van Godsdienst gedreven, de vrijheid aan zijne ſlaven ſchonk. Zelfs werd door KONSTANTIJN en zijne opvolgers deze en gene wet gegeven, die derzelver vrijlating gemakkelijker maakte, of het lijden, dat zij te dragen hadden, eenigermate verzacht-

(*) CHATEAUBRIAND, *Génie du Christianisme.* Tom. IV. p. 383, 384. *Bruxell.* 1820.

(†) Bij CHRYSOSTOM. ad 1 *Cor.* VII: 21, en anderen is de dwaling ontſtaan uit misverſtand van deze plaats, waar de meening van PAULUS ſchijnt te zijn: *maar indien gij ook u zelven kunt vrijmaken* (langs onbehoorlijke wegen, wil hij zeggen); *bedien u liever van uwen tegenwoordigen ſtaat, dan dat gij dit doen zoudt!* Voorts zie men IGNAT. *Ep. ad Polyc.* cap. 4. TATIAN. *Orat. contra Graec.* p. 150. *Col.*

zachtte (*). Evenwel zou men zich deerlijk vinden te leur gesteld, als men den *Codex* van THEODOSIUS met verwachting, dat men daarin den liefderijken geest van het Evangelie overal zou zien doorstralen, opsloeg. De verordeningen ten beste der slaven, die ons in denzelven voorkomen, zijn inderdaad weinige, als wij ze tegen de zoodanige rekenen, waarin hun harde straffen wegens hunne misdrijven worden opgelegd. Daarenboven worden ons hier onderscheidene soorten van wreedheid, welke men hun nog in de vierde eeuw als te hunner oefening of kastijding heeft aangedaan, voor oogen gesteld (†). Onder alle Christen Keizers was het eigenlijk eerst JUSTINIAAN, die iets van aanbelang tot verzachting van derzelver lot toebragt (§). Doch ook deze hield door zijne wetten de slavernij nog in stand, even gelijk die in de Westersche deelen van het Rijk, welke de *Germanen* overmeesterd hadden, tot op hunne komst was in stand gebleven.

Zoo hadden deze barbaren van het Noorden de gelegenheid, om een kwaad uit te roeijen, hetwelk men tot dus verre, ongevoelig voor den eisch van het Christendom, in de maatschappij had laten voortgaan. Doch zij waren er nu nog bij lange na niet

(*) DE RHOER. l. c. p. 72, 73, 117 sqq.

(†) Lib. IX. Tit. 12. *De emendatione Servorum.*

(§) DE RHOER. p. 118 sqq.

niet voor geſchikt, om die weldaad aan de wereld te bewijzen. Zij zelven kwamen in het Westen met ſlaven van onderſcheidene ſoort: gevangenen, in den oorlog buit gemaakt; kinderen van dienstbare ouders; ſtamgenooten, die uit eigene beweging hunne vrijheid hadden opgeofferd. Weldra vermeerderden zij het getal hunner onderhoorigen, door zich een aanmerkelijk deel derzulken, welke de oude bewoners des lands bezaten, toe te eigenen. Gelijk dit met hunne vroegere zeden overeenkomstig geweest was; zoo begunstigden het hunne wetten, toen zij beſchreven werden. Die van KAREL *den Groote* deden hen, die zich in den dienstbaren ſtand bevonden, ook op geene verkrijging der vrijheid hopen. Te zijnen tijde werden er in de voornaamſte ſteden van het Rijk markten gehouden, waarop men met dezelve openlijk handel dreef: en dit bleef in gebruik onder zijne opvolgers. Hunne talrijkheid kan men genoegzaam opmaken uit zoo vele tot nu toe bewaarde brieven van overdragt, volgens welke zij te gelijk met roerende en onroerende goederen van de eene hand in de andere gekomen zijn. Onder die volken, welke zich van tijd tot tijd aan de Kerk aanſloten, was de ſlavernij niet minder gewoon, dan onder de afſtammelingen van hen, die het Westerſche Keizerrijk veroverd hadden. De Kerk zelve hield die, zoo ten dienste harer landerijen, als met andere bedoelingen, ſteeds in praktijk. Slechts één monnik, zegt PLANCK, heeft zich daartegen verzet, de beroemde Abt van het Klooster

Stu-

Studium, THEODORUS. Dit zij nu te ſtout geſproken; evenwel waren er zeker ſlechts weinige ſtemmen, welke zich verhieven. En in allen gevalle werden die niet gehoord, zoodat wij deze vernedering der menſchelijke natuur, bij den aanvang der kruistogten, nog overal in de Christenheid gewettigd zien (*). Doch in eene maatſchappij, welke langzamerhand uit de barbaarschheid tot de Beſchaving moest overgaan, was er ook niets anders te verwachten. Genoeg, zoo wij, bij het beſchouwen van die tijden maar ontdekken, dat de beginſelen dier Beſchaving wezenlijk in werking zijn geweest. Welaan! onderzoeken wij onpartijdig, wat wij te dien opzigte als waarheid mogen aannemen!

Het is te dezer dagen hoogst moeijelijk, zich van de ſlavernij, zoo als die in het Westelijk *Europa* gedurende de eerste helft der middeleeuw gebruikelijk is geweest, regte begrippen te vormen. Zullen wij ROBERTSON gelooven; dan moeten zij, die daaraan onderworpen waren, een allerbeklagelijkst lot gehad hebben (†). Maar onze landgenoot MEIJER toont met de ſtukken aan, dat die vermaarde Schrijver daardoor aan het dwalen is geraakt, dat hij noch de R*omeinſche* wetten van de *Germaanſche*, noch de verſchillende tijden van elkander onder-

(*) PLANCK. II B. s. 345 ff.

(†) T. a. p. II D. bl. 49 volgg.

derscheidde (*). Hij stemt ook met SISMONDI (†) en anderen daarin overeen, dat de slaven onder de *Germanen* en derzelver afstammelingen een veel zachter juk te dragen hebben gehad, dan onder de *Romeinen* (§). Doch tracht hij het nu alleen uit de zeden en gewoonten dier volken te verklaren, dat deze vernederde menschenklasse onder hen minder ongelukkig is geweest; dan meenen wij den beroemden man te moeten tegenspreken. Zeker had de slavernij bij hen van oudsher, zoo veel wij uit TACITUS (**) kunnen opmaken, dat verachtelijk aanzien als elders niet, daar alle persoonlijkheid bij dezelve niet was uitgesloten. Maar er waren toch onder hunne slaven verschillende rangen: en de gevangenen deelden althans niet in de voorregten, welke zij genoten, die zich aan de dienst van Edelen of Vrijen uit eigene keus verbonden hadden. Dit onderscheid bleef zoo, toen zij zich in het Westen neêrzetten. Bovendien mogten zij daar al aan den overheerden landzaat de vrijheid gunnen; er is echter geen twijfel aan, of zij lieten de onderhoorigen, die zij van denzelven overnamen, in den stand blijven, waar-

(*) *Esprit, origine et progrès des institutions judiciaires des principaux Pays de l'Europe.* Tom. I. p. 428.

(†) T. a. p. Tom. I. p. 82.

(§) T. a. p. 120 en elders. Verg. CANCIANI. Tom. II. p. 42.

(**) *German.* cap. 24, 25.

waarin zij ze vonden. Zij hadden er derhalve zoo wel tot de verrigting van huiſelijke diensten, als tot den akkerbouw. En waren dezen veel menigvuldiger bij hen dan genen; zij konden ze nu eigenlijk eerst regt gebruiken, wijl ze nu eerst een' vasten grond bezaten (*). Voor zoo veel wij licht in deze donkere zaak hebben, was het voornaamſte, hetwelk in het Westen uit hunne oude zeden en gewoonten voortvloeide, dat daar almede onder de ſlaven eene klasſe werd ingevoerd, die alle perſoonlijkheid niet ontbeerde. Ook verdroegen die zeden en gewoonten zich niet met de uitoefening van velerlei wreedheden, welke onder de *Romeinen*, vooral van de regering der Keizers af, had plaats gegrepen. Bedriegen wij ons, of treffen wij hiervan eene ſprekende proeve aan in eene gebeurtenis der achtſte eeuw: dat, namelijk, de *Venetianen*, de afſtammelingen van *Romeinen*, die voor de vreemde volken gevlugt waren, met behulp van Joden, de kinderen van hunne ouders wegſtalen en de jongens ontmanden, om ze in *Afrika* aan de *Saracenen* te verkoopen; maar

(*) Over dit een en ander zie men MURATORI. *Ant. Ital. Med. Aevi.* Tom. I. Diss. 14. MONTESQUIEU, *de l'Esprit des Loix.* Liv. XV. ch. 9 s. s. PFISTER. t. a. p. s. 155, 294. en den geleerden MEIJER zelven p. 120 s. s. 274 s. s. Merkwaardig is de brief (CASSIOD. *Varr.* Lib. III Ep. 43), waarin THEODORIK de oude bewoners des lands als *Romeinen* bij hun regt op de ſlaven handhaaft.

maar dat de Vorsten der *Germanen* tegen dit gruwelijk bedrijf de ſtrengſte maatregelen namen (*)? Voor het overige hadden die *Germanen*, na hunne komst in het Westen, het gebruik, om met hunne ſlaven, en wel bijzonder gevangenen, een' buitenlandſchen handel te drijven, aangehouden, en dit werd eerst met der tijd tegengegaan (†). Het was het gevoel van menſchelijkheid, hetwelk in nog half barbaarſche gemoederen te luide ſprak, om zulk een ſchrikkelijk ongelijk nog langer te dulden, en hetwelk alleen door het Christendom was opgewekt geworden. Ja het Christendom werkte zoo wel zigtbaar als onzigtbaar tot verbetering van het lot der ſlaven. Nadrukkelijk verzette het zich tegen het willekeurig dooden derzelven, hetwelk wij uit den ijver, waarmede men hen te keer ging, beſluiten mogen, dat nog maar al te veel in praktijk gebleven was (§). Zoo roeide het in het Noorden ook het hei-

(*) LEO. t. a. p. I B. s. 223 f f.

(†) CANCIANI. Tom. IV. p. 40, waar men eene *Burgondiſche* wet vindt, ook door MEIJER p. 137 te regt aangehaald. Daarenboven zie men Tom. II. p. 395. Tom. IV. p. 360.

(§) HARDUINI *Concilia*. Tom. II. p. 1005, 1051. MEIJER haalt p. 427 twee wetten van ALFRED aan, die bij CANCIANI. Tom. IV. p. 245 vinden kan; maar dit zijn eigenlijk wetten van MOZES, *Exod.* XXI: 20 volgg. die in allen gevalle vooronderſtellen, dat het willekeurig doo-

heidenſche gebruik uit, om bij den dood van den meester deszelfs onderhoorigen van kant te maken, ten einde die hem tot gevolg naar de onderwereld verſtrekken zouden (*). En niet minder ijverde het tegen verkoopen van menſchen aan vreemdelingen, om ze tot offers voor de afgoden te doen dienen (†). Waar het gebied der Kerk werd uitgebreid, zocht men een' ieder afſchrik van zulke gruwelen in te boezemen. Vooral verzachtte de Kerk het lot der ſlaven, van dat zij hen onder de Geestelijkheid opnam, welke nu weldra, voor een groot gedeelte, door lieden van dien ſtand werd uitgemaakt. Dit bragt een veel gunstiger gevoelen nopens den ſtand zelven in omloop, dan er te voren geheerscht had. Hier en daar kregen zij, die te voren onder het juk der vernedering gezucht hadden, een aanmerkelijk gezag in de maatſchappij en dus ook geen' geringen invloed, om ten beste dier ongelukkigen, welker lotgenooten zij te voren geweest waren, werkzaam te zijn (§). Het is zoo, door hunne opneming onder de Geestelijkheid waren de ſlaven eigenlijk nog niet vrij geworden. Maar het

dooden der ſlaven nog niet had opgehouden, gelijk de geleerde man zelf erkent.

(*) ECKHART, *Commentarii.* p. 406.

(†) CANCIANI. Tom. III. p. 88, 89. PFISTER. I B. s. 397.

(§) Hierover klaagt zelfs THEGANUS. l. c. cap. 20.

het was toch een trap, die daartoe leidde. Langzamerhand begon men te begrijpen, dat het onbetamelijk was, kerkedienaars te hebben, die nog aan de dienst van menſchen verbonden waren. Mannen van naam verhieven daartegen hunne ſtem. Vorsten gaven het bevel uit, dat men hen, die men verwaardigde, om geestelijken te worden, ook van alle banden behoorde te ontſlaan. Eindelijk kwam het zoo ver, dat de ſlaaf op zijne vrijheid rekenen kon, wanneer hij het daarheen wist te leiden, dat hij in dien ſtand werd ingewijd (*). Maar nog in een ander opzigt was de Godsdienst er toe bevorderlijk, om het leed te verminderen, hetwelk de ſlavernij veroorzaakte. Zij vermaande heeren en vrouwen niet alleen tot zachtmoedigheid jegens hunne onderhoorigen (†). Zij ging het niet alleen tegen, dat men iemand van de eens verkregene vrijheid weder beroofde (§); maar zij prees het ook als een werk van verdiensten aan, dat men ze van de harde dienstbaarheid verloste (**). En niet alleen

(*) Bouquet. Tom. VI. p. 101, 142. Canciani. Tom. II. p, 250, 251. Planck t. a. p. s. 159 f. 348 ff.

(†) Jonas van *Orleans* beriep zich daartoe op de gelijkheid der menſchen voor God, *de Institut. Laical.* cap. 22. l. c. p. 296, 297.

(§) Agobardi *opera*. Tom. I. p. 279 sqq.

(**) Merkwaardig zijn de volgende woorden, door den Abt smaragdus, *Via Regia*, cap. 30. l. c. p. 253, tot

leen geschiedde dit met woorden; maar zij wekte edele mannen tot zulk eene barmhartigheid op, ten einde die voor tijdgenooten en nakomelingen tot voorbeelden zouden strekken. Onder de weldaden van ELIGIUS was deze geene van de minste, dat hij door zijn geld de banden der gevangenen slaken deed (*). In *Engeland* kocht AIDANUS de slaven vrij om ze tot den Geestelijken stand te verheffen (†). Zoo verloste Paus ZACHARIAS, offchoon hij geen man van vermogen was, er vele van die ongelukkigen, welke de *Venetianen* naar *Afrika* vervoeren wilden (§). Zoo ontsloegen Koningen en Vorsten hen van de dienstbaarheid, wanneer zij hunne dankbaarheid voor den eenen of anderen hun toegebragten zegen openlijk wilde doen blijken (**). Er waren mannen, die deze liefdadigheid niet eens, maar van tijd tot tijd uitoefenden,

zoo

LODEWIJK *den vrome* gerigt: *Om deszelfs* (Gods) *groote liefde is een ieder verpligt zijne slaven vrij te maken, overwegende, dat ze niet de natuur, maar de schuld aan hem onderworpen heeft, en te gelijk, dat zoo men* [hen] *vrij zal hebben gesteld, men zelf* [van de straf der zonde] *zal vrij gesteld worden.*

(*) S. ELIGII *Vita.* Lib. I. cap. 10. l. c. p. 81.

(†) BEDA. Lib. III. cap. 5.

(§) ANASTASIUS, *Bibl. de vit. Pontif.* Tom. I. p. 191.

(**) GREGOR. *Turon.* Lib. VI. cap. 23. CANCIANI. Tom. II. p. 218.

zoo als BENEDICTUS van *Aniana*, aan welken men geenen dienstbare tot geschenk geven kon, of die kreeg aanstonds de vrijheid (*). Doch waartoe enkele voorbeelden aangehaald? Wij behoeven de Schriften uit de eerste helft der Middeleeuw slechts ter loops in te zien, om het vrijlaten van slaven als iets te leeren kennen, hetwelk dagelijks voorviel. Dit gold zoo wel dezulken, die binnen 's huis, als die op het land dienden. En wil men weten, wat de menschen daartoe bewogen hebbe; men leze de vrijbrieven, die nog voorhanden zijn: en men zal bevinden, dat de Godsdienst de voorname drijfveder is geweest (†). Het is waar, men deed zoodanige liefdedaden, om daardoor begane zonden uit te wisschen, of zich den weg naar den hemel te banen, of ook door den waan misleid, dat de tijd van de voleindiging der wereld nabij was. Maar ergeren wij ons niet te zeer aan bijgeloovigheden, welke die dagen natuurlijk met zich hebben gebragt, waarin de beginselen der Beschaving van uit de barbaarschheid voortkwamen! Verblijden wij ons veel liever, dat zij hebben medegewerkt, om Rijken en Gemeenebesten te stichten,

(*) MABILLON, *Acta ord. Bened.* Tom. I. Saec. IV. p. 196 sqq.

(†) GUIZOT heeft dit *Leç.* VI. p. 12 reeds opgemerkt. De bewijzen vindt men bij ROBERTSON t. a. p. bl. 112 sqq. en bij D'ACHERY, BOUQUET, PISTORIUS allerwegen.

ten, waarin zachter en edeler gevoelens heerschten, dan de oude volken gekend hadden! Zoo is *Europa* voorbereid geworden, om in latere eeuwen dien zegen te genieten, dat de flavernij door geene Christenen meer op zijnen eigenen bodem gedreven werd; dat de dienstbare klasfe, aan menig oord, in dezelfde regten als heeren en vrouwen deelde; dat ook de geringere ftanden, als zoodanig, uit hunne laagte oprezen (*); dat het huifelijk leven zijn kon, wat het naar den eisch van het Evangelie wezen moet: het leven in eene kleine maatfchappij, welke vereenigd is door den band der liefde. En wanneer in die landen van dit werelddeel, waar de Zedelijke en Godsdienstige Befchaving nog niet genoeg is doorgedrongen, de lijfeigenen eenmaal tot vrijen zullen geworden zijn; dan zullen zij de vrucht van het zaad inoogften, hetwelk in de eerfte helft der Middeleeuw reeds wortel gefchoten heeft, maar langen tijd, door nog te veel gebrek aan licht en warmte, niet heeft kunnen opwasfen en rijpen.

Er is nu nog overig, aan te wijzen, hoe de beginfelen der Zedelijke en Godsdienstige Befchaving, van de flooping des Westerfchen Keizerrijks tot aan de kruistogten, op *het maatfchappelijke leven* in *Europa* gewerkt hebben. Doch wij bevinden ons eenigermate in verlegenheid, om tot de vervulling van die taak over te gaan. Het gevoelen van menigen Ge-

(*) Broes t. a. p. bl. 207.

Geleerde, waarbij zich onze MEIJER (*) ook gevoegd heeft, dat deze tijden slechts tijden van verval zijn geweest, komt nergens meer in aanmerking dan te dezer plaatse. En zelven kunnen wij niet ontkennen, dat wij geene grovere afwijkingen van Zedelijke en Godsdienstige Beschaving ontwaar worden, dan in het toenmalige maatschappelijke leven. Maar desniettegenstaande willen wij beproeven, hoeverre wij het brengen kunnen. Ons bestek veroorlooft ons niet elken Staat afzonderlijk te beschouwen. Wij moeten ons vergenoegen met het geven van een algemeen overzigt, of liever met het stilstaan bij eenige bepaalde punten, die sommige volken en eeuwen meer dan andere betreffen. Doch, alles zaamgenomen, hopen wij, dat wij duidelijk genoeg zullen doen zien, op welk eene wijze toen reeds de beginselen der Beschaving gewerkt hebben. *Vier bijzonderheden* schijnen vooral onze opmerkzaamheid te verdienen: de strijd tegen de verstoring van rust en vrede, de bevordering der bijzondere belangen boven de algemeene, de openbare tentoonspreiding van het geloof aan eene Hoogere magt, de beoefening van allerlei Christelijke deugden.

Beschouwen wij de *Germanen*, die het Westersche Keizerrijk gesloopt hebben; van hunne eerste verschijning in het Oosten af vertoonen zij zich, ge-

(*) T. a. p. p. 243 ss.

gelijk ook hun naam uitwijst, als krijgsvolken (*). In twist en verdeeldheid geraakt, scheuren zij zich weldra in partijen, en verdringen, ja beoorlogen zij elkander met onstuimige drift. Aan de *Romeinen* hebben zij, al dienen zij hen ook van tijd tot tijd als bondgenooten, een' onverzoenlijken haat gezworen, en tegen dezen is dus vooral hun zwaard gewet. Nu wordt het eene land na het andere door hen met geweld overmeesterd. Rooven, plunderen en bloedstorten is een dagelijksch bedrijf. In menig oord gaat het zoo toe, als ware het op de verwoesting van den vruchtbaren grond en op de ontvolking van het Westen aangerigt. Alles geraakt in de uiterste verwarring. Nog na den val van het Keizerrijk rukken er van tijd tot tijd nieuwe horden tot bestrijding van vroegere veroveraars aan: en die verrijken zich niet alleen met den behaalden buit; maar voldoen ook aan hunne heerschende zucht tot oorlogen (†). Wat wonder nu, zoo zij maatschappijen gesticht hadden, welker grondslagen op overheersching en vijandschap tegen geheel het menschelijk geslacht rustten? Zulk een staat was datzelfde *Rome* geweest, waaraan zij nu weêrwraak oefenden voor het onregt, dat het van eeuwen her bedreven had. En letten wij op den geest van geweldenarij, die er tot de kruistogten toe in de

(*) Men zie over dit punt vooral BILDERDIJK t. a. p. I D. bl. 113 volgg.

(†) JORNANDES l. c. cap. 57.

de nieuw opgeworpene Rijken en Gemeenebesten geheerscht heeft; herinneren wij ons, hoe wreedaardig en menigvuldig de oorlogen geweest zijn, die zoo wel door naburige burgten en steden tegen elkander, als door volken tegen volken gevoerd werden; denken wij eindelijk aan de pogingen, door KAREL *den Groote* en andere Vorsten in het werk gesteld, om hun gebied zoo veel mogelijk uit te breiden; dan zouden wij zeggen, dat niet alleen de *Germanen*, door welke het Keizerlijk gezag vroeger of later vernietigd is geworden, maar ook de *Franken*, *Friezen*, *Saksers* en anderen het voorbeeld der *Romeinen* hebben willen navolgen. Doch slaan wij de handelingen van *Europa's* bewoners in de eerste helft der Middeleeuw naauwkeuriger gade; wij zien in het maatschappelijke leven een beter beginsel werken. Na hunne komst in het Westen woningen en akkers verkregen hebbende, zetten zich de barbaren aldaar neder, om ze als eene erfenis aan hunne kinderen en afstammelingen na te laten. Het bleek, dat zij alleen een Vaderland gezocht hadden, en, nu dit hun was te beurt gevallen, niets vuriger begeerden, dan het ongestoord te blijven bezitten en den vrede te bewaren (*). Hunne eerste en voornaamste zorg besteedden zij aan den akkerbouw, dien zij nu niet meer als vreemdelingen

(*) Tot eene proeve leze men den brief van THEODERIK aan KLOVIS, bij CASSIODORUS, *Varr.* Lib. III. Ep. 4.

gen dreven. Bij den akkerbouw voegden zij weldra de veeteeld, het fabrijkwezen en den koophandel; hetzij ze die van de oude bewoners des lands overnamen, of zelven met der tijd leerden invoeren. Zij leidden een geheel ander leven, dan zulke volken gewoon zijn te doen, die de vervulling hunner behoeften met het zwaard zoeken. De kinderen traden te dezen opzigte in het voetſpoor hunner ouders: kindskinderen en nakomelingen volgden. Werden er oorlogen gevoerd, deze waren doorgaans meer van een' verdedigenden, dan van een' aanvallenden aard, zelfs die van KAREL *den Groote* en van de HENDRIKS en OTTO's niet uitgeſloten. De woeste volken wilde men van zijn land afkeeren, of den uittogt op roof voor altijd beletten. Zoo ontſtond er eene maatſchappij, die hare welvaart in de bewaring van rust en vrede ſtelde. Doch zulk eene orde van zaken laat zich niet verklaren, ten zij wij dezelve, voor een aanmerkelijk gedeelte, aan den invloed des Christendoms toeſchrijven (*). Van hier, dat volken, die, zoo als de *Sakſers*, voorheen van het rooven of zeeſchuimen hun beroep gemaakt hadden, er niet minder door de kracht van die Godsdienst, dan door de wapenen van KAREL en deszelfs opvolgers, toe

(*) Zoo oordeelde reeds BEDA aan het ſlot zijner Kerkelijke Geſchiedenis (Lib. V. cap. 24.), bij het vermelden van den ſtaat des vredes, waarin de *Angelſakſers*, *Picten*, *Scoten*, ook zelfs de *Britten*, ten jare zeven honderd een en dertig, onderling verkeerden.

toe gebragt werden, om zich door handenarbeid hunne nooddruft aan te fchaffen. Wat de *Normannen* betreft, meer dan twee eeuwen lang deden zij, daar jagt en vischvangst ter vervulling hunner behoeften te kort fchoten en de landbouw zoo wel als ieder ander nuttig bedrijf bij hen in verachting ftond, hunne invallen in menig gewest van *Europa*, en wel, gelijk HUME te regt aanmerkt (*), als zeefchuimers en plunderaars, niet als veroveraars. Zij begingen overal ongehoorde wreedheden en toonden een' onverzoenlijken haat tegen al wie Christen was: waarom zij in oude fchriften, te hunner onderfcheiding van anderen, zeer dikwijls den naam van *heidenen* dragen (†). Al vestigden zij

(*) *The History of England.* Vol. I. p. 144.

(†) *Pagani.* Met dien naam ftaan zij ook tusfchen *Friezen*, *Galliërs*, *Britten* in, bij ASSER, *De* ALFRED. *Reb. Gest.* apud CAMDEN, *Anglica*, *Hibernica* &c. p. 13. waar SCHLOSSER, t. a. p. II B. 2 Abth. s. 41 te onregt aan het Sakfifche *Ceorle* (*kerel*), *de laagfte klasfe der boeren*, wil gedacht hebben. ASSER zelf geeft, door geheel zijn gefchrift heen, aan de *Normannen* denzelfden naam. Onder dezen komen zij ook elders voor, als bij BOUQUET. Tom. X. p. 188, 213, waar zij daardoor van de *Britten* onderfcheiden worden: en even zoo bij PERTZ, *Monumenta Germaniae Historica*, Tom. I. p. 587. Tom. II. p. 301. De blijken van hunnen haat tegen het Christendom, dien zij aan Kloosters

zij hier of daar voor eene poos hunne woonplaats; zij volhardden toch bij hunne onmenschelijkheid, zoo lang zij de dienst van *Odin* bleven aanhangen. En dit was het geval met velen, offchoon zij zich hadden laten doopen: terwijl anderen weêr openlijk tot het heidendom terugkeerden (*). De verwoestingen te land en ter zee duurden derhalve steeds voort, nadat het Christendom onder hen aanmerkelijken opgang gemaakt had. Ja hetzelve kon hunnen euvelmoed zoo weinig bedwingen, dat zij, nog ten tijde van WILLEM den *Veroveraar*, steeds tot muiterij, oproer en allerlei ondeugendheid gereed waren, en, werden zij niet met strengheid geregeerd, elkander verscheurden en verslonden (†). Maar gelijk echter de gebrekkige belijdenis van die Godsdienst bij hen, in meer dan één opzigt, niet geheel onvruchtbaar was; zoo behoorde derzelver algemeene aanneming ook onder de voornaamste oorzaken, dat zij van het uitvaren op rooftogten lang-

za-

ters en Monniken, Kerken en Geestelijken deden gevoelen, vindt men aldaar Tom. I. p. 368, 518, 519, 535, 569, 604 en allerwegen in overvloed.

(*) THIERRY, *Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands.* Tom. I. p. 129 s. s. en elders.

(†) Althans worden deze woorden aan WILLEM in den mond gelegd door ORDEVICUS VITALIS, *Hist. Eccles.* Lib. VII. bij DUCHESNE, *Hist. Norm. Scriptt.* p. 656.

zamerhand afzagen en eene geregelder leefwijze aanvingen (*), Het jaar duizend en tien was, naar de vrij eenparige overeenſtemming der Schrijvers, het laatſte, dat ons Vaderland door deze plaag getroffen werd, en nu duurde het niet lang, dat andere deelen van *Europa* er ook van bevrijd waren. De landingen, die zij in *Sicilië*, *Italië*, *Engeland* en elders als Christenen deden, mogten ook nog met het bedrijven van vele gruwzaamheden gepaard gaan, maar deze hadden echter een geheel ander doel. Zij zetten zich daar met der woon neder en vestigden er nieuwe Staten (†). Langzamerhand gewenden zij zich ook aan de verrigting van nuttigen arbeid, die bij de bewaring van rust en vrede alleen naar wensch ſlagen kan. Hunne Opperhoofden maakten zich, tot een' WILLEM den *Veroveraar*, toe, aan die bewaring van rust en vrede verdienſtelijk (§). Zoo hielpen zij, offchoon zelven nog onbeſchaafd, dien geest van Beſchaving, wel-

(*) KANUT *de Groote* reisde, volgens zijn eigen zeggen, naar *Denemarken*, om vrede en wel een' vasten vrede met alle vijandige volken te ſtichten. GUILIELM. *Malm.* Lib. II. cap. 11. Zie voorts VAN BOLHUIS, *de Noormannen in Nederland.* bl. 202.

(†) KOCH, *Tableau des révolutions de l' Europe.* Tom. I. p. 79 s.s.

(§) HALLAM. Vol. II. p. 431. LAPPENBERG I B. s. 466 ff. Verg. THIERRY. Tom. I. p. 234 s.s.

welken zij te voren beſtreden hadden, in de maatſchappij aankweeken. Voorts hadden zij door die beſtrijding, ja wel, veel kwaads aangerigt, maar toch ook op meer dan ééne wijze, zonder zulks te willen, het heil van *Europa* bevorderd. Waar men tot dus verre het werk alleen op ſlaven had laten aankomen, moest men nu dikwijls zelf de handen uitſteken, wilde men niet van honger en gebrek vergaan. De drift tot jagen en vogelvangen, die zich, even als eene aanſtekende ziekte, onder groot en klein verſpreid had, moest men leeren matigen, om door een meer ſtil en geregeld bedrijf in zijnen nood te voorzien. Daar en boven moest men met elkander eene naauwe burgerlijke gemeenſchap aanknoopen, om den zoo geduchten vijand, die tegen elken bezitter van geld en goed in het bijzonder oorlog voerde, te weren of af te ſchrikken. Ook zag men nu hier en daar reeds eene zekere ſoort van ſtaande krijgsmagt, welke, hoe bedenkelijk op zich zelve (*), voor de veiligheid van den Staat onontbeerbaar is, zoo lang er in de nabuurſchap volken zijn, die de wereld niet in rust kunnen laten. Burgten en kasteelen tot vaste wijkplaatſen te bouwen, ſteden op te rigten en ze met muren te omringen, was almede een arbeid, die door de invallen der barbaren bevorderd werd, wijl men zich gedrongen voelde, om voor de gemeene behoudenis te zorgen. Zoo werden zulken, die voorheen

(*) SISMONDI. Tom. I. p. 94, 95.

heen de karaktertrekken van onbandigheid, wispelturigheid en luiheid vertoond hadden, aan gezette werkzaamheid gewend, zonder welke het onmogelijk is, dat Zedelijkheid en Godsdienstigheid regten invloed hebben. Waarom zouden wij er niet bijvoegen, dat de vervolgingen, welke de booze vijand tegen de Kerk aanrigtte, voor menigeen, bij wien het geloof nog niet genoeg geworteld was, te zijner bevestiging in hetzelve diende? Mogelijk bedoelde LOTHARIUS dit, als hij zeide, dat de bekeerde *Sakſers* en *Friezen*, om de nabuurſchap der heidenſche *Normannen* en *Obotriten*, vast in het geloof ſtonden (*). En maakte ook de plaag, waaronder het eene geſlacht na het andere gebukt ging, de gemoederen niet vatbaarder voor de praktijk van het Christendom, dan zij te voren geweest waren (†)? Dit was inderdaad te noodiger, daar wij

(*) Evenwel voegde hij er bij, dat een gedeelte derzelver daardoor in gevaar was van afvallig te worden: en van zulk een' afval vinden wij ook verſcheidene proeven. Zie PERTZ. Tom. I. p. 465, 486. Tom. II. p. 677.

(†) Mogt men met den Heer VAN BOLHUIS t. a. p. bl. 249, 250 inſtemmen, dat de Hoogl. YPEY t. a. p. I D. bl. 263, 264 de voordeelen, die uit de invallen der *Normannen* zijn voortgevloeid, vergroot heeft; het bovenſtaande, gelooven wij echter, dat iedereen als waarheid zal moeten erkennen. In hoe verre het aan de Kerkhervorming dienstbaar zij geweest, dat de *Normannen*

wij van de maatschappij dier tijden, wanneer wij haren innerlijken toestand gadeslaan, toch niet zeggen kunnen, dat zij ver in die praktijk gekomen is. Wie zal de binnenlandsche oorlogen, of de jammeren, die er door onderlingen twist van familiën verwekt zijn, optellen? Wie zal zoo veel leeds beschrijven, als bloedwraak en tweegevecht, die overblijfsels van de oude zeden der *Germanen*, veroorzaakt hebben? Maar wie is nu aan den anderen kant blind genoeg, om uit de schriften, die de eerste helft der Middeleeuw betreffen, niet duidelijk te zien, dat er toen in de Christenheid ook een geest gewerkt heeft, die zich tegen al dit kwaad verzette? Inzonderheid was het de Godsdienst, die hare stem tegen de verstoring van rust en vrede hooren liet (*). En gelijk zij vaak door haren invloed eenen weêrklank vond in de wetten, van Staatswege uitgevaardigd (†); zoo leerde menig-

mannen zich in *Engeland* en elders gevestigd hadden, zullen wij eerst in het *Vierde Deel* dezes werks kunnen nagaan. Intusschen zie men VREEDE, *de origine atque incrementis libertatis Anglorum.* p. 15 sqq.

(*) GUIZOT, *Leç.* VI. p. 17. Een treffend voorbeeld van zoodanige bevrediging der Koningen en volken door zekeren THEODORUS geeft BEDA Lib. IV. cap 21.

(†) CASSIOD. *Varr.* Lib. VII. Ep. 3. CANCIANI, Tom. I. p. 159, 201. Tom. III. p. 145, 217, 298, 377, 395. Ook in *Rusland* werd, na dat het Christen-

nigmaal de uitkomst, dat het haar niet overal aan zulken invloed ontbrak (*). Evenwel was de groote menigte er nog niet toe berekend, om zich gewillig aan haar geleide over te geven. Vooral hechtte men, naar voorouderlijk gebruik, te zeer aan het vuistregt, om het gemakkelijk te laten varen. Nu was het nog een troost, dat er, insgelijks overeenkomstig het gebruik der oudheid, op elke schending van iemands persoon of eigendom vaste geldboeten gesteld waren, en dat de maatschappij den beleediger, die dezen zoenprijs opbragt, van zijne veiligheid verzekerde. Dit stuitte althans het inwortelen eener onverzoenlijke veete, die den misdadiger vervolgde, tot dat zij zich door het wraaknemen aan deszelfs goed of bloed bevredigd had. *Intusschen* deed het in die landen de meeste vrucht, waar men het had weten in te voeren, dat er steeds eene bepaalde manschap was, die voor de verschuldigde pen-

tendom daar was aangenomen, volgens STRAHL. I B. s. 173, de bloedwraak van Staatswege verboden en daarvoor eene geldstraf in de plaats gezet.

(*) Ten voorbeelde diene Keizer HENDRIK III, die in eene Kerkvergadering openlijk verklaarde, dat hij al de hem aangedane beleedigingen vergaf, een' ieder vermaande en bad hem daarin na te volgen, en dus doende, eenen vrede stichtte, waarvan men in vele eeuwen niet gehoord had. Zoo getuigt ons een tijdgenoot, HERMANN. *Contract.* in *Chron.* ad. ann. 1043 apud CANIS. Tom. III. p. 267. Verg. PFISTER. II B. s. 174, 175.

penningen tot waarborg ſtrekte (*). Doch waar wetten en regeringen in verval geraakten, verloor ook deze inſtelling veel van hare kracht. Hiervan gaf onder anderen *Frankrijk* eene proeve, onder het bewind van HENDRIK I, wanneer het, gelijk zekere Schrijver zegt (†), door doodſlagen, rooverijen, brandſtichtingen, plunderingen bijna geheel en al verwoest werd. Maar nu trad de Kerk daar te lande met eene nieuwe inſtelling te voorſchijn, die zij een gebod van hooger hand noemde (§). Het was de *Treuga Dei* of *vrede Gods*, waardoor alle weêrvergelding of ontrusting van anderen, wekelijks zekeren tijd, moest ophouden. Het was, om mij zoo uit te drukken, een telkens wederkeerende ſtilſtand van wapenen: en daardoor werd zij aangedrongen, dat men haar aan dagen verbond, op welke 's Heilands lijden, ſter-

(*) MEIJER t. a. p. p. 126 s.s.

(†) *Histor. Franc. Fragment.* apud DUCHESNE, *Histor. Scriptor. Franc.* Tom. IV. p. 86, 87.

(§) Uit de oude zeden der *Germanen* durven wij deze inſtelling niet verklaren, offchoon die jaarlijks, gelijk PFISTER, s. 175, aanmerkt, eenen ſtilſtand van wapenen gehad hebben. Veel nader komt, dat men reeds lang voor het jaar 1041 eene rust van alle oneenigheid op heilige dagen bevolen heeft, zoo als men lezen kan bij HARDUINUS, *Concil.* Tom. VI. Part. 1 p. 845 sqq. Voorts zie men SCHMIDT, *Geschichte von Frankreich.* I. B. s. 276.

ſterven, begrafenis en opſtanding waren voorgevallen (*). Of nu geheel het Westen van *Europa* daaraan evenzeer gehoor gegeven hebbe, durven wij niet beſlisſen. Genoeg, dat zich eerst in *Frankrijk*, daarna in *Engeland* en elders de Staat met de Kerk vereenigde, om er eene algemeene wet van te maken. Genoeg, dat velen ook door eerbied voor de Godsdienst bewogen werden, om de *Treuga Dei* zonder tegenkanting te eerbiedigen (†). Zoo waren dan de koopman, de handwerksman, de akkerman en ieder lid der maatſchappij, ook onderhoorige

ſtan-

(*) Volgens de oorſpronkelijke inſtelling, duurde zij van woensdag avond tot maandag morgen, en dus verre het grootſte gedeelte der week. Op ſommige plaatſen werd er voor dezelve een korter tijd bepaald, zoo als in *Engeland*, waar zij, volgens EDUARDS bevel, ſlechts van zaturdag te negen uren tot maandag morgen, maar echter ook op alle andere heilige dagen moest gehouden worden. Zie CANCIANI. Tom. IV. pag. 333, 334. Daar deze nu veelvuldig waren, moest men een aanmerkelijk gedeelte van het jaar rust hebben.

(†) Onderſcheiden zijn de oordeelvellingen bij PLANCK. III B. s. 534 ff. SISMONDI t. a. p. p. 114, 115 en anderen. Maar men zie vooral DU CANGE, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis.* Tom. VI. p. 1266 sqq. en het *Monitum* bij BOUQUET. Tom. XI. p. 507 sqq. het welk, met de daarop volgende ſtukken, zoowel tot aanvulling als tot ſtaving van het bovenſtaande dienen kan.

ſtanden, er zeker van, dat er een aanmerkelijk gedeelte der week voor geene vervolging te vreezen was, maar men veilig zijnen arbeid verrigten of met de zijnen leven kon. De hiervan uitgezonderde dagen welke tusſchenbeide kwamen, waren daardoor te minder drukkend. En eenmaal genoodzaakt geworden, om de wraakoefening uit te ſtellen, hadden driften en hartstogten tijd gekregen om te bedaren en voor de gevoelens van menſchelijkheid te wijken. Ongelukkig zeker de eeuw, waarin men tot zulke hulpmiddelen de toevlugt moest nemen; maar het was toch een teeken, dat er in het maatſchappelijke leven tegen de verſtoring van rust en vrede geſtreden werd en een geest ademde, die eene betere toekomst voorbereidde.

Wij gaan over tot een tweede punt, dat bij de beſchouwing van de eerſte helft der Middeleeuw onze aandacht tot zich trekt, *de bevordering der bijzondere belangen boven de algemeene.* Toen de *Germanen* in het Westen van *Europa* doordrongen, waren deszelfs bewoners tot zulk eene overſchilligheid voor de welvaart van den Staat vervallen, dat de verovering hun gemakkelijk gemaakt werd. De ſlavernij van eeuwen had den hoogen zin geheel bedorven, en de grootmoedigheid der voorgeſlachten, welke niet geſchroomd hadden hun bloed en al, wat hun dierbaar was, ten beste van het algemeen op te

 of-

offeren, was overgegaan in de kleingeestige zucht, om flechts uit de fchipbreuk des tijds te redden, wat men tot eigen voordeel redden kon. Nu mogten die volken al begrippen van vrijheid met zich overplanten, zoo als de *Romeinen* die niet gekend hadden; de reeds lang verdwenen Vaderlandsliefde konden zij zelven, na onheugelijke jaren als vreemdelingen te hebben omgezworven, niet terug brengen, eer de grond, waarop zij zich thans vestigden, hun door verloop van tijd dierbaar geworden was. Dit konden zij te minder, wijl na hunne komst in deze ftreken de maatfchappij uit een mengelmoes van leden beftond, waarbij de tegenftrijdigfte wenfchen en bedoelingen plaats grepen. Voegen wij er nog bij, dat zij zich in het Westen hebben neêrgezet, om daar te vinden, wat zij elders te vergeefs gezocht hadden, het noodig onderhoud voor zich zelven en de hunnen. En hiermede hadden zij aanvankelijk te veel te doen, dan dat zij in ftaat zouden geweest zijn, hunnen gezigtkring uit te breiden. Het was dus volgens een natuurlijk beloop der dingen, dat de algemeene belangen voor de bijzondere achterftonden, en een angstvallig *Egoismus* de gemoederen der groote menigte vervulde. Tot dus verre hebben wij van het leenftelfel nog niet opzettelijk gefproken; maar hier behooren wij op hetzelve vooral de aandacht te vestigen. Van *Aziatifchen* oorfprong, even als de *Germanen*, was het nu door hen in die landen,

waar-

waarvan zij zich meester hadden gemaakt, overgebragt (*). Het was evenzeer bij de *Franken* en andere volken van denzelfden ſtam, die vroeger of later tot de Christelijke maatſchappij toetraden, in de zeden en gewoonten gegrond. Het verbreidde zich dan ook met der tijd door geheel het Westen van *Europa*, en wel in die vormen, welke het door de omſtandigheden bij onderſcheidene volken gekregen had. Wij achten het hier de plaats niet, om ons met eene breedvoerige beſchrijving of beoordeeling van dit leenſtelſel in te laten. Er is een tijd geweest, waarin er door menigeen niet anders dan met verachting over geſproken werd. En wanneer men het maatſchappelijke leven in het afgetrokkene beſchouwt, moet men wel tot zulk een uiterſte vervallen. Van weêrszijde rustte hetzelve op verpligtingen; voor den leenman, om zijnen leenheer hulde, trouw en hulp te bewijzen; voor dezen, om genen in zijn regt te handhaven en te beſchermen: maar om zulk een verdrag heilig te houden, behoorde de wereld tot eene aanmerkelijke hoogte van Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving geklommen te zijn. Onder de barbaarschheid, die er in de eerſte helft der Middeleeuw heerschte, was dit onmogelijk. De een werd een verdrukker, de ander een wederſpanneling. Het kwaad was te ſchrikkelijker, toen de vorm van het leen zich zoowel

(*) DE SAINT GEORGE, *de Juris feudalis origine Asiaticâ*. p. 20 sqq.

wel tot ambten en voorregten, als tot goederen uitstrekte, en de Kerk hetzelfde stelsel als de Staat volgde. Er was geen einde aan de botsingen, vijandschappen, oorlogen van de grootere of kleinere leenmannen tegen elkander. De Oppermagt werd een speelbal in de hand der *Vasallen*. Tegenstand naar willekeur te bieden namen alle klassen, daar de wet hun geen waarborg voor hunne vrijheid en veiligheid gaf, tot het beginsel, naar hetwelk zij handelden. Die den sterksten arm had, behoefde niet te schromen. In de tiende en elfde eeuw, toen het leenstelsel door alles heengedrongen was, deed de maatschappij zich menigmaal voor als een bajert van verwarring. Zag men nu en dan de orde al voor eene poos herstellen; het was eene pleister op de wonde, zonder dat die genezen werd. Reikhalsde de menigte naar verandering; het oude bleef toch immer voortduren. Het is eene juiste aanmerking van MEIJER (*), dat onkunde en bijgeloof, welk een vorm van bestuur er ook geweest ware, altijd rampzalige gevolgen zouden gehad hebben: maar in die onkunde en dat bijgeloof, waarmede de Zedelijkheid in gelijke verhouding stond, lag ook de oorzaak, dat het bestuur geen' anderen vorm kon aannemen. Het leenstelsel was geene misgeboorte, welke eene blinde noodlottigheid uit de zeden der *Germanen* had doen ontspruiten, maar een gewrocht van dien tijd, voor de toenmalige bewo-

ners

(*) T. a. p. p. 185.

ners van *Europa* onmisbaar, en daarom onder de leiding eener Hoogere magt in dat werelddeel ingevoerd. Toen het gebouw van den *Romeinſchen* Staat voor de menschheid had uitgediend, was het geheel en al uit de gebinsten geraakt en tot een' puinhoop vervallen: nu moest er een nieuw gebouw, van den grond af, worden opgetrokken. Moest dit geſchieden door barbaren, men moest dan ook beginnen, gelijk het kind, dat het hem toegewezen plekje moestuin bezaait, of zijn kaartenhuisje beurtlings opbouwt en afbreekt, of zijn papieren ſchuitje te water brengt. De nog onbeſchaafde volken moesten, om het anders uit te drukken, aan den band gehouden, een tijdperk van dwingelandij en verwarring doorgaan, om eindelijk zoo ver te komen, dat zij eene maatſchappij hadden, die op wet en orde rustte. En waarlijk! hoe zeer wij tegen BILDERDIJK (*) en anderen meenen te kunnen volhouden, dat het leenſtelſel in zich zelve hoo-

(*) Wij hebben boven bl. 303 reeds met een woord aangemerkt, dat BILDERDIJK den tijd van het leenſtelſel voor den gelukkigſten rekent. Het is inderdaad verwonderlijk, dat een man van die geleerdheid en ſcherpzinnigheid zich, ik weet niet, door welk eenen geest vervoeren laat, om tot zulk een uiterſte te vervallen. Wij bejammeren dit te meer, daar hij anders over dit onderwerp t. a. p. bl 113—125, 298—338 zoo veel licht verſpreidt, waarvan wij dankbaar gebruik gemaakt hebben.

hooge afkeuring verdient; hopen wij echter in het *derde deel* dezes werks te zullen toonen, dat zulk eene maatſchappij van wet en orde zich langzamerhand daaruit ontwikkeld heeft. Hier behooren wij ons bij het heil te bepalen, hetwelk uit hetzelve reeds voor de kruistogten voortgevloeid is: en dit brengt ons terug tot hetgeen wij boven nopens het *Egoismus* hebben aangemerkt. „Bij de *Grieken* en *Romeinen*", zegt FERGUSON (*), „was het bijzonder belang niets, het algemeen belang alles." Daardoor ſpreidden zij eene grootmoedigheid ten toon, welke wij thans met eerbied aanſtaren, doch die de noodige vastheid mist, om ſteeds te blijven beſtaan. Er moet voor de Vaderlandsliefde van een volk, zal zij duurzaam, ja, wat meer zegt, zal zij wezenlijk en met Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving verbonden zijn, een grond gelegd worden, waarop zij zich vestigt. Die grond moet daardoor gelegd worden, dat men het algemeene belang met het bijzondere leert vereenigen. Zulks geſchiedde nu werkelijk in de eerſte helft der middeleeuw, en wel vooral door tusſchenkomst van het leenſtelſel. Het leenſtelſel hechtte een ieder aan hetgeen zijne eigene welvaart betrof. Het bewoog vooral den landbouwer, om daarop uit te zien, dat hij zoo veel mogelijk vrucht van den akker inoogstte, en have en goederen ſteeds in rust bezitten mogt. Het bragt eene regeling in het huiſe-

(*) *Essays on the intellectual Power, moral Sentiment, Happines and national Felicity* p. 46.

felijke leven, door een' naauweren band van gemeenfchap te knoopen tusfchen man, vrouw en kinderen. Wel is waar, dit waren nog flechts bekrompen bedoelingen, bij welke het welzijn van den Staat geheel veronachtzaamd werd. Doch daarmede moest de barbaarschheid aanvangen, om hooger te klimmen, en bijzonder en algemeen belang te leeren verbinden. Dan zou men zich wel niet, door eene blinde geestdrift vervoerd, voor het Vaderland opofferen, maar die opoffering zou men zich uit gevoel van pligt jegens dien grond, waaraan men zoo veel te danken had, getroosten, of zelfs uit liefde voor zijn volk boven eigene behoudenis kiezen kunnen. Nu was daarvoor de tijd nog niet rijp, en evenwel zag men uit het leenftelfel reeds eenige heilzame gevolgen voor het maatfchappelijke leven voortvloeijen. De drang der verdrukking, 'waartoe hetzelve de barbaren leidde, verwekte zekere foort van onafhankelijkheid in een aantal naburige gewesten, en daardoor kennis en befchaving (*). De zucht voor vrijheid dreef menigeen aan tot het opbouwen of bevolken van fteden, waar die meer dan op het land genoten werd. Het verlangen, om, ten aanzien van zich zelven en de zijnen veilig te zijn, leerde eensdeels verdraagzaamheid uitoefenen, en maakte anders-

(*) HUME, *Essays and Treatises on several subjects.* p. 52 sqq.

dersdeels een elk op die perſoonlijke tegenweer bedacht, zonder welke een volk in ſlavernij verzinken moet. De betrekking tusſchen den leenheer en den leenman bragt ongemerkt te weeg, dat meer algemeene belangen met de bijzondere zamenſmolten, al waren het ook ſlechts die van een enkel dorp of gehucht. Er ontwikkelden zich eindelijk gevoelens van menſchelijkheid en vele ſchoone deugden, waarin Zedelijkheid en Godsdienstigheid hare werking toonden. Doch dit een en ander is door GUIZOT (*) zoo voortreffelijk uit een gezet, dat wij de pen gerustelijk kunnen neêrleggen.

Letten wij in de derde plaats op de *openbare tentoonſpreiding van het geloof aan eene hoogere magt!* Wij vinden al aanſtonds onderſcheidene, hiertoe betrekkelijke, gebruiken, uit de zeden der oude *Germanen* voortgeſproten. Bij TACITUS komen die volken voor als bij uitſtek genegen tot het inroepen eener Goddelijke beſlisſing in de onzekerheden van het gewone leven (†). Deze neiging bragten zij nu in het Westen, en ſchoon zij hunne gewoonten aan de overwonnelingen niet opdrongen, daar zij hun de *Romeinſche* wetten lieten (§); gingen die echter langzamerhand

(*) *Leçon* IV. vooral p. 11 s.s.

(†) *Germ.* cap. 10. Verg. GRIMM, *Deutsche Rechts-Alterthümer.* s. 909 ff.

(§) SAVIGNY t. a. p. I B. s. 90 ff.

hand tot geheel de maatſchappij over (*). Deze overgang was te gemakkelijker, wijl ook de *Franken*, *Friezen*, *Sakſers* en anderen zich van oudsher aan zoodanige gebruiken gehouden hadden. Evenwel veroorzaakte de tusſchenkomst van het Christendom dit onderſcheid, dat men te voren de uitſpraak van nietige afgoden, of van eene verborgene Oppermagt, tot welke men door een duister gevoel gedreven werd, had ingeroepen; terwijl men dezelve, na dat men wezenlijk afſtand van het heidendom gedaan had, van den Schepper des hemels en der aarde verwachtte. Men verbeeldde zich derhalve dien God als den hoogſten bewindvoerder, die zoo wel in bijzondere als algemeene zaken krachtdadig tusſchenbeide trad, om voor het oog der wereld het onzekere te beſlisſen. Loten en dobbelen ſtrekte nu niet alleen tot een dagelijksch tijdverdrijf, maar daartoe nam men in allerlei aangelegenheden ook de toevlugt, opdat men den wil van den Onzienlijke weten mogt (†). Werd iemand aangeklaagd; men verklaarde hem onſchuldig of ſchuldig, naar

(*) Hoe het in *Italië* zou gegaan zijn, indien de *Ostrogothen* niet ſpoedig door de *Longobarden* waren opgevolgd, kunnen wij niet zeggen. De verordeningen van THEODERIK ten jare 500 waren alleen op het *Romeinſche* wetboek gegrond. SAVIGNY. II B. s. 164 ff.

(†) Zoo verre dreef men de ongerijmdheid, dat men van Bijbelplaatſen, die men toevallig onder het oog kreeg, de beſlisſing nopens tijdelijke belangen deed afhan-

naar dat hij gloeijend ijzer, of kokend water, of eene andere gewaagde proeve al of niet doorstond: en aan zulke regtsplegingen gaf men bij uitstekendheid den naam van *ordalia*, omdat men de uitkomst voor een *oordeel Gods* rekende (*). Zoo liet men van het tweegevecht, dat partijen aangingen, de beslechting hunner zaak afhangen, als geldende de zegepraal voor eene stem des hemels, die het regt tegen het onregt handhaafde. Nu en dan werden deze bijgeloovigheden, of althans sommige derzelve, wel van Staatswege tegengegaan (†); zoo als ook de Kerk, bijzonder in de negende eeuw, daaraan een einde zocht te maken (§): maar de pogingen waren te vergeefs. Het eenige, dat er kon gedaan worden, bestond in de zorg, om de verkeerde praktijken zoo onschadelijk te doen zijn, als mogelijk was. Dit gelukte ten aanzien der ligchamelijke proeven, toen de Geestelijkheid het daarheen leidde, dat derzelver beoordeeling aan haar werd opgedragen. Nu wist zij het

hangen, en dus als met de Heilige Schrift lootte. Zie NEANDER, *Denkwürd.* III B. 1. Heft. p. 88 ff.

(*) Anders droeg alles, waarbij men zich verbeeldde, dat God ter beslissing tusschenkwam, den naam van *Ordale*. Zie DU CANGE. Tom. IV. p. 1373, 1374.

(†) GIESELER. II B. 1 Abth. s. 297, 298. Opmerkelijk is ook de verklaring van LUITPRAND bij CANCIANI. Tom. I. p. 127.

(§) GIESELER. t. a. p. en s. 69. PLANCK. III B. s. 536 ff.

het gewoonlijk zoo aan te leggen, dat die proeven naar haren zin uitvielen: en gesteld ook, dat zulks wel eens rijkelijk vergolden werd; wij besluiten echter uit den ijver, waarmede velen onder haar het misbruik geheel zochten af te schaffen, dat zij doorgaans de onschuld in bescherming genomen heeft (*). Doch wat er ook tot leniging van het kwaad, hetwelk de bijgeloovigheden verwekten, mogt gedaan worden; zij waren en bleven, in de eerste helft der middeleeuw, eene bron van jammer en ellende, die zich over geheel het maatschappelijke leven verspreidde (†). Ééne aanmerking, en wel dezelfde, die wij reeds meermalen gemaakt hebben, moeten wij ook hier maken, te weten, dat zulk een kwaad onvermijdelijk is geweest, toen de *Germaansche* volken nieuwe Staten in het Westen stichtten. Gelijk toch de gebruiken, welke zij nu volgden, uit oude instellingen waren voortgevloeid; zoo konden zij wegens hunne kindschheid in het verstand niet anders, dan die ook als de belijders van het Christendom aanhouden. Daarenboven was de vrees voor eene Hoogere magt, welke met dezelve gepaard ging, het beste hulpmiddel, om driften en hartstogten te beteugelen, zoo lang de heerschappij van zinnelijkheid en verbeelding het nog belette, dat de rede bij hen behoorlijk ontwikkeld werd.

(*) BROES. t. a. p. I D. bl. 204.

(*) Men zie over deze en andere rampzalige gebruiken vooral MEIJER t. a. p. p. 311 s. s. die alles in een helder licht gesteld heeft.

werd. Ja, wat meer is, hier werkten reeds de beginſelen der Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving, voor zoo ver het geloof aan eene alles beſturende Voorzienigheid in geheel de maatſchappij werd ingevoerd, om zijnen weldadigen invloed over alle dagelijksch bedrijf uit te oefenen. Jammer maar, dat dit geloof, waardoor het hedendaagsche *Europa* zich van het voormalige, hetwelk *Grieken* en *Romeinen* gekend hebben, zoo zigtbaar onderſcheidt, in aller hart nog niet is doorgedrongen! Intusſchen leidden daartoe ook nog andere bijgeloovigheden, waaraan men zich in dit werelddeel gedurende de tijden der barbaarschheid overgaf, tot de dwaze geeſelboete toe, welke in de elfde eeuw, bijzonder door toedoen van PETRUS DAMIANI, een' grooten opgang begon te maken (*). Daartoe leidde de viering van zekere dagen, ook volgens de bepaling der Staatswetten (†), aan de nagedachtenis van ware of vermeende heiligen toegewijd. Daartoe leidde vooral de verordening van het *kerkjaar*, waarbij *Kersmis*, *Paſchen* en *Pinkſteren*, als de drie groote feesten der Christenheid, boven alles uitſtaken (§). Dit nu was geen gewrocht van het bijgeloof, maar van den echt godsdienstigen zin, die een' bepaalden kring van ge-

(*) SCHROECKH. XXII Th. s. 531 ff.

(†) CANCIANI. Tom. III. p. 179, 181, 279. Tom. IV. p. 276, 277. verg. p. 253.

(§) AUGUSTI, *Lehrbuch der Christl. Alterthümer.* I B. s. 139 ff. en PFISTER. II B. s. 127 ff.

gebeurtenisſen, naarmate dezelve door de natuur in hare verſchijnſelen werden afgebeeld, vastſtelde en heiligde, om het gemoed in ieder jaargetijde tot God en hetgeen Goddelijk is te verheffen. Zoo werden inzonderheid drie gebeurtenisſen, waarmede 's menſchen wezenlijk heil zoo naauw verbonden is, in overeenſtemming gebragt met het eigenaardige van elk ſaizoen: de komst van CHRISTUS op de wereld met de wederkeering van de zon naar dit Noordelijk halfrond, waarbij de aanvang van het burgerlijk jaar ook in aanmerking kwam; deszelfs opſtanding uit de dooden met de vernieuwing van het gelaat des aardrijks in de lente; de uitſtorting der gaven van den Heiligen Geest, door Hem naar zijne belofte bewerkſtelligd, met het genot van de eerstelingen der zomervruchten. En wij, die thans leven, hebben een' geregelden leiddraad voor onze Christelijke overdenkingen en feestvieringen (*). Doch de meeste verdienste heeft men

(*) Één ding is, om dit hier in het voorbijgaan te zeggen, inderdaad te betreuren, dat, namelijk, de Hervormde Kerk, bijzonder in ons Vaderland, op de oude inſtelling van een *kerkjaar* zoo weinig acht geſlagen heeft. Zie VOIGTLÄNDER, *Plan einer in allen ihren Theilen vollendeten Reformation der Christl. Kirche*, s. 89 ff. Voor het overige geven wij gaarne toe, dat de tijdsbepaling voor de groote feesten van onderſcheidene redenen heeft afgehangen. Ook weten wij wel, dat men vele dagen, die tot het *kerkjaar* behooren, in ſommige landen reeds lang, vóór den val van het Westerſche Rijk als feestdagen gevierd heeft; maar wij ſpre-

men zich in de eerste helft der middeleeuw verworven door de heiliging van den *zondag*. Het is zoo, van KONSTANTIJN *den Groote* af hadden vele Christenkeizers wetten te dien aanzien uitgevaardigd; maar dit zou voor de nakomelingſchap weinig gebaat hebben, ware door de *Germanen*, die in het Westen indrongen, hieraan geen gehoor gegeven. Gelukkig deden zij dit, en die na hunne komst in deze landen het Christendom aannamen, volgden, gewillig of door dwang, hun voorbeeld. In de wetten dezer volken treffen wij bijna niets menigvuldiger aan, dan bepalingen omtrent den zondag. De meeste ſtemmen overeen in het uitdrukkelijk verbod, om op denzelven eenig ſlaafsch werk te verrigten. In ſommige wordt zelfs op de overtreding de ſtraf geſteld van met het ligchaam te boeten, of de vrijheid te verliezen (*). Hier en daar is het als had men verordeningen gemaakt nopens een' Joodſchen *ſabbath* (†). Doch werpen wij een' ſluijer over al het berispelijke, hetwelk hier voorkomt! Doen wij zulks des te liever, wijl er ook wel eens een vrijer geest doorſtraalt, dan in deze en gene wetten der Keizers van het oude *Rome* (§). In

al-

ſpreken hier van de eerste helft der middeleeuw, omdat toen het aangevangene volkooid en door *Europa* verbreid is geworden.

(*) CANCIANI. Tom. II. p. 118, 332, 371. Tom. III. p. 19. Tom. IV. p. 258, 307.

(†) Ibid. Tom. II. p. 371. Tom. IV. p. 192.

(§) Ibid. Tom. III. p. 67, 367.

allen gevalle is er door deze onze voorouders één dag van de week, waarop men van ligchamelijken arbeid rusten mag, om met zijnen geest tot God en CHRISTUS en eene betere wereld op te klimmen, in het maatſchappelijke leven ingevoerd. En hoe groot eene weldaad daardoor aan de menschheid bewezen zij, kan geene pen beſchrijven, geene taal uitdrukken (*).

Nog één punt moeten wij aanroeren, *de beoefening van allerlei Christelijke deugden.* Niet, als of wij zeggen wilden, dat die in de eerste helft der Middeleeuw door geheel het maatſchappelijke leven heen had plaats gegrepen. Het tegendeel zal den lezer uit onze menigvuldige klagten over de zedeloosheid van dit tijdperk duidelijk gebleken zijn, en wordt ook allerwegen door de geſchiedenis geleerd. Geene misdaden zijn er op te noemen, of zij werden openlijk bedreven. Inzonderheid waren er eenige grove ondeugden, die boven andere uitſtaken en de toenmalige bewoners van *Europa* kenmerkten. En wanneer wij wreedheid en roofzucht onder deze klasſe bovenaan ſtellen, gelooven wij niet, dat iemand ons zal tegenſpreken. Van zulk eene bevolking, als nu de maatſchappij uitmaakte, was dit trouwens in allen opzigte te verwachten. Evenwel moe-

(*) NEANDER, *Allgem. Geſch.* u. s. w. II B. 2 Abth. s. 640 ff. PLANCK. I B. s. 455 ff.

moeten wij, op het voetſpoor van MONTESQUIEU (*), aanmerken, dat er niets in de geſchiedenis dezer eeuwen gelijk ſtaat met de boosheid van *Rome's* Keizers, die een onnoemelijk getal burgers deden ſterven, om hunne goederen verbeurd te verklaren. Wangedrogten in menſchelijke gedaante, zoo als eene ROSAMUNDA, BRUNECHILDE en dergelijke, behooren ook meer tot de eerste, dan tot de laatſte jaren van dit tijdperk. En met welk eene onbeſchaamdheid zich groot en klein aan roofzucht ſchuldig maakte; zij werd echter menigmaal door kracht van wetten tegengegaan en ſomwijlen, althans eenigermate, bedwongen (†). Doch dit een en ander behoeven wij niet eens in het midden te brengen, om den lezer daarvan te overtuigen, dat de beginſelen der Zedelijke en Godsdienstige Beſchaving midden in de barbaarschheid werkzaam zijn geweest. Die de geſchiedenis onpartijdig beſchouwt, ziet hier ook treffelijke deugden doorblinken. Was het geene Vaderlandsliefde, was het geene wijsgeerte, waardoor deze deugden, gelijk bij de heidenſche oudheid, werden aangekweekt; zij waren de vrucht van het Evangelie, hetwelk, hoe verbasterd ook, nog altijd zijne kracht op de harten uitoefende. Daardoor waren zij ook te zuiverder en te algemeener, zoodat zij uit gehoorzaamheid aan God voortvloeiden en bij ongeletterden zoo wel als bij geletterden, bij ſla-

(*) *Considérations sur les causes etc.* Ch. 15.

(†) PLANCK. II B. s. 542 ff.

ſlaven zoo wel als bij vrijen ingang vonden. Wij bepalen ons alleen tot het Westen van *Europa*, waar de Beſchaving, om zoo te zeggen, hare wieg en bakermat gehad heeft. Daar treffen wij mannen aan, die, ja wel, het kenmerk van hunnen tijd droegen; maar echter, zonder altijd van kindsbeen aan door het licht van kunsten en wetenſchappen beſtraald te zijn, zulke voortreffelijke hoedanigheden ten toon ſpreidden, dat zij voor geen *Trajanen* of *Antonijnen* behoefden te wijken. De deugden van een' THEODORIK ſtaan voor eeuwig in de geſchiedenis aangeſchreven, en had hij zich door boozen argwaan, waarover hij daarna bitter leedwezen ondroeg, niet laten vervoeren, om SYMMACHUS en BOËTHIUS ter dood te brengen; men zou geene vlek in zijne regering kunnen aanwijzen. Tegen de gebreken en verkeerdheden van een' KAREL *den Groote* wegen, naar de geloofwaardige getuigenis van EGINHARD en anderen, deszelfs loffelijke eigenſchappen, bijzonder als regent, zoo zeer op, dat hij ſteeds voor alle Keizers en Koningen, in menig opzigt, een voorbeeld van navolging blijven zal. „ALFREDS verdiensten," zegt HUME (*), „ beide in het afzonderlijke en openbare leven, kunnen met roem worden overgeſteld tegen die van ieder' vorst of burger, wien de jaarboeken van alle tijden en volken vermelden. Hij ſchijnt inderdaad dat model van volkomenheid te zijn geweest, het-

(*) *The History of England.* Vol. I. p. 94.

hetwelk de Ouden, onder de benaming van eenen Wijze, hebben afgeteekend, meer als een gewrocht hunner verbeelding, dan in de hoop, dat het ooit zou verwezenlijkt worden." Gaan wij nog verder in de middeleeuw voort; wij zien in *Duitschlands* Koning, HENDRIK I, eenen man, eenvoudig van zeden, matig van leefwijze en bij wien geen der toenmalige Vorsten in deugden te vergelijken was (*). In Keizer OTTO I vinden wij wel eene mengeling van goed en kwaad, maar zoo echter, dat het kwade verre overtroffen wordt door het goede (†). Dit geldt ook van KOENRAAD II en deszelfs opvolger HENDRIK III, offchoon deze het koninklijk gezag te verre dreef (§) en, in zijne laat-

(*) Woorden van PFISTER. II B. s. 31. op grond der getuigenis van WITICHIND. *Annales.* Lib. I. apud MEIBOMIUM l. c. p. 642 en andere fchrijvers. Hij heet de *Vogelaar*, niet omdat de vogelvangst bij hem boven het rijksbeftuur ging; maar omdat hij daarmede juist bezig was, toen hij de boodfchap van zijne verkiezing tot Koning kreeg. Dat hij fteeds zijn gezag heeft laten gelden, is eene bewezene waarheid: doch hij verdient daarom den naam van *den geweldige* niet, welken BÖTTIGER. t. a. p s. 34 hem geven wil.

(†) DITHMAR. apud LEIBNIT. Tom. I. p. 340.

(§) Als taal van een' dwingeland klinkt zelf hetgeen hem door COSMAS *in Chron. ad ann.* 1040 apud MENKEN. Tom. I. wordt nagegeven, dat hij aan de *Bohemers* op

laatste jaren, op het voordeel van zich zelven en zijne familie te zeer het oog vestigde (*). Wenden wij ons naar elders; het edele karakter en de roemrijke daden van een' ALFONSUS *den Groote* bieden ons stof tot bewondering aan. Ook in een' RAMIRO II en andere Spaansche Koningen vinden wij veel,

op de klagte wegens de verzwaring van hunne lasten zou geantwoord hebben: *Het is steeds de gewoonte der Koningen, aan eene vroegere wet iets nieuws bij te voegen. Want alle wetten zijn niet op éénen tijd vastgesteld, maar door de opvolgers der Koningen vermeerderd. Die toch de wetten regelen, worden door de wetten niet geregeerd; dewijl de wet, zoo als het spreekwoord zegt, een' wassen neus heeft, en de Koning eene ijzeren en lange hand, zoo dat hij haar buigen kan naar het hem behaagt.* Intusschen dient het eenigermate tot 's Keizers verschooning, dat hij van de *Bohemers*, behalve de jaarlijksche schatting, slechts teruggave vorderde van hetgeen zij in *Polen* geroofd hadden. Verg. BILDERDIJK I D. bl. 115.

(*) Bij HERMANNUS *Contract.* l. c. p. 273. komt hij voor, als van zijne regtvaardigheid, vredelievendheid, vroomheid, Godvrucht en veelvuldige deugd allengskens tot winzucht en zekere zorgeloosheid vervallen. Maar op dit oordeel, hetwelk de schrijver ook niet in eigenen naam uit, heeft de onverzettelijkheid, waarmede de Keizer zijn gezag, zoo wel tegen de Geestelijkheid, als tegen de Rijksgrooten, handhaafde, buiten twijfel eenigen invloed gehad.

veel, dat aanfpraak maakt op de goedkeuring der nakomelingfchap. Ja, wat meer is, in een' WILLEM, den *Veroveraar*, zien wij, niettegenftaande al de verdrukking, welke *Engeland* van hem geleden heeft, nog een bewijs van den voortgang der Zedelijkheid door middel van het Christendom (*); wanneer wij hem vergelijken met de aanvoerders der *Normannen*, toen die nog heidenen waren, op hunne ftrooptogten. Tot dus verre fpraken wij enkel en alleen van opperfte gezaghebbers; maar ook onder Vorsten van minderen rang, ook onder de *Hollandfche* Graven waren er, die, offchoon in kleineren kring, menigerlei dingen ten toon fpreidden, waarvan de afgodifche voorvaders niet geweten hadden (†). Daarenboven mogen wij niet verzwijgen, dat er, bijzonder tegen den aanvang der kruistogten, door geheel het Westen heen, een zeker nieuw leven ontftond, waaruit het klaarblijkelijk was, dat zich deze en gene deugden bij de bevolking ontwikkelden. Men kreeg een gevoel van menfchenwaarde, hetwelk van het Zuiden naar het Noorden onophoudelijk voortging, en zich in het ftreven naar vrijheid ontdekte (§). Men begon meer

(*) Vooral in den aanvang zijner regering. HALLAM. Vol. II. p. 421.

(†) Bijzonder DIRK III. Zie BILDERDIJK. II Deel, bl. 13.

(§) SISMONDI. Vol. I. p. 415 s. s.

meer prijs te ftellen op de achting bij de nakomelingfchap: waarom ook de monnikenlegenden hier en daar door levensbefchrijvingen van voortreffelijke mannen vervangen werden (*). Er openbaarde zich bij de bewoners dezer landen eene kloekmoedigheid, welke voordeelig afftak bij de lafhartigheid, waarmede men hier, vijf of zes eeuwen te voren, den hals voor het juk der veroveraars van het Keizerrijk gebogen had (†).

Intusfchen waren er onder de deugden, die in de eerste helft der middeleeuw te voorfchijn traden, ook vruchten, welke aan geen' anderen boom dan dien des Christendoms wasfen konden. ROUX-FERRAND doet ons dit opmerken (§); offchoon hij met FRERET en anderen zijne toeftemming geeft aan het overdreven zeggen van LACTANTIUS, dat, zoo iemand de waarheden, welke in de onderfcheidene ftelfels der wijsgeeren verfpreid liggen, wilde bijeenzamelen, hij eene leer verkrijgen zou, van die des Evangelies niet verfchillende (**). Wij bedoelen onder anderen nederigheid en ootmoed, die beminnelijke hoedanigheden, welke uit het gevoel van eigene bevlektheid en fchuld, en het geloof aan Gods

(*) PFISTER. II B. s. 139, 140.

(†) Zie ook hier SISMONDI. p. 4 s. s.

(§) T. a. p. p. 299, 300.

(**) *Instit. Divin.* Lib. VII. cap. 7.

Gods genade in CHRISTUS voortſpruiten. Van deze ſpreken wij met te ſterker nadruk, wijl zij zich nu meer of min onder alle klasſen voordeden en het bewijs opleverden, dat er eene maatſchappij ontſtond, geheel ongelijk aan die der *Grieken* en *Romeinen*, waarin hoogmoed en ijdelheid den boventoon gehad hadden (*). Wij zien haar in de onderwerping aan eene Hoogere magt, waarmede een SERVULUS de bitterſte bezoekingen verdraagt (†); in het merkwaardig antwoord van een' vromen kluizenaar op de vraag, waaraan men weten kon, of men AUGUSTINUS als een' leeraar der waarheid hooren moest (§); in het ganſche leven van die geloofpredikers onder de heidenen, wier eerwaardigheid wij boven reeds vermeld hebben. De zoodanigen ſtrekken tevens ten bewijze, dat die deugden, waar ze regtgeaard zijn, geene traagheid of lafhartigheid, maar werkzaamheid en kloekmoedigheid aankweeken. Dit bemerken wij dan ook in een' BRUNO van *Keulen*, en andere geestelijken, te gelijk beroemd van wege hunne nederigheid en ootmoed, en van wege hunnen onvermoeiden en onverſchrokken' ijver in de be-

(*) CHATEAUBRIAND. t. a. p. Tom. II. p. 109, 110.

(†) GREGOR. I *in Euangel. Homil.* XV.

(§) Als hij een man Gods is, zeide de kluizenaar, dan is hij ook zachtmoedig en nederig van harte. Zie BEDA. Lib. II. cap. 2.

bevordering van al wat heilig en goed was (*). Dit bemerken wij in een' GODFRIED VAN BOUILLON, een' man, zoo als SCHRANT zegt, aan wien er onder de Oudheid niemand gelijk is, den echt Christelijken held, den Ridder zonder vrees of blaam, het beeld, het ideaal der Ridders (†). Doch niet minder voegt het hier te fpreken van die menfchenliefde, waardoor menigeen, in deze tijden der middeleeuw, een troostrijk licht over de duisternis verfpreid heeft. Het was eene broederlijke en zusterlijke liefde, welke *Grieken* noch *Romeinen* gekend, maar waarvan de eerste belijders des Evangelies een onvergelijkelijk model gegeven hadden. Op het voetfpoor dier oude Christenheid, drong zij nu tot geheel de maatfchappij door, en wel onder allerlei bekoorlijke vormen (§). Zij trok zich die menfchenklasfe aan, welke door de Oudheid zoo jammerlijk verwaarloosd was geworden: die nuttige en onontbeerbare klasfe, welke de bevolking door handenarbeid van de noodwendigheden voorziet; maar zelve, wegens armoede en gebrek, doorgaans een kom-

(*) *Vita* BRUNONIS, apud LEIBNIT. Tom. I. p. 273 sqq.

(†) *Lofrede op* GODFRIED VAN BOUILLON. bl. 3, 4. Verg. ROBERTUS *Monach.* apud BONGARS. *Gesta Dei per Francos.* Tom. I. p. 33. In het derde deel van dit werk hopen wij van dat fieraad zijner eeuw meer te zeggen.

(§) HALLAM. Vol. III. p. 350, 351.

kommerlijk leven leidt. De kloosters openden zich tot verpleging van vreemdelingen, die de hulp van anderen behoefden. Gasthuizen werden er voor ouden èn zwakken, voor weezen en weduwen opgerigt. Den nooddruftige te voeden en te kleeden achtte men een' der duurste pligten van de Godsdienst. Van denzelfden ELIGIUS, wien wij reeds meermalen met lof vermeld hebben, vinden wij aangeteekend, dat de armen naar hem in menigte, als bijen naar den bijenkorf, toevloeiden: en dat, zoo een vreemdeling deszelfs woonplaats zocht, die ten antwoord kreeg: ga daar heen, waar gij de armen verzameld ziet (*). Toen GREGORIUS I van behoeftige grijsaards vernam, dat zij, op hunne reis van *Ravenna* naar *Rome*, door den kerkvoogd dier stad ledig waren weggezonden, deed hij hem door zijnen vriend SECUNDINUS ernstig onder het oog brengen, dat het op lezen en bidden alleen niet aankwam; maar dat hij met eene milde hand de noodlijdenden helpen en het gebrek van anderen voor het zijne rekenen moest: wijl de naam van bisschop anders voor hem niet meer dan eene ijdele naam was (†): en hetgeen hij hier met woorden zeide, toonden steeds zijne werken, dat uit zijn hart voortvloeide (§). Zulke voorbeelden, nog door

(*) D'ACHERY. Tom. II. p. 81.

(†) Epp. V. Ep. 29.

(§) PAULI *Diac. Vita* GREGOR. Lib. II. cap. 19, 22 sqq. cf. Lib. III. cap. 29.

door afſtammelingen van de *Romeinen* gegeven, volgden priesters en monniken, volgden een ANSGARIUS (*) en andere helden des geloofs, die zich midden onder de woeste heidenen begaven, om ze tot het Christendom te brengen; volgden geestelijken en leeken, die zulks vermogten, en eenigen prijs op de Godsdienst ſtelden, tot de kruistogten toe. Ook bleven vrouwen te dezen aanzien niet bij de mannen achter (†). En in ons Vaderland ontbrak het evenmin aan medelijdende liefde als elders (§). Zeker ſchrijver zegt, bij zijne lofſpraak over de gastvrijheid van *Sint* GODHARD, dat de welſprekendheid van TULLIUS zou te kort ſchieten, om die naar eisch te vermelden (**): wij mogen, en dat zonder overdrevenheid, wel zeggen, dat wij een uitgebreid boekdeel te ſchrijven hadden; zoo wij alles wilden ophalen, wat er voor vreemdelingen, armen en ongelukkigen van velerlei ſoort door Christenen in dit tijdvak gedaan is geworden. Mogelijk zal iemand ons te gemoet voeren, dat zulks door de groote menigte geſchiedde, om de zonde bij God uit te wisſchen en den hemel te verdienen; en wij er-

(*) LAMBEC. *Orig. Hamburg.* p. 74. PERTZ. Tom. II. p. 719.

(†) Zie bijv. PERTZ. t. a. p. p. 704, 705.

(§) GLASIUS. t. a. p. bl. 189, 190, 203 enz.

(**) LEIBN. Tom. II. p. 423.

erkennen het (*): maar bijaldien de leer van het Evangelie nopens de verpligting van den Christen tot liefdewerken in de maatschappij niet was overgegaan; zou dit bijgeloof er niemand toe gedreven hebben. Zoo mag het waar zijn, dat de barmhartigheid van dien tijd wel eens meer nadeel dan voordeel aan de wereld heeft toegebragt; daar zij de luiheid voedde en de schromelijke dwaling, als of de vroomheid in eene vrijwillige armoede bestond, aankweekte. Maar dit was een natuurlijk gevolg van de omstandigheden, hetwelk overal verdwijnen zou, naar gelang zich de Beschaving meer ontwikkelde. Bovendien waren het niet alleen voorstanders eener vrijwillige armoede, die voor vreemdelingen en armen zorgden. Neen, ook door een' KAREL *den Groote*, die anders in navolging van vroeger Keizers het bedelen tegenging (†), werd die zorg ten toon gespreid en aan de onderdanen nadrukkelijk aanbevolen (§). Ook een ALFRED, bij wien

(*) Volgens GREGOR. *Tur.* Lib. VI. cap. 20. zeide zekere CHRODINUS reeds in de zesde eeuw van zijne milde gaven: *deze worden aan de Kerk gegeven, opdat de armen, terwijl zij daarvan verkwikt worden, mij vergiffenis verwerven bij God!*

(†) NOLTHENIUS, *educatione pauperum in civitate*. p. 110, 111.

(§) EGINHARD. *Vita* CAROL. cap. 27. MARTENE *et* DURAND l. c. Tom. V. p. 908, 909, 958, 959. CANCIANI: Tom. III. p. 150, 259, 299.

wien arbeidzaamheid eene hooge waarde had, maakte zich daardoor verdienstelijk in zijn gansche leven (*). De Vorsten, die meer of min in hun voetspoor traden (en dit deden ook de meeste, die zich door beleid in vrede of oorlog roem verworven hebben), gaan wij kortheidshalve stilzwijgend voorbij, hoe hoog zij wegens hunne weldadigheid ook door oude schrijvers geprezen worden. Doch ééne bijzonderheid van HENDRIK I, welke ons zeer getroffen heeft, mag niet onaangeroerd blijven: dat hij, namelijk, voor de dochters zijner Edelen, die in den strijd voor het geloof, zonder vermogen na te laten, gesneuveld waren, te harer verpleging kloosters gesticht heeft, waaruit zij, tot huwbare jaren gekomen, zoo het haar niet beviel de gelofte te doen, zich in den echt begeven konden (†). Voegen wij nu nog bij dit alles de proeven eener liefde, welke niet minder dan tegen vleesch en bloed te strijden heeft, ons hier en daar in de geschriften dezer tijden voorgehouden! In LODEWIJK, den zoon van KAREL, met wiens bijnaam den *Godvruchtige* meestal gespot wordt, heeft het geloof de schoone vrucht, dat hij, na de hardste mishandelingen van zijne kinderen tot zijn' dood toe geleden te hebben, hun stervende vergeving schenkt.

THEUT-

(*) ASSER. l. c. p. 13, 21. cf. CANCIANI. Tom. IV. p. 245, 246.

(†) *Chron. Engelhus. apud* LEIBNIT. Tom. II. p. 1072.

THEUTBERGA, de verstootene Gemalin van LOTHARIUS II, vermaakt bij uiterſten wil een aanzienlijk deel van hare bezitting aan het klooster, ten einde dáár voor de ziel van haren boozen kweller gebeden worden uitgeſtort: eene vergevensgezindheid, welke een ieder bewonderen moet, hoe ſcherp hij ook het bijgeloof, hetwelk daarmede gepaard ging, afkeure (*). De levensgeſchiedenis van Koningin MATHILDE alleen ſtelt ons de kracht der liefde reeds in het heerlijkſte licht; het zij wij op de tusſchen haar en haren zoon HENDRIK getroffene verzoening; of op het ongemeen teeder afſcheid, hetwelk zij en een tweede zoon, OTTO I, die, door kwaadſtookers opgezet, haar gevoeliglijk beleedigd had, in en vóór de Kerk te *Nordhauſen* van elkander namen; of op andere, daar voorkomende, bewijzen van een' zachtmoedigen geest de aandacht vestigen (†). Hier zien wij dan de ſchoonſte zegepraal, welke de mensch op aarde behalen kan, de zegepraal over vijandſchap en wraakzucht, die in zijn hart zoo ligt ontkiemen en post houden. Ja in al die blijken van een Christelijk gemoed, welke ons hier zijn voorgekomen, in die verzoenlijkheid, weldadigheid, nederigheid en ootmoed zien wij deugden, wel niet zoo ſchitterende, als die van *Grieken* en *Romeinen*; maar

(*) Alzoo nagenoeg woordelijk BROBS. I. D. bl. 255.

(†) *Vita* MATHILDIS apud LEIBNIT. Tom. I. p, 192 199.

maar grooter in het oog van God, dienstbaarder aan het heil der wereld en boven alle bevorderlijk aan onze vorming voor de eeuwigheid. Wij twijfelen ook niet, of in het verborgene hebben die deugden nog veel meer goeds gesticht, dan in het openbaar. Wij twijfelen niet, of onder de groote menigte zijn er ook in stilte vele navolgers geweest van die sieraden des Christendoms, welke wij in verrukking aanstaren. En evenwel mogen wij het niet vergeten, dat wij hier eene maatschappij beschouwen, welke nog geheel in den staat der kindschheid is. Zij, die deze deugden boven anderen ten toon spreiden, zijn slechts enkele sterren, door de nevels doorbrekende, om de donkerheid van den nacht te verminderen, welke nog den aardbodem bedekt. Maar echter wordt het licht, dat van hen op hunne tijdgenooten afstraalt, meer en meer aan dat der morgenster gelijk, die de nadering van den dag aankondigt. Uit hunne woorden en werken blijkt het, dat de beginselen der Zedelijke en Godsdienstige Beschaving in werking zijn. Zij staan daar, op het tooneel der wereld, als Profeten van eene blijder en gelukkiger toekomst.

VERBETERINGEN

VAN HET EERSTE DEEL.

Bladz.				
3.	*ſtaat:*	hierin ligt opgeſloten, met andere woorden	*lees:*	in deze woorden ligt opgeſloten, anders
11.	—	zijn verkeer	—	zijne handelwijze
19.	—	onderſcheidt	—	onderdrukt
78.	—	ook buiten den ſtaat	—	algemeen en overal
80.	—	ineengevlochten raderwerk.	—	ineengezet raderwerk.
244.	—	iedere zedelijke wetenſchap	—	al wat de zedelijkheid betreft
345.	—	den goedhartigen BERNARDIN	—	den Abt
346.	—	gezelſchappelijke	—	maatſchappelijke
401.	—	behooren ook tot	—	behooren tot
—	—	JORNANDE	—	JORNANDES

VERBETERINGEN

VAN HET TWEEDE DEEL.

Bladz.				
9.	*ſtaat:*	daargeſteld	*lees:*	verrigt
11.	—	juist te te	—	juist te
16.	—	Jusqu', au	—	Jusqu' au
17.	—	ten dien tijde	—	te dien tijde
18.	—	Maar droevige	—	Meer droevige
26.	—	ontaardde, langzamerhand	—	ontaardde langzamerhand
29.	—	aangevoerde wreedheid	—	aangeroerde wreedheid
35.	—	En kwam een tweede	—	Er kwam een tweede
49.	—	in de vele ſtreken	—	in vele ſtreken
57, 94	—	EUNODIUS	—	ENNODIUS
57.	—	SERMONDUM	—	SIRMONDUM

Bladz.

VERBETERINGEN.

Bladz.				
67.	*ſtaat:*	daardoor, zich	*lees:*	daardoor zich
95.	—	zijn zou. moest	—	zijn zou, moest
110.	—	derzelfde eeuw	—	der elfde eeuw
115.	—	welke men dikwijls	—	welke dikwijls
140, 189	—	MARTEL	—	*Martel*
161	—	denzelfden gees	—	denzelfden geest
194	—	veel meerdere	—	veel mindere
en elders				
—	—	*Lombarden*	—	*Longobarden*
196.	—	voor altijd opzeiden.	—	voor altijd opzeiden?
198.	—	uit te ſpeken	—	uit te ſpreken
317.	—	ſtappen voorbereidt.	—	ſtappen voorbereidt?
329.	—	lang, aangehouden tot	—	lang aangehouden, tot
335.	—	voor beide de *Apollinatiken*	—	beide de *Apollinarissen*
348.	—	Staatsverrigtingen	—	Staatsinrigtingen
362.	—	denkwijze (†)?	—	denkwijze (†).
365.	—	wel toe te ſtemmen	—	wel toeſtemmen
369.	—	voor hen bij God zijn	—	voor hen bij God zijt
373.	—	MARTINE	—	MARTENE
388.	—	anderen, leeren	—	anderen leeren
401.	—	verkeerden (*).	—	verkeerden (*)."
435.	—	de Hervorming,	—	de hervorming,
441.	—	leeſtelſel	—	leenſtelſel
464.	—	waarmede men hen	—	waarmede men het
—	—	die bij CANCIANI	—	die men bij CANCIANI
466.	—	onderhoorigen (†). Zij	—	onderhoorigen (†); zij
467.	—	wilde doen blijken	—	wilden doen blijken
475.	—	ORDEVICUS	—	ORDERICUS
490.	—	GUIZOT (*)	—	GUIZOT (*) over het algemeen
492.	—	DU GANGE	—	DU CANGE
502.	—	menigerlei dingen	—	menigerlei deugden
508.	—	*educatione*	—	*de educatione*

Fuchs.

